

ਸੁਨਹਿਰਾ ਗੁਲਾਬ

ਕੇ. ਪਾਸਤੋਵਸਕੀ

ਅਨੁਵਾਦ : ਸੁਖਬੀਰ

www.punjablibrary.com

ਸੁਨਹਿਰਾ ਗੁਲਾਬ

(ਵਿਸ਼ਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਾਰਤਕ ਪੁਸਤਕ)

ਕੌਨਸਤਾਨਤਿਨ ਪਾਸਤੋਵਸਕੀ
ਅਨੁਵਾਦ : ਸੁਖਬੀਰ

ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ

Sunehra Gulab

by

K. Paustovsky ©

Translation by

Sukhbir

Sun & Sea, Varsova Road,
Mumbai-61

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੰਨਵਾਦ : ਭਾਖਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਨਵਯੁਗ ਪਬਲੀਸ਼ਰ, ਦਿੱਲੀ

ISBN : 978-81-7883-038-4

Rs. 200/-

Edition: 2001, 2010, 2014, 2018

Printed and Bound In India

Published by

Chetna Parkashan

PUNJABI BHAWAN, LUDHIANA (Pb.) INDIA

Ph. 0161-2413613, 2404928, (M) 98152-98459, 98762-07774

Sub Off.: Qila Road, Opp. Bus Stand, KOTKAPURA (Pb.) INDIA

Ph.: 95011-45039

Canada Office : Gulati Publishers Ltd

SURREY, B.C. CANADA

Website: www.chetnaparkashan.com

E-mail: chetnaparkashan@gmail.com, gulatipublishersltd@gmail.com

Printer : R.K. Offset, Delhi

All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without the publisher's prior written consent in any form of binding or cover other than in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photo copying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the publisher of this book.

follow us on : www.facebook.com/ChetnaParkashan

◆
ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਦੋਸਤ
ਤਾਤਿਆਨਾ ਅਲੈਕਸੀਏਵਨਾ
ਪੌਸਤੋਵਸਕਾਇਆ ਨੂੰ ।
◆

ਤਰਤੀਬ

• ਵਡਮੁੱਲੀ ਪੂੜ	9
• ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ	20
• ਕਾਗਜ਼ੀ ਫੁੱਲ	27
• ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ	31
• ਬਿਜਲੀ	40
• ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ	44
• ਇਕ ਨਾਵਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ	49
• ਦਿਲ ਚੇਤੇ ਰਖਦਾ ਹੈ	69
• ਰੂਸੀ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ	77
• ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ	86
• ਅਲਸਵਾਂਗ ਨਾਂ ਦੇ ਸਟੋਰ 'ਤੇ ਇਕ ਘਟਨਾ	97
• ਲਿਖਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ	99
• ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਅਤੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਛੋਹਾਂ	112
• ਚਿੱਟੀਆਂ ਰਾਤਾਂ	116
• ਕਲਾ ਦਾ ਸੋਮਾ	123
• ਰਾਤ ਗੱਡੀ	135
• ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ	147
• ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕਲਾ	171
• ਲਾਰੀ ਵਿਚ	182
• ਦੋ ਲਫ਼ਜ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ	188

“ਸਾਹਿਤ 'ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਲਾਗੂ
ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ । ਉਹ ਅਮਰ ਹੈ ।”
-ਸਾਲਤੀਕੋਵ ਸ਼ੇਦਰਿਨ

“ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਹੱਪਣ ਦੀ ਲੋਚਾ
ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ।”
-ਹੋਨੋਰ-ਡਿ-ਬਾਲਜ਼ਾਕ

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਵੀ ।

ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਸਚਾਈ ਬਾਰੇ ਸੰਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸਾਹਿੱਤ-ਸਿਰਜਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਨਾ ਕੋਈ ਸਿਧਾਂਤ ਲੱਭੇ ਗਏ ਹਨ, ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿੱਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਚਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸਾਹਿੱਤ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਹੀ ਹਨ ਇਸ ਵਿਚ ।

ਸ਼ੈਵੀਅਤ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀਆਂ ਸਿਧਾਂਤਕ ਬੁਨਿਆਦਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਏਥੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਮਤਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਾਹਿੱਤ ਮਨੁੱਖੀ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸਾਹਿੱਤ-ਸਿਰਜਨਾਂ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਸੰਬੰਧੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਸਕੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ 'ਤੇ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਸਫ਼ਲ ਸਮਝਾਂਗਾ ।

-ਕੌਨਸਤਾਨਤਿਨ ਪੌਸਤੋਵਸਕੀ

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਕੋਈ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਨਹਿਰਾ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਲੇਖਕ ਕੋਨਸਤਾਨਤਿਨ ਪਾਸਤੋਵਸਕੀ ਅੱਗੇ-ਵਧੂ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਚਰਚਿਤ-ਨਾਂਅ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਜਿੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਮਕਾਰਾਂ ਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿਚਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਹੋ ਲੋਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਨਾ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਨਾ ਨਾਵਲ, ਨਾ ਨਿਰੀ ਨਿਬੰਧ-ਮਾਲਾ। ਇਕ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਉਡਾਣ ਕਾਵਿਕ ਸਿਖਰਾਂ ਛੂੰਹਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਵੀਹ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਇਕ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਪਛਾਣ ਰੱਖਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਮਿਚਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਪਾਸਤੋਵਸਕੀ ਨੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਵੇਲੇ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਫੁਰਨੇ ਵਜੋਂ ਫੁੱਟਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਨ-ਚੱਕਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਸਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਅਮਲ ਨੂੰ ਪਾਸਤੋਵਸਕੀ ਨੇ ਜਿਸ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਹਰ ਸਿਖਾਂਦਰੂ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਬਣਨ ਤਕ ਦਾ ਸਫਰ ਉਂਗਲੀ ਲਾ ਕੇ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਤੁਲ ਹੈ।

ਪਾਸਤੋਵਸਕੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਭੰਡਾਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪੁਸਤਕਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਵੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਸੰਗ ਵਿਚਰਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਜਾਣਨ ਦਾ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਥਲੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੀ ਸਖਾਵਤ ਨਾਲ ਵੰਡਿਆ ਹੈ।

ਪਾਸਤੋਵਸਕੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਆਸ਼ਕ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਵੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਆਖ ਸਕਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਦਾ ਵੱਧ। ਡੂੰਘੀ ਹਰਿਆਵਲ ਨਾਲ ਕਚੂਰ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ, ਦਰਿਆਈ ਕੰਢਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦਲਦਲਾਂ, ਉਜਾੜ-ਬੀਆਬਾਨ ਮਾਰੂਥਲਾਂ, ਕਲਵਲ-ਕਲਵਲ ਕਰਦੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਵੱਲ ਵਲੇਵੇਂ ਖਾਂਦੇ ਅਤੇ ਅਜਬ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਉਮੁਲਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ, ਝਖੜਾਏ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਤੇ ਅਥਾਹ ਸਾਗਰਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਉਹ ਵਿਚਰਿਆ ਹੈ। ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਪਿੰਡਾਂ ਗਿਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਘੁੱਗ ਵਸਦੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤਕ ਵਿਚ ਰਹਿਣ-ਵੱਸਣ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭਨਾਂ ਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੰਢਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਰੂਸੀ ਬੋਲ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਆਸਰੇ ਇਹ ਸਭ ਚਿਤਰਿਆ-ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ,

ਇਸ ਦਾ ਇਹਸਾਸ ਉਸ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਹੱਥਲੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਕਮਾਲ ਤੀਖਣਤਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਾਸਤੋਵਸਕੀ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਰੰਗੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਜਿਸ ਖੂਬੀ ਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਸੁਖਬੀਰ ਨੇ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਨਾਮਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਤੇ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ ਏਨਾ ਵਧੀਆ ਉਲਥਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਲਿਖਤ ਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਵਿਚਕਾਰ ਮਹੀਨ ਮਲਮਲ ਜਿੰਨੀ ਵਿੱਥ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦਾ। ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਨੇ ਸੁਨਹਿਰਾ ਗੁਲਾਬ ਮੁੜ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਕੇ ਜਿਹੜਾ ਕਾਰਜ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਉਹ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ।

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਨੰਦ

ਵਡਮੁੱਲੀ ਧੁੜ

ਮੈਨੂੰ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸ ਕੋਲੋਂ ਮੈਂ ਜੀਨ ਚਾਮੇਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਉਹ ਪੈਰਿਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬੁਹਾਰੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਚਾਮੇਤ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਝੁੰਗੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਅਸਲ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਫੇਰ ਵੀ, ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਚੁਫੇਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਨੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਉੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਚਾਮੇਤ ਦੀ ਝੁੰਗੀ ਉੱਤਰੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਕੋਲ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਥੇ ਉਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਝੁੰਗੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੋਚੀ, ਚੂੜੇ ਅਤੇ ਮੰਗੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਜੇ ਮੋਪਾਸਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਝੁੰਗੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਸਨ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ। ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਝੁੰਗੀਆਂ ਵਿਚ ਘਟ ਹੀ ਕਦੇ ਝਾਕ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਸੀ—ਛੁਟ ਪੁਲਸ ਦੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਦੇ, ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਤਦ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਆਚਾ ਹੋਇਆ ਮਾਲ ਲੱਭਣਾ ਹੁੰਦਾ।

ਚਾਮੇਤ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ "ਚੱਕੀਰਾਹਾ" ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਤਲਾ ਜਿਹਾ, ਤਿੱਖੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲਾ, ਬੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ, ਕਿਸੇ ਪੰਛੀ ਦੀ ਕਲਗੀ ਵਾਂਗ, ਟੋਪੀ ਥੱਲਿਓਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੋਇਆ ਵਾਲਾ ਦਾ ਗੁੱਛਾ ਲਹਿਰਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮੈਕਸੀਕੋ ਨਾਲ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿਚ, ਜੀਨ ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਲੇ ਪੋਤਿਤ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੇ ਦਿਨ ਬਿਤਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵੀ ਚੰਗੀ ਹੋਣੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਵੀਰਾ ਕਰੂਜ਼ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਸਿੱਧਾ ਘਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਚਾਮੇਤ ਦੀ ਰਜਮੰਟ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਉਸ ਮੌਕੇ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਅੱਠਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਧੀ ਸੂਜਾਨੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਫ਼ਰਾਂਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਨਾਲ

ਰਖਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਯੂਰਪੀ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੀ ਆਬੋ ਹਵਾ ਬਹੁਤ ਭੈੜੀ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੀਲਾ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅਣਵੇਖੇ ਖਤਰਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਤੋਂ ਵਿਛੜਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੂਏਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਕੋਲ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਜਦ ਕਿ ਚਾਮੇਤ ਐਟਲਾਂਟਿਕ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਪਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੂਜਾਨੇ ਬੜੀ ਉਦਾਸ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਲਿਸਕਵੇਂ ਪਾਣੀ 'ਚੋਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਉਛਲ ਰਹੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਵੀ ਉਹਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲਿਆ ਸਕਦੀਆਂ।

ਚਾਮੇਤ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਭਵ ਸੀ, ਸੂਜਾਨੇ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਭਾਲ ਨਾਲੋਂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਰ ਇਕ ਫੌਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਲਾਉਂਦਾ? ਚੌਸਰ ਖੇਡ ਕੇ? ਫੌਜੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਗੀਤ ਗਾ ਕੇ?

ਪਰ ਉਹ ਚੁੱਪ ਤੋੜਨੀ ਹੀ ਪੈਣੀ ਸੀ। ਚਾਮੇਤ ਰਹਿ ਰਹਿ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਵੱਲ ਤਕਦਿਆਂ ਵੇਖਦਾ। ਅਖੀਰ ਉਸ ਨੇ ਹੌਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ, ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ ਕੰਢੇ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਲੋਕ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਰੇਤ ਬਾਰੇ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਸਦਕੇ ਬਣੇ ਟੋਇਆਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਗਿਰਜੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਘੜਿਆਲ ਬਾਰੇ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ; ਜੋ ਆਪਣੀ ਗੁਆਂਢਣ ਦੇ ਘਰ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਦੀ ਸੁੱਖ ਸਾਂਦ ਪੁੱਛਣ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਬੀਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦਿਆਂ ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸੂਜਾਨੇ ਕਿਸੇ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵੀ ਨਾ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਨਾ ਹੱਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਕੁੜੀ ਉਸ ਦਾ ਹਰ ਲਫਜ਼ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਮੁੜ ਸੁਣਨ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ।

ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਵਧੇਰੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਚਾਮੇਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਕੁਝ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਬੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਿਦਲੇ ਜਿਹੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਸਨ। ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬੀਤੇ ਹੋਏ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਬੇਰੰਗ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪੁੱਟਣੀ ਪਏਗੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਸੁਨਹਿਰੇ ਗੁਲਾਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਿਦਲੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਉਭਰੀਆਂ। ਕੀ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਸੁਨਹਿਰੇ ਗੁਲਾਬ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ਼ ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਸੁਣੀ ਸੀ ਜਾਂ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਬੁੱਢੇ ਮਾਹੀਗੀਰ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸਲੀਬ 'ਤੇ ਲਟਕੇ ਹੋਏ ਈਸਾ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਝੂਲਦਿਆਂ ਤੱਕਿਆ ਸੀ? ਇਹ ਉਹ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਸੋਨੇ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਅਨਘੜ ਜਿਹਾ ਗੁਲਾਬ ਕਾਲਾ ਪੈ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਤੇ ਜਦ ਹੁਣ ਚਾਮੇਤ ਸੂਜਾਨੇ ਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਉਸ ਗੁਲਾਬ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਆਇਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਸੂਰਜ ਚਮਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ 'ਤੇ ਤੂਫ਼ਾਨ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਇਕ ਝਲਕ ਵੇਖੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਨੀਵੀਂ ਛੱਤ ਨਾਲ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਬੜਾ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਖਾਲੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਮਾਹੀਗੀਰ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਆਪਣੇ ਉਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਵੇਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਕੀਮਤ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਚਾਮੇਤ ਦੀ ਮਾਂ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਕਰਦੀ ਕਿ ਸੁਨਹਿਰੇ ਗੁਲਾਬ ਨੂੰ ਵੇਚਣਾ ਪਾਪ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਸ ਬੁੱਢੀ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਉਹ 'ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਵਜੋਂ' ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਤੀਵੀਂ ਇਕ ਹਸਮੁੱਖ ਮੁਟਿਆਰ ਸੀ ਤੇ ਅੰਦਿਅਰਨ ਦੇ ਇਕ ਕਾਰਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਮੱਛੀਆਂ ਨੂੰ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

“ਸੁਨਹਿਰੇ ਗੁਲਾਬ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹਨ”, ਚਾਮੇਤ ਦੀ ਮਾਂ ਕਿਹਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। “ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਸਦਕਾ ਸੁਨਹਿਰਾ ਗੁਲਾਬ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ 'ਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁਸ਼ੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ 'ਚ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਏ, ਜੋ ਉਸ ਗੁਲਾਬ ਨੂੰ ਛੋਟ ਲੈਂਦੇ ਨੇ।”

ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਚਾਮੇਤ ਉਹ ਦਿਨ ਵੇਖਣ ਲਈ ਤਰਸਦਾ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਉਸ ਬੁੱਢੀ ਤੀਵੀਂ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਉਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਦਿਨ ਨਾ ਆਇਆ। ਹਾਲੀ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਝੁੰਗੀ ਤੁਫ਼ਾਨ ਝੁੱਲਣ 'ਤੇ ਕੰਬਣ ਲੱਗਦੀ ਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਉਦਾਸ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਉਸ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਵਖਾਲੀ ਨਾ ਦਿੰਦਾ।

ਚਾਮੇਤ ਦੇ ਪਿੰਡ ਛੱਡਣ ਤਕ ਉਸ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਮਾਇਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾ ਆਈ। ਪਰ ਇਕ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ, ਹਾਵਰ ਵਿਚ, ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਮੇਲ-ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਕੋਲੇ ਝੋਕਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਚਾਣਚਕ ਪੈਰਿਸ ਤੋਂ ਪਰਤ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਹਸਮੁੱਖ ਕਿਸਮ ਦਾ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਧੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਝੁੰਗੀ ਦੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਹਾਸਿਆਂ ਤੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤਰਾਂ ਬਦਲੇ ਬੜੇ ਪੈਸੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਵਾਰ ਜਦ ਉਹ ਡੈੱਕ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਚਾਮੇਤ ਆਪਣੀ ਧਾਤ ਦੀ ਕੰਘੀ ਨਾਲ ਸੁਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਵਾਲ ਵਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸੁਜ਼ਾਨੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਜੀਨ, ਕੀ ਕਦੇ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਸੁਨਹਿਰਾ ਗੁਲਾਬ ਦੇਵੇਗਾ?”

“ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਸੂਸੀ,” ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ ਕੋਈ ਚੋਰ ਉੱਚਕਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੰਦਾ ਤੈਨੂੰ ਸੁਨਹਿਰਾ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਹੀ ਦਏ। ਸਾਡੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਇਕ ਬੁੱਢਾ ਫੌਜੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਬੜੀ ਬਲਵਾਨ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦਾ ਦੰਦ ਲੱਭਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾਈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਗਲ ਏ, ਜਦ ਅਨਾਮ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਨਸ਼ਿਆਏ ਹੋਏ ਕੁਝ ਤੋਪਚੀ ਗੋਲੇ ਚਲਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਇਕ ਗੋਲਾ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਪਹਾੜ ਦੇ ਠੰਢੇ ਪੈ ਚੁੱਕੇ ਲਾਵੇ ਉਤੇ ਜਾ ਕੇ ਡਿੱਗਿਆ। ਤਦ ਉਥੇ ਇਕ ਧਮਾਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਪਹਾੜ ਅੱਗ ਉਗਲਣ ਲੱਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਪਹਾੜ ਦਾ ਨਾਂ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਸ਼ੈਦ ਉਹ ਕਰਾਕਾ-ਟਾਕਾ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਪਹਾੜ ਸੀ। ਤੇ ਉਸ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਲਾਵੇ ਨਾਲ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਚਾਲੀਆਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਰਤਾ ਸੋਚ ਖਾਂ, ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਦੰਦ ਬਦਲੇ ਏਨੇ ਬੇਦੋਸ਼ੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਜਾਣਾ! ਫੇਰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਦੰਦ ਸਾਡੇ ਕਰਨਲ ਦਾ ਸੀ। ਖੈਰ, ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ 'ਤੇ ਪਰਦਾ

ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਆਖਰ ਫੌਜ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸੁਆਲ ਸੀ। ਪਰ ਕੀ ਅਸੀਂ ਸਚਮੁੱਚ ਨਸ਼ਿਆਏ ਹੋਏ ਸਾਂ ?”

“ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਥੇ ਹੋਈ ਸੀ ?” ਸੂਸੀ ਨੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਮੈਂ ਦਸਿਆ ਏਂ ਨਾ, ਅਨਾਮ ਵਿਚ। ਇਹ ਥਾਂ ਇੰਡੋਚਾਈਨਾ ਵਿਚ ਏ, ਜਿਥੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨਰਕ ਵਰਗੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਬਲਦਾ ਏ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਜੈਲੀ-ਮੱਛੀਆਂ ਬੈਲੇ ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਸਕਰਟਾਂ ਦੇ ਫੀਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੇ ਉਥੇ ਏਨੀ ਦਲਦਲ ਏ ਕਿ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਬੂਟਾਂ ਵਿਚ ਖੁੰਬਾਂ ਉਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਜੇ ਮੈਂ ਝੂਠ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੌਤ ਆ ਜਾਵੇ।”

ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਫੌਜੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਬੜੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਕਦੇ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਾਈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨ ਘੜਤ ਗੱਲਾਂ ਸੋਚਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੱਖਿਆਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ। ਹੁਣ ਸੂਜਾਨੇ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸੀ।

ਰੂਏਨ ਪੁੱਜ ਕੇ ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਸੂਜਾਨੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਭੂਆ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਉੱਚੇ ਲੰਮੇ ਕਦ, ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ, ਤੇ ਝੁਰੜਾਏ ਹੋਏ ਪੀਲੇ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲੀ ਤੀਵੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਤੰਗ ਕਾਲੇ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸਰਕਸ ਦੇ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਵਖਾਲੀ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਸੂਜਾਨੇ ਸੰਗੜ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਚਾਮੇਤ ਦੇ ਘਸਮੈਲੇ ਵੱਡੇ ਕੋਟ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ।

“ਡਰ ਨਾ”, ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਫਿਰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ ਤੇ ਸੂਸੀ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਵਧਾਇਆ। “ਭਲਾ ਫੌਜ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ? ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਕੰਮ ਲੈ, ਸੂਸੀ, ਤੂੰ ਇਕ ਫੌਜੀ ਕੁੜੀ ਏਂ।”

ਚਾਮੇਤ ਉਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਜਾਂਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਉਸ ਉਦਾਸੀ ਭਰੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਸੂਸੀ ਦੀ ਭੂਆ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਭੀੜ ਭਰੀਆਂ ਗਲੀਆਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਤੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕਲਾਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਦਾ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਥੈਲੇ ਵਿਚ ਉਹ ਨੀਲਾ ਰੀਬਨ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਸੂਸੀ ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਸ 'ਚੋਂ ਅਜਿਹੀ ਮਿੱਠੀ ਮਹਿਕ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬੜਾ ਚਿਰ ਬਨਫਸ਼ੇ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਮੈਕਸੀਕੋ ਵਿਚ ਚਾਮੇਤ ਨੂੰ ਜੋ ਬੁਖਾਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਉਸ ਦੀ ਸਿਹਤ 'ਤੇ ਬੜਾ ਭੈੜਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਫੌਜ 'ਚੋਂ, ਸਾਰਜੰਟ ਦੇ ਫੀਤੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਬਰਖਾਸਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਆਮ ਸ਼ਹਿਰੀ ਦੀ ਫਿਕਰਾਂ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਲੱਗਾ।

ਗਰੀਬੀ ਨਾਲ ਇਕਸਾਰ ਲੜਦਿਆਂ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਗਏ। ਪੈਰਿਸ ਵਿਚ ਝਾੜਨ ਬੁਹਾਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਜਿਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਰੀਦਗੀ ਦੇ ਨਾਲਿਆਂ ਤੇ ਕੂੜੇ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਦੀ ਬਦਬੂ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਸੇਨ ਨਦੀ ਵਲੋਂ ਵਗਣ ਵਾਲੀ ਨਿੰਮ੍ਰੀ ਨਿੰਮ੍ਰੀ 'ਵਾ ਵਿਚ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਲ੍ਹੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁੱਛਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੀਆਂ ਬੁੱਢੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੇਚਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਦਿਨ ਹਨੇਰੀ ਸੁੰਢ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਲਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕਦੇ ਹੀ ਇਕ ਗੁਲਾਬੀ ਜਿਹੀ ਚਮਕ

ਵਿਖਾਲੀ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਬਹਾਰ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਝਲਕ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ—ਅਧੋਰਾਣੇ ਫਰਾਕ ਵਿਚ ਸੂਜਾਨੇ ਦੀ ਝਲਕ ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸੂਜਾਨੇ ਦਾ ਫਰਾਕ, ਉਸ ਦੇ ਰਿਬਨ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਨਫ਼ਸ਼ੇ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਸੂਜਾਨੇ ਕਿਥੇ ਸੀ? ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ ਸੀ? ਚਾਮੇਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸੂਜਾਨੇ ਹੁਣ ਮੁਟਿਆਰ ਬਣ ਗਈ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰੂਏਨ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਸੂਜਾਨੇ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰੇਗਾ, ਪਰ ਉਹ ਹਰ ਵਾਰ ਟਾਲ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤੇ ਸੂਜਾਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੱਸਦਾ ਕਿ ਸੂਜਾਨੇ ਕੋਲੋਂ ਉਹ ਗੀਵਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਛੜਿਆ ਸੀ। ਕਿੰਜ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਬੁੱਢੀ ਚੁੜੇਲ, ਉਸ ਦੀ ਭੂਆ ਵਲ, ਸੂਜਾਨੇ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਕੰਮ ਲੈ, ਸੂਸੀ ਤੂੰ ਇਕ ਫੌਜੀ ਕੁੜੀ ਏਂ।” ਭਲਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ?

ਪੈਰਿਸ ਵਿਚ ਬੁਹਾਰਨ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਹਨ : ਪਹਿਲਾ ਕਿ ਦਿਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਹੀ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਇਕਸਾਰ ਕੰਮ ਸਦਕਾ, ਕਾਫ਼ੀ ਮਿਕਦਾਰ ਵਿਚ ਕੂੜਾ ਜਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਦੂਜੇ ਪੈਰਿਸ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਕੂੜੇ ਦੀ ਨਾ ਝਾਤੀ ਪਸੰਦ ਏ, ਨਾ ਮਹਿਕ। ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਚੂਹੇ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਜੀਵ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਕੂੜੇ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਚਾਮੇਤ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਘੜੀਆਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸੁਹੱਪਣ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੁਹ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰ ਜਦ ਪਸਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਸਰਘੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਚਾਨਣ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਧੁੰਦ ਸੇਨ ਨਦੀ ਉਤੇ ਬੜੀ ਨੀਵੀਂ ਪਸਰੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰ, ਸਰਘੀ ਵੇਲੇ ਦੀ ਧੁੰਦ ਵਿਚ, ਜਦ ਚਾਮੇਤ 'ਪੌਂਤ ਦਿ ਇਨਵੈਲਿਦ' ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਕੁੜੀ ਵੇਖੀ, ਜੋ ਪੀਲੀ ਭਾਹ ਵਾਲਾ ਜਾਪਾਨੀ ਲਿਬਾਸ ਪਾਈ, ਉਦਾਸ ਬਣੀ ਹੋਈ ਖੜੋਤੀ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਵਲ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।

ਆਪਣਾ ਧੂੜ ਭਰਿਆ ਹੈਟ ਲਾਹ ਕੇ ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਮਾਦਾਮ, ਏਸ ਵੇਲੇ ਸੇਨ ਬੜੀ ਠੰਢੀ ਏ। ਜੇ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਘਰ ਆ ਕੇ ਮਿਲਾਂ।”

“ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਘਰ ਨਹੀਂ ਏ,” ਕੁੜੀ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਤੇ ਉਹ ਚਾਮੇਤ ਵਲ ਮੁੜੀ।

ਚਾਮੇਤ ਦਾ ਹੈਟ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ 'ਚੋਂ ਛੁਟ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ।

‘ਸੂਸੀ!’ ਉਸ ਨੇ ਚੀਕ ਕੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। “ਸੂਸੀ, ਫੌਜੀ ਕੁੜੀ! ਮੇਰੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਸੂਸੀ! ਅਖ਼ੀਰ, ਸਾਡਾ ਮੇਲ, ਹੋਇਆ ਹੀ। ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਲੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ? ਮੈਂ ਜੀਨ ਹਾਂ, ਜੀਨ ਅਰਨੇਸਤ ਚਾਮੇਤ, ਸਤਾਈਵੀਂ ਰਜਮੰਟ ਦਾ ਫੌਜੀ, ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਰੂਏਨ, ਉਸ ਚੁੜੇਲ ਕੋਲ ਛੱਡਣ ਆਇਆ ਸੀ। ਕਿੰਨੀ ਸੋਹਣੀ ਬਣ ਗਈ ਏਂ ਤੂੰ, ਸੂਸੀ! ਤੇਰੇ ਵਾਲ ਕਿੰਨੇ ਸੋਹਣੇ ਨੇ! ਤੇ ਉਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਕੰਘੀ ਕਰਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ।”

“ਜੀਨ!” ਸੂਸੀ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਬਾਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਗਲ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗੀ।

“ਜੀਨ, ਚੰਗੇ ਜੀਨ। ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਚੇਤੇ ਵੇ। ਜੀਨ, ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਏਂ!”

“ਮਿਹਰਬਾਨ? ਇਹ ਗੱਲ ਰਹਿਣ ਦੇ।” ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਕਿਹਾ। “ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦਸ।”

ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਸੂਜਾਨੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਲ ਖਿਚਿਆ ਤੇ ਜਿਸ ਗੱਲੋਂ ਰੂਏਨ ਵਿਚ ਥਿੜਕਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਕਰਨ ਲੱਗਾ--ਉਸ ਨੇ ਸੂਸੀ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਵੇਂ ਵਾਲਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮ ਲਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਝਟ ਹੀ ਪਿਛਾਂਹ ਹਟ ਗਿਆ ਮਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਟ ਦੀ ਬੋ ਨੂੰ ਸੂਜਾਨੇ ਸੁੰਘ ਲਏ। ਸੂਜਾਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਚੰਬੜੀ ਰਹੀ।

“ਕੀ ਗੱਲ ਏ, ਸੂਸੀ?” ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਕੁਝ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

ਸੂਜਾਨੇ ਨੇ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਸਕੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਿਚ ਅਸਮਰਥ ਸੀ। ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਯੋਗ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।

“ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਲਿਆਂ ਕੋਲ ਮੈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ,” ਉਸ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। “ਏਥੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਈ ਦੂਰ ਏ। ਮੰਦੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਖਾਣ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਏ। ਪਰ ਤੂੰ ਕੁਝ ਪਾਣੀ ਤੱਤਾ ਕਰਕੇ ਤੇ ਨ੍ਹਾ ਧੋ ਕੇ ਸੌਂ ਸਕਦੀ ਏਂ। ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਚਾਹੋਂ ਉਥੇ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਏਂ।”

ਸੂਜਾਨੇ ਨੇ ਚਾਮੇਤ ਦੀ ਝੁੱਗੀ ਵਿਚ ਪੰਜ ਦਿਨ ਕੱਟੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੈਰਿਸ 'ਤੇ ਲਿਸ਼ਕਵਾਂ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਿਹਾ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਘਰ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਟੁੱਟੇ ਢੱਠੇ ਹੋਏ ਘਰ ਵੀ ਤੇ ਬਾਗ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡਮੁੱਲੇ ਹੀਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੇ ਰਹੇ।

ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਕੁੜੀ ਦੇ ਇਕ ਸਾਰ ਸਾਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਕੇ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਤਿੱਖੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਬਕ, ਕੂਲੇ ਸੁਹੱਪਣ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੂਜਾਨੇ ਨੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਦੀਆਂ ਸਿੱਲ੍ਹੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸੂਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਝਿੰਮਣੀਆਂ ਰਾਤੀਂ ਰੋਣ ਕਰਕੇ ਹੰਝੂਆਂ ਸਦਕਾ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਸੂਜਾਨੇ ਨਾਲ ਕੀ ਬੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਸੱਚ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਐਕਟਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜ ਦਿਨ ਸੂਜਾਨੇ ਨੇ ਚਾਮੇਤ ਕੋਲ ਕੱਟੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਹੋ ਗਈ। ਚਾਮੇਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਾਲਾਤ ਇੰਜ ਬਦਲਣੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਚਾਮੇਤ ਹੀ ਸੂਜਾਨੇ ਦਾ ਖਤ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਕੋਲ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ।

ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਹ ਐਕਟਰ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸੂਜਾਨੇ ਨੂੰ ਲੈਣ ਆਇਆ। ਸੁਲ੍ਹਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ, ਫੇਰ ਉਹ ਹੱਸੇ, ਰੋਏ, ਪਛਤਾਏ। ਸੂਜਾਨੇ ਏਨੀਂ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਚਾਮੇਤ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੀ। ਪਰ ਤਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੇਸੀਆਂ ਵਾਂਗ ਚਾਮੇਤ ਵਲ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ।

“ਜੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੈਨੂੰ ਪਸੰਦ ਏ”, ਸੂਜਾਨੇ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੇ ਸਨ।

“ਡਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਏ, ਸੂਸੀ,” ਐਕਟਰ ਨੇ ਕੁਝ ਤਲਖ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ।

“ਜੇ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਲਈ ਸੁਨਹਿਰਾ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਦੇਵੇ!” ਸੂਜਾਨੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਆਹ ਭਰੀ। “ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਏ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਕੇਗਾ। ਜੀਨ ਪਿਆਰੇ, ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਚੇਤੇ ਵੇ ਜੋ ਤੂੰ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਸੁਣਾਈ ਸੀ।”

“ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਦਏਗਾ ਤੈਨੂੰ ਉਹ ਗੁਲਾਬ,” ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਪਰ ਉਹ ਬੰਦਾ ਤੇਰਾ ਇਹ ਛੈਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮਾਫ਼ ਕਰੀਂ, ਮੈਂ ਫੌਜੀ ਹਾਂ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੰਕਾਰੀ ਬੰਦੇ ਮੈਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਹਨ।”

ਸੂਜਾਨੇ ਤੇ ਐਕਟਰ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਲ ਵੇਖਿਆ। ਐਕਟਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਹਿਲਾਏ ਤੇ ਗੱਡੀ ਤੁਰ ਪਈ।

ਚਾਮੇਤ ਮੁੜ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਦਿਨ ਬੀਤਣ 'ਤੇ ਉਹ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦਾ ਕੂੜਾ ਕੱਠਾ ਕਰਦਾ। ਪਰ ਸੂਜਾਨੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਪਿਛੋਂ ਸੁਨਿਆਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀ ਪੂੜ ਉਹ ਕੂੜੇ ਦੇ ਢੇਰ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਨਾ ਸੁਟਦਾ। ਫਰਸ਼ ਬੁਹਾਰਨ ਪਿਛੋਂ, ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਪੂੜ 'ਕੱਠੀ ਹੁੰਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕ ਥੈਲੇ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਆਉਂਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਉਸ ਪੂੜ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਪੂੜ ਦਾ ਵੀ ਕੁਝ ਅੰਸ਼ ਸੀ। ਸੁਨਿਆਰੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨੂੰ ਰਗੜਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਪੂੜ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੀ ਸੀ।

ਚਾਮੇਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਪੂੜ 'ਚੋਂ ਉਹ ਥੋੜਾ ਜਿੰਨਾ ਸੋਨਾ ਕੱਢ ਕੇ 'ਕੱਠਾ ਕਰ ਲਏਗਾ ਤੇ ਉਸ ਸੋਨੇ ਦਾ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਗੁਲਾਬ ਬਣਵਾਏਗਾ ਤੇ ਉਹ ਸੂਜਾਨੇ ਨੂੰ ਦਏਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਆ ਸਕੇ। ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਕਿਹਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਫੁੱਲ ਹੋਰਨਾਂ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈ ਆਵੇ। ਕੌਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਏ? ਉਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਉਹ ਸੋਨੇ ਦਾ ਫੁੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਲਵੇਗਾ, ਸੂਜਾਨੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ।

ਇਹ ਗੱਲ ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਪੁਲਸ ਉਸ 'ਤੇ ਸ਼ਕ ਨਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਪੁਲਸ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੁਲਸ ਤਕ ਗੱਲ ਪੁੱਜ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੋਰ ਸਮਝਣਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਡੱਕ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਵਡਮੁੱਲੀ ਪੂੜ ਸਾਂਭ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਪੂੜ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਮੇਤ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹੱਥ ਵਟਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੂੜੀ 'ਚੋਂ ਦਾਣੇ ਵਖ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਫ਼ਾਇਦੇਮੰਦ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਤੂੜੀ ਉੱਡ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਛੱਜ ਬਣਾਇਆ। ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਉਹ 'ਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਪੂੜ ਨੂੰ ਉਡਾਉਂਦਾ। ਜਦ ਵੀ ਉਹ ਛੱਜ ਵਿਚ ਬਚੇ ਕੁਝ ਲਿਸ਼ਕਵੇਂ ਕਿਣਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਛਾਲੇ ਖਾਣ ਲਗਦਾ।

ਚੋਖਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਅਖੀਰ ਉਸ ਨੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪੂੜ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਘਰਾ ਕੇ ਇਕ ਡਲੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਢਾਲ ਲਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਫੁੱਲ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸੁਨਿਆਰੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਸਨ—ਕੋਈ ਵੀ ਸੁਨਿਆਰਾ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਬਦਲੇ ਉਸ ਸੋਨੇ ਦਾ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਰਖ ਕੇ ਫੁੱਲ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸੁਨਿਆਰੇ ਕੋਲ ਨਾ ਜਾਣ ਦਾ ਅਸਲੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਫੁੱਲ ਬਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੂਸੀ ਕੋਲ ਜਾਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਬਾਰੇ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਲੋਚਦਾ ਸੀ, ਓਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਕੋਮਲਤਾ ਬਚੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ ਨੇ ਸੂਸੀ ਲਈ ਰਖੀ

ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਇਕ ਗਲੀਜ਼ ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਕੋਮਲਤਾ ਦੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਲੋੜ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਖੁਰਕ ਖਾਧੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਲੱਤਾਂ ਵਿਚ ਪੀੜ ਰਿਹਾ ਕਰਦੀ ਸੀ? ਚਾਮੇਤ ਕਾਫ਼ੀ ਚਿਰ ਤੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ, ਝੁਰੜੀਆਂ ਭਰੇ ਰੀਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨ ਵਿਚ ਘਿਣ ਜਿਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਝੁੰਗੀ ਵਿਚ ਸੀਸੇ ਦਾ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਟੋਟਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖਦਾ ਤਾਂ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢ ਕੇ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲੈਂਦਾ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾ ਵੇਖਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਸੀ।

ਅਖੀਰ ਜਦ ਫੁੱਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਚਾਮੇਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸੂਜਾਨੇ ਇਕ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਕਦੇ ਪੈਰਿਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਣਾ। ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਪਰ ਫੇਰ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭਰਨ ਲੱਗੀ—ਕਿਸੇ ਜੰਗਲੇ ਹੋਏ, ਤਿੱਖੇ, ਠੰਢੇ ਲੋਹੇ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਲਾਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਚੀਰਨ ਲੱਗੀ। ਤੇ ਚਾਮੇਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਭਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਵੀ ਚੀਰ ਸੁੱਟੇ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਧੜਕਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇ।

ਉਸ ਨੇ ਕੂੜਾ 'ਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਉਹ ਚੁੱਪ ਕੀਤਾ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੀਮਾ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕੰਧ ਵਲ ਮੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ। ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵਾਰ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਜੈਕਟ ਵਾਲੀ ਬਾਂਹ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਰਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਬਥੇਰੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ, ਇਕ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸ 'ਤੇ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੁਨਿਆਰਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਚਾਮੇਤ ਦੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਅਤਿ ਸੁਬਕ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਫੁੱਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਤਿੱਖੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲੀ ਕਲੀ ਵੀ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਸੁਨਿਆਰਾ ਲਗਾਤਾਰ ਚਾਮੇਤ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਉਹ ਕਦੇ ਦਵਾਈ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਚਾਮੇਤ ਦੀ ਸਿਹਤ ਸੁਧਰਨ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਚਾਮੇਤ ਨੇ ਸੁਨਿਆਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਸੁਨਿਆਰੇ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਮੈਲੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਥੱਲਿਓਂ ਸੁਨਹਿਰਾ ਗੁਲਾਬ ਕੱਢਿਆ, ਜੋ ਇਕ ਅਧੋਰਾਣੇ ਨੀਲੇ ਰਿਬਨ ਵਿਚ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਚੀਕਵਾਂ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਹਲ ਦੇ ਉਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਰਿਬਨ 'ਚੋਂ ਚੂਹਿਆਂ ਵਰਗੀ ਬੋ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਪੱਤਝੜ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਿਦ ਵਿਚ ਤਿੱਖੀ ਹਵਾ ਵਗ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਲੈਂਪ ਦਾ ਚਾਨਣ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੁਨਿਆਰੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਮੌਤ ਨੇ ਚਾਮੇਤ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ—ਉਹ ਬੜਾ ਰੀਝੀਰ, ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਸੁਹਣਾ ਚਿਹਰਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਜੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ, ਉਹ ਮੌਤ ਦੇ ਜਾਂਦੀ ਏ,” ਸੁਨਿਆਰੇ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੋਚਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਉਹ ਗੁਲਾਬ ਇਕ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਲੇਖਕ ਕੋਲ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਬੜੇ ਰੀਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸੁਨਿਆਰੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਏਨਾ ਅਮੀਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ

ਸੁਨਹਿਰੇ ਗੁਲਾਬ ਵਰਗੀ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਗੁਲਾਬ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਈ, ਉਹ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਏਨੀ ਚੰਗੀ ਲਗੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਖਰੀਦਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਉਹ ਲੇਖਕ ਡਾਇਰੀ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਡਾਇਰੀ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸਤਾਈਵੀਂ ਰਜਮੰਟ ਦੇ ਫੌਜੀ ਜੀਨ ਅਰਨੈਸਤ ਚਾਮੇਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜੀ ਹੈ।

ਉਸ ਡਾਇਰੀ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ :

“ਹਰ ਮਿੰਟ, ਹਰ ਲਫਜ਼, ਹਰ ਨਜ਼ਰ, ਹਰ ਖਿਆਲ—ਮਹਾਨ ਜਾਂ ਛੋਟੀ—ਆਦਮੀ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਬੇਮਲੂਮੀ ਜਿਹੀ ਧੜਕਣ, ਸਫੇਦੇ ਦੇ ਬਿਰਛ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਫੁੱਲ ਦੇ ਡਿਗਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਤਲਾਅ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲੋਅ—ਸਭ ਸੋਨੇ ਦੀ ਧੂੜ ਦੇ ਕਿਣਕੇ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ, ਅਸੀਂ ਲੇਖਕ, ਅਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਲੱਖਾਂ ਕਿਣਕੇ 'ਕੱਠੇ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹ ਤਦ ਤਾਈਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਜਮਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦ ਤਾਈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਡਲੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਢਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਉਸ ਡਲੀ 'ਚੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਗੁਲਾਬ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ—ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ, ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ, ਕੋਈ ਨਾਵਲ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਡਮੁੱਲੇ ਕਿਣਕਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਧਾਰਾ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

“ਮੇਰੇ ਲਈ ਚਾਮੇਤ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਉਸ ਸਾਹਿੱਤ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੂੜਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਸ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਗੁਲਾਬ ਨੇ ਸੂਜਾਨੇ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ ਲਿਆਉਣੀ ਸੀ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਕਲਮ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੁਹੱਪਣ, ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਭਾਲ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਦਰਿਆ ਦਿਲੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰੇ, ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਘਟਾਵੇ ਤੇ ਕਦੇ ਨਾ ਭੁੱਲਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕੇ।”

ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ

“ਇਕ ਲੇਖਕ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੂਰਣਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਜਾਏ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਉਸ
ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।”

-ਸਾਲਤੀਕੋਵ ਸ਼ੇਦਰਿਨ

ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਸਿਆਲ ਯਾਦ ਹੈ ਜਦ ਮੈਂ ਬਾਲਟਿਕ ਦੇ ਰੇਤਲੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਉਤੇ ਸਮੁੰਦਰ-ਕੰਢੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਇਕ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਸਾਰਾ ਕੰਢਾ ਸੰਘਣੀ ਬਰਫ਼ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤੇ ਦੇਵਦਾਰ ਦੇ ਉਚੇ ਲੰਮੇ ਖਿਛਾਂ ਤੋਂ ਵੀ, ਹਵਾ ਅਤੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗਲਹਿਰੀਆਂ ਦੀ ਨੱਸ, ਭੱਜ ਸਦਕਾ, ਬਰਫ਼ ਦੇ ਗੋਢੇ ਡਿਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਡੂੰਘੀ ਚੁੱਪ ਚਾਂ ਵਿਚ ਗਲਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਫਲ ਕੁਤਰਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ।

ਸਮੁੰਦਰ ਉਥੋਂ ਕੁਝ ਹੀ ਗਜ਼ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਸੀ। ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪਗਡੰਡੀ ਉਸ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਸੱਖਣਾ ਮਕਾਨ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਪਰਦੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਦ ਉਹ ਪਰਦੇ ਫੜਫੜਾਉਂਦੇ, ਜੋ ਕਈਆਂ ਝੀਤਾਂ 'ਚੋਂ ਦੀ ਮਕਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਦਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਚੋਰ-ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਬਰਫ਼, ਜਿਸ ਦੇ ਸਹਿਆਂ 'ਤੇ ਪੈੜ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਤਕ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਜੰਮਿਆਂ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਝੱਖੜ ਝਾਂਬੇ ਦੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਤਿੜਕਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ, ਜਾਂ ਫੇਰ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਗੋਢਿਆਂ ਦੀ ਸਰਸਰਾਹਟ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ। ਸਿਆਲ ਵਿਚ, ਬਾਲਟਿਕ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵੀਰਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲਤਵੀਆ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਾਲਟਿਕ ਦਾ ਨਾਂ “ਲਾਲ ਸਾਗਰ” ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸ 'ਚੋਂ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ ਰਾਲ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਾਣੀ ਸੂਹੀ ਭਾਹ ਮਾਰਦੇ ਹਨ।

ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਦਿਸ-ਹੱਦੇ 'ਤੇ ਸੰਘਣੀ ਧੁੰਦ ਪਸਰੀ ਰਹੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਪਰਲੇ ਕੰਢੇ ਦੀ ਰੇਖਾ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੀ। ਉਸ ਧੁੰਦ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਲਿਸਕ ਵਖਾਲੀ ਦਿੰਦੀ ਸੀ।

ਕਦੇ ਚਿੱਟੇ ਹੌਸ, ਜੋ ਉਸ ਵਰ੍ਹੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਰਤ ਆਏ ਸਨ, ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਟਿਕ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਬੋਲਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਵੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕੰਢੇ ਤਕ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਪਰ ਅੱਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਮਿਲਦਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਆਲ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਕੰਢੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪੰਛੀ ਨਹੀਂ

ਰਹਿੰਦਾ ।

ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ, ਉਥੇ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਹਰਕਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ । ਰੰਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਟਾਈਲਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਚੁੱਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਲੱਕੜਾਂ, ਤਿੜਕਦੀਆਂ, ਮੇਰੇ ਟਾਈਪ ਰਾਈਟਰ ਦੀ ਟਕ ਟਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਤੋੜਦੀ ਤੇ ਲੀਲੀਆ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੀ ਵੇਖ ਭਾਲ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਬੜਾ ਘੱਟ ਬੋਲਦੀ ਸੀ, ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਉਠਤੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰੁੱਝੀ ਰਹਿੰਦੀ । ਪਰ ਸੰਝ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਚੁਫੇਰੇ ਇਕ ਰਹੱਸ ਭਰਿਆ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਛਾ ਜਾਂਦਾ । ਸੰਘਣੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਦੇਵਦਾਰ ਦੇ ਉੱਚੇ ਬ੍ਰਿਛ ਮੇਰੇ ਮਕਾਨ 'ਤੇ ਛਾ ਜਾਂਦੇ । ਤੇ ਜਦ ਵੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਚਾਨਣ-ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਸਿਆਲ ਦੀ ਰਾਤ ਅਤੇ ਵੀਰਾਨ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਜਿਵੇਂ ਅਗਾਂਹ ਵਧ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਭਰ ਲੈਂਦੀ ।

ਸਮੁੰਦਰ ਸੈਆਂ ਮੀਲਾਂ ਤੀਕ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਲੋਅ ਵਖਾਲੀ ਨਾ ਦਿੰਦੀ । ਉਹ ਇਕ ਪੁੰਦ ਭਰਿਆ ਖਲਾਅ ਜਾਪਦਾ ਜਿਸ ਦੇ ਇਕ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਸਾਡਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮਕਾਨ ਮੁਨਾਰੇ ਵਾਂਗ ਖੜੋਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਹ ਧਰਤੀ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ । ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਮਕਾਨ ਅੰਦਰ ਬਲ ਰਹੀਆਂ ਚੁੱਪ ਚਪੀਤੀਆਂ ਬੱਤੀਆਂ, ਵਜਦਾ ਹੋਇਆ ਰੇਡੀਓ, ਨਰਮ ਗਲੀਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਧਮ ਆਵਾਜ਼ਾਂ, ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਪਈਆਂ ਖਿਲਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਬਾਹਰਲੀ ਅਨੰਤ ਸੁੰਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ ।

ਪੱਛਮ ਵੱਲ, ਵੇਂ ਤਸਪਿਲਸ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ, ਕਾਲੀ ਪੁੰਦ ਦੀ ਕੰਧ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਮਾਹੀਗੀਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਸੀ । ਉਹ ਬੜਾ ਆਮ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਾਲ ਸੁਕਣੇ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਨੀਵੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਘਰਾਂ 'ਚੋਂ ਪੂਆਂ ਉਠਦਾ । ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲੰਮੀਆਂ ਜੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਕੁੱਤੇ ਸਨ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ-ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਇੰਜਣ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਖਲੋਤੀਆਂ ਸਨ ।

ਲਤਵੀਆ ਦੇ ਮਹਾਗੀਰੀ ਏਥੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿੰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੇ ਏਥੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੱਟੀ ਹੈ । ਸੁਹਣੇ ਵਾਲਾਂ, ਸਰਮਾਕਲ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ, ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ 'ਤੇ, ਬੁੱਢੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਮੌਸਮ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਛੱਡ ਗਏ ਸਨ; ਤੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਰੰਗ ਬਿਰੰਗੀਆਂ ਟੋਪੀਆਂ ਪਾਈ ਭਰਵੇਂ ਤਗੜੇ ਗੱਭਰੂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬੁੱਢੇ ਬਣ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਫੁਰਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ ।

ਇਹ ਮਾਹੀਗੀਰ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੁੰਦਰ 'ਤੇ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜ੍ਹਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਦੇ ਪੜਦਾਦੇ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਇਕ ਕਦੇ ਪਰਤ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ, ਖਾਸ ਕਰ ਪੱਤਝੜ ਦੀ ਰੁੱਤ, ਜਦ ਕਿ ਬਾਲਟਿਕ ਵਿਚ ਭਿਆਨਕ ਝੱਖੜ ਝੁੱਲਦੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਠੰਡੇ ਯਖ ਪਾਣੀ ਝੱਗੋਂ ਝੱਗ ਹੋ ਉਠਦੇ । ਇੰਜ ਮੌਤਾਂ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਮਾਹੀਗੀਰਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਆਪਣਾ ਇਹ ਔਖਾ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਪੇਸ਼ਾ ਛੱਡਣ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਓ-ਦਾਦਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਸੀ । ਹਰ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਉਹ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਖਤਰਿਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰ, ਸਮੁੰਦਰ 'ਚੋਂ ਇਕ ਚੱਟਾਨ ਉੱਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਉਸ ਤੇ ਕੁਝ ਲਫ਼ਜ਼ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਹੀਗੀਰਾਂ ਨੇ ਉਥੇ ਲਿਖੇ ਸਨ : 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ, ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ 'ਤੇ

ਮਰੰ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੋਂ ਮਰਨਾ ਹੈ।”

ਜਦ ਲਤਵੀਆ ਦੇ ਇਕ ਲੇਖਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਿਲਾ ਲੇਖ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜੀ-ਲੇਖਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬੜਾ ਉਦਾਸ ਜਾਪਿਆ। ਪਰ ਉਸ ਲੇਖਕ ਨੇ ਅਸਹਿਮਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ।

“ਇਹ ਬੜਾ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰਿਆ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਹੈ”, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਇਹ ਉਸ ਅਜਿੱਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਯਾਦ ਦਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹਰ ਖੇਤਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਸ ਕਿਤਾਬ 'ਤੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਫ਼ਿਕਰੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦਾ ਮਾਣ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੈਂ ਇਹ ਮਤਲਬ ਕਢਾਂਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮੁੰਦਰ 'ਤੇ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜੋ ਹਾਲੀ ਵੀ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿੰਨੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਬਾਰੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਇਕ ਬਿੰਦ ਲਈ ਵੀ ਔਖਿਆਈਆਂ ਤੇ ਅੜਚਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਨਹੀਂ ਮੁੜ ਸਕਦਾ। ਚਾਹੇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਜੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਸਾਲਤੀਕੋਵ ਸ਼ੋਦਰਿਨ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਕਿੰਨਾ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਇਕ ਬਿੰਦ ਦੀ ਵੀ ਚੁੱਪ ਕਿਸੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।

ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਨਿਰਾ ਇਕ ਹੁਨਰ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ਾ ਸਮਝਣਾ ਗਲਤ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿਚ ਸਿਰਜਣਾ ਦੀ ਜੋ ਮਹਾਨ ਲਾਲਸਾ ਹੈ, ਲਿਖਣਾ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ।

ਤੇ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਲੇਖਕ ਨੂੰ, ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਗ਼ਮੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ, ਉਸ ਲਾਲਸਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਚੀਜ਼ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਦਿਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੀਰਾਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਭਰੇ ਹੋਏ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਖਿਆਲਾਂ ਤੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਲੇਖਕ ਬਣਨ ਲਈ ਸਿਰਫ ਦਿਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ, ਜਦ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅਲ੍ਹੜ ਜਜ਼ਬੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕੁਠਾਲੀ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਲ ਕੇ ਨਿਖਰੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਅਸੀਂ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤਣ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਵਧੇਰੇ ਤਗੜੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ, ਆਪਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤਦ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਚਦੇ ਹਾਂ।

ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਲੋਚਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਨਰਕ ਦੀ ਅੱਗ 'ਚੋਂ ਲੰਘ ਜਾਏਗਾ, ਤੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਕਰਿਸ਼ਮੇ ਕਰ ਵਖਾਏਗਾ।

ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਐਡਵਰਡ ਡੇਕੋਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬੜੀ ਸੁਹਣੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਡੱਚ ਲੇਖਕ ਸੀ ਤੇ ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਤਖੱਲਸ ਸੀ। ਇਹ ਲੈਟਿਨ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, “ਲੰਮਾ ਤਸੀਹਾ”।

ਮੰਦੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਲਿਖਤਾਂ ਸਾਡੇ ਤਕ ਪੁੱਜ ਨਹੀਂ ਸਕੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਉਦਾਸ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਮੈਂ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।

ਬਾਲਟਿਕ ਦੇ ਰੇਤਲੇ ਟਿੱਬਿਆਂ 'ਤੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆਂ ਮੇਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਡੇਕੋਰ ਵੱਲ ਗਈਆਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਹੋ ਵੀਰਾਨ ਸਮੁੰਦਰ ਨੀਦਰਲੈਂਡਸ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਡੇਕੋਰ ਦੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਉਸ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਤਲਖੀ ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਹੈ: “ਮੈਂ ਨੀਦਰਲੈਂਡਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ, ਡਾਕੂਆਂ ਦੀ ਉਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ, ਜੋ ਫਰਿਸਲੈਂਡ ਤੇ ਸੈਲਡਟ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।”

ਪਰ ਡੇਕੋਰ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਗਲਤ ਸੀ। ਹਾਲੈਂਡ ਵਿਚ ਤਹਿਜੀਬਯਾਫ਼ਤਾ ਡਾਕੂ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਉੱਕਾ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਾਲੈਂਡ ਬੜੇ ਮਿਹਨਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁਲਕ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਲਾਸ ਅਤੇ ਥਿਲ ਉਈਲੇਨਸਪਾਈਗਲ ਦੀ ਬਾਗੀ ਰੂਹ ਹੈ। ਕਲਾਸ ਦੀ ਰੂਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਡੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਨੇ ਉੱਚੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਵਾ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅਹੁਦਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਉਥੋਂ ਦੇ ਇਕ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਮਸ਼ਹੂਰੀ, ਰਸੂਖ, ਅਮੀਰੀ—ਸਭ ਉਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਸਨ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਬਣਨ ਦੀ ਵੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਕਲਾਸ ਦੀ ਬਾਗੀ ਰੂਹ ਸੀ, ਉਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਾਣ ਤੇ ਧਨ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਘਿਰਣਾ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ, ਉਹ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹਾਲੈਂਡ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਕਰ ਰਹੇ ਜਾਵਾ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਲੜਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਾਵਾ ਦੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਰਦਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਹਰ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜਦ ਜਾਵਾ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਉਠੇ ਤਾਂ ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਨੇ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ। ਜਾਵਾ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹ “ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਬੱਚੇ” ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਖਤ ਤੇ ਅਨਿਆਂ ਭਰੀ ਨੀਤੀ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ।

ਉਸ ਨੇ ਡੱਚ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀਆਂ ਧੋਖੇ ਬਾਜ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ। ਜਾਵਾ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਫ਼ਾਈ ਨਾਲ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਫ਼ਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਰੀਦਗੀ ਨੂੰ ਘਿਰਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਰਨੈਲਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਫ਼ਾਈ ਪਸੰਦੀ ਦਾ ਗਲਤ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਵਾ ਦੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਗੀਦ-ਮੂਤ ਸੁੱਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਜਾਵਾ ਦੇ ਲੋਕ, ਜੋ ਅਡੋਲ ਹੋ ਕੇ ਡੱਚ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਡਟੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਦ ਡੱਚ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀ ਇਸ ਨਵੀਂ ਚਾਲ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਉਥੋਂ ਭੱਜ ਉਠੇ।

ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਡੱਚ ਜਰਨੈਲਾਂ ਤੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਕੂਟ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਕਹਿਣੋਂ ਡਰਿਆ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦੀ ਇਸ ਸਿਖਿਆ 'ਤੇ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਅਮਲ ਕਰਦੇ ਸਨ—“ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ ਕਰੋ ?” ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਦੀ ਇਸ ਦਲੀਲ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਹਾਂ, ਹਾਕਮ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਹ 'ਚੋਂ ਹਟ ਜ਼ਰੂਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਸੋ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਹਾਲੈਂਡ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੀਕ ਉਸ ਨੇ ਡੱਚ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਾਵਾ ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਤੇ ਹਰ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਖਾਸਤਾਂ ਭੇਜਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਗਿਆ! ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਨਕੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਗਲ ਤਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਭੁੱਖਾ ਮਰਨ ਲੱਗਾ।

ਉਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਉਹ ਲੋਚਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੱਬ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਜਾਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਡੱਚਾਂ ਬਾਰੇ “ਮੈਕਸ ਹਾਵੇਲਾਰ” ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਨਾਵਲ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਭਰਪੂਰ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਿਖਣ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇਸ ਪਹਿਲੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਲੇਖਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣਾ ਰਾਹ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ‘ਪਿਆਰ ਦੇ ਖਤ’ ਨਾਂ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿਤਾਬ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਈ, ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰਿਆ ਮਾਣ ਸੀ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਕਈਆਂ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਭਿਆਨਕ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਹੋਰਨਾਂ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਮਖੌਲ ਉਡਾਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਰਾਰੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਅੰਤਲੇ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਉਦਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਮੁੜ ਉਹ ਯਕੀਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਬਚਪਨ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਖਾਸੀਅਤ ਹੈ।

“ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਰੱਬ ਦਿਆਲੂ ਤੇ ਚੰਗਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।” ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਨੇ ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। “ਆਖਿਰ ਕਦ ਉਹ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਬੰਦ ਕਰੇਗਾ।”

ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਕਮਾਈ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਹਾਲੈਂਡ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਬੱਚੀ ਆਮਸਟਰਡਾਮ ਵਿਚ ਰਹੇ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਰਾਏ ਜੋਗੇ ਪੈਸੇ ਉਸ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਯੂਰਪ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਗਰੀਬੀ ਨਾਲ ਜੂਝਦਿਆਂ, ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਇੱਜ਼ਤਦਾਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਥੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਤਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਘਰੋਂ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਕੋਈ ਖਤ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਇਹ ਹੱਦ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਕੋਲ ਟਿਕਟਾਂ ਜੋਗੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਰ ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਿਆ ਨਹੀਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ। ਉਸ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਨੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਉਸ ਦਾ ਉਹ ਪੁੱਤਰ ਕਿਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਉਮਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਗਵਾ ਬੈਠੇ। ਸੋ ਉਹ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਲਿਖਦਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ

ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖੇ।

ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ।

ਪਰ ਫੇਰ ਉਸ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਅਚਾਨਕ ਬਦਲਣ ਲੱਗੇ। ਕੁਝ ਉੱਘੇ ਡੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੇ। ਅੱਖਿਆਈਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦਿਆਂ ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਥੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੋ ਉਹ ਮੰਨ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਪਰਤਿਆ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ਗੀ ਵਜੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕਦੇ ਨਾ ਛਪੀਆਂ। ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਇਕ ਚਾਲ ਖੇਡੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਬਾਗੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ 'ਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਲਮ ਨੇ ਡੱਚ ਵਪਾਰੀਆਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚੁਫ਼ੇਰੇ ਖਤਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਅਨਿਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਮਰ ਗਿਆ। ਹਾਲਾਤ ਏਨੇ ਭੈੜੇ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਹਾਲੀ ਹੋਰ ਜਿਊਣਾ ਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਜੋ ਦਿਲ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਲੜਿਆ ਤੇ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਮਰਿਆ। ਉਹ ਕਦੇ ਡੋਲਿਆ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਨੇੜੇ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਇਸ ਮਹਾਨ ਤੇ ਨਿਸਵਾਰਥੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜਾਵਾ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਜੋਕ ਜਕਾਰਤਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਵਰਗੀ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਚਿਤਰਕਾਰ ਵਿਨਸੇਂਟ ਵਾਨ ਗਾਗੂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਡੱਚ ਸੀ ਤੇ ਮੁਲਤਾਤੁਲੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ।

ਕਲਾ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਵਿਨਸੇਂਟ ਵਾਨ ਗਾਗੂ ਨੇ ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਲਾਕਾਰ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਵਾਨ ਗਾਗੂ ਨੇ ਫਰਾਂਸ ਵਿਚ ਚਿਤਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਿ ਮੈਂਬਰ ਕਲਾ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣਾ ਤਨ ਮਨ ਵਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ।

ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਨ ਗਾਗੂ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਵੱਡੇ ਦੁੱਖ ਝੱਲੇ ਸਨ। “ਆਲੂ ਖਾਣ ਵਾਲੇ” ਅਤੇ “ਕੈਦੀ ਤੁਰ ਰਹੇ ਹਨ” ਆਪਣੇ ਚਿਤਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਡੂੰਘਾਈ ਛੋਹੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਵੀ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਵਾਨ ਗਾਗੂ ਦਾ ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣ ਲਈ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ—ਉਹ ਪ੍ਰਤਿਭਾ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਇਆ ਵੇਖਿਆ।

ਉਹ ਆਪਣੇ ਚਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿਤਰ ਬਣਾਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਤੇ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਕੇ ਨਿਕਲੇ ਹੋਣ। ਉਸ ਦੇ ਰੰਗ ਏਨੇ ਲਿਸ਼ਕਵੇਂ ਤੇ ਤਗੜੇ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਚਿਤਰਿਆ ਹਰ ਬਿੰਦੂ ਬੜਾ ਠੋਸ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਤੇ ਘਾਹ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੁਰ ਖੇਤ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਦੀ ਨਿੱਘੀ ਰੋਅ ਵਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ

ਹੈ। ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਚਿਤਰਕਾਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਰੰਗ ਦੀ ਹਰ ਛੋਹ ਨਾਲ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ।

ਉਹ ਗ਼ਰੀਬ ਸੀ, ਅਣਖੀ ਤੇ ਕਾਰਵਿਹਾਰ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ। ਉਸ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵੰਡ ਕੇ ਖਾਧੀ, ਜੋ ਭੁੱਖੇ ਸਨ, ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਜੀ ਅਨਿਆਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਸਤੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਨੂੰ ਉਹ ਘਿਰਣਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਉਹ ਲੜਨ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਸੁਭਾ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਹਾਦਰੀ ਸੀ, ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸੁਹਣੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਯਕੀਨ ਹੋਵੇ—ਧਰਤੀ ਪੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸਾਨਾਂ, ਕਾਨ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ, ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸੁਹਣੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ। ਪਰ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲਾ ਸੀ। ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਉਹ ਸਭ ਆਪਣੇ ਚਿਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। ਸਾਰੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸ ਨੇ ਸੁਹੱਪਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਚੁਣਿਆ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਤਿ ਸੁਹਣੇ ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਉਸ 'ਤੇ ਜਾਦੂ ਵਰਗਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰੰਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਹਰ ਮੌਸਮ ਤੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਰ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਹਣੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ।

ਸਾਨੂੰ ਵਿਨਸੇਂਟ ਵਾਨ ਗਾਗੂ, ਵਰੁਬੇਲ, ਬੋਰੀਸੋਵ-ਮੁਸਾਤੋਵ, ਗੋਗਾਂ ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚਿਤਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਲੋਕ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਮੀਰੀ ਦੇ ਵਾਰਿਸ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਛੇਕ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੁਹੱਪਣ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਰੋਲਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸੁਹੱਪਣ ਹੈ ਕਿ ਤਬਾਹ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਦੇ ਮਰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਾਹਿੱਤ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਚਿਤਰਕਲਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਕਲਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੂਰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਫੇਰ ਕਦੇ ਲਿਖਾਂਗਾ।

ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਮਹਾਨ ਪੇਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਉਸ ਅਹਿਸਾਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਗ਼ੀਭੀਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਤਜਰਬਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪਰ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋਣੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੇ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਖ਼ਾਸੀਅਤ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮਿਥੇਲ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ, ਜੋ ਲੇਖਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਹਿੱਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਮਨੋਰਥ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਾਹਿੱਤ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਇਕ ਥਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: "ਉਹ ਲੇਖਕ ਖੁਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਖੜੋਤਾ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਸੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।"

ਕਾਗਜ਼ੀ ਫੁੱਲ

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਾਹਿੱਤ-ਸਿਰਜਨਾ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ, “ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਕਦ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ? ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕਲਮ ਚੁੱਕਣ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਛੱਡਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ?”

ਇਹ ਚੇਤੇ ਕਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਕਦ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਣਾ ਇਕ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਢੇਰਾਂ ਕਾਗਜ਼ ਕਾਲੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਚੋਖਾ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਮੂਲ ਸੋਮਾ ਲੱਭਣ ਲਈ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਪਏਗਾ।

ਜਿਹੜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਉਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬੜੀ ਵਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਕੀ ਕੋਈ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਿਸ਼ਕਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਘਾਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਸਮਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੀਲਾ, ਤੇ ਹਰ ਆਦਮੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਾਨਾਂ ਮੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹਰ ਆਦਮੀ ਰਹੱਸ ਭਰਿਆ ਬੰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ—ਚਾਹੇ ਉਹ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਸੰਦਾਂ ਵਾਲਾ ਤਰਖਾਣ ਹੋਵੇ ਤੇ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ, ਜੋ ਇਹ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਘਾਹ ਹਰਾ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਦਾਤ ਸਾਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਚੁਫੇਰੇ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸਚਰਜਤਾ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਦਾਤ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਕਵੀ ਜਾਂ ਲੇਖਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੋਈ ਵਧੇਰੇ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਵੀਨਤਾ ਲਭਣ ਦਾ ਯਤਨ, ਇਕ ਵਧੀਆ ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਲਾ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ।

ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ, ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ, ਆਮ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਮੈਂ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਤੇ ਮੈਂ ਏਨੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਮੋਟੀ ਸਾਰੀ ਕਾਪੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਭੈੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਨਾਵਟ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਲੋੜੋਂ ਵਧ ਅਲੰਕਾਰ ਤੇ ਸਾਜ਼ ਸ਼ਿੰਗਾਰ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਇਕ ਵੀ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਛੁੱਟ ਇੱਕੜ ਦੁੱਕੜ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਦੇ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

ਚੁੱਪ ਕੀਤੀਆਂ ਨਿਵੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਤੋਂ ਫੁੱਲ ਚੁਣੋ।

ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਮੀਂਹ ਨੇ ਕਿਣਮਿਣ ਲਾਈ ਹੋਈ ਏ।

ਤੇ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ 'ਤੇ 'ਵਾਵਾਂ ਵਗਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤੇ ਉੱਡਦੇ ਹਨ
ਪਤਝੜ ਦੇ ਮਘਦੇ ਹੋਏ ਅਸਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਧੁੰਦਲੇ ਜਿਹੇ ਸੂਰੇ

ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਜਿੰਨਾਂ ਹੀ ਲਿਖਦਾ ਸਾਂ, ਓਨੀ ਹੀ ਮੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨ
ਅਲੰਕਾਰਕ ਬਣਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲਦਾ।

ਸ਼ੇਖ ਸਾਅਦੀ ਲਈ, ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ, ਦੁੱਧ ਪਥਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਹੋਇਆ ਗਮ।
ਥੱਕੇ ਹਾਰੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਰਕਿਆਂ 'ਤੇ ਚਮਕਦਾ

ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਮ ਦੁੱਧ ਪਥਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਹੈ ?
ਇਸ 'ਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸੰਗੀਤਕ ਜੋੜ ਏਨੇ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਨੂੰ ਵਰਤਣੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ, ਚਾਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ 'ਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਮੁੰਦਰ ਬਾਰੇ
ਸਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੈਨੂੰ ਧੁੰਦਲਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਸਮੁੰਦਰ
ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ; ਉਹ ਨਾ ਕਾਲਾ ਸਾਗਰ ਸੀ, ਨਾ ਬਾਲਟਿਕ ਸਾਗਰ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭੂ-ਮੱਧ ਸਾਗਰ ਜਿਸ ਦੇ
ਬਾਰੇ ਕਿ ਮੈਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਦਾ ਕਰਦਾ ਸਾਂ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ
ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲਿਸ਼ਕਵੇਂ ਰੰਗ ਦੇ ਇਕ ਸਮੂਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ
ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਜੇ ਕੁਝ ਮੈਂ ਲਿਖਦਾ ਸਾਂ, ਉਸ ਵਿਚ ਭੋਗੂਲਿਕ
ਸਚਾਈਆਂ ਵਲੋਂ ਲਾ ਪਰਵਾਹ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਦਵਾਲੇ ਰੁਮਾਂਸ ਹੀ
ਰੁਮਾਂਸ ਵੇਖਦਾ ਸਾਂ—ਰੁਮਾਂਸ ਦਾ ਇਕ ਸੰਘਣਾ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਉਸ ਵਿਚ ਰੁਮਾਂਸ ਦੀ ਜਿਵੇਂ
ਰਾਣੀ ਸੀ—ਲਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਝੱਗੇ ਝੱਗ ਸਮੁੰਦਰ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਾਦਬਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼ ਸਨ ਤੇ
ਬਹਾਦਰ ਸਫ਼ਰੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ 'ਤੇ ਲਾਪਰਵਾਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਭੀੜ ਵਿਚ ਘੁੰਮ
ਰਹੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਸਨ—ਕੂਲੀਆਂ ਸੁਹਲ, ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀ ਲੋਰ ਵਿਚ ਇਠਲਾਉਂਦੀਆਂ, ਹੂਰਾਂ ਪਰੀਆਂ।
ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਚਿਤਵਿਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮੈਂ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਘਟ ਅਲੰਕਾਰਕ ਤੇ ਘਟ
ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਬਣਦੀ ਗਈ। ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਜੇ ਰੁਮਾਂਸ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਉਤੇ
ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ
ਰੁਮਾਂਸ ਸਾਡੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਸਾਡੀ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਹਿਲੋਰਾ ਦੇ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਭੂ ਮੱਧ ਰੇਖਾ ਲਾਗਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਓੜਕ ਦਾ ਸੁਹੱਪਣ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ
ਸ਼ਾਨਾਂ ਮੱਤੀਆਂ ਜੰਗਾ। ਰੁਮਾਂਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਅਲੋਕਾਰ ਲਿਸ਼ਕ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ
ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਦਿਨੀਂ ਉਸ ਦੀ ਚਕਾਚੂਧ ਵਿਚ ਜੀਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਮੈਂ ਦੀਦਰੋ ਦੇ ਕਲਾ
ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਲਫਜ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਚਾਹਾਂਗਾ : ਕਲਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਅਸਾਧਾਰਨ ਲਭਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਅਸਾਧਾਰਣ ਵਿਚ
ਸਾਧਾਰਣ।

ਹਰ ਜਵਾਨ ਮੁੰਡਾ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰ
ਰਿਹਾ ਹੈ : ਕਿਸੇ ਡੁੱਬਦੇ ਹੋਏ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਿ ਬਾਦਬਾਨ ਮਾਰੋਲਾਨ ਜਾਂ ਨੋਵਾਯਾ
ਜੇਮਲਿਆ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਚੀਥੜੇ ਬਣ ਗਏ ਹੋਣ, ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਲਈ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਕਿਸੇ ਮਸ਼ੀਨਹੀਨਵਾਲੀ

ਗੱਡੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਚਾਪਾਏਵ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਸਟੈਂਪੀ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦਾ, ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਰਲ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਧਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਰੱਹਸ ਭਰੇ ਟਾਪੂ 'ਤੇ ਗੁਪਤ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲੱਭਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਟੀਵੇਨਸਨ ਉਥੇ ਲਕੇ ਗਿਆ ਸੀ; ਬੋਰੋਦੀਨੋ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਝੰਡੇ ਚੁੱਕੀ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਵਾਲੇ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਬਿਗਲਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ : ਜਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਔਝੜ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ 'ਮੋਗਲੀ' ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜਦ ਵੀ ਮੈਂ ਕਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ (ਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ) ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੇ ਮੈਂ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਹ ਸਮੁੰਦਰੀ ਬੇੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਏ ਲੰਮੇ ਸਫ਼ਰਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ (ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਕ ਪੇਤਲੀ ਜਿਹੀ ਝੀਲ ਹੈ), ਉਡ ਕੇ ਤਾਰਿਆਂ ਤਕ ਪੁਜਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਨਵੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਲਭ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਚੇਤੇ ਹੈ, ਇਕ ਵਾਰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਕੁਝ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਚਰਾਂਦਾ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ "ਨਵੀਂ ਧਰਤੀ" ਲੱਭੀ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਰੁਮਾਂਸ ਭਰਿਆ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ "ਨਵੀਂ ਧਰਤੀ" ਇਕ ਝੀਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਕੱਸੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਏਨੇ ਸੰਘਣੇ ਸਰਕੜੇ ਤੇ ਵਾਂਸ ਉਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਉੱਚੀ ਥੋਹ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।

ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਰੁਮਾਂਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਇਕਵਾਰਗੀ ਛੁਕਟਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਹੁਨਾਲ ਦੇ "ਲਾਈਲੈਨ" ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਵਾਂਗ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਕੀਵ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰੰਗ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ—ਉਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਏਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਨਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸਾਂ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਿਸੇ ਹਦ ਤਕ ਅੱਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਰੁਮਾਂਸ ਸਦਕਾ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੁਨਹਿਰੀਆਂ ਸਵੇਰਾਂ ਚੰਗੀਆਂ ਲਗਣ ਲਗੀਆਂ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ ਮਘਣ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਨੀਪਰ ਨਦੀ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰ ਹਨੇਰੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਚਕਾਚੁੱਧ ਵੇਖਦਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਉਥੇ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕਦਾ, ਜਿਥੇ ਝੱਖੜ ਝੁਲ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਸਰਸਰਾਹਟ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਬਹਾਰ ਦੀ ਰੁੱਤੇ "ਚੈਸਟਨਟ" ਖਿਛਾਂ ਦੇ ਬਦਾਮੀ ਫੁੱਲ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਝੜਨ ਲਗਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ 'ਤੇ ਸੂਹੇ ਟਿਮਕਣੇ ਹੁੰਦੇ; ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਰ ਥਾਂ ਇੰਜ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਜਦ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਦਾ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਰੁਕ ਰੁਕ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਤੇ ਕੁਝ ਸੜਕਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਝੀਲਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਨ ਪਿਛੋਂ ਕੀਵ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਨੀਲਾ ਪਿਆਲਾ ਚੰਦਰਮਣੀਆਂ ਦੇ ਰੰਗ ਵਰਗੀ ਭਾਹ ਮਾਰਨ ਲਗਦਾ। ਤਦ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਕਿਸੇ ਹੜ੍ਹ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਠਦੀਆਂ :

ਬਹਾਰ ਆਪਣੇ ਮਿੱਠੇ ਪਿਆਰ ਸਦਕਾ ਜਾਦੂ ਪੂੜ ਰਹੀ ਏ।

ਤੇ ਤਾਰਿਆਂ ਭਰਿਆ ਅਸਮਾਨ ਉੱਘੜ ਰਿਹਾ ਏ।

ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਆਂਦੀ ਏਂ।

ਇਸ ਸਾਡੀ ਵੀਰਾਨ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ.....

ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਜਦ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪਿਆਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਸਾਂ। ਇਹ ਉਹ ਉਮਰ ਸੀ, ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਕੁਝੀ ਸੁਹਣੀ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ, ਸੜਕਾਂ ਵਿਚ, ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ, ਟ੍ਰਾਂਕਾਂ ਵਿਚ। ਕਿਸੇ ਕੁਝੀ ਦੀ ਸ਼ਰਮਾਕਲ ਜਿਹੀ ਤੱਕਣੀ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਲਿਟ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਫੜਫੜਾਉਂਦੇ ਸਰਕਟ ਬੱਲੇ ਸੁਹਲ ਸੁਡੌਲ ਗੋਡੇ ਦੀ ਝਾਤ, ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਦੀ ਸੀਤ ਛੋਹ-ਹਰ ਚੀਜ਼ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਡੂੰਘੀ ਹਲਚਲ ਮਚਾ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦੀ ਲੋਚਾ

ਜਾਗਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਪਿਆਰ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਆ ਜਾਏਗਾ।

ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੁੰਦਲੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਹਿੱਸਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੈਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਸੀ—ਸੁਹਣੇ ਜਾਪਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜ਼ੀ ਫੁੱਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਸੱਕਰੀਨ' ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਸੀ।

ਫੇਰ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਮੈਂ ਲਿਖੀ, ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ

ਚੇਰਨੋਬਿਲ ਨਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਮੈਂ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਿਪਯਾਤ ਤੋਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕੀਵ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਹੁਨਾਲ ਦੇ ਮਹੀਨੇ, ਮੈਂ ਚੇਰਨੋਬਿਲ ਵਿਚ, ਇਕ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਜਨਰਲ, ਲੇਵਕੋਵਿਚ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਬਿਤਾਏ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਗਿਆ ਸੀ—ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ, ਜੋ ਬੜਾ ਆਲ੍ਹਸੀ ਤੇ ਮੂਰਖ ਮੁੰਡਾ ਸੀ ਤੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰ ਫੇਲ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਉਹ ਪੁਰਾਣਾ ਘਰ ਦਿਹਾਤੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਢਾਲੂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਉਸ 'ਤੇ ਠੰਢੀ ਧੁੰਦ ਪਸਰ ਜਾਂਦੀ, ਲਾਗਲੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਡੱਡੂ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਗੜਾਉਂਦੇ, ਤੇ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਉਗੇ ਹੋਏ ਚਾਹ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਏਨੀ ਤਿੱਖੀ ਮਹਿਕ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਸਿਰ ਪੀੜ ਹੋਣ ਲਗਦੀ। ਚਾਹ ਪੀਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜਨਰਲ ਦੇ ਸਰਾਰਤੀ ਮੁੰਡੇ ਘਰ ਦੀ ਛੱਤ ਤੋਂ ਜੰਗਲੀ ਬਤਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦੇ।

ਜਨਰਲ ਲੇਵਕੋਵਿਚ ਭਾਰੀ ਭਰਕਮ ਸਰੀਰ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਸਨ ਤੇ ਬਾਹਰ ਵਲ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ। ਉਹ ਦਮੇ ਦਾ ਰੋਗੀ ਤੇ ਗੁਸੈਲ ਸੁਭਾ ਦਾ ਬੰਦਾ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਛੱਤ 'ਤੇ ਆਰਾਮ ਕੁਰਸੀ ਡਾਹ ਕੇ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਘੁਰਾੜੇ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਤੇ ਰਹਿ ਰਹਿ ਕੇ ਉੱਚੀ ਖਰ੍ਹਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ: "ਇਹ ਕੋਈ ਟੱਬਰ ਏ, ਵਿਹਲੜ 'ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਨੇ ਸਾਰੇ! ਘਰ ਨੂੰ ਸੂਰਾਂ ਦਾ ਵਾੜਾ ਬਣਾ ਰਖਿਆ ਏ। ਮੈਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਏਥੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਰਹਾਂਗਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥ 'ਤੇ ਇਕ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਾਂਗਾ।"

ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਰਤਾ ਜਿੰਨੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮਾਦਾਮ ਲੇਵਕੋਵਿਚ, ਜੋ ਬੜੀ ਨਖਰੇਬਾਜ਼ ਤੇ ਕੰਜੂਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਸੀ ਤੇ ਬੜੀ ਬਣ ਠਣ ਕੇ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਘਰ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦੀ।

ਆਪਣੇ ਵਿਹਲੜ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਜਨਰਲ ਦੀ ਇਕ ਧੀ ਸੀ, ਵੀਹਾਂ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਕੁੜੀ, ਜਿਸ ਦਾ "ਜੋਨ ਆਫ਼ ਆਰਕ" ਨਾਂ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਹ ਕੁੜੀ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਇਕ ਖਤਰਨਾਕ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਬਿਤਾਉਂਦੀ। ਉਹ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਘੁੜਸਵਾਰੀ ਕਰਦੀ। "ਕਮੀਨਾ" ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਪਸੰਦ ਲਫਜ਼ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਿਨ ਵਿਚ ਅਣਗਿਣਤ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਉਂਦੀ।

ਜਦ ਮੇਰੀ ਉਸ ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਕਰਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਆਪਣਾ ਹੱਥ

ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵਧਾਇਆ ਤਾਂ ਇਕ ਟਕ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਦਿਆਂ ਕਿਹਾ : “ਕਮੀਨਾ !”

ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਉਥੇ ਰਿਹਾ, ਇਹੋ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਝੱਲਿਆਂ ਦੇ ਟੱਬਰ ਤੋਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਵਾਂ; ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਬੜੇ ਹੀ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਜਦ ਇਕ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਪਏ ਘਾਹ 'ਤੇ ਵਿਛੇ ਹੋਏ ਕਪੜੇ ਉਤੇ ਮੈਂ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਤੇ ਉਹ ਗੱਡੀ ਮੈਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਵਲ ਲੈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੋਚਵਾਨ ਨੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਇਗਨਾਤੀਅਸ ਲੋਇਓਲਾ ਸੀ (ਲੇਵਕੋਵਿਚ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਸਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਨਾਂ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ), ਜਾਂ ਸੰਪੇਖ ਵਿਚ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਗਨਾਤ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਵਾਗਾਂ ਖਿੱਚੀਆਂ ਤੇ ਗੱਡੀ ਚੇਰਨੋਬਿਲ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਈ।

ਅਸੀਂ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ 'ਤੇ ਚੇਰਨੋਬਿਲ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਲੇਟ ਸੀ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਰਾਤ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਕੱਟਣੀ ਪੈਣੀ ਸੀ।

ਸਰਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਕੂਸਰ, ਇਕ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਯਹੂਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਮਰਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਟੰਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ—ਚਿੱਟੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੋਸ਼ਮੀ ਟੋਪੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਬੁੱਢੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ, ਜੋ ਕਾਲੀ ਝਾਲਰ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਲਿਪਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਤੀਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੰਝੂਆਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਜਲ ਰਹੇ ਲੈਂਪ 'ਚੋਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀ ਬੋ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਾਲੀਂ ਮੈਂ ਉੱਚੇ ਬਿਸਤਰੇ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਬੈਠਾ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਕੰਧਾਂ ਦੀ ਹਰ ਝੀਤ ਤੇ ਵਿਰਲ ਵਿਚੋਂ ਖਟਮਲਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੇਰੀ ਵੱਲ ਆਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਉਛਲ ਕੇ ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ, ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਕਪੜੇ ਪਾਏ ਤੇ ਬਾਹਰ ਡਿਓੜੀ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਿਪਯਾਤ ਦਰਿਆ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਨਿੰਮ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਲਿਸ਼ਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਲੱਠ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਕ ਬੈਂਚ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਟ ਦਾ ਕਾਲਰ ਉਤਾਹ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਉਹ ਬੜੀ ਠੰਢੀ ਰਾਤ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਕੰਬਣ ਲੱਗਾ। ਡਿਓੜੀ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ 'ਤੇ ਦੋ ਆਦਮੀ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਧੁੰਦਲੇ ਜਿਹੇ ਵਖਾਲੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਸਿਗਰਟ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਸੁੰਗੜਿਆ ਹੋਇਆ, ਉਂਘਲਾ ਰਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਕੋਚਵਾਨ ਦੇ ਉੱਚੇ ਘੁਰਾੜੇ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਪਏ ਘਾਹ ਉਤੇ ਲੰਮਾ ਪੈ ਕੇ ਸੌਂ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਖਟਮਲ ?” ਸਿਗਰਟ ਪੀ ਰਹੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਉਹ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕੱਦ ਦਾ, ਉਦਾਸ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲਾ ਯਹੂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਬੂਟਾਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਚਮੜਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਸਰਾਂ ਕੋਲ ਆਏ ਸਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਫਾਟਕ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸਾਥੋਂ ਦਸ ਕੋਪੇਕ ਮੰਗੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸ ਕੋਪੇਕ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕੂਸਰ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਲੈਂਦਿਆਂ ਬਾਰੀ 'ਚੋਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਸੀ, ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ ਸੀ : “ਮੇਰੇ ਵਿਹੜੇ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾ, ਮੰਗਤਿਆ ! ਇਹ ਗਲ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰ ਆਖ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ।” ਯਹੂਦੀ ਨੇ ਕੂਸਰ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਤਕ ਨਹੀਂ। “ਸੁਣਿਆ ਨਾ ?” ਉਸ ਨੇ ਅੱਖ ਮਾਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ। “ਦਸ ਕੋਪੇਕ ਦਾ ਹਰ ਸਿੱਕਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਫੌਂਹਦਾ ਏ, ਇਸ ਦੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਲੂਹ ਕੇ ਸੁਟਦਾ ਹੈ। ਬੜਾ

ਲਾਲਚੀ ਬੰਦਾ ਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ ਲਾਲਚ ਸਦਕਾ ਇਹ ਮਰ ਜਾਏਗਾ, ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰਖਣੀ!”

ਮੈਂ ਕੂਸਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੰਦਾ ਕੌਣ ਹੈ। ‘ਇਹ ਜੌਜ਼ਫ ਏ, ਪਾਗਲ ਜੌਜ਼ਫ’ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਇਸ ਦੇ ਦਿਲ ‘ਚ ਇਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਏ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਇੰਜ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦਾ ਏ, ਜਿਵੇਂ ਤਖਤ ‘ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਡੈਵਿਡ ਹੋਵੇ।’

“ਵੇਖ ਲੈਣਾ, ਕੂਸਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਖਟਮਲਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕਿਰਾਇਆ ਲਏਗਾ,” ਜੌਜ਼ਫ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਤੇ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਠੋਡੀ ‘ਤੇ ਤਿੱਖੇ ਵਾਲ ਉਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। “ਇਕ ਵਾਰ ਬੰਦਾ ਅਮੀਰ ਬਣਨ ਦੀ ਮਨ ‘ਚ ਧਾਰ ਲਏ, ਫੇਰ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਉਸ ਲਈ ਭੈੜਾ ਨਹੀਂ ਏ।”

“ਜੌਜ਼ਫ!” ਉਸ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸੁੰਗੜੇ ਹੋਏ ਆਦਮੀ ਨੇ ਚਾਣਚਕ ਤਿੱਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। “ਮੇਰੀ ਕ੍ਰਿਸਤੀਨਾ ਨੂੰ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਮਾਰ ਸੁੱਟਿਆ? ਉਸ ਸਦਕਾ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦਾ ਚੈਨ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਏ।”

“ਓਹ, ਨਿਕੀਫੋਰ, ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਭੈੜੇ ਲਫਜ਼ ਕੋਈ ਉਹੋ ਬੰਦਾ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਏ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਰਤਾ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਦਿਮਾਗ ਨਾ ਹੋਵੇ” ਜੌਜ਼ਫ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਬੁਰਾ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਚੀਕ ਕੇ ਕਿਹਾ। “ਕੀ ਕਹਿ ਈ, ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ ਏ ਉਸ ਨੂੰ? ਫਾਦਰ ਮਿਖੇਲ ਕੋਲ ਜਾ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸਤੀਨਾ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਏ। ਜਾਂ ਪੁਲਸ ਦੇ ਅਫਸਰ ਸੁਖਾਰੇਨਕੋ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਛ।”

“ਮੇਰੀ ਇਕੋ ਇਕ ਧੀ!” ਨਿਕੀਫੋਰ ਨੇ ਉਦਾਸ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। “ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੂਰਜ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦਾ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਏ।”

“ਹੁਣ ਚੁੱਪ ਵੀ ਕਰੇਂਗਾ?”

“ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ‘ਤੇ ਕਿਸੇ ਈਸਾਈ ਵਾਂਗ ਰੋਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ” ਨਿਕੀਫੋਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਜੌਜ਼ਫ ਦੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। “ਦਸਾਂ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂਗਾ? ਮੈਂ ਲੀਵ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਪਾਦਰੀ ਕੋਲ ਜਾਵਾਂਗਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਦ ਤਕ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗਾ ਜਦ ਤਕ ਉਹ ਕ੍ਰਿਸਤੀਨਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਧੋ ਨਹੀਂ ਸੁੱਟੇਗਾ।”

“ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠ” ਜੌਜ਼ਫ ਨੇ ਫੇਰ ਕਿਹਾ। “ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਇਕ ਵਾਲ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਤੇ ਤੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਏ.....”

ਤਦ ਉਹ ਚਾਣਚਕ ਫਿਸ ਪਿਆ, ਸਿਸਕੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਸੰਘ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇਕ ਨਿੰਮੀ ਜਿਹੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲ ਗਈ।

“ਤਾਂ ਤੂੰ ਰੋ ਰਿਹਾ ਏਂ, ਮੂਰਖਾ? ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਏ।” ਨਿਕੀਫੋਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ‘ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਕਿਹਾ “ਜੇ ਕ੍ਰਿਸਤੀਨਾ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਮੂਰਖਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਣਾ।”

“ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਰ ਸੁੱਟ ਕਤਲ!” ਜੌਜ਼ਫ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਸ਼ੈਦ ਏਸੇ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਉਡੀਕ ਏ। ਇਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਏ ਕਿ ਮੈਂ ਕਬਰ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਸੜਾਂ।”

“ਤੂੰ ਮੂਰਖ ਮੈਂ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਤੂੰ ਮੂਰਖ ਈ ਏਂ” ਨਿਕੀਫੋਰ ਨੇ ਉਦਾਸ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। “ਪਰ ਇਹ ਕੰਮ ਮੈਂ ਲੀਵ ਤੋਂ ਪਰਤਣ ‘ਤੇ ਕਰਾਂਗਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਮਰੋੜਨਾ ਛੱਡ ਦਏਂ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦਸ ਦਿਆਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਬੜਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਏ।”

“ਤੇ ਤੇਰੇ ਮਗਰੋਂ ਤੇਰੀ ਝੁੱਗੀ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ ?” ਜੌਜ਼ਫ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਮੁੜ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੀ।

“ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਝੁੱਗੀ ਦੀ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਲੋੜ ਏ? ਕੀ ਮੋਇਆਂ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਝੁੱਗੀ ਦੀ ਲੋੜ ਏ?”

ਮੈਂ ਇਹ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਬਾਤ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਨਦੀ 'ਤੇ ਸੰਘਣੀ ਧੁੰਦ ਪਸਰ ਗਈ। ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਪਏ ਸਿੱਲ੍ਹੇ ਲੱਠਾਂ 'ਚੋਂ ਤਿੱਖੀ ਮਹਿਕ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਵਾਈ ਦੀ ਮਹਿਕ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਅਲਸਾਏ ਹੋਏ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਸ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਤੋੜ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਕਿਤੇ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਏ ਕਿ ਨਾਮੁਰਾਦ ਜਹਾਜ਼ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਏ” ਨਿਕੀਫੋਰ ਨੇ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਕੁਝ ਪੀਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਈਏ ਤਾਂ ਜੋ ਹਾਲਤ ਰਤਾ ਕੁ ਸੌਖੀ ਬਣ ਜਾਏ। ਪਰ ਰਾਤ ਦੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਦਮੀ ਸ਼ਰਾਬ ਲਿਆਏ ਤਾਂ ਕਿਥੋਂ ਲਿਆਏ?”

ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਿੱਘ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਤੇ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾਈ ਮੈਂ ਊਂਘਣ ਲੱਗਾ।

ਸਵੇਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਜਹਾਜ਼ ਹਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਕੂਸ਼ਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਰਾਤ ਕਿਤੇ ਲੰਗਰ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਧੁੰਦ ਬੜੀ ਸੰਘਣੀ ਸੀ, ਤੇ ਹੁਣ ਜਦ ਉਹ ਆਏਗਾ ਤਾਂ ਚੇਰਨੋਬਿਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਲਈ ਅਟਕੇਗਾ। ਮੈਂ ਚਾਹ ਪੀਤੀ। ਕੋਚਵਾਨ, ਇਗਨਾਤੀਅਸ ਲੋਯੋਲਾ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਮੁਖ ਸੜਕ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਮੱਛੀਆਂ ਤੇ ਸਾਬਣ ਦੀ ਮਹਿਕ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਬੂਹੇ 'ਤੇ ਵਿੰਗੀ ਜਿਹੀ ਤਖਤੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੱਜਾਮ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਹੈ। ਬੂਹਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਸੂਰਜ ਮੁਖੀ ਦੇ ਬੀਅ ਚੱਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੋ ਮੈਂ ਹਜਾਮਤ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਅੰਦਰ ਦਾਖਿਲ ਹੋਇਆ। ਆਹ ਭਰਦਿਆਂ ਹੱਜਾਮ ਨੇ ਮੇਰੀ ਠੋਡੀ 'ਤੇ ਸਾਬਣ ਮਲਿਆ ਤੇ ਬੜੀ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ—ਆਮ ਉਹ ਸਵਾਲ ਜੋ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪੁੱਛੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—ਕਿ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ ਤੇ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਕਿਉਂ ਆਇਆ ਹਾਂ।

ਚਾਣਚਕ ਕੁਝ ਮੁੰਡੇ ਉਸ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਦੀ ਲੰਘੇ। ਉਹ ਸੀਟੀਆਂ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮੂੰਹ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਤਦ ਜੌਜ਼ਫ ਦੀ ਗਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ :

ਮੇਰੀ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਸੁਹਣੀ ਨੂੰ

ਮੇਰਾ ਗੀਤ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਜਗਾਏਗਾ

“ਲਾਜ਼ਾਰ,” ਲੱਕੜ ਦੀ ਪਾਰਟੀਸ਼ਨ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜਿਓਂ ਇਕ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, “ਬੂਹਾ ਢੋਅ ਦੇਣਾ। ਜੌਜ਼ਫ ਨੇ ਫੇਰ ਪੀਤੀ ਹੋਈ ਏ। ਰੱਬਾ, ਹੁਣ ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ?”

ਹੱਜਾਮ ਨੇ ਬੂਹਾ ਢੋਅ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਲੱਗਾ ਪਰਦਾ ਤਾਣ ਦਿੱਤਾ।

“ਜਦ ਵੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਗਾਹਕ ਨੂੰ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ ਏ, ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਗਾਉਣ ਲਗਦਾ ਏ, ਨੱਚਦਾ ਏ ਤੇ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦਾ ਏ, “ਹੱਜਾਮ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਕੀ ਹੋਇਆ ਏ ਉਸ ਨੂੰ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ, ਢਿਲਕੇ ਹੋਏ ਕਪੜੇ ਪਾਈ ਇਕ ਜਵਾਨ ਤੀਵੀਂ

ਪਾਰਟੀਸ਼ਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਿਸੇ ਜੋਸ਼ ਸਦਕਾ ਚਮਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

“ਸੁਣ ਮੇਰੀ ਗੱਲ” ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ। “ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਕਿ ਮੇਰੀ ਤੈਨੂੰ ਸਲਾਮ ਏ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਕਿ ਲਾਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਭਲਾ ਮਰਦ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪੁੱਛਦੀ ਹਾਂ, ਦਸ। ਐਵੇਂ ਵਿਚ ਲੱਤ ਨਾ ਅੜਾਈਂ, ਲਾਜ਼ਾਰ! ਮੈਨੂੰ ਸੁਣਾ ਲੈਣ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਸੱਜਣ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸੋਚ ਸਕੇ। ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦੀ ਏ।”

“ਮਾਨਿਆ” ਹੱਜਾਮ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਆਰਾਮ ਕਰਕੇ ਬੈਠ।”

ਜੌਜ਼ਫ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੂਰੋਂ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ :

ਜਦ ਮੈਂ ਮਰ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਆਈਂ,

ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਸੇ ਲੈ ਕੇ ।

“ਹਾਏ, ਕੀ ਹਾਲਤ ਬਣ ਗਈ ਏ ਇਸ ਦੀ” ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਕੌਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਏ ਕਿ ਇਹ ਉਹੋ ਜੌਜ਼ਫ ਏ, ਜੋ ਕੀਵ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਪੇਸਿਆ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਜੋ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਧਰਮਾਤਮਾ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ? ਰੱਬ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਏ ਕਿ ਉਹ ਕੁੜੀ ਇਹਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖਣ ਲਈ ਜਿਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਕੀ ਤੂੰ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਏ ਕਿ ਇਕ ਤੀਵੀਂ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਏਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਲਈ ਹਰ ਤਸੀਹਾ ਜਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ?”

“ਤੂੰ ਫੇਰ ਛਿੜ ਪਈ ਏਂ, ਮਾਨਿਆ” ਹੱਜਾਮ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਏ ਜੋ ਕੁਝ ਤੂੰ ਕਹਿ ਰਹੀ ਏਂ, ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਏ।”

“ਚੰਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹਾਂ,” ਮਾਨਿਆ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਤੇ ਉਸ ਮੇਲੇ 'ਤੇ, ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਦਾ ਅਫ਼ਸਰ, ਨਿਕੀਫੋਰ ਆਪਣੀ ਇਕੋ ਇਕ ਧੀ ਕ੍ਰਿਸਤੀਨਾ ਨਾਲ, ਕਾਰਪੀਲੋਵਕਾ ਤੋਂ ਆਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਦੱਸਾਂ? ਕਿਤੇ ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਮਰ ਮਿਟਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ—ਏਨੀਆਂ ਨੀਲੀਆਂ ਸਨ, ਜਿੰਨਾ ਔਹ ਉਪਰ ਅਸਮਾਨ ਨੀਲਾ ਏ, ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੁੱਤਾਂ ਇੰਜ ਲਿਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡੁਬੋ ਕੱਢਿਆ ਹੋਵੇ। ਤੇ ਉਹ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਕੁੜੀ ਸੀ ਤੇ ਪਤਲਾ ਛਮਕ ਵਰਗਾ ਸਰੀਰ ਸੀ ਉਸ ਦਾ! ਜੌਜ਼ਫ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਬੋਲਣਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮੋਹਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਏ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਜਾਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਹੁਣ ਤਕ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸੁੱਕ ਕੇ ਤੀਲਾ ਬਣ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਏ, ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸਤੀਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਜੌਜ਼ਫ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੌਜ਼ਫ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਏ ਤੂੰ? ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਕੇਕੜਾ ਜਾਪਦਾ ਏ, ਸਿਰ 'ਤੇ ਲਾਲ ਵਾਲ ਹਨ ਤੇ ਅਜੀਬ ਆਦਤਾਂ ਹਨ ਉਸ ਦੀਆਂ। ਖੈਰ, ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸਤੀਨਾ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦਾ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੌਜ਼ਫ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ। ਕਿਤੇ ਤੂੰ ਜੌਜ਼ਫ ਦਾ ਘਰ ਵੇਖੋਂ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਤਬੀਅਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਏ। ਉਥੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਡ ਬਕਰੀ ਦਾ ਵੀ ਸਾਹ ਘੁਟਿਆ ਜਾਏ। ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਬੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਘਰ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਪਤਾ ਜੇ ਪੇਸਿਆ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ? ਕੁੜੀ ਦਾ ਇੰਜ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਹੋਵੇ। ਤੇ ਕ੍ਰਿਸਤੀਨਾ ਤੇ ਜੌਜ਼ਫ ਸੁਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਉਣ ਲੱਗੇ—ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਵਾਂਗ। ਜੌਜ਼ਫ ਬਹਿਸ਼ਤ ਵਿਚ

ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਯਹੂਦੀ ਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ—ਪਤਾ ਜੇ ਕੀ ਮਤਲਬ ਏ ਇਸ ਦਾ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਦੇ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਤਦ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਕੁਕੜੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਫੌਜ ਵਾਂਗ ਕੁੜ ਕੁੜ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਜੌਜ਼ਫ ਨੇ ਈਸਾਈ ਮਜ਼ਹਬ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫ਼ਾਦਰ ਮਿਖੇਲ ਕੋਲ ਗਿਆ। 'ਕਿਸੇ ਈਸਾਈ ਕੁੜੀ ਦੀ ਪੱਤ ਖਰਾਬ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੈਨੂੰ ਮਜ਼ਹਬ ਬਦਲਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਤੂੰ ਗਲਤ ਕਦਮ ਚੁਕਿਆ ਏ, ਸੇ ਹੁਣ ਮੈਂ ਵੱਡੇ ਪਾਦਰੀ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੇਰਾ ਮਜ਼ਹਬ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।' ਤਦ ਜੌਜ਼ਫ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਤੇ ਉਥੋਂ ਆ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਸਾਡੇ ਰੱਬੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਲੱਤ ਅੜਾਈ। ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜੌਜ਼ਫ ਈਸਾਈ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਗਲੀਆਂ ਦਸਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੇਨਾਗੋਗ ਵਿਚ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ। ਗੱਲ ਏਥੇ ਈ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕੀ। ਨਿਕੀਫੋਰ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸਤੀਨਾ ਕੋਲ ਆ ਆ ਕੇ ਤੇ ਗੋਡੇ ਟੇਕ ਕੇ ਮਿੰਨਤਾਂ ਪਾਈਆਂ ਤੇ ਜੌਜ਼ਫ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਚਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਰੋਂਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲੀ। ਤਦ ਕੁਝ ਭੈੜੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸਤੀਨਾ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਾਇਆ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। 'ਸੁਣਾ ਕ੍ਰਿਸਤੀਨਾ' ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ, 'ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਈਸਾਈ ਮਾਸ ਏ?' ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਵੱਲ ਭੈੜੇ ਮੂੰਹ ਬਣਾਉਂਦੇ। ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਲੋਕ ਉਸ ਵੱਲ ਨੀੜਾਂ ਲਾ ਲਾ ਵੇਖਦੇ ਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਹੱਸਦੇ। ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵਾੜ ਪਿਛੇ ਲੁਕ ਕੇ ਉਸ 'ਤੇ ਗੋਹਾ ਤਕ ਸੁੱਟਿਆ। ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੇਸਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਕੋਲਤਾਰ ਨਾਲ ਰੰਗ ਦਿੱਤਾ।

"ਵਿਚਾਰਾ ਪੇਸਿਆ?" ਹੱਜਾਮ ਨੇ ਆਹ ਭਰ ਕੇ ਕਿਹਾ। "ਤੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਤੀਵੀਂ ਸੀ ਉਹ!"

"ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਬੋਲਦਾ ਏ?" ਮਾਨਿਆ ਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਰੱਬੀ ਨੇ ਪੇਸਿਆ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ: 'ਮੇਰੀ ਮਾਨਯੋਗ ਪੇਸਿਆ ਇਜ਼ਰਾਏਲੇਵਨਾ, ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਪਾਪ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਰਹੀ ਏਂ ਤੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਏ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇ ਤੇਰੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਸਰਾਪ ਦਿਆਂਗਾ ਕਿ ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਉਹ ਸਜ਼ਾ ਦਏਗਾ ਜੇ ਕਿਸੇ ਵੇਸਵਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਰਤਾ ਆਪਣੇ ਧੌਲੇ ਝਾਟੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰ।' ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ? 'ਤੂੰ ਰੱਬੀ ਨਹੀਂ ਏ' ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੂੰ ਪੁਲਸੀਏ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਏ! ਦੋ ਜਵਾਨ ਬੰਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਤੇ ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਚ ਲੱਤ ਕਿਉਂ ਅੜਾਉਂਦਾ ਏ?' ਉਸ ਨੇ ਬੁੱਕਿਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਚਲੀ ਗਈ। ਰੱਬੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਈਚਾਰੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਏਥੇ ਉਹ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਜਾਣਦੇ ਨੇ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਨਾ ਕਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਆਖੀ ਏ। ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਤਦ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਪੁਲਸ ਵਾਲਾ, ਸੁਖਾਰੇਨਕੋ ਜੌਜ਼ਫ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸਤੀਨਾ ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆ ਕਿਹਾ: 'ਜੌਜ਼ਫ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ ਸਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਫ਼ਾਦਰ ਮਿਖੇਲ ਦੀ, ਇਕ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਕੀਤੀ ਏ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਔਖਿਆਈਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇ। ਕ੍ਰਿਸਤੀਨਾ, ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਪਏਗਾ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਏਥੇ ਬੜੀ ਬੇਚੈਨੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਏ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਵਾਬ ਦੇਹ ਹੋਣਾ ਪੈਣਾ ਏ।'

"ਤੇ ਸੁਖਾਰੇਨਕੋ ਨੇ ਜੌਜ਼ਫ ਨੂੰ ਜੇਲ ਵਿਚ ਡੱਕ ਦਿੱਤਾ, ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਹ

ਸਭ ਜੋਜ਼ਫ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਕੀ ਹੋਇਆ, ਉਸ 'ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ: ਕਿਸਤੀਨਾ ਜੋਜ਼ਫ ਦੇ ਗਮ ਵਿਚ ਮਰ ਗਈ। ਜੋਜ਼ਫ ਦੇ ਕੈਦ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਭਲੇ ਲੋਕ ਵੇਖਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ 'ਤੇ ਤਰਸ ਖਾਣੋਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਹਿੰਦੇ। ਉਹ ਕਈ ਦਿਨ ਤਾਈਂ ਰੋਂਦੀ ਰਹੀ। ਅਖੀਰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੰਝੂ ਸੁਕ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹੋ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋਜ਼ਫ ਨਾਲ ਮਿਲ ਲੈਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। 'ਕਿੱਪੂਰ' ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਜੋ ਕਿ ਪਛਤਾਵੇ ਦਾ ਦਿਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਸੁੱਤੀ ਕਿ ਮੁੜ ਨਾ ਉਠੀ। ਉਹ ਪੀਲੀ ਭੂਕ ਬਣੀ, ਲੰਮੀ ਪਈ, ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਜਾਪ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਰੱਬ ਦੀ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਭੈੜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜੋਜ਼ਫ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸਜ਼ਾ ਕਿਉਂ ਮਿਲੀ, ਇਹ ਮੈਂ ਤੈਥੋਂ ਪੁੱਛਦੀ ਹਾਂ? ਹੋਰ ਬੰਦੇ ਥੋੜੇ ਸਨ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ। ਸੁਖਾਰੇਨਕੇ ਨੂੰ ਜੋਜ਼ਫ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਹ ਪਾਗਲ ਹੋਇਆ ਫਿਰਦਾ ਏ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਏ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਮੰਗਦਾ ਏ।"

"ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਮੈਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ" ਹੱਜਾਮ ਨੇ ਕਿਹਾ। "ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦਾ।"

"ਤੁਸੀਂ ਮਰਦ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰ ਹੋ।" ਮਾਨਿਆ ਨੇ ਨਫਰਤ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। "ਪਰ ਜਦ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਆਉਂਦਾ ਏ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੌਤ ਤੋਂ ਮੀਲਾਂ ਦੂਰ ਭੱਜਦੇ ਹੋ। ਜਦ ਪਿਆਰ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਲੂੰਹਦਾ ਏ ਤਾਂ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਇਹ ਗੱਲ ਤੇਰੀ ਸਮਝ 'ਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ।"

"ਚਾਹੇ ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਦਿਲ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਮਰਦ ਦਾ, ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਏ," ਹੱਜਾਮ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਹੱਜਾਮ ਕੋਲੋਂ ਮੈਂ ਸਿੱਧਾ ਸਰਾਂ 'ਚ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਨਾ ਜੋਜ਼ਫ ਸੀ, ਨਾ ਨਿਕੀਫੋਰ। ਕੂਸ਼ਰ ਬਾਰੀ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਚਾਹ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਵਾਸਕਟ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਸੁਹਣੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਉੱਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਜਹਾਜ਼ ਕਿਤੇ ਤੁਕਾਲਾਂ ਵੇਲੇ ਉਥੇ ਆਇਆ ਤੇ ਚੋਖੀ ਰਾਤ ਤੀਕ ਚੇਰਨੋਬਿਲ ਹੀ ਖੜੋਤਾ ਰਿਹਾ। ਸੈਲੂਨ ਵਿਚ ਅਧੋਰਾਣੇ ਮੋਮਜਾਮੇ ਵਾਲਾ ਕਾਊਚ ਮੈਨੂੰ ਸੌਣ ਲਈ ਮਿਲਿਆ। ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਮੁੜ ਪੁੰਦ ਛਾ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਲੰਗਰ ਸੁੱਟੀ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੀ ਖੜੋਤਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਨਿਕੀਫੋਰ ਨੂੰ ਉਥੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਉਹ ਜੋਜ਼ਫ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੀਵ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਅੱਗ ਵਿਚ ਝੋਕ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੈਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਉਦਾਸੀ ਜਾਂ ਗਮ ਦੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਜਲਦਿਆਂ ਤੇ ਸੁਆਹ ਬਣਦਿਆਂ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ "ਝੱਗ ਦੀਆਂ ਮਣੀਆਂ" 'ਤੇ "ਨੀਲਾ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਅਸਮਾਨ" ਆਦਿ ਕਾਵਿਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਜਿਹੜੀ ਕਹਾਣੀ ਮੈਂ ਸੁਣੀ, ਉਸ ਦਾ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਬੜਾ ਗੰਭੀਰ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਮਹਿੰਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਿਆਰ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਹੀ ਸੀ। ਕਿੱਥੇ ਤਾਂ ਮੈਂ "ਮਰਦੇ ਹੋਏ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਉਦਾਸੀ" ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਕੁੜੀ ਤੇ ਗੋਹਾ ਸੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਸੋਚਾਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਲਫਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਆਈਆਂ, ਜੋ ਮੈਂ ਕਦੇ ਸੁਣੇ ਸਨ : “ਭਿਆਨਕ ਜ਼ਮਾਨਾ, ਭਿਆਨਕ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।” ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ—ਕ੍ਰਿਸਤੀਨਾ ਬਾਰੇ। “ਇਕ ਸੱਚੀ ਕਹਾਣੀ” ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ 'ਤੇ ਮੈਂ ਬੜਾ ਚਿਰ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਏਨੀ ਨਾਟਕੀਤਾ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਏਨੀ ਬੇਰੰਗ ਤੇ ਫਿੱਕੀ ਜਹੀ ਕਿਉਂ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਮਝ ਆਇਆ : ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਔਖਾ ਸੀ, ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸਤੀਨਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡੁਬੋ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ 'ਛੋਟੇ ਸ਼ਹਿਰ' ਦੀਆਂ ਇਖਲਾਕੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਲ ਬਹੁਤ ਘਟ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣ ਗਈ ਸੀ।

ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਲਿਖਿਆ, ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਲਿਖਦਿਆਂ ਕੋਈ ਸੁਹਣਾ ਪੋਚਵਾਂ ਲਫਜ਼ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਕਹਾਣੀ ਲਈ ਠੋਸ ਸਚਾਈ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਜਦ ਉਹ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਕੋਲ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਕੁਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਛਪੀਆਂ ਸਨ।

“ਸਮਾਂ ਖਰਾਬ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਏ,” ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ। “ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਛਾਪ ਸਕਦਾ। ਪੁਲਸ ਅਫਸਰ ਦਾ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਏ, 'ਕੱਲਾ ਉਹੋ ਸਾਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਵਿਚ ਪਾ ਸਕਦਾ ਏ। ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਜਾਨ ਏ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਲਿਆ—ਤੇ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤਖੱਲਸ ਵਰਤੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਮਝ ਲੈ ਸਕੂਲੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਂਗਾ।”

ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਪਰਤ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਅਗਲੀ ਬਹਾਰ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਆਈ : ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤਕ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਇਆ—ਆਪਣੀ ਨਫਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ, ਕ੍ਰਿਸਤੀਨਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਲਈ ਆਪਣੀ ਕਦਰਦਾਨੀ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਲਿਖੀ ਤੇ ਸੰਪਾਦਕ ਕੋਲ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ—ਇਸ ਵਾਰ ਛਪਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਰਾਏ ਲੈਣ ਲਈ। ਸੰਪਾਦਕ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬੈਠਿਆਂ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਥਾਪੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, ਸੁਹਣੀ ਚੀਜ਼ ਏ।”

ਤਦ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲੇਖਕ ਨੂੰ, ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਕੋਚ ਦੇ, ਭਰਪੂਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਰੂਹ ਤੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਖੋਲ੍ਹਣੋਂ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕੁਝ ਦੁਹਰਾਉਣੋਂ ਡਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦੂਜੇ ਲੇਖਕ ਕਹਿ ਗਏ ਹਨ (ਹਾਂ, ਉਹ ਲੇਖਕ ਦੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਤੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦਾ ਤਾਅ ਖਾ ਕੇ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ); ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਬਾਰੇ ਆਲੋਚਕ ਤੇ ਸੰਪਾਦਕ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ।

ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਮਨ ਲਾ ਕੇ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਲਈ ਲਿਖ

ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਤਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕੇਗਾ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅੜਿੱਕੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣਗੇ। ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਸ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਖ਼ਿਆਲ, ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਅਹਿਸਾਸ ਤੇ ਵੱਧ ਕਾਵਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਕਿਰਿਆ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਗੁਣ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕਿਸੇ ਚਸਮੇ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਕਿਰਨਾਂ ਬਰਫ਼ ਪੰਘਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਹਵਾ ਧਰਤੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਨੂੰ ਗਰਮਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ, ਮੀਂਹ ਦੀ ਕਿਣਮਿਣ ਤੇ ਵਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪਾਣੀ ਸਦਕਾ, ਗ੍ਰੀਜ਼ ਤੇ ਸਰਸਰਾਹਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ—ਬਹਾਰ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਕਿਰਿਆ, ਜਦ ਇਕ ਵਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਜ਼ਰੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਤੇ ਬਿੰਬਾਂ, ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਰੌਅ ਇਕ ਸਾਰ ਵਹਿਣ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਲੇਖਕ ਖੁਦ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਹੋ ਆਦਮੀ ਲੇਖਕ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਅਹਿਮ ਤੇ ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ, ਤੇ ਉਹ ਉਹ ਕੁਝ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੀਆਂ।

ਮੁੜ ਆਪਣਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਜਦ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਹਿਣ ਲਈ ਬੜਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨੂੰ ਜੇ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਓਸੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਮਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਮੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮੁਸ਼ਾਹਿਦਾ ਬੜਾ ਘੱਟ ਸੀ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲੋਂ ਮੇਰਾ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਇਸ ਹੱਦ ਤਕ ਭਰ ਲਵਾਂਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਉਛਲਣ ਲੱਗੇਗਾ।

ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਮੈਂ ਲਿਖਣਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ—ਦਸਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਲਈ। ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਕਸਿਮ ਗੋਰਕੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ “ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕਦਮ ਰੱਖਿਆ”। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣ ਭਟਕਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੋੜਿਆ। ਮੈਂ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਈ “ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੇਖਣ” ਜਾਂ “ਅਸਲੀਅਤ 'ਕੱਠੀ ਕਰਨ” ਲਈ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਰਿਹਾ, ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਪਿਆਰ, ਦੁੱਖਾਂ, ਆਸਾਂ ਤੇ ਸੁਪਨਿਆਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘਿਆ। ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕਰਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕ ਖ਼ਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਕਦੇ, ਛੇਤੀ ਜਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਾ ਕੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ, ਮੈਂ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂਗਾ—ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਲੇਖਕ ਬਣਨ ਦੀ ਮੇਰੀ ਚਾਹ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਹੋਂਦ ਲੇਖਕ ਬਣਨ ਲਈ ਲੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਕਿ ਸਾਹਿੱਤ ਮੇਰੇ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਚੀਜ਼ ਸੀ।

ਬਿਜਲੀ

ਇਕ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਲਈ ਖਿਆਲ ਕਿਵੇਂ ਸੁੱਝਦਾ ਹੈ ? ਕਿਉਂਕਿ ਲੇਖਕ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਦੋ ਖਿਆਲ ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਠ ਕੇ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਸੌਖਾ ਹੈ : ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੇਖਕ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਜਵਾਬ ਹੈ—ਲੇਖਕ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ।

ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਸਕਾਂ । ਕਿਸੇ ਅੱਖੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕੋਈ ਮਿਸਾਲ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਜਿਵੇਂ ਜੇਮਜ਼ ਜੀਨਸ ਨੂੰ ਜਦ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਦੀ ਉਮਰ ਕਿੰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ : “ਕਿਸੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਪਹਾੜ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ—ਜਿਵੇਂ ਕਾਕੋਸ਼ੀਆ ਅਲਬਰੂਸ ਪਰਬਤ ਪਹਾੜ ਏ, ਤੇ ਸੋਚੋ ਕਿ ਕੋਈ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਚਿੜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੁੰਝਾਂ ਮਾਰ ਰਹੀ ਏ । ਹਾਂ ਤਾਂ, ਉਹ ਚਿੜੀ ਜਿੰਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਚੁੰਝਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਾਰਾ ਪਹਾੜ ਮੁਕਾ ਦਏਗੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਉਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।”

ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਸੌਖੀ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਕੇ ਦਸਾਂਗਾ ਕਿ ਲੇਖਕ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਕਿਵੇਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਚਮਕਣ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੋ । ਬਿਜਲੀ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਉਤੇ 'ਕੱਠੀ ਹੋਣ ਵਿਚ ਕਈ ਦਿਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਚੌਖੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ 'ਕੱਠੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਬੱਦਲ ਗਰਜਦੇ ਹੋਏ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿਚ ਵੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਰੌਅ ਚਿਣਗਾਂ ਬਣ ਕੇ ਭੜਕ ਉਠਦੀ ਹੈ । ਤਦ ਬਿਜਲੀ ਚਮਕਦੀ ਵਖਾਲੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਝਟ ਹੀ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਨ ਲਗਦਾ ਹੈ ।

ਲਗਭਗ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਜਾਂ ਨਾਵਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਲੇਖਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਚਮਕਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਸੋਚਾਂ ਜਜ਼ਬਿਆਂ, ਤੇ ਯਾਦਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਕ ਥਾਂ 'ਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਹਾਲਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਮਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਉਹ ਉਸ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਵਗ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ । ਤੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਜਾਂ ਨਾਵਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਲਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੋਚਾਂ, ਜਜ਼ਬੇ ਤੇ ਯਾਦਾਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਕੋਈ ਆਮ ਜਿਹਾ ਲਫਜ਼, ਜੋ ਕਿਸੇ ਡੂੰਘੇ ਅਰਥ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਸੁਪਨਾ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਦੂਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤੁਪਕੇ ਨਾਲ ਖੇਡ ਰਹੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਕਿਰਨ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਸੀਟੀ। ਸਾਡੇ ਚੁਫੇਰੇ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ, ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਉਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਤਾਲਸਤਾਏ ਨੇ ਇਕ ਟੁੱਟਾ ਹੋਇਆ 'ਬਰਡੋਕ' ਨਾਂ ਦਾ ਪੌਦਾ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਹਾਣੀ "ਖਾਦਜ਼ੀ ਮੂਰਤ" ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੁੱਝਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਚਮਕਿਆ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਜੇ ਤਾਲਸਤਾਏ ਕਾਕੇਸ਼ਸ ਵਿਚ ਨਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਉਥੇ ਉਸ ਨੇ ਖਾਦਜ਼ੀ-ਮੂਰਤ ਬਾਰੇ ਨਾ ਸੁਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਗੱਡੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਲ ਸਕਦੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੁੱਝਾ। ਤਾਲਸਤਾਏ ਦਾ ਮਨ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤੇ ਬਰਡੋਕ ਇਕ ਸਾਧਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਵਾਈ।

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਸੁਝਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਉਹ ਬਹੁਤ ਧੁੰਦਲਾ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। "ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਜਾਦੂਈ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਧੁੰਦਲੇ ਜਿਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ" ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਹ ਸ਼ਕਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਲੇਖਕ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਲੱਦਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਬਿੰਦ ਵਿਚ ਸੋਚਾਂ ਕਈ ਖਾਸ ਸ਼ਕਲ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਸ਼ਕਲ ਵਧੇਰੇ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਸੁਹਣੀ ਬਣਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੇ ਹੀ ਸੁਭਾਵਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਨਿੱਤ ਦਿਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਗਮ ਆਦਿ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਲਈ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੁੰਗੜਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਕਿਸੇ ਖਿਆਲ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਅਸਰ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਤੇ ਤਜਰਬਾ।

ਸਾਹਿਤਕ ਸਿਰਜਣਾ ਬਾਰੇ—ਖਾਸ ਕਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਬਾਰੇ—ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗ਼ਲਤ ਤੇ ਘਿਸੇ ਪਿਟੇ ਹੋਏ ਖਿਆਲ ਹਨ—ਏਨੇ ਘਿਸੇ ਪਿਟੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ, ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਬਾਰੇ "ਕਵੀ ਤੇ ਜ਼ਾਰ" ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਫਿਲਮ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਹਾਲੀਵੁੱਡ ਦੀ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਅੱਖਾਂ ਉਤਾਂਹ ਵੱਲ ਚੁੱਕੀ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਖੰਡ ਦੀ ਬਣੀ ਕਲਮ ਫੜੀ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਣ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਰੁਕਦਾ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਉਤਾਂਹ ਵੱਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪੁਤਲੀਆਂ ਘੁਮਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਲਮ ਨੂੰ ਚੱਬਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਇਹ ਹਰਕਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚਿਤਰਾਂ 'ਚੋਂ ਨਕਲ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਰੂਸੀ ਕਵੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਾਗਲ ਆਦਮੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤੇ ਜਦ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਿਸੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਕੋਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ (ਤੇ ਉਹ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਉਸ ਕੋਲ "ਆਉਂਦੀ" ਹੈ) ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਟੂਣੇਹਾਰੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਲਈ ਉਤਾਂਹ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੈਕੋਵਸਕੀ ਦਾ ਜੋ

ਮਾਸਕੋ ਵਿਚ ਮਾਖਿਓਂ ਮਿੱਠਾ ਬੁੱਤ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਰਨੀ ਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਬਨਾਵਟੀ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਹੀ ਤੇ ਸਾਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: "ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਰੂਹ ਦੀ ਜੋਸ਼ ਭਰੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਫੜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਦਿੰਦੀ ਹੋ। ਆਲੋਚਕ" ਉਸ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, "ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਇਕੋ ਚੀਜ਼ ਦਸ ਕੇ ਉਲਝਣ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।" ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਪਾਠਕ ਵੀ ਅਸਲੀ ਸਚਾਈ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਂ ਦੀ ਸਚਾਈ ਵਿਚਲੇ ਫ਼ਰਕ ਨੂੰ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਏਨੀ ਭੈੜੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਕੁਝ ਚਿਤਰਕਾਰ ਤੇ ਮੂਰਤੀਕਾਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਮੂਰਖਤਾ ਭਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚਲੇ ਫ਼ਰਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਘੋਰ ਅਗਿਆਨ ਤੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਔਖੀ ਘਾਲਣਾ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਚੈਕੋਸਵਕੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਦੀ ਸੋਟੀ ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹਿੱਲਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਉਹ ਹਾਲਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਲਾਕਾਰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਵਿੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਸੈਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਸੈਂ ਜੋ ਕੁਝ ਉਪਰ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਹਿਮੀਅਤ ਤੋਂ ਖ਼ਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਕੀ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਖੰਡੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ।

ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕੁਝ ਇਕ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਹੈ—ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਉਤਾਂਹ ਉੱਠੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਨਵਾਂ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੋਚਾਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਉਠਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਇਕ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਕਿਸਮ ਦੀ, ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੈ, ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਕਾਵਿਕ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੁਨਾਲ ਦੀ ਕਿਸੇ ਧੁਪੀਲੀ ਸਵੇਰ ਵਾਂਗ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦੇ ਕੂਲੇ ਠੰਢੇ ਸਾਹ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਪਹਿਲੇ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਦਿਲ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ, ਪਿਆਰ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ, ਮੁਸਕੁਰਾਹਟਾਂ ਤੇ ਅਣਕਹੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾਲ ਧੜਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਕਿਸੇ ਟੂਣੇਹਾਰੇ ਸਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਸੁਰ ਸਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਤਕ ਉਸ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਗੂੰਜਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਤੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਬਾਰੇ ਬੜੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਹੀਆਂ ਹਨ। "ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਰੂਹਾਨੀ ਲਫਜ਼ ਸਾਡੇ ਸੁਬਕ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹ ਜਾਏ!" ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਤੇ ਬਲੌਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, "ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਸੁਣਦੀ ਹੋਈ ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਜਵਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।" ਲਰਮਨਤੋਵ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਰਨਾ "ਰੂਹ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ" ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਕਵੀ ਫੇਤ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਹੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਪਤਵਾਰ ਨਾਲ ਇਕ ਮੋੜ ਦੇ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣਾ
 ਲਹਿਰਾਂ ਸਦਕਾ ਪੱਧਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਰੇਤਲੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ
 ਲਹਿਰਾਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਪੁੱਜਣਾ
 ਫੁੱਲਾਂ ਭਰੀ ਧਰਤੀ ਵੱਲੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੋਈ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨੂੰ ਮਾਨਣਾ
 ਇਕੋ ਲਫਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਉਦਾਸ, ਗ਼ਮਗੀਨ ਹੋ ਜਾਣਾ
 ਕਿਸੇ ਅਨਜਾਣ ਪਿਆਰੀ ਚੀਜ਼ ਸਦਕਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਣਾ
 ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਦਰਦਾਂ ਉਤੇ ਮਲੂਮ ਲਾਉਣੀ
 ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਾਣਚਕ ਆਪਣਾ ਸਮਝ ਲੈਣਾ

ਤੁਰਗਨੇਵ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨੂੰ "ਰੱਬ ਦੀ ਆਮਦ" ਕਿਹਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਜਜ਼ਬੇ ਲਿਸ਼ਕ ਉਠਦੇ
 ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕੰਬਦੇ ਹੋਏ ਦਿਲ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਸੀਹਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ
 ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਤਾਲਸਤਾਏ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੀ ਬੜੀ ਸਾਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ: "ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਉਹ
 ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਾਣਚਕ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਜਿੰਨੀ
 ਤਗੜੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਓਨੇ ਹੀ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਣੇ ਪੈਣਗੇ।"

ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਕਹੀਏ, ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਬਾਂਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ
 ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਲੋਚਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਫਲ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ, ਜਦ ਲੋਕ ਇਕ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਘਰ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਕੈਦੀਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਢੁਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਅਸੀਂ ਬੱਚੇ, ਸੁਭਾਵਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਬੜਾ ਤਰਸ ਆਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਉਹ ਕੈਦੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਵਾਲੇ ਵਾਰਡਰਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪਿਸਤੌਲ ਟੁੰਗੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ। ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਗਲੀਂ ਸਲੇਟੀ ਰੰਗ ਦੇ ਘਸਮੈਲੇ ਕਪੜੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਭੂਰੀਆਂ ਟੋਪੀਆਂ। ਕੁਝ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ, ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਦਰ ਸੀ। ਜਿਸ ਥਾਂ ਕੈਦੀ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ, ਉਥੇ ਇਕ ਰਹੱਸ ਭਰਿਆ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਹੈਰਾਨ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਭਾਗੇ ਬੰਦਿਆਂ 'ਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜਣੇ ਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ। ਬਸ ਜੇ ਫਰਕ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਗੂਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਸਦਕਾ ਸੀ। ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਇਕ ਦੇ ਏਨੇ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੋਰ ਜਾਂ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਸਮਝਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਸੀ। ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਸਾਮਾਨ ਚੁੱਕ-ਬੱਲ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਬੇਹੱਦ ਡਰਦੇ ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਹ ਸਾਮਾਨ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਵੱਜ ਕੇ ਟੁੱਟ ਭੱਜ ਨਾ ਜਾਏ।

ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਪਿਓ ਦੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਾਂ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਸੋਚਿਆ। ਅਸੀਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾ ਲੈਂਦੇ ਕਿ ਉਹ ਵਾਰਡਰਾਂ ਨੂੰ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਚਾਹ ਪਿਲਾਏ। ਜਦ ਉਹ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਵਿਚ ਰੋਟੀਆਂ, ਕਬਾਬ, ਖੰਡ, ਤਮਾਕੂ ਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਤਕ ਪਾ ਦਿੰਦੇ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਜੇਬ ਖਰਚ ਲਈ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਮਹਾਨ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਜਦ ਕੈਦੀ ਮੱਧਮ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ, ਰਸੋਈ ਵੱਲ ਚੋਰ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ, ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਕੇ ਰਖ ਲੈਂਦੇ। ਕਦੇ ਕੈਦੀ ਸਾਨੂੰ ਚੋਰੀ ਕੁਝ ਖਤ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਾਕ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਜਾਂਦੇ, ਆਪਣੇ ਚੁਫੇਰੇ ਝਾਕ ਕੇ ਵੇਖਦੇ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਵੇਖ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਸੰਸਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਖਤ ਡਾਕ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਦੇ ਖਤ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀਆਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਕੈਦੀ ਮੈਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜ ਵੀ ਯਾਦ ਹੈ। ਉਹ ਚਿੱਟੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ

ਇਕ ਬੁੱਢਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਟੋਲੀ ਦਾ ਆਗੂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਕੈਦੀ ਸਾਮਾਨ ਢੋਅ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦਾ। ਉੱਚੀਆਂ ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਪਿਆਨੋ ਵਰਗੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬੁਹਿਆਂ ਵਿਚ ਅਟਕ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਪਕੜ 'ਚੋਂ ਛੁੱਟ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਟਿਕਾਉਣ ਵਿਚ ਬੜੀ ਹੀ ਔਖਿਆਈ ਹੁੰਦੀ।

“ਜਿਥੇ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਏ, ਉਥੇ ਈ ਟਿਕਾ ਦਿਓ” ਅਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਆਗੂ 'ਤੇ ਆਗੂ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ। “ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਚੁੱਕਾ ਏ। ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਜਿਥੇ ਰਖਣਾ ਚਾਹੋ, ਜੇ ਉਹ ਉਥੇ ਨਾ ਟਿਕੇ ਤਾਂ ਬਸ ਸਮਝ ਲਓ ਉਹ ਉਥੇ ਟਿਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਭੱਜ ਟੁੱਟ ਜਾਏਗੀ, ਪਰ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਟਿਕੇਗੀ।”

ਉਸ ਬੁੱਢੇ ਕੈਦੀ ਦੀਆਂ ਸਿਆਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਪ ਰੇਖਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਖਿਆਲ ਆਇਆ। ਸਮਾਨ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਪਾਤਰ, ਆਪਣੇ ਹੀ ਰਾਹ ਚੁਣਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲੇਖਕ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਜਿੱਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਵਧੇਰੇ ਲੇਖਕ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਲੇਖਕ ਇਹ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੁਝ ਲੇਖਕ ਸਿਰਫ਼ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕੰਮ ਸਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿ ਜ਼ਾਹਿਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਸਿਰਫ਼ ਉਹੋ ਲੇਖਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਜਾਂ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਲਿਖ ਲੈਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਣ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੂਸੀ ਲੇਖਕਾਂ 'ਚੋਂ ਇਹ ਗੁਣ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਵਿਚ ਸੀ, ਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਲੇਖਕਾਂ 'ਚੋਂ ਅਲੈਕਸੀ ਤਾਲਸਤਾਏ ਵਿਚ ਹੈ।

ਸਾਹਿੱਤ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੁਝ 'ਜੀਨਿਆਸ' ਹੀ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੇਖਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾ, ਖਿਆਲ ਜਾਂ ਚੀਜ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਬੇਰੋਕ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

“ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਇਸ ਐਸ-ਟ੍ਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖੋ” ਇਕ ਵਾਰ ਚੈਖੋਵ ਨੇ, ਜਦ ਉਹ ਹਾਲੀਂ ਜਵਾਨ ਹੀ ਸੀ, ਕੋਰੋਲੋਨਕੋ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ। “ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਏਥੇ ਹੀ ਬੈਠ ਕੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।” ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਚੈਖੋਵ ਆਪਣਾ ਕਿਹਾ ਪੂਰਾ ਕਰ ਕੇ ਵਿਖਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਇਕ ਲੇਖਕ ਰਾਹ ਵਿਚ ਡਿਗਿਆ ਰੂਬਲ ਚੁੱਕ ਰਹੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾਵਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਖਿਆਲ ਸੁਝਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਲਿਖਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਬੜੀ ਸਾਵੀਂ ਤੇਰੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਕਾਂਡ ਫੈਲਣ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਡੂੰਘਾਈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਲੋਕਾਂ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਚਾਨਣ ਤੇ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਭਰਨ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋਰ ਤਿੱਖਾ ਤੇ ਤਗੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਮੋੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੀ ਵਡਮੁੱਲੀ ਬਿੰਬਾਵਲੀ ਤੇ ਜ਼ਬਾਨ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਆਈ ਕਿਸੇ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਸਦਕਾ ਅਗਾਂਹ ਤੁਰਿਆ ਨਾਵਲ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਤੇ ਵੰਨ ਮੁਵੰਨੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਨ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਡਿਕਨਸ ਵਾਂਗ ਰੋਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਫਲਾਬੇਅਰ ਵਾਂਗ ਕਿਸੇ ਪੀੜ ਸਦਕਾ ਕਰਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਗੋਗੋਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹਸਦਾ ਹੈ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਦੂਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਜਿਵੇਂ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਦੀ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਪਹਾੜ ਦੀਆਂ ਢਲਾਨਾਂ 'ਤੇ ਪਈ ਬਰਫ਼ ਦੀਆਂ ਲਿਸਕਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿਲਜੁਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਤਦ ਉਹ ਬਰਫ਼ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿਚ ਵਹਿੰਦੀ ਹੋਏ ਥੱਲੇ ਘਾਟੀ ਵਿਚ ਡਿੱਗਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਚੁਫ਼ੇਰੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਕੰਬ ਉਠਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਵਾ ਦੁੱਧ ਚਿੱਟੀ ਚਕਾਚੁੱਧ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਕ ਲਿਖਣ-ਢੰਗ ਬਾਰੇ ਬੜਾ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਗੁਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਜਾਂ ਯੋਜਨਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ। ਬਾਰਤਿਨਸਕੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਲਿਖਦਾ ਹੈ: "ਉਹ ਨੌਜਵਾਨ ਪੁਸ਼ਕਿਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਖੰਭ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ—ਕਿੰਨੀ ਸੌਖ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ 'ਚੋਂ ਜੋਸ਼ ਭਰੀ ਕਵਿਤਾ ਵਗਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ....."

ਮੈਂ ਕਹਿ ਚੁਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਕਿਤਾਬ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਪ ਰੇਖਾਵਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜ਼ਾਹਿਰਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹੋ ਗੱਲ ਮੇਰੀ ਉਸ ਰੂਪ ਰੇਖਾ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ "ਬਰਫ਼" ਬਾਰੇ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਟਾਵੀਆਂ ਟਾਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖ ਲਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਫੁਲਸਕੇਪ ਕਾਰਾਜ਼ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਮੈਂ ਏਥੇ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ:

ਉੱਤਰ ਬਾਰੇ ਇਕ ਵਿਸਰੀ ਹੋਈ ਕਿਤਾਬ। ਉਸ ਉੱਤਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਸੁਨਹਿਰਾ ਰੰਗ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਫੜਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਨਦੀ, ਜਿਸ 'ਚੋਂ ਭਾਫ਼ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਹੈ—ਤੀਵੀਆਂ ਬਰਫ਼ ਵਿਚ ਹੋਏ ਛੇਕਾਂ ਵਿਚ ਕਪੜੇ ਧੋ ਰਹੀਆਂ। ਪੁੰਆਂ। ਅਲੈਗਜ਼ਾਂਦਰਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਦੇ ਬੂਹੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਕੋਲ ਇਕ ਤਖ਼ਤੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਦੋ ਲਫ਼ਜ਼ ਲਿਖੇ ਹੋਏ। ਜੰਗ। ਤਾਨਿਆ। ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੀ ਥਾਂ ਰਹਿ ਰਹੀ? 'ਕੱਲੀ? ਬੱਦਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪੀਲਾ ਰੰਗ—ਬਹੁਤ, ਬਹੁਤ ਦੂਰ। ਲੈਂਪ ਦੇ ਚਾਨਣ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਲੀ ਹੋਈ। ਰਾਤ ਭਰ ਕੰਧਾਂ 'ਚ ਤਿੜਕਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪੱਲਿਆਂ ਨਾਲ ਵੱਜ ਰਹੀਆਂ। ਸਿਆਲ ਦੀਆਂ ਹਨ੍ਹੇਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਘਟ ਹੀ ਕਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹਾਂ। ਇਕੱਲ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਸ। ਇਕ ਬੁੱਢੀ, ਚਿੜਚਿੜੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਬਿੱਲੀ, ਜੋ ਬੜੀ ਮਨਹੂਸ ਦਿਸ ਰਹੀ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਿਸਦੀ ਹੋਈ ਜਾਪ ਰਹੀ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਪਿਆਨੋ 'ਤੇ ਖੜੀਆਂ ਪੀਲੀਆਂ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਵੀ। ਇਕ ਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਤੀਵੀਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਨੋ ਲਈ ਕਮਰੇ ਵੇਖ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਕ ਘਰ ਖਾਲੀ ਹੋਇਆ। ਆਸ। ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਘਰ। ਪੁਰਾਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਰਾਮਦੇਹ, ਉਸ ਵਿਚ ਤਮਾਕੂ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਮਹਿਕ। ਉਥੇ ਇਕ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਖ਼ਰੋਟ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦਾ ਇਕ ਮੇਜ਼, ਜਿਸ 'ਤੇ ਹਰੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤੇ ਪੀਲੇ ਦਾਗ ਪਏ ਹੋਏ। ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ—ਸਿੰਡਰੇਲਾ। ਇਕ ਨਰਸ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਪਿਆਰ, ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਦੂਰੋਂ ਖਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਸ—ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕੇਹੀ ਆਸ? ਕਿਸ ਦੀ ਉਡੀਕ? ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਜਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਜਿਵੇਂ ਟੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਚਾਣਚੱਕ ਹੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੰਸੇ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ--ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਲਾਂ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ । ਮੂਰਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਬੜੀ ਸੌਖੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ । ਬਰਫ਼, ਬਰਫ਼ ਅਨੰਤ ਬਰਫ਼ । ਆਦਮੀ ਜ਼ਰੂਰ ਆਏਗਾ । ਮੋਏ ਹੋਏ ਬੰਦੇ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਖ਼ਤ ਆਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਉਹ ਇਕ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਉਤੇ ਰਖੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਰਹੱਸ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਤਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ । ਜਹਾਜ਼ੀ । ਪੁੱਤਰ । ਡਰ ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਹ ਆ ਨਾ ਜਾਏ । ਆਸ । ਉਸ ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਦਿਲ ਬੜਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੈ । ਖ਼ਤ ਅਸਲੀਅਤ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਫੇਰ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ । ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਰਹੀ । ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੁਰ । ਇਕ ਤੌਲੀਆ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਬਲੂਟ ਦੇ ਪੱਤੇ ਕੱਢੇ ਹੋਏ । ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਪਿਆਨੋ । ਜਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਧੂੰਆਂ । ਪਿਆਨੋ ਸੁਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਾਰੀਗਰ--ਸਾਰੇ ਹੀ ਚੈਕ ਵਧੀਆ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਹਨ । ਰਹੱਸ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।"

ਕਲਪਨਾ 'ਤੇ ਰਤਾ ਕੁ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਕਹਾਣੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਕੋਈ ਵੀ ਪਾਠਕ, ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹੇ ਬਿਨਾਂ, ਇਸ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਵਿਸ਼ਾ 'ਤੇ ਪਲਾਟ ਉਭਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹਦ ਤਕ ਖੁੰਦਲਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ।

ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮਿਹਨਤ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਪੂਰਨ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਥੋੜ੍ਹ-ਚਿਰੀਆਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਾਲੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲੇਖਕ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਜਿਵੇਂ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਉਠਦੇ ਹਨ । ਤਦ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਫੈਲਣ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਨ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ 'ਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਲੇਖਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਜੇ ਲੇਖਕ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨੋਂ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਪਾਤਰ ਲਹੂ ਮਾਸ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕਠਪੁਤਲੀਆਂ ਜਾਪਣ ਲਗਣਗੇ ।

ਜਦ ਇਕ ਪਾਠਕ ਨੇ ਯਾਸਨਾਇਆ ਪੋਲਿਆਨਾ ਵਿਚ ਤਾਲਸਤਾਏ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਵਖਾਲੀ ਹੈ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਅੱਨਾ ਕਰੇਨੀਨਾ ਨੂੰ ਚਲਦੀ ਹੋਈ ਗੱਡੀ ਥੱਲੇ ਲੰਮੀ ਪੈਂਦੀ ਨੂੰ ਵਖਾਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਮਹਾਨ ਲੇਖਕ ਨੇ ਅਗੋਂ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਿਹਾ : "ਤੁਹਾਡੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਬਾਰੇ ਸੁਣੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਹੈ । ਇਕ ਵਾਰ ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : 'ਰਤਾ ਸੋਚੋ ਖਾਂ, ਤਾਤਿਆਨਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਚਾਲ ਖੇਡੀ ਏ । ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ ਏ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ ਏ । ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਦੀ ਉੱਕਾ ਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਹੋ ਗੱਲ ਮੈਂ ਅੱਨਾ ਕਰੇਨੀਨਾ ਬਾਰੇ ਕਹਿ ਸਕਣਾ ਹਾਂ । ਮੇਰੇ ਪਾਤਰ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਬੈਠਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਉਹੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਨਾ ਕਿ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।"

ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । "ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਐਨ ਵਿਚਕਾਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਾਤਰ ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਕਰਨਗੇ ਜਾਂ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ । ਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ," ਅਲੈਕਸੀ ਤਾਲਸਤਾਏ

ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਕਦੇ ਕੋਈ ਆਮ ਜਿਹਾ ਪਾਤਰ ਵਧੇਰੇ ਅਹਿਮ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਟਾ ਕੇ ਆਪ ਮੁਖ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਰੁਖ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਦ ਕਿ ਲੇਖਕ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਹਾਣੀ ਅਸਲੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਜੀਣ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਜੇ ਉਹ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਤੋੜ ਭੰਨ ਕੇ ਆਪਣਾ ਵਖਰਾ ਢਾਂਚਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲਏ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਬੜਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁੰਝ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੁੱਟ ਦਵੇ ਤੇ ਖੁਦ ਲੇਖਕ ਦੇ ਸਫ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਛਾ ਜਾਵੇ।

ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਰੂਪ ਰੇਖਾਵਾਂ ਵਿਅਰਥ ਹਨ, ਤੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਆਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਬੈਠ ਜਾਏ। ਆਖਿਰਕਾਰ ਤਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਘੜਨ ਤੇ ਤਰਾਸ਼ਣ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੀ ਚੇਤਨਾ, ਉਸ ਦੀ ਕਲਪਨਾ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਨਾਵਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ

ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਦਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ “ਕਾਰਾ-ਬੋਗਾਜ਼” ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਿਵੇਂ ਸੁੱਝਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖਿਆ।

ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਂ ਕੀਵ ਵਿਚ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ। ਨੀਪਰ ਨਦੀ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰ ਵਲਾਦੀ ਮੀਰਸਕਾਇਆ ਗੋਰਕਾ ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪਹਾੜੀ ਸੀ। ਰੋਜ਼ ਤੁਕਾਲੀਂ, ਇਕ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਆਦਮੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਵੀ ਹੋਈ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਟੋਪੀ ਪਾਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ ਸਿਖਰ ਤਕ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਉਥੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਇਕ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਸਟੈਂਡ ਉਤੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਦੂਰਬੀਨ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖਦਾ। ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਉਹ “ਜੋਤਸ਼ੀ” ਕਰਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਤੇ ਇਟਲੀ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਟੁੱਟੀ ਭੱਜੀ ਹੋਈ ਰੂਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬੋਲਦਾ।

“ਪਿਆਰੇ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜੀ” ਉਹ ਦੂਰਬੀਨ ਨੂੰ ਸਟੈਂਡ ਉਤੇ ਟਿਕਾ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕੋ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ : “ਪੰਜ ਕੋਪਕਾ ਬਦਲੇ ਤੁਸੀਂ ਚੰਨ ਨੂੰ ਤੇ ਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਨੇੜਿਓਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਵੇਖਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ ਜੋ, ਮੰਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰਹਿ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਇਸ ਦਾ ਰੰਗ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਲਹੂ ਵਰਗਾ ਲਾਲ ਏ। ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਥੱਲੇ ਜੰਮਿਆ ਏ, ਉਹ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਖਾ ਕੇ ਮਰੇਗਾ।”

ਇਕ ਵਾਰ ਜਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਗਿਆ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੂਰਬੀਨ 'ਚੋਂ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਕਾਲੀ ਸੁੰਢ ਦਿਸੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਲਾਲ ਗੇਂਦ। ਮੈਂ ਉਸ ਗੇਂਦ ਨੂੰ ਦੂਰਬੀਨ ਦੇ ਸਿਰੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦਿਆ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਅਖੀਰ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਛੱਲੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। “ਜੋਤਸ਼ੀ” ਨੇ ਦੂਰਬੀਨ ਨੂੰ ਰਤਾ ਕੁ ਘੁਮਾਇਆ ਤੇ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਮੁੜ ਅਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਵਖਾਲੀ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੁੜ ਦੂਰਬੀਨ ਵਲ ਆਉਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

“ਕੁਝ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਏ ?” ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਹਾਂ” ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। “ਮੈਂ ਉਹ ਨਹਿਰਾਂ ਵੀ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜੋ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।” ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਕਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ

ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਨਹਿਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਉਂ ਬਣਾਈਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

“ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਤਾਂ ਰਤਾ ਵਧੀਕੀ ਏ,” ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। “ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਜੇਤਸ਼ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਹੋਇਆ ਏ—ਇਟਲੀ ਦਾ ਸਕੀਆਪਰੇਲੀ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਬੜੀ ਤਗੜੀ ਦੂਰਬੀਨ ਸੀ।”

ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ “ਜੇਤਸ਼ੀ” ਦੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਬੰਦੇ, ਸਕੀਆਪਰੇਲੀ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਉਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ।

“ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਮੈਂ ਇਕ ਹੋਰ ਗ੍ਰਹਿ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਬੇਯਕੀਨੀ ਜਿਹੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। “ਤੇ ਉਹ ਚੁਫ਼ੇਰੇ ਉਡ ਰਿਹਾ ਏ।”

“ਹਾ ਹਾ” “ਜੇਤਸ਼ੀ” ਹਸਿਆ। “ਦੂਰਬੀਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਮੱਖੀ ਆ ਗਈ ਹੋਈ ਏ” ਉਸ ਨੇ ਚਾਣਚਕ ਯੂਕਰੇਨੀ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਤੇ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਥੋਂ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਟੋਪੀ ਲਾਹੀ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮੱਖੀ ਨੂੰ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ।

ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਵਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਠੰਢ ਤੇ ਡਰ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਜਦ ਮੈਂ ਦੂਰਬੀਨ ਕੋਲੋਂ ਹਟਿਆ ਤੇ ਕਵੀ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਠੋਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਲਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਬੱਤੀਆਂ ਦਾ ਨਿਮ੍ਹਾ ਨਿਮ੍ਹਾ ਚਾਨਣ ਸੀ, ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਦੀ ਖੜਖੜਾਹਟ ਤੇ ਸਾਹ ਬਲੂਤ ਦੇ ਲਹਿਰਾ ਰਹੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ। ਖਾਸ ਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਚੰਨ ਜਾਂ ਮੰਗਲ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ।

“ਮੰਗਲ ਦਾ ਰੰਗ ਏਨਾਂ ਸੂਹਾ ਕਿਉਂ ਏ?” ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੰਗਲ ਕਦੇ ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਗ੍ਰਹਿ ਸੀ। ਉਸ 'ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਸਨ, ਪਹਾੜ ਤੇ ਬ੍ਰਿਛ-ਬੂਟੇ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਇਕ ਬੰਜਰ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਨਦੀਆਂ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਸੁੱਕ ਗਏ ਹਨ, ਬ੍ਰਿਛ-ਬੂਟੇ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਪਹਾੜ ਹਵਾਵਾਂ ਨਾਲ ਟੁੱਟ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੱਧਰੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਉਥੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਬੰਜਰ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਰੇਤ ਲਾਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਦੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਲਾਲ ਚੱਟਾਨਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ।

“ਤਾਂ ਕੀ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਏ ਕਿ ਮੰਗਲ ਲਾਲ ਰੇਤ ਦੀ ਗੋਂਦ ਏ?” ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ।

“ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ,” ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਜੇ ਹਾਲਤ ਮੰਗਲ ਦੀ ਹੋਈ ਏ, ਉਹੀ ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏ। ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਇਹ ਵੀ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬਦਲ ਸਕਦੀ ਏ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਲੱਖਾਂ, ਕਰੋੜਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਲੱਗਣਗੇ। ਸੋ ਐਸੇ ਵੇਲੇ ਸਾਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਏ। ਨਾਲੇ ਤਦ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹੇ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਏਗਾ ਕਿ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।”

ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਵਾਇਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਨਾ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਹੈ, ਨਾ ਡਰ। ਪਰ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਡਰ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਡਰ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਧਰਤੀ ਦੀ ਵੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਜਦ ਮੈਂ ਘਰ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਏਸ ਵੇਲੇ ਵੀ

ਧਰਤੀ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਹੈ।

ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਕਦੇ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਘਿਰਣਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਡਰ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਹਿਰਾ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਉਠਾਂ, ਰੇਤ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ, ਮੈਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਈ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਬਾਬਾ ਮੈਕਸਿਮ ਗਿ੍ਰਗੋਰੋਵਿਚ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਪਿੰਡ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਮੇਰਾ ਡਰ ਘਟਿਆ ਨਹੀਂ।

ਉਹ ਨਿੱਘਾ ਤੇ ਵਰਖਾ ਭਰਿਆ ਹੁਨਾਲ ਸੀ। ਘਾਹ ਬੜਾ ਉਚਾ ਤੇ ਮੋਟਾ ਉੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਟਹਿਣੀਆਂ ਦੀ ਬਣੀ ਵਾੜ ਕੋਲ ਬਿਛੂ ਬੂਟੀ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤਕ ਉੱਚੀ ਉੱਠੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਫਸਲਾਂ ਝੂਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਰਵੇਂ ਸਿੱਟੇ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਲੋਂ ਮੇਥੀ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਮਹਿਕ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਰ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਢੰਗ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਸੀ।

ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਜਦ ਮੈਂ ਨਦੀ ਕੰਢੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ, ਮੇਰਾ ਬਾਬਾ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਉਠਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਦੀ ਓਟ ਕਰਕੇ, ਨਦੀ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰਲੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਗਾ।

“ਉਹ ਆ ਰਹੀ ਏ, ਲਾਹਨਤ ਏ! ਰੱਬ ਦੀ ਮਾਰ ਪਵੇ ਇਸ 'ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ!” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੁੱਕਿਆ।

ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵੇਖਿਆ, ਪਰ ਛੁਟ ਇਕ ਹਨੇਰੇ ਬੁੱਲੇ ਦੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਵੇਖ ਸਕਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦਾ ਆ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਹਨੇਰੀ ਆ ਰਹੀ ਏ, ਪਰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ:

“ਇਹ ਸੁੱਕੀ ਹਵਾ ਆ ਰਹੀ ਏ, ਬੁਖਾਰਾ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਲੋਂ। ਇਸ ਸਦਕਾ ਹੁਣ ਏਨੀ ਗਰਮੀ ਪਏਗੀ ਕਿ ਧਰਤੀ ਪਾਟ ਜਾਏਗੀ! ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਏਗੀ, ਪੁੱਤਰ!”

ਉਹ ਬੁੱਲਾ ਸਾਡੀ ਵਲ ਵੱਧਦਾ ਹੀ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਭੱਜ ਜਾ ਘਰ,” ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਵਾਲਾ ਸਮਾਨ ਸਾਂਭਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਘੱਟੇ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਣੀਆਂ ਨੇ। ਮੈਂ ਵੀ ਤੇਰੇ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਭੱਜ ਉਠ!”

ਮੈਂ ਘਰ ਵਲ ਭੱਜਾ, ਪਰ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਦੀ ਉਸ ਤੱਤੀ ਹਵਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਰੇਤ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੀਆਂ ਖਾਂਦੀ ਹੋਈ ਚੀਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਤੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਟੋਟਿਆਂ ਨੂੰ ਉਡਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਇਕ ਸੰਘਣੀ ਪੁੰਦ ਵਿਚ ਵਲੀ ਗਈ। ਸੂਰਜ ਚਾਣਚੱਕ ਪੁੰਦਲਾ ਪੈ ਕੇ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ ਵਾਂਗ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬ੍ਰਿਛ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਝੂਲਦੇ ਹੋਏ ਤਿੜਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਤੱਤੀ ਹਵਾ ਦਾ ਬੁੱਲਾ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਲੂਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੰਜ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੀ ਕਮੀਜ਼ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਰੇਤ ਮੇਰੇ ਦੰਦਾਂ ਵਿਚ ਕਚਰ ਕਚਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਚੁਭ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਚਾਚੀ ਫੋਦੋਸੀਆ ਮੈਕਸੀਮੋਵਨਾ ਘਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਵਿਚ ਖੜੋਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਇਕ ਮੂਰਤੀ ਸੀ। ਜੇ ਇਕ ਕਢਾਈਦਾਰ ਕੱਪੜੇ ਵਿਚ ਲਪੇਟੀ ਹੋਈ ਸੀ।

“ਰੱਬਾ, ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰ!” ਉਹ ਡਰੀ ਹੋਈ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। “ਕੁਆਰੀ ਮਰੀਅਮ, ਸਾਨੂੰ ਬਚਾ ਲੈ।”

ਓਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਹਨੇਰੀ ਘਰ ਦੇ ਉਤੋਂ ਦੀ ਵਗਦੀ ਹੋਈ ਅਗਾਂਹ ਵਧੀ। ਉਹ ਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖੜਕਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਛੱਤ 'ਤੇ ਪਿਆ ਘਾਹ ਏਧਰ ਓਧਰ ਖਿਲਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਪੰਛੀ ਗੋਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਤਾਹ ਉਡੇ ਸਨ।

ਪਿਤਾ ਜੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ। ਉਹ ਪਿਛੇ ਕੀਵ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ, ਤੇ ਮਾਂ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਡਰੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਗਰਮੀ ਅਸਿਹ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਛੱਤ 'ਤੇ ਪਿਆ ਘਾਹ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਜਲ ਉਠੇਗਾ ਤੇ ਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਵਾਲ ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਜਲ ਉਠਣਗੇ। ਮੈਂ ਰੋਣ ਲਗਾ। ਸ਼ਾਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸੰਘਣੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਸੁਕ ਕੇ ਥੱਲੇ ਵਲ ਲਮਕ ਪਏ ਸਨ। ਵਾੜਾਂ ਦਵਾਲੇ ਰੇਤ 'ਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਤੇ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੀਕ ਸਾਰੀ ਬਨਸਪਤੀ ਜਿਵੇਂ ਲੂਸੀ ਗਈ ਸੀ। ਪੱਤੇ ਇੰਜ ਸੁਕ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ 'ਚ ਲੈ ਕੇ ਭੋਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਹਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵਗ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਸੁੱਕੇ ਲੂਸੇ ਹੋਏ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਹੂੰਝਾ ਫੇਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਿਛ ਇੰਜ ਰੁੰਡਮੁੰਡ ਤੇ ਕਾਲੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਖੜੋਤੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਪੱਤਝੜ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਖੇਤਾਂ ਵੱਲ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਉਹ ਪਰਤਿਆ ਤਾਂ ਬੜਾ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਕਮੀਜ਼ ਦੀ ਕਾਲਰ ਦੇ ਫੀਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਖੁਲ੍ਹ ਰਹੇ।

“ਜੇ ਇਹ ਰਾਤ ਤੀਕ ਨਾ ਰੁਕੀ,” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਫ਼ਸਲ ਮਾਰੀ ਜਾਣੀ ਏ, ਤੇ ਫਲਾਂ ਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਬਾਗ ਵੀ।”

ਹਵਾ ਰੁਕੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਦੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤਾਈਂ ਵਗਦੀ ਰਹੀ, ਕਦੇ ਰਤਾ ਹੌਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਪਰ ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵਗਦੀ, ਤੇ ਵੇਖਦੇ ਵੇਖਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਬਾਹੀ ਤੇ ਵੀਰਾਨੀ ਪੱਸਰ ਜਾਂਦੀ, ਘਰ ਤੀਵੀਆਂ ਦੇ ਰੋਣ ਕੁਰਲਾਉਣ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ ਸਨ। ਮਰਦ ਕੰਧਾਂ ਦੀ ਓਟ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਕੀਤੇ ਬੈਠੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੋਟੀਆਂ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਖੁਰਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।

“ਧਰਤੀ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਸਖਤ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਏ” ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ। “ਮੌਤ ਨੇ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਮੱਲੀ ਹੋਈ ਏ, ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ ਏ।”

ਪਿਤਾ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਮੁੜ ਕੀਵ ਲੈ ਚਲਣ ਲਈ ਆਏ। ਰੇਗਿਸਤਾਨੀ ਹਵਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਜੋ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਝਿਜਕ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਣ।

“ਹਾਂ, ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਯੂਕਰੇਨ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਏ,” ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੇ ਇਹ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਹੈ।”

“ਕੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਛੁੱਟ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਹਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸੈਆਂ ਮੀਲ ਲੰਮੀ ਇਕ ਕੰਧ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਏ।”

“ਕਿਉਂ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ। “ਚੀਨੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਕੰਧ ਬਣਾਈ ਸੀ।”

“ਚੀਨੀ, ਪੁੱਤਰ, ਇਸ ਕੰਮ ਦੇ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ।”

ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ, ਮੱਧਮ ਪੈਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ; ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਚੇਤੇ 'ਚੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਟੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਕਦੇ ਕਦੇ, ਖਾਸ ਕਰ ਸੋਕੇ ਦੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ, ਉਹ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਡਰ ਮੁੜ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਉਠਦੇ।

ਜਦ ਮੈਂ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਰੂਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਦੀ ਹਰੀ ਭਰੀ ਧਰਤੀ, ਸਾਫ਼ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ, ਸਿੱਲ੍ਹੇ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਨਿਵੇਂ ਹੋਏ ਅਸਮਾਨ 'ਚੋਂ ਵਰ੍ਹ ਰਹੇ ਮੀਂਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਦ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਮੈਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਵਗਦੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ ਤੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪਾਟਦਿਆਂ ਤੱਕਿਆਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਡਰ ਜਿਵੇਂ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਇਕ ਨਕਾਰੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਏ।

ਚੂਨੇ ਦੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ

ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤਣ ਮਗਰੋਂ, ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਸੰਨ 1931 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਦ ਮੈਂ ਲਿਵਲੀ ਸ਼ਹਿਰ (ਓਰਿਓਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ) ਵਿਚ ਹੁਨਾਲ ਦੇ ਦਿਨ ਬਿਤਾਉਣ ਗਿਆ। ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ, ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਨਾ ਹੋਵਾਂ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਾਂ।

ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਕਦੇ ਲਿਵਨੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਥੇ ਪੁਜਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਬੜੀਆਂ ਸਾਫ਼ ਸਨ, ਉਥੇ ਸੂਰਜਮੁਖੀ ਦੇ ਢੇਰਾ ਫੁੱਲ ਸਨ, ਪਥਰੀਲੇ ਰਾਹ ਸਨ, ਤੇ ਬਿਸਤਰਾਈ ਸੋਸਨਾ ਨਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੀਲੀ ਚੱਟਾਨ ਵਿਚ ਰਾਹ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬੜੀ ਤਿੱਖੀ ਚਾਲੇ ਵਗਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਪਸੰਦ ਸੀ।

ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਕਰਕੇ ਬਣੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਘਰ ਨਦੀ ਦੇ ਢਾਲੂ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਇਕ ਬਾਗ ਸੀ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਹਦ ਤਕ ਮੁਰਝਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਉਰੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਤਕ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਇਕ ਡਰਪੋਕ ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ 'ਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦਾ ਸਟਾਲ ਖੋਹਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਉਦਾਸ ਦਿਸਣ ਵਾਲੀ ਪਤਲੀ ਜਿਹੀ ਤੀਵੀਂ ਸੀ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਧੀਆਂ ਸਨ—ਅਨਫੀਸਾ ਤੇ ਪੌਲੀਨਾ।

ਪੌਲੀਨਾ ਸੁਬਕ ਜਿਹੇ ਸਰੀਰ ਦੀ, ਸਤਾਰ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੀ, ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਰਮਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਘਬਰਾਹਟ ਜਿਹੀ ਵਿਚ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਆਪਣੀਆਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਗੁੱਤਾਂ ਫੜ੍ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਅਨਫੀਸਾ ਉੱਨੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ, ਤਗੜੇ ਗੱਠੇ ਹੋਏ ਜਿਸਮ, ਪੀਲੇ ਚਿਹਰੇ, ਰੀਭੀਰ ਭੂਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਕੂਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਲਾ ਲਿਬਾਸ ਪਾਈ ਤੁਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਕਿਸੇ ਭਿਕਸ਼ਣੀ ਵਾਂਗ ਲਗਦੀ। ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਤੋਂ ਜੀਅ ਚਰਾਉਂਦੀ ਤੇ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਬਾਗ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਘਾਹ 'ਤੇ ਲੰਮੀ ਪਈ ਹੋਈ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਘਰ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ

ਤਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਖਿੰਡਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਈਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੋਂ ਚੂਹਿਆਂ ਨੇ ਖਾਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਧੇਰੇ ਕਰ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ 'ਕਲਾਸਿਕ' ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਰੂਸੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਸਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲੈ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦਾ।

ਕਦੇ ਕਦੇ ਮੈਂ ਬਾਗ ਵਿਚੋਂ ਅਨਫੀਸਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ, ਜੋ ਨਦੀ ਦੇ ਢਾਲੂ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਝਾਤੀ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਲਿਸ਼ਕਵੇਂ ਵਾਲਾਂ ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਾ, ਸੋਲਾਂ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਬੀਮਾਰ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ। ਅਨਫੀਸਾ ਉਸ ਲਈ ਚੋਰੀ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਿਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਂਦਿਆਂ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਪਲੋਸਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕ ਲਿਆ ਤੇ ਸਿਸਕਣ ਲੱਗੀ। ਮੁੰਡਾ ਖਾਣੋਂ ਹਟ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਘਬਰਾਹਟ ਨਾਲ ਅਨਫੀਸਾ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਚੁਪ ਚਪੀਤਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਚਿਰ ਉਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਾਰੇ ਨਾ ਸੋਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਤੇ ਮੈਂ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਆਸ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਚੁਪ ਚਪੀਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਸਕਾਂਗਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਰੇ ਨਾਵਲ 'ਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਏਥੇ ਕੁਝ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚ ਲੱਤ ਅੜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤਦ ਤਕ ਚੈਨ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ, ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅਨਫੀਸਾ ਦੇ ਉਸ ਅਜੀਬ ਵਤੀਰੇ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗ ਜਾਣਾ। ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਨਫੀਸਾ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਹੱਸ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਗਰਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਜਾਗ ਪਿਆ। ਲਿਵਨੀ ਵਿਚ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਗਰਜ਼ ਆਮ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਲਿਵਨੀ ਦੀ ਧਰਤੀ ਥੱਲੇ ਜੋ ਕੱਚਾ ਲੋਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਖਿੱਚ ਸਦਕਾ ਬੱਦਲ ਗਰਜਦੇ ਸਨ। ਹਵਾ ਦੇ ਬੁੱਲੇ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਚੀਰ ਜਾਂਦੇ। ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਜੋਸ਼ ਭਰੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। "ਆਖਿਰ ਕਿਹੜਾ ਕਾਨੂੰਨ ਏ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨੋਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਏ?" ਮੈਂ ਅਨਫੀਸਾ ਦੀ ਗੁਸੈਲ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। "ਦਸੋ, ਕਿਥੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਏ ਅਜਿਹਾ ਕਾਨੂੰਨ? ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ! ਹੈਵਾਨ! ਉਹ ਖੁਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏ, ਮੋਮਬੱਤੀ ਵਾਂਗ ਜਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏ!" ਉਹ ਚੀਕੀ।

"ਇਸ ਨੂੰ 'ਕੱਲੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇ' ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਜਿਸ ਰਾਹ ਜਾਂਦੀ ਏ, ਜਾਣ ਦੇ ਇਸ ਮੁਰਖ ਨੂੰ। ਇਸ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਏ। ਪਰ ਚੇਤੇ ਰਖ, ਅਨਫੀਸਾ, ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣ ਲੱਗਾ। ਸੋ ਇਸ ਦੀ ਉੱਕਾ ਈ ਆਸ ਨਾ ਰੱਖੀਂ!"

"ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ!" ਅਨਫੀਸਾ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਓਸੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। "ਮੈਂ ਆਪ ਕਮਾਵਾਂਗੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰੀਮੀਆ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵਾਂਗੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਹੋਰ ਸਾਲ ਭਰ ਜੀ ਸਕੇ। ਵੇਖਣਾ, ਮੈਂ ਘਰੋਂ ਨੱਸ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋਣੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕੋਗੇ।"

ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਸਭ ਦੀ ਤਹਿ ਥੱਲੇ ਕੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਬੂਰੇ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕੋਈ ਸਿਸਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੂਰਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਚਾਣਚਕ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਚਮਕੀ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪੌਲੀਨਾ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਾਲ ਲਪੇਟੀ ਖੜੋਤੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ

ਆਪਣਾ ਮੱਥਾ ਕੰਧ ਨਾਲ ਟੇਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ। ਪਰ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਏਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਬੱਦਲ ਗਰਜੇ ਕਿ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੀ ਉਹ ਇਮਾਰਤ ਧਰਤੀ ਅੰਦਰ ਪੂਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਮਾਉਣ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ। ਪੌਲੀਨਾ ਨੇ ਡਰ ਕੇ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਈ।

“ਰੱਬਾ!” ਉਸ ਨੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਕਿਹਾ। “ਹੁਣ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਤੇ ਉਤੋਂ ਇਹ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਝੁੱਲ ਪਈ ਏ!”

ਬੜੀ ਨਿੰਮ੍ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਨਫੀਸਾ ਦਾ ਕੋਲਿਆ ਨਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਉਹ ਵਿਧਵਾ ਕਾਰਪੋਵਨਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਕਾਰਪੋਵਨਾ ਚੁੱਪ ਚੁਪੀਤੀ ਜਿਹੀ ਤੀਵੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਪੜੇ ਧੋ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਕੋਲਿਆ ਨੂੰ ਤਪਦਿਕ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਸੀ। ਅਨਫੀਸਾ ਆਪਣੀ ਪੁੰਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਨੀ ਵਿਅਰਥ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਤੁਰਨਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਫੇਰ ਜਾਨ ਦੇ ਦੇਣੀ ਸੀ।

ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚਲੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਚਾਣਚਕ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਪੌਲੀਨਾ ਭੱਜ ਉਠੀ। ਮੈਂ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਤਾਈਂ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਘਰ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਚਾਂ ਸੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਉੱਘਲਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਗੜ੍ਹਕ ਘਟਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਭੌਂਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ।

ਮੈਨੂੰ ਸੁੱਤਿਆ ਚੋਖਾ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਜਦ ਬੂਹੇ 'ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਦਸਤਕ ਦੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਜਾਗ ਪਿਆ, ਉਹ ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਸੀ ਜੋ ਬੂਹਾ ਖੜਕਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਤੁਹਾਡੀ ਨੀਂਦ ਖਰਾਬ ਕੀਤੀ ਏ” ਉਸ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ। “ਘਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗੜਬੜ ਏ।”

“ਕੀ ਗੱਲ ਏ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਅਨਫੀਸਾ ਨੱਸ ਗਈ ਏ—ਆਪਣੇ ਰਾਤ ਦੇ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ। ਮੈਂ ਕਾਰਪੋਵਨਾ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਰਲੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦੀ ਏ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਉਥੇ ਮਿਲ ਜਾਏ। ਸੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਮੇਰੇ ਪਰਵਾਰ ਕੋਲੋਂ ਰਹਿਣਾ। ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਏ।”

ਮੈਂ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਕਪੜੇ ਪਾਏ ਤੇ ਕੁਝ ਦਵਾਈਆਂ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਕੋਲ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਪੌਲੀਨਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੈਣਤ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ, ਡਿਓਢੀ ਵੱਲ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਵਾਂ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ।

“ਆਓ, ਨਦੀ ਕੰਢੇ ਵੱਲ ਚਲੀਏ” ਪੌਲੀਨਾ ਨੇ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਲਾਲਟੈਣ ਹੈ?”

“ਹਾਂ।”

“ਝਬਦੇ ਲੈ ਆਓ!”

ਪੌਲੀਨਾ ਨਿੰਮ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਚਾਨਣ ਵਾਲੀ ਲਾਲਟੈਣ ਲਿਆਈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਢਾਲੂ ਕੰਢੇ ਤੋਂ ਉਤਰਦੇ ਹੋਏ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਕੋਲ ਪੁੱਜੇ।

“ਅਨਫੀਸਾ.....!” ਪੋਲੀਨਾ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ। ਉਸ ਦੀ ਚੀਕਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਤੁਭਕ ਉਠਿਆ। “ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਏ,” ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, “ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਏ।”

ਨਦੀ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰ, ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਨਿੰਮੀ ਨਿੰਮੀ ਲਿਸ਼ਕ ਵਖਾਲੀ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਗੜ੍ਹਕ ਬੜੀ ਦੂਰੋਂ ਆ ਰਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੀਂਹ ਦੇ ਤੁਪਕੇ ਢਾਲੂ ਕੰਢੇ ਦੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ 'ਤੇ ਸਰਸਰਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਲੱਗੇ। ਲਾਲਟੈਣ ਦਾ ਚਾਨਣ ਬਹੁਤ ਮੱਧਮ ਸੀ। ਬਿਜਲੀ ਚਮਕੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ ਉਤਲਾ ਅਸਮਾਨ ਲਿਸ਼ਕ ਉਠਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਨਦੀ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਚਿੱਟੀ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਵੇਖੀ।

ਜਦ ਮੈਂ ਉਥੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਉਥੇ ਇਕ ਕੁੜੀ ਦਾ ਲਿਬਾਸ ਪਿਆ ਸੀ—ਸ਼ਮੀਜ਼ ਤੇ ਗਿੱਲੇ ਬੂਟਾਂ ਦਾ ਜੋੜਾ। ਪੋਲੀਨਾ ਨੇ ਚੀਕ ਮਾਰੀ ਤੇ ਘਰ ਵੱਲ ਭੱਜ ਉਠੀ। ਮੈਂ ਭੱਜ ਕੇ ਬੇੜੀ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਥੇ ਸੁੱਤੇ ਮਾਂਝੀ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ। ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਨਦੀ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਲਾਉਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਝਾਕਦੇ ਰਹੇ।

“ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਝੱਖੜ ਝਾਬੇ ਵਾਲੀ ਰਾਤੇ ਕਿਸੇ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਵਿਅਰਥ ਏ,” ਜਾਰੋ ਮੀਟੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮਾਂਝੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਉਥਾਸੀ ਲਈ। “ਉਹ ਤਦ ਤਕ ਨਹੀਂ ਲਭ ਸਕਦੀ, ਜਦ ਤਕ ਪਾਣੀ ਉਤੇ ਤਰਨ ਨਾ ਲਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ, ਪਿਆਰੀ ਕੁੜੀ ਏ, ਪਰ ਮੌਤ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਕਪੜੇ ਲਾਹ ਕੇ ਨਦੀ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰੀ ਏ, ਤਾਂ ਜੋ ਡੁੱਬਣ ਵਿਚ ਸੌਖ ਰਹੇ।”

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਨਦੀ ਦੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੋਲ ਅਨਫੀਸਾ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਮਿਲ ਗਈ।

ਤਾਬੂਤ ਵਿਚ ਅਨਫੀਸਾ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣੀ ਦਿਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਿੱਲ੍ਹੀਆਂ ਗੁੱਤਾਂ ਦਾ ਲਿਸ਼ਕਵੇਂ ਸੋਨੇ ਵਰਗਾ ਰੰਗ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੀਲੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕਿਸੇ ਗੁਨਾਹ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਵਾਲੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੀ।

“ਇਸ ਨੂੰ ਇੰਜ ਇਕ ਟੱਕ ਨਾ ਵੇਖੀ ਜਾ,” ਬੁੱਢੀ ਤੀਵੀਂ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ। “ਇਹ ਏਨੀਂ ਸੁਹਣੀ ਏ ਕਿ ਵੇਖ ਕੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਦਿਲ ਟੁੱਟਣ ਲਗਦਾ ਏ। ਇੰਜ ਨਾ ਵੇਖ ਇਸ ਵੱਲ!”

ਪਰ ਮੈਂ ਅਨਫੀਸਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਹਟਾ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਸੀ, ਜਦ ਮੈਂ ਉਸ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਮੌਤ ਨਾਲੋਂ ਤਗੜਾ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪਿਆਰ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਪਿਆਰ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਹੋ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ, ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਚਾਣਚਕ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਪਿਆਰ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਰੂਸੀ ਤੀਵੀਆਂ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਨਫੀਸਾ ਦੇ ਦਫ਼ਨਾਏ ਜਾਣ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆਏ। ਕੋਲਿਆ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਖੜਾ ਸੀ। ਉਹ ਅਨਫੀਸਾ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਣੋਂ ਡਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਉਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਅਨਫੀਸਾ ਦੀ ਦੁਖਾਂਤਕ ਮੌਤ ਦਾ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਉਦਾਸ ਜਿਹੇ ਦਿਸਣ ਵਾਲੇ ਘਰ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਘਰ ਮਾਰੀਆ ਦਮਿਤ੍ਰੀਏਵਨਾ ਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਰੇਲਵੇ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਸੀ।

ਅਨਫੀਸਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਾਰਕ 'ਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਸਿਨਮੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪਰੇ ਕਰਕੇ, ਭੁੰਜੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇ ਮੈਂ ਵੇਖੇ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਗੁਣਗੁਣਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਕ ਮਿੰਟ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਸਿਨਮੇ 'ਚੋਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਾਲ ਚਿੱਟੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਨਮੇ ਦੇ ਟਿਕਟ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਮੁੰਡੇ ਚੀਕਦੇ, ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦੇ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਿਨਮੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਚਿੱਟੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਜਵਾਨ ਸੀ; ਤੇ ਮੈਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਚਾਲ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਵੱਲ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਹਿਲਾ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਹ ਹਰਕਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਸੋ ਮੈਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਮਗਰ ਫਿਲਮ ਵੇਖਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਮੈਂ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਫਿਲਮ, "ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਲਾਲ ਬਦਮਾਸ਼" ਵੇਖਦਿਆਂ ਆਲਸ ਜਿਹੇ ਵਿਚ ਡੇਢ ਘੰਟਾ ਬਿਤਾਇਆ, ਪਰ ਉਹ ਮੁੰਡੇ ਫਿਲਮ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਸੀਟੀਆਂ ਵਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਪੈਰ ਖੜਕਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਡਰ ਸਦਕਾ ਰੌਲਾ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਫਿਲਮ ਖਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੌਲਾ ਪਾ ਰਹੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਵਾਲੇ 'ਕੱਠਿਆਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਬਾਰੇ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਫਿਲਮ ਦੇ ਟਿਕਟ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਡਾ: ਮਾਰੀਆ ਸ਼ਾਤਸਕਾਇਆ ਦਾ ਭਰਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਕੁਝ ਫਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਚੋਖੀ ਵੱਡੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਪੈਨਸ਼ਨ ਕਿਉਂ ਮਿਲਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਪੈਨਸ਼ਨ ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਕੋਲ ਆਉਂਦੀ, ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਨਮੇ ਦੇ ਟਿਕਟ ਲੈ ਕੇ ਦਿੰਦਾ। ਮੁੰਡੇ ਪਤਾ ਲਾ ਲੈਂਦੇ ਕਿ ਪੈਨਸ਼ਨ ਕਿਸ ਦਿਨ ਆਉਣੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਲਾਗੇ ਜੋ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਾਗ਼ ਸੀ, ਉਥੇ ਇੰਜ ਆ ਕੇ 'ਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਉਥੇ ਆਏ ਹੋਣ।

ਅਨਫੀਸਾ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਬਿਸਤਰਾ ਮਲ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਬਾਰੇ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਡਾ: ਮਾਰੀਆ ਸ਼ਾਤਸਕਾਇਆ ਨੂੰ ਉਥੇ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਹੀ ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ। ਉਸ ਦਾ ਲੰਮਾ ਕੱਦ ਸੀ ਤੇ ਨਾਪੀਆਂ ਤੌਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਰਕਤਾਂ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਐਨਕ ਸੀ, ਤੇ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਹਾਲੀ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਨ ਹੀ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ, ਜੋ ਧਰਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਹੈ, ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਮਿਲਣ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਮੈਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਪੈਨਸ਼ਨ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਬਦਲੇ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੈ; ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ।

"ਇਹ ਥਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਏ" ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ,

ਜਿਸ 'ਤੇ ਏਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। "ਪਤਝੜ ਦਾ ਮੌਸਮ ਆ ਰਿਹਾ ਏ ਤੇ ਏਥੇ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਚਿੱਕੜ ਹੋ ਜਾਣਾ ਏ। ਨਾਲੇ ਮੈਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਉਦਾਸ ਚੌਗਿਰਦੰ ਵਿਚ ਲਿਖ ਸਕਣਾ ਅਸੰਭਵ ਏ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੇਰੇ ਘਰ ਆ ਜਾਓ। ਅਸੀਂ ਤਿੰਨ ਜਣੇ ਹੀ ਹਾਂ ਘਰ ਵਿਚ—ਮੇਰੀ ਮਾਂ, ਭਰਾ, ਤੇ ਮੈਂ। ਤੇ ਘਰ ਵਿਚ ਪੰਜ ਕਮਰੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਨਾ ਡਰਨਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰੇਗਾ। ਉਹ ਬੇਹੱਦ ਸਲੀਕੇ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਏ।"

ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਵਾਸਿਲੀ ਦਮਿਤ੍ਰੀਏਵਿਚ ਸ਼ਾਤਸਕੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਵਲ "ਕਾਰਾ—ਬੋਗਾਜ਼" ਦੇ ਮੁਖ ਪਾਤਰਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਪਾਤਰ ਬਣਨਾ ਸੀ।

ਜਿਸ ਨਵੀਂ ਥਾਂ ਮੈਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਉਥੇ ਬੜੀ ਚੁੱਪ ਚਾਂ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਉੱਘਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਸੀ। ਮਾਰੀਆ ਦਮਿਤ੍ਰੀਏਵਨਾ ਦਿਨ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ, ਜਾਂ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਬਿਤਾਉਂਦੀ। ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਢੀ ਮਾਂ ਘਰ ਵਿਚ ਚੁੱਪ ਚਪੀਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਵੀ ਘੱਟ ਹੀ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ। ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਓਥੇ ਬੈਠਾ ਸਵੇਰ ਦੀ ਅਖਬਾਰ ਪੜ੍ਹਦਾ, ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਤਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤਲੀ ਸਤਰ ਤਕ ਸਾਰੀ ਹੀ ਅਖਬਾਰ ਪੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਤੇ ਰਾਤ ਹੋਣ ਤਕ ਉਸ ਦੀ ਮੋਟੀ ਸਾਰੀ ਕਾਪੀ ਭਰ ਛੱਡਦਾ। ਵੀਰਾਨ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਲੋਂ, ਕਦੇ ਕਦੇ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਇਕੋ ਇਕ ਇੰਜਣ ਦੇ ਚੀਕ ਮਾਰਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ।

ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਵਾਸਿਲੀ ਸ਼ਾਤਸਕੀ ਮੈਥੋਂ ਕੁਝ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਪਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਹੋਂਦ ਰਾਸ ਆ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਰੋਜ਼ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਸਵੇਰੇ ਜਦ ਉਸ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਹਾਲੀਂ ਤਾਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਭਰੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਆਮ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਹੀ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਸ 'ਤੇ ਥਕੇਵੇਂ ਦਾ ਅਸਰ ਵਖਾਲੀ ਦੇਣ ਲਗਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਖਿਆਲ ਭਟਕਣ ਲਗਦੇ। ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੈਰਾਨੀ ਭਰੀ ਦਲੀਲ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਜਾਪਦੀਆਂ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਰੀਆ ਦਮਿਤ੍ਰੀਏਵਨਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀ ਕਾਪੀ ਵਖਾਲੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਕੁਝ ਮੁਹਾਵਰੇ ਸਨ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕੋ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਪੂਰਾ ਫ਼ਿਕਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਠੀਕ ਮਤਲਬ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ: "ਹੂਨ, ਹੋਰੇਨਜ਼ੋਲਰਨ, ਝੂਠ, ਝਗੜਾ, ਧੋਖਾ, ਜੰਜਾਲ।"

ਸ਼ਾਤਸਕੀ ਨੇ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਡਰੋਂ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪੱਥਾਂ ਭਾਰ ਤੁਰਦਾ।

ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਰਾਬ ਹੋਈ, ਇਸ ਦਾ ਮੈਂ "ਕਾਰਾ—ਬੋਗਾਜ਼" ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਖਾਨਾ—ਜੰਗੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਧਰਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ

ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਓਥੇ ਬੇਸਮਾਚੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਇਨਕਲਾਬ ਵਿਰੋਧੀ ਡਾਕੂ ਸਨ। ਰੋਜ਼ ਹੋਰਨਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਕਤਲਗਾਹ 'ਤੇ ਲੈ ਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਭਾਗ ਚੰਗੇ ਸਨ: ਜਦ ਹਰ ਪੰਜਵੇਂ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਚੁਣ ਕੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨੰਬਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੀਜਾ ਹੁੰਦਾ; ਤੇ ਜਦ ਹਰ ਦੂਜੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨੰਬਰ ਪਹਿਲਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਬਚਾਅ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਫਿਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਨੇ ਬੜੀ ਲੰਮੀ ਭਾਲ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਖੀਰ ਕਾਰਸਨੋਵੋਦਸਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਲੱਭ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਗੱਡੀ ਦੇ ਇਕ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਡੱਬੇ ਵਿਚ 'ਕੱਲਾ ਹੀ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਰੋਜ਼ ਤੁਕਾਲੀਂ ਸ਼ਾਤਸਕੀ ਡਾਕਖਾਨੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਲੋਕ-ਕਾਮੀਸਾਰਾਂ ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਨਾਂ ਇਕ ਖਤ ਰਜਿਸਟਰੀ ਕਰਕੇ ਭੇਜਦਾ। ਮਾਰੀਆ ਦਮਿਤ੍ਰੀਏਵਨਾ ਨੇ ਪੋਸਟ ਮਾਸਟਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਸੋ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਦੇ ਖਤ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਜਲਾ ਦਿੰਦੀ।

ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਾਨਣ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਤਸਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਤਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਲਿਖਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਪਿਆ।

“ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਬੂਟ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਰੱਖੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨੁੱਕਰਾਂ ਅਗਾਂਹ ਵਲ ਝਾਕਣ, ਇਹ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ,” ਸ਼ਾਤਸਕੀ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਤੁਕਾਲੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਜਦ ਕਿ ਮੈਂ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਬੂਟ ਬਿਸਤਰੇ ਥੱਲੇ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ।

“ਕਿਉਂ?”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੁਣੇ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਏਗਾ।”

ਉਹ ਉਥੋਂ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਕਾਗਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਪਰਤ ਆਇਆ।

“ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੋ” ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ, “ਤੇ ਜਦ ਪੜ੍ਹ ਲਓ ਤਾਂ ਕੰਧ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇਣੀ। ਜੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਾ ਆਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਵਾਂਗਾ।”

ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਖਤ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਲੋਕ ਕਾਮੀਸਾਰਾਂ ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਮਹਾਨ ਖਤਰੇ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਝੁਲ ਰਿਹਾ ਹੈ” ਉਹ ਖਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। “ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਥੱਲੇ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਮਿਸਾਲ ਲਈ, ਕੋਲੇ, ਤੇਲ ਤੇ ਚੱਟਾਨੀ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ਖੀਰਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਤਾਕਤ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ” ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ, ਜੋ ਕਿ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਇਕ ਪਾਗਲ ਆਦਮੀ ਦੇ ਉਲ ਜਲੂਲ ਕਿਸਮ ਦੇ ਖਿਆਲ ਸਨ। “ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਸ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਸਿਖ ਲਿਆ ਹੈ।”

“ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕ ਇਸ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹਨ ਕਿ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਵਿਚ ਕਈਆਂ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਦਿਮਾਗੀ ਤਾਕਤ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ।”

“ਲਿਵਨੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਚੂਨੇ ਦੀਆਂ ਏਨੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਇਹ ਉਹ ਚੱਟਾਨੀ ਦੌਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਿੰਮੀ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਰਤਾ ਵੀ ਅੰਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਚੇਤਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਘੋਘੇ ਦੇ ਸੁਸਤ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਹਾਵੀ ਸੀ।

“ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਦਿਮਾਗੀ ਤਾਕਤ ਚੱਟਾਨਾਂ ਵਿਚ 'ਕੱਠੀ ਹੋਈ ਦੱਬੀ ਪਈ ਹੈ। ਤੇ ਚੂਨੇ ਦੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਹਰ ਚੱਟਾਨ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਬੀਤੇ ਹੋਏ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਦਿਮਾਗ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਬੇਹੱਦ ਭੈੜੀ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਾਕਤ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ।

ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਕਦੇ ਵੀ ਉਹ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤਾਕਤ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਮੈਂ 'ਖੁਸ਼ ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ' ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਇਸ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਏਡੀ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਹੱਥ 'ਚ ਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨਿਰਦਈ ਜਾਨਵਰ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਇੰਜ ਔਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਮਲੀਆ ਮੇਟ ਕਰ ਸੁਟਦੇ।

ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਲੋਕ-ਕਾਮੀਸਾਰਾਂ ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਸੁਚੇਤ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ, ਫਾਸਿਸਟਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਉਹ ਸਾਧਨ ਆ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਚੱਟਾਨਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਦਿਮਾਗੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਵਰਤਣਗੇ।

ਕਿਉਂਕਿ ਲਿਵਨੀ ਵਿਚ ਚੂਨੇ ਦੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲੁਕੇ ਪਏ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਫਾਸਿਸਟਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੁਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਕਿ ਉਹ ਭੈੜੀ ਦਿਮਾਗੀ ਤਾਕਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨਗੇ। ਜੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਨਸਲ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਆਪਣੇ ਖਤ ਵਿਚ ਵਾਸਿਲੀ ਸ਼ਾਤਸਕੀ ਨੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਫਾਸਿਸਟਾਂ ਨੇ ਲਿਵਨੀ ਵਿਚ ਉਹ ਦਿਮਾਗੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਲੰਮੀ ਚੌੜੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਪਰ ਸਾਰੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵਾਂਗ, ਉਹ ਯੋਜਨਾ, ਚਾਹੇ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵਾਲੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਰਤਾ ਕੁ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਖਰਾਬੀ ਸਦਕਾ ਨਾ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

“ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਏਸੇ ਵੇਲੇ ਲਿਵਨੀ ਨੂੰ ਚਹੁੰਆਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਫੌਜੀ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ” ਸ਼ਾਤਸਕੀ ਨੇ ਅਗੋਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, “ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਵਗਾੜਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣ (ਕਿਉਂਕਿ ਯੋਜਨਾ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨੇਮ ਨਾਲ ਚਲਣ ਵਿਚ ਹੈ) ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗਣ ਕਿ ਫਾਸਿਸਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਤੇ ਉਲਝਨ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਣ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਅਗੋਂ ਤੋਂ ਲਿਵਨੀ ਦੇ ਲੋਕ ਜਦ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਕੋਲ ਬੂਟ ਲਾਹੁਣ ਤਾਂ ਨੌਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਡੀਆਂ ਅਗਾਂਹ ਵੱਲ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖਣ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਫਾਸਿਸਟਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਤਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਦਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਲਿਵਨੀ ਦੀਆਂ ਚੂਨੇ ਦੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਤਾਕਤ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਖਲਾਕੀ ਪੱਧਰ, ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਖਲਾਕੀ ਪੱਧਰ ਨਾਲੋਂ ਨੀਵੀਂ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ।

ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਲਿਵਨੀ ਵਿਚ ਜੇ ਕੈਮਿਸਟ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਫਾਸਿਸਟਾਂ ਦਾ

ਜਾਸੂਸ ਹੈ।

ਇਹ ਖਤ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਂ ਭੈ-ਭੀਤ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਲਗਾ ਕਿ ਸ਼ਾਤਸਕੀ, ਸ਼ਕਲੋਂ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਪਦਾ, ਪਰ ਬੜਾ ਖਤਰਨਾਕ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਦੌਰੇ ਪਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਤੇ ਭੈਣ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੌਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲਗਣ ਦਿੰਦੇ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਤੁਕਾਲੀਂ ਜਦ ਅਸੀਂ ਮੇਜ਼ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਹੋਮਿਓਪੈਥੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਸ਼ਾਤਸਕੀ ਨੇ ਦੁੱਧ ਵਾਲਾ ਜਗ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਉਬਾਲਦੇ ਹੋਏ ਸਮਾਵਾਰ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਉਲੱਦ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਚੀਕ ਨਿਕਲੀ, ਪਰ ਮਾਰੀਆ ਦਮਿਤ੍ਰੀਏਵਨਾ ਨੇ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਵਲ ਵੇਖਿਆ।

“ਮੁੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਲਾਕੀਆਂ 'ਤੇ ਆ ਗਏ ਓ?” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਸ਼ਾਤਸਕੀ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਵਾਂਗ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਫ਼ਾਸਿਸਟਾਂ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਦੁੱਧ ਸਮਾਵਾਰ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨਸਲ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕੇ।

“ਹੁਣੇ ਝਬਦੇ ਚਲੇ ਜਾਓ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ” ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਨੇ ਓਸੇ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਬਾਰੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਾਂ ਜੋ ਜਲਦੇ ਹੋਏ ਦੁੱਧ ਦੀ ਮਹਿਕ ਬਾਹਰ ਉਡ ਜਾਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ਼ਾਤਸਕੀ ਸਿਰ ਨਿਵਾਈ, ਦੁੱਧ ਕੀਤਾ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਸ਼ਾਤਸਕੀ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਤਰਲ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੜੀ ਉਤਾਵਲ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਚੋਖਾ ਸਮਾਂ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਬਿਤਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੇ ਬੰਦਿਆਂ 'ਚੋਂ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਰਾਬੋਗਾਜ਼ ਦੀ ਖਾੜੀ ਸੰਬੰਧੀ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਘੁੰਮਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਥੋਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਬੜਾ ਕੁਝ ਦਸਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੰਢਿਆਂ ਦੇ ਉਸ ਨੇ ਨਕਸ਼ੇ ਬਣਾਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਖਾੜੀ ਲਾਗਲੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਕੋਲੇ ਦੀਆਂ ਖਾਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਲਾਇਆ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫੋਟੋ ਵਖਾਲੀਆਂ, ਜਿਹੇ ਜਿਹੀਆਂ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਖਤਰੇ ਮੁੱਲ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਖਿਚਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਤੇ ਦਰਾੜਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਫੋਟੋ ਉਸਤ-ਉਰਤ ਨਾਂ ਦੇ ਪਠਾਰ ਦੀਆਂ ਵੀ ਸਨ, ਜੋ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਉਤਾਹ ਉਠਦਾ ਹੋਇਆ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਤਸਕੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਾਰਾ-ਬੋਗਾਜ਼ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਬੜੀ ਰਹੱਸ ਭਰੀ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਖਾੜੀ ਸੀ; ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਮੁੱਕ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ, ਜੋ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਹਰੇ ਭਰੇ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ, ਸ਼ਾਤਸਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਿਰਣਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਜਾਨਵਰ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਿੱਕ 'ਤੇ ਇਕ ਫੋੜਾ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਕੈਂਸਰ, ਇਕ ਖਤਰਨਾਕ ਕੀੜਾ, ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਕਮੀਨਗੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਆਖਦਾ।

“ਤੇ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਪਏਗਾ,” ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ। “ਆਪਣੀ ਅਥੱਕ ਬੇਰੋਕ ਘਾਲਣਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਹੱਦ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣਾ ਪਏਗਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ 'ਤੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਧਰਤੀ ਹੱਦ ਵਿਚ

ਆਏਗੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਿਆ ਕਰੇਗਾ।

ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਲਈ ਬਚਪਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜੇ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਘਿਰਣਾ ਸੀ, ਉਹ ਮੁੜ ਜਾਗ ਪਈ ਸੀ।

“ਜੰਗਾਂ 'ਤੇ ਖਰਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਦੌਲਤ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦਾ ਜੇ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਰੇਗਿਸਤਾਨਾਂ 'ਤੇ ਜਿੱਤ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਲਈ ਖਰਚਿਆ ਜਾਵੇ,” ਉਸ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ, “ਤਾਂ ਅੱਜ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਜੰਗ ਸਾਡੀ ਕੌਮੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਨਿੰਗਲ ਜਾਂਦੀ ਏ, ਉਹ ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਵਿਚ ਸਾਇੰਸ, ਸਭਿਅਤਾ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਮਰ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਏ।”

“ਵਾਸਿਲੀ” ਮਾਰਿਆ ਦਮਿਤ੍ਰੀਏਵਨਾ ਦੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਆਈ “ਰਤਾ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਓ। ਹੁਣ ਹੋਰ ਜੰਗਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ।”

“ਬਕਵਾਸ ਏ।” ਸ਼ਾਤਸਕੀ ਨੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। “ਏਸੇ ਰਾਤ ਇਹ ਪੱਥਰ ਦੇ ਬੁੱਤ ਜਾਗਣਗੇ। ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਹੀ ਥਾਂ ਦਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿਥੇ ਜਾਗਣਗੇ। ਆਟੇ ਦੀ ਚੱਕੀ ਕੋਲ। ਅਸੀਂ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।”

ਉਸ ਨੂੰ ਦੌਰਾ ਪੈਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮਾਰਿਆ ਦਮਿਤ੍ਰੀਏਵਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲੈ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਵਾਈ ਪਿਆ ਕੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੀਮਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।

ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਖਿਆਲ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਸੀ—ਜਿੰਨੀ ਛੇਤੀ ਹੋ ਸਕੇ ਆਪਣਾ ਨਾਵਲ ਮੁਕਾ ਲਵਾਂ, ਤੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਨਾਵਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰੇਗਿਸਤਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰਖੇਜ਼ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰਾ-ਬੇਗਾਜ਼, ਜੋ ਮੈਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖਿਆ, ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਕਲ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਪੱਤਝੜ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨ ਸਨ, ਜਦ ਮੈਂ ਲਿਵਨੀ ਤੋਂ ਪਰਤਿਆ। ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਅਨਫੀਸਾ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਪਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੌਲੀਨਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਤਕ ਆਈ।

ਪੁੰਦ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਪਤਲੀ ਤਹਿ ਤਿੜਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੁਰਝਾਏ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਪੱਤੇ ਤੋਂ ਛੱਟ ਫਲਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਰੁੰਡ ਮੁੰਡ ਸਨ ਅੰਤਲਾ ਬੱਦਲ ਡੁਬਦੇ ਹੋਏ ਠੰਡੇ ਸੀਤ ਸੂਰਜ ਵਿਚ ਘੁਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪੌਲੀਨਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਭਰੋਸੇ ਸਦਕਾ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਤਦ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਜਾਪੀ, 'ਕੱਲੀ ਤੇ ਸਰਮਾਕਲ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਕੂਲਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆਰ ਜਾਗਿਆ।

ਜਦ ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਢੁੱਕੇ ਤਾਂ ਲਾਗਲੇ ਸਿਨਮੇ 'ਚੋਂ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਮੱਧਮ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸਾਡੇ ਕੰਨੀਂ ਪਈਆਂ। ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਟਿਮਕਣ ਲਗੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸਮਾਵਾਰਾਂ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਧੂੰਆਂ ਬਾਗਾਂ ਉਤੇ ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਿਪੱਤਰੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ 'ਚੋਂ ਦੀ ਤਾਰੇ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਹਲਚਲ ਹੋਈ ਤੇ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਚੁਫ਼ੇਰੇ ਦੀ ਸੁਹਣੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਖਾਤਰ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਹਣੀ ਤੇ ਦਲੀਲ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਜੂਝ ਮਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣੀ

ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਨਸਲ ਲਈ ਦੁੱਖ ਤੇ ਗਮ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ: ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੋਗਿਸਤਾਨ, ਜੰਗਾਂ, ਅਨਿਆਂ, ਝੂਠ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਲ ਲਈ ਘਿਰਣਾ।

ਪੌਲੀਨਾ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਤਕ ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਖਾਂ ਨਿਵਾ ਕੇ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗੁੱਤਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਚਾਣਚਕ ਕਿਹਾ: "ਹੁਣ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਾਂਗੀ ਕੌਨਸਤਾਨਤਿਨ ਗ੍ਰਿਗੋਰੇਵਿਚ।" ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਰਮਾਕਲ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ। ਅਸੀਂ ਹੱਥ ਮਿਲਾਏ ਤੇ ਉਹ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਉਥੋਂ ਚਲੀ ਗਈ।

ਮਾਸਕੋ ਤਕ ਮੈਂ ਇਕ ਭੀੜ ਭਰੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ। ਰਾਤੀਂ ਮੈਂ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਸਿਗਰਟ ਪੀਣ ਗਿਆ, ਫੇਰ ਬਾਰੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਤੇ ਉਸ 'ਚੋਂ ਸਿਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ।

ਗੱਡੀ ਇਕ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਦੌੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੁਪਾਸੀਂ ਜੰਗਲ ਸਨ। ਜੰਗਲ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਗੱਡੀ ਝਾੜੀਆਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਠੰਢੀ ਯਖ ਹਵਾ ਦਾ ਬੁੱਲਾ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਵੱਜਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਬਰਫ਼ ਅਤੇ ਗਲੇ ਸੜੇ ਹੋਏ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਸੀ। ਉੱਪਰ, ਗੱਡੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਭੱਜਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਪੱਤਝੜ ਦਾ ਅਸਮਾਨ ਸੀ ਜੋ ਤਾਰਿਆਂ ਸਦਕਾ ਝਮਝਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੱਡੀਆਂ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਥੱਲੇ ਪੁਲ ਇਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖੜ ਖੜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਦੀਆਂ ਨਾਲਿਆਂ ਦੇ ਗੰਧਲੇ ਹੋਏ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਵਖਾਲੀ ਦਿੰਦੀ ਸੀ।

ਗੱਡੀ ਖੜ ਖੜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਰਦੀ, ਧੁੰਆਂ ਛੁਡਦੀ, ਤੇ ਚੰਗਿਆੜੇ ਉਡਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਦੌੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲਗੀਆਂ ਬੱਤੀਆਂ ਜਗਮਗਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇੰਜਣ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚੀਕ ਮਾਰਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉਸ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੱਡੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਵੇਂ ਨਾਵਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖ ਲਵਾਂਗਾ।

ਬਾਰੀ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਸਿਰ ਕੱਢ ਕੇ ਮੈਂ ਰਾਤ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਨਮ-ਭੋਂ ਨਾਲੋਂ ਡੂੰਘੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਇਕ ਗੀਤ ਗਾਉਣ ਲੱਗਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਟਾਵਾਂ ਟਾਵਾਂ ਲਫ਼ਜ਼ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਵਾ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਇੰਜ ਛੋਹ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਦੀਆਂ ਮਹਿਕਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗੁੱਤਾਂ ਛੋਹ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਤੇ ਹਵਾ ਨੂੰ, ਤੇ ਥੱਲੇ ਦੀ ਠੰਢੀ ਸਿੱਲ੍ਹੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ। ਪਰ ਜਦ ਨਾ ਚੁੰਮ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਨਸ਼ੇ ਜਿਹੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਉਲ ਜਲੂਲ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੂਰੀ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੋਹ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨਿੰਮ੍ਰੀ ਜਿਹੀ ਕੂਲੀ ਨੀਲੀ ਭਾਹ ਉੱਘੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਇਕ ਨਵਾਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜਿਹੜੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਮੈਂ ਵੇਖੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜਗਾਈ, ਉਸ ਸਦਕਾ ਮੈਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਕੀ ਲਿਖਾਂ? ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜੋ ਓੜਕ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਕੇ ਖੜੋ ਜਾਣਾ ਹੈ—ਉਹ ਵਿਸ਼ਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੇਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਉਸ ਨਾਵਲ ਲਈ ਇਕ ਖਾਸ ਸਕਲ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਗੀਆਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਮੈਂ ਮਗਰੋਂ “ਕਾਰਾ-ਬੋਗਾਜ਼” ਰਖਿਆ। ਉਹ ਸੋਚਾਂ ਬੜੀ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਵਖਰੀ ਕਿਤਾਬ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਸਕਲ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਮਗਰੋਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਤੇ ਸੋਚਾਂ ਨਾਲ ਉਸਾਰਨਾ ਪੈਣਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੀ ਪੂਰੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਮੰਨਣ ਲੱਗਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕਿਤਾਬ ਲਈ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਦਿਲ 'ਚ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਖਿਆਲ ਕਿ ਉਹ ਖਿਆਲ ਪਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚੋਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਤਜਰਬੇ ਨਾਲ ਉਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਕਪੜੇ ਪਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਨਕਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ

ਮਾਸਕੋ ਪੁੱਜਣ 'ਤੇ ਮੈਂ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਭਰਿਆ ਨਕਸ਼ਾ ਲਿਆ ਤੇ ਬੜਾ ਚਿਰ (ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ) ਉਸ ਦੇ ਵੀਰਾਨ ਪੂਰਬੀ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਘੁੰਮਦਾ ਵਿਚਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਨਕਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬੜੀਆਂ ਦਿਲਚਸਪ ਕਿਤਾਬਾਂ ਹੋਣ। ਮੈਂ ਨਦੀਆਂ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਲੀਕੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਦਾ, ਤੇ ਤਾਇਗਾ ਦਾ, ਜਿਥੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਦਾਇਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵਪਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਵਖਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਹੈਬਰਾਈਡਸ, ਗੁਆਦਾਰਾਮ ਪਹਾੜ, ਇਨਵਰਨੈਸ, ਓਨੇਗਾ ਝੀਲ ਤੇ ਕੋਰਦੀਲੇਰਾਸ ਆਦਿ ਸੁਹਣੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਨਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲ ਕੇ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਦੁਹਰਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਾਫ਼ ਤਸਵੀਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਘੜ ਆਈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਬੜੀ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਸਾਂ।

ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਰੁਮਾਂਟਕ ਸੁਭਾ ਦੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਭੂਗੋਲ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਉਸ ਲੋੜੇਂ ਵੱਧ ਸ਼ੌਕ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਈ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾਵਾਂ ਆਉਣਗੀਆਂ।

“ਜੇ ਬਾਅਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਤੈਨੂੰ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਤੂੰ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਵੇਂਗਾ,” ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਤਦ ਤੈਨੂੰ ਉਹ ਮੁਲਕ, ਤੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵਖਰੇ ਲਗਣਗੇ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ, ਮੈਕਸੀਕੋ ਸਿੱਟੀ ਘਟੇ ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਮੁਲਕ ਜਾਪੇਗਾ, ਤੇ ਭੂ-ਮੱਧ ਰੇਖਾ ਉਤਲਾ ਅਸਮਾਨ ਰੁੱਖੇ ਸਲੇਟੀ ਰੰਗ ਦਾ ਅਸਮਾਨ ਜਾਪੇਗਾ।”

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਭੂ-ਮੱਧ ਰੇਖਾ ਉਤਲਾ ਅਸਮਾਨ ਕਦੇ ਵੀ ਸਲੇਟੀ ਰੰਗ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਉਹ ਡੂੰਘੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਲੀ ਮੰਜਾਰੋ ਦੀਆਂ ਬਰਫਾਂ ਤਕ ਵੀ ਨੀਲੀ ਭਾਹ ਮਾਰ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਭੂਗੋਲ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਘਟੀ ਨਹੀਂ। ਮਗਰੋਂ, ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਹੁਣ ਕਰੀਮੀਆ ਨੂੰ ਲਓ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਥੇ ਗਿਆ (ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨਕਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਵੇਖ ਪੜ੍ਹ ਚੁਕਾ ਸਾਂ) ਤਾਂ ਉਹ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਚਿਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਉਥੋਂ

ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ। ਉਂਜ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਏਨੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਨਾ ਵੇਖਦਾ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਮੈਂ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੇਖੀਆਂ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਵੇਖਣੋਂ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪੂਰੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਉਕਰੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਇਹੋ ਗੱਲ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੋਗੋਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਜੇ ਕਿਤੇ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਗੋਗੋਲ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਈ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੇਖਾਂਗੇ ਜੋ ਸਾਡੀ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਗੋਗੋਲ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਤੇ ਉਹ ਗੱਲਾਂ, ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸਾਡੇ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵਲ ਖਿੱਚਣਗੀਆਂ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਜੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਚਿਤਰਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਾਂਗੇ ਜੋ ਵੇਖਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਚੌ-ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੋਗੋਲ ਨੂੰ ਉਦਾਸ, ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਸੁਸਤ ਜਿਹੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਸੇ ਉਸ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਨਕਸ਼ ਇਸ ਤਸਵੀਰ ਦੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੇ ਹੋਣਗੇ, ਉਹ ਬੜੇ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਗੇ—ਯਾਨੀ ਜਦ ਅਸੀਂ ਵੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੜੀਆਂ ਲਿਸ਼ਕਣੀਆਂ, ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀਆਂ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਚੰਚਲ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣੇ ਹੱਸ ਪਏਗਾ, ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਵਧੀਆ ਲਿਬਾਸ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਤਿੱਖੇ ਯੂਕਰੇਨੀ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾਡੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਉਕਰੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਇਹ ਸੋਚਾਂ ਚਾਹੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਛਲਾਵੇ ਭਰੀਆਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਹੋਣ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਨਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਉਥੇ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਸਦਕਾ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਰੁਮਾਂਸ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜੇ ਕਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਰੁੱਖਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜਦ ਮੈਂ ਮਾਸਕੋ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਦੇ ਵੀਰਾਨ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਂ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜੋ ਲੈਨਿਨ-ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ—ਨਾਵਲ, ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ, ਕਹਾਣੀਆਂ, ਲੇਖ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਅਰਬੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ। ਮੈਂ ਪ੍ਰਜ਼ੇਵਾਲਸਕੀ, ਅਨੁਚਿਨ, ਸਵੇਨ ਹੇਵਿਨ, ਵਾਮਬੇਰੀ, ਮੈਕਗਾਹਮ, ਗ੍ਰਾਮ ਗ੍ਰਜ਼ੀਮੈਲੋ, ਸ਼ੇਵਚੇਨਕੋ ਦੀਆਂ ਮੰਗਿਸਲਾਕ ਟਾਪੂ ਬਾਰੇ ਡਾਇਰੀਆਂ, ਖੀਵਾ ਤੇ ਬੁਖਾਰਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਬੁਤਾਕੋਵ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ, ਨਵੇਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਖੋਜੀ ਕਾਰੇਲਿਨ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹੋਰ ਭੂਗੋਲਿਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆ—ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਣਖੱਕ ਘਾਲਣਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ—ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦੁਨੀਆਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤੀ।

ਅਖੀਰ ਉਹ ਸਮਾਂ ਆਇਆ, ਜਦ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਤੇ ਕਾਰਾ ਬੋਗਾਜ਼ ਵੇਖਣ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਮੈਂ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ—ਸੰਸਥਾ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਾਰਾ ਬੋਗਾਜ਼ ਬਾਰੇ ਇਕ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਅੱਗੋਂ ਬੜਾ ਠੰਢਾ ਸੀ।

“ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਬੇਸਿਰ ਪੈਰ ਦੀ ਗੱਲ ਜੁਣ ਕੇ ਲਗਦਾ ਏ ਕਿ ਸੋਵੀਅਤ ਅਸਲੀਅਤ ਨਾਲੋਂ

ਤੁਹਡਾ ਸੰਬੰਧ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕਾ ਹੈ," ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ।

"ਕਿਉਂ?"

"ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਕਾਰਾ ਬੇਗਾਜ਼ ਖਾੜੀ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਗੱਲ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਾਲੀ ਏ ਕਿ ਉਥੇ 'ਗਲੈਬਰ ਲੂਣ' ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਏ। ਜੇ ਜੁਲਾਬ ਲੈਣ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਏ। ਕਿਤੇ ਉਸ ਲੂਣ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਨਾਵਲ ਨਹੀਂ ਲਿਖਣਾ ਤੁਸੀਂ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰਾ ਮਜ਼ਾਕ ਨਹੀਂ ਉਡਾ ਰਹੇ ਤੇ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਰੀਝੀਰਤਾ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਇਸ ਸਨਕੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਸੁੱਟੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ, ਜੋ ਇਸ ਨਾਵਲ 'ਤੇ ਇਕ ਕੋਪਕ ਵੀ ਪੇਸ਼ਗੀ ਵਜੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਏਗਾ।"

ਬੜੀ ਔਖਿਆਈ ਨਾਲ ਮੈਂ ਕੁਝ ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿੰਨੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ।

ਮੈਂ ਸਾਰਾਤੋਵ ਗਿਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਵੋਲਗਾ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਸਤਰਾਖਾਨ ਪੁੱਜਾ। ਏਥੇ ਮੈਨੂੰ ਰੁਕਣਾ ਪਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਹੜੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਮੈਂ 'ਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਉਹ ਮੁੱਕ ਗਏ। ਅਸਤਰਾਖਾਨ ਦੀ ਇਕ ਅਖ਼ਬਾਰ ਤੇ ਮਾਸਕੋ ਦੇ ਇਕ ਰਸਾਲੇ "ਤੀਹ ਦਿਨ" ਲਈ ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖ ਕੇ ਮੈਂ ਅਗੇ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਲਈ ਕਿਰਾਏ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ।

ਉਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮੈਂ ਐਂਬਾ ਨਦੀ ਅਸਤਰਾਖਾਨ ਦੇ ਸਟੈਂਪੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਬੜਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਹੋਇਆ। ਐਂਬਾ 'ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਕੋਲ ਦੀ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਵਾਸਾਂ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਝਰਮਟ ਉਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿਸ ਪੁਰਾਣੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਦਾ ਅਜੀਬ ਨਾਂ ਸੀ- ਹੈਲੀਓਤ੍ਰੋਪ। ਪੁਰਾਣੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਪਿੱਤਲ ਵਖਾਲੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ--ਪਿੱਤਲ ਦੀਆਂ ਰੇਲੀਂਗਾਂ, ਕੰਪਾਸ, ਦੂਰਬੀਨਾਂ, ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਔਜ਼ਾਰ ਤੇ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਕੈਬਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦਹਿਲੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਪਿੱਤਲ ਦੀਆਂ ਹੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਦਕਾ ਹੈਲੀਓਤ੍ਰੋਪ ਕਿਸੇ ਲਿਸ਼ਕਵੇਂ ਸਮਾਵਾਰ ਵਾਂਗ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਚੋਂ ਧੂੰਆਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜੇ ਪੇਤਲੇ ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ 'ਤੇ ਹਿਚਕੋਲੇ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਸੀਲ ਮੱਛੀਆਂ ਨਿੱਘੇ ਪਾਣੀ ਉਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ ਭਾਰ ਤਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਆਲਸ ਜਿਹੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਖੰਭ ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਥਪਥਪਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ੀਆਂ ਵਰਗੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਤੰਗ ਸੂਟ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮੱਛੀਆਂ ਦੇ ਖੱਲ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਟੁਕੜੇ ਚਿਮੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਹੈਲੀਓਤ੍ਰੋਪ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਬੇੜੇ 'ਤੇ ਬੈਠੀਆਂ, ਹੱਸਦੀਆਂ, ਰੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਬਦਾਮੀ ਰੰਗ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਅਤੇ ਚੁਫੇਰੇ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਰੇਤਲੇ ਟਾਪੂਆਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਲਿਸ਼ਕਵੇਂ ਹੋਏ ਪਾਣੀ 'ਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰਏਵ ਨਾਂ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਹਿਰ ਧੂੰਏਂ ਵਿਚ ਵਲਿਆ ਹੋਇਆ ਵਖਾਲੀ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਇਕ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੀਂ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੀ ਚਾਲੂ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਸਟੈਂਪੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ 'ਚ ਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ, ਐਂਬਾ ਪੁੱਜਾ। ਐਂਬਾ ਕੋਲ ਗੁਲਾਬੀ ਲਿਸ਼ਕਵੇਂ ਪਾਣੀ ਵਾਲੀਆਂ ਝੀਲਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦੋਸੇਰ ਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਤੇਲ ਦੇ ਪੰਪ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੂਣੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਮਹਿਕ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਪੱਲਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਧਾਤ ਦੀਆਂ

ਜਾਲੀਆਂ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਏਨੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਬੈਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਚਾਨਣ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਜਦ ਮੈਂ ਐਂਬਾ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਤੇਲ ਕੱਢਣ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਬੇਹੱਦ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਤੇਲ ਦੇ ਖੂਹਾਂ, ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਤੇਲ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਭਾਰੇ ਤੇਲ ਦੇ ਹਲਕੇ ਤੇਲ, ਵੇਨੇਜ਼ੂਏਲਾ ਵਿਚ ਮਾਰਾਕੈਬੋ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤੇਲ-ਖੇਤਰਾਂ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਮੱਧ-ਏਸ਼ੀਆ ਸੀ। ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਧੂੜ ਦੀ ਧੁੰਦ ਵਿਚੋਂ ਤਾਰੇ ਟਿਮਕਦੇ। ਬੁੱਢੇ ਕਜ਼ਾਕ ਖੁੱਲੀਆਂ ਸੂਤੀ ਸਲਵਾਰਾਂ ਪਾਈ ਸੜਕਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗਾਂ 'ਤੇ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਫੁੱਲ ਪਤੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।

ਹਰ ਦੌਰੇ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਅਸਤਰਾਖਾਨ ਪਰਤਦਾ। ਮੈਂ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਸਾਂ। ਉਹ ਇਕ ਪੱਤਰਕਾਰ ਦਾ ਘਰ ਸੀ, ਜੋ ਅਸਤਰਾਖਾਨ ਦੀ ਇਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਆਉਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬੜੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਘਰ ਇਕ ਨਹਿਰ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ, ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਓਸੇ ਬਾਗ ਵਿਚ, ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਅਖਬਾਰ ਲਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਮੈਂ ਸੌਂਦਾ ਵੀ ਸਾਂ।

ਪੱਤਰਕਾਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਬੀਮਾਰ ਜਿਹੀ ਦਿਸਣ ਵਾਲੀ ਜਵਾਨ ਤੀਵੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਦਿਨ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ ਬਿਤਾਉਂਦੀ ਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰ ਗਏ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਕਪੜਿਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਚੁੱਪ ਚੁਪੀਤੀ ਰੋਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਜਦ ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਸਤਰਾਖਾਨ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ—ਮਾਖਾਚ-ਕਾਲਾ, ਬਾਕੂ ਤੇ ਕਰਾਸਨੋਵੋਦੋਸਕ ਵਿਚ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਅਨੁਭਵ “ਕਾਰਾ—ਬੋਗਾਜ਼” ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਮਾਸਕੋ ਪਰਤਿਆ, ਪਰ ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਅਖਬਾਰ ਦਾ ਨੁਮਾਇੰਦਾ ਬਣ ਕੇ ਉਤਰੀ ਉਰਾਲ ਵੱਲ ਮੁੜ ਸਫ਼ਰ 'ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ—ਬੇਰੇਜ਼ਨਿਕੀ ਤੇ ਸੋਲੀਕਾਮਸਕ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵੱਲ। ਏਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਅਸਹਿ ਗਰਮੀ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਵਦਾਰ ਦੇ ਸੰਘਣੇ, ਜੰਗਲਾਂ, ਦਲਦਲਾਂ ਤੇ ਕਾਈ ਨਾਲ ਢੱਕੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਸਿਆਲ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਦਿਨ ਸਨ।

ਸੋਲੀਕਾਮਸਕ ਵਿਚ, ਇਕ ਮਠ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹੋਟਲ 'ਚ ਮੈਂ “ਕਾਰਾ ਬੋਗਾਜ਼” ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਜੰਗ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਾਂਗ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਠੰਢਾ ਕਮਰਾ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਵੰਡ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੈਮੀਕਲ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਸਨ—ਦੋ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਇਕ ਮਰਦ—ਜੋ ਸੋਲੀ ਕਾਮਸਕ ਵਿਚ ਪੋਟੈਸ਼ੀਅਮ ਦੀਆਂ ਕਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਸੀ—ਸੂਫ਼, ਰੋਟੀ ਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖੱਲਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ। ਭੇਡ ਦੀਆਂ ਖੱਲਾਂ ਦੇ ਥਣੇ ਕੋਟ ਪਾਈ ਗਤ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਸਮਾਂ ਦੱਸਣ ਲਈ ਲੋਹੇ ਦੇ ਤਵਿਆਂ 'ਤੇ ਖੜਕ ਕਰਦੇ, ਤੇ ਝਿਗਦੀ ਹੋਈ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਨਿੰਮ੍ਹੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਉਚੇ, ਦੁੱਧ ਚਿੱਟੇ ਸੰਗਰਮਰੀ ਗਿਰਜੇ ਲਿਸਕਦੇ, ਜੋ ਕਿ ਧਨਾਢ ਸਤ੍ਰੋਗਾਨੋਵਾਂ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਏਥੇ ਮੈਨੂੰ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਝਾਕੀ ਵਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਦਿੰਦੀ। ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਸੌਖ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ।

ਇਹ ਹੈ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਨਾਵਲ “ਕਾਰਾ-ਬੋਗਾਜ਼” ਕਿਵੇਂ ਲਿਖਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਸਫ਼ਰ, ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਤਾਣੇ ਪੇਟੇ ਵਿਚ ਬੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਜੋ ਮੈਂ ‘ਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਕੰਮ ਆਏਗਾ।

“ਕਾਰਾ-ਬੋਗਾਜ਼” ਲਿਖਦਿਆਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਮੈਂ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ‘ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਵੇਖੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਨਾਵਲ ਛਪ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਤਕ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਇਕ ਗੁਲਾਈ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਮੰਨਾਂਗਾ ਕਿ ਨਾਵਲ ਲਿਖਦਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਢਾਂਚੇ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਵਧੇਰੇ ਸੋਚਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਰੁਮਾਂਸ ਤੇ ਬਹਾਦਰਾਨਾਂ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਹਥੋਂ ਛਡਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਕਿਸੇ ਆਮ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਲਿਸ਼ਕ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਰੁਮਾਂਸ ਤੇ ਬਹਾਦਰਾਨਾਂ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬੜੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਦੇ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ—ਚਾਹੇ ਗਲੋਬਰ ਲੂਣ ਬਾਰੇ ਨਾਵਲ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਉੱਤਰ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਮਿਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ।

ਜੇ ਲੇਖਕ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਲਾਂ ‘ਤੇ ਅਸਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਚਾਈ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਅਕਲ ਲਈ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੁੱਚਾ ਪਿਆਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਅਜੇ ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਪਾਵੇਲ ਅੰਤੋਕੋਲਸਕੀ ਦੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ : ਉਸ ਵਿਚ ਦੋ ਬੰਦ ਹਨ, ਜੋ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਸੁਹਣਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹ ਏਥੇ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ :

ਵਾਇਲਿਨ ਦੀਆਂ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੀਆਂ ਆਹਾਂ
ਕਿਤੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਬਹਾਰ ਦੀ ਆਮਦ ਦਸ ਰਹੀਆਂ ਹਨ
ਤੇ ਚੁੱਪ, ਜੈਮੀ ਹੋਈ, ਗੂੰਜਦੀ ਹੋਈ
ਅਣਗਿਣਤ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗੀਤਕ ਆਵਾਜ਼ਾਂ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਤਬਾਹ ਕਰਨੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੈ
ਸਦੀਆਂ ਤਾਈਂ ਜਿਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ
ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰਨ ਲਈ।

ਦਿਲ ਚੇਤੇ ਰਖਦਾ ਹੈ

ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਉਦਾਸ ਚੇਤੇ ਨਾਲੋਂ ਦਿਲ ਦਾ ਚੇਤਾ ਵਧੇਰੇ ਤਗੜਾ ਹੈ ।

- ਬਾਤਿਉਸ਼ਕੋਵ

ਪਾਠਕ ਕਈ ਵਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਨਾਵਲ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਮਸਾਲਾ 'ਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਸਾਲਾ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ 'ਕੱਠਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਖੈਰ ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਗਿਆਨਕ ਜਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। "ਮਸਾਲੇ" ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ "ਜ਼ਿੰਦਗੀ" ਤੋਂ ਹੈ, ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਦੌਸਤੋਵਸਕੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, "ਉਹ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।"

ਅਸਲ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਮਸਾਲੇ ਦੇ "ਅੰਦਰ" ਜਿਊਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦੁੱਖ ਝਲਦੇ ਹਨ, ਸੋਚਦੇ ਹਨ, ਖੁਸ਼ੀ ਮਾਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਚੁਫੇਰੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਛੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਦਿਨ ਚੇਤੇ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਖਿਆਲ ਗਲਤ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਨੋਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਅਗਲੀ ਕਿਤਾਬ ਲਈ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਲੇਖਕ ਵੀ ਹਨ, ਜੋ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਨੋਟ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ 'ਕੱਠਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਖਿਆਲ ਕਦੇ ਵੀ ਮਕੈਨਕੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਾਪੀ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਰਾਸ ਨਹੀਂ ਆਉਣਗੇ।

ਸੋ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਵਧੇਰੇ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ 'ਐਸਬਰੀ' ਦੇ ਝੰਡ ਦਾ, ਜਾਂ ਸਾਜ਼ਿੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਚਿੱਟੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੇ ਢੋਲਕੀਏ ਦਾ, ਜਾਂ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬੰਦੇ ਜਾਂ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਦੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ ਪਏਗੀ।

ਬੇਹੱਦ ਦਿਲਚਸਪ ਕਿਸਮ ਦੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਤੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਬਨਾਵਟੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਏਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਖਿਆਲ ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸਹੀ ਮੌਕੇ ਅਤੇ ਢੁਕਵੀਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਇਹ

ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੜੇ ਚਿਰ ਦੇ ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਤਜਰਬੇ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖੜਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਤਿ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੇ ਚੰਗਾ ਚੇਤਾ ਲੇਖਕ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ।

ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾ ਸਕਾਂਗਾ, ਜੇ ਇਹ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ "ਤਾਰ" ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੀ ਸੀ।

ਪਤਝੜ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਰਿਆਜ਼ਾਨ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਮੈਂ ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਜੋ ਕਦੇ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨੱਕਾਸ਼ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਉਸ ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕਣ, ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਪੋਜ਼ਾ ਲੋਸਤੀਨਾ, ਉਸ ਨੱਕਾਸ਼ ਦੀ ਧੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿਹੀ ਤੀਵੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿਚ 'ਕੱਲੀ ਹੀ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਨਾਸਤਿਆ ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਧੀ ਸੀ, ਜੋ ਲੈਨਿਨਗ੍ਰਾਦ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਵੇਲੇ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਮੰਗਵਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਸੀ।

ਲੱਕੜ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਬਣੇ, ਜੋ ਏਨਾਂ ਲੰਮਾ ਅਰਸਾ ਬੀਤਣ ਪਿਛੋਂ ਕਾਲੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਉਸ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਸੱਖਣੇ ਘਰ ਦੇ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਘਰ ਦੇ ਪਾਰਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਵੱਡੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕਈ ਸਾਰੇ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਦੇ ਪੂੜ ਭਰੇ ਤਖ਼ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਚੀਕਦੇ। ਸਿਰਫ਼ ਅਸੀਂ ਦੋ ਜਣੇ ਹੀ ਉਸ ਘਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਮਾਲਕ, ਨੱਕਾਸ਼, ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰਖਦਾ ਸੀ।

ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰ, ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਬਾਗ਼ ਸੀ, ਜੋ ਘਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੇਖ ਭਾਲ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਸਿੱਲ੍ਹ ਸੀ ਤੇ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਠੰਢ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹਵਾ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੋਈ ਲੰਘਦੀ ਸੀ।

ਇਸ ਨਵੀਂ ਥਾਂ ਮੈਂ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਏਥੇ ਮੈਂ ਲਿਖਣ ਲਈ ਆਇਆ ਸਾਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮੈਂ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਧੁੰਦ ਹੋਣ ਤਕ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰੁੱਝਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਨ੍ਹੇਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੰਜ ਵਜਦਿਆਂ ਹੀ ਪੁਰਾਣਾ ਲੈਂਪ, ਜਗਾਉਣਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਫੁੱਲ ਦੀ ਸਕਲ ਦਾ ਕੱਚ ਦਾ ਸ਼ੇਡ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਰਾਤ ਪੈਣ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਦਿਨ ਦੇ ਕੁਝ ਘੰਟੇ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਕੇ ਬਿਤਾਉਂਦਾ।

ਘੁੰਮਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਚੁਫ਼ੇਰੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਮੈਂ ਪਤਝੜ ਤੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੇਖਦਾ। ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਟੋਭਿਆ ਦੇ ਪਾਣੀ ਉਤੇ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਪਤਲੀ ਜਿਹੀ ਤਹਿ ਜੰਮੀ ਹੁੰਦੀ। ਪਾਣੀ 'ਚੋਂ ਬੁਲਬੁਲੇ ਉਠਦੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿ ਸੂਹੀ ਜਾਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਭਾਹ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਫ਼ੈਦੇ ਤੇ ਐਸਪ ਦੇ ਪੱਤੇ ਪਏ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਬਰਫ਼ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਤੇ ਠੰਢੇ ਯਖ਼ ਹੋਏ ਪੱਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਘਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ। ਕੁਝ ਹੀ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਮੇਰੀ ਬਾਰੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲਗ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਪੱਤੇ ਘਿੱਤੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਤਿੱਖੀ ਮਹਿਕ ਆਉਂਦੀ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣਾ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਹਵਾ ਓਨੀ ਤਿੱਖੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿੰਨੀ ਖੁਲ੍ਹੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਸੀ, ਤੇ ਜਿਥੇ ਇਕ ਡੂੰਘੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੁੰਦੀ, ਜੋ ਪਤਲੀ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਤਿੜਕਣ ਨਾਲ ਹੀ ਟੁੱਟਦੀ। ਉਥੇ ਇਕ ਚੁੱਪ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ—ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਏਨੇ ਨਿਵੇਂ ਅਗਾਂਹ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਫ਼ੈਦੇ ਦੇ ਉਚੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀਆਂ ਛਤਰੀਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਧੁੰਦ

ਵਿਚ ਵਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ।

ਕਦੇ ਮੈਂ ਓਕਾ ਨਦੀ ਦੀਆਂ ਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਜਾਂਦਾ । ਮੈਨੂੰ ਸੰਘਣੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋ ਕੇ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਬੈਂਤ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਏਨੀ ਤਿੱਖੀ ਮਹਿਕ ਉਠ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਹ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਮਾਸ 'ਤੇ ਚੁੰਢੀਆਂ ਭਰ ਰਹੀ ਜਾਪਦੀ । ਪਾਣੀ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਭਾਹ ਵਖਾਲੀ ਦਿੰਦੀ, ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਪਤਝੜ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮੱਛੀਆਂ ਕੁੰਡੀਆਂ ਵਿਚ ਏ ਨੀ ਛੇਤੀ ਨਾ ਫਸਦੀਆਂ ।

ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਲਗੇ । ਬਾਗ ਦੇ ਬਿਛ ਬੂਟੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਉਲਝ ਗਏ । ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾ ਮੁਰਝਾਇਆ ਹੋਇਆ ਘਾਹ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵਿਛ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਮਹਿਕ ਭਰ ਜਾਂਦੀ ।

ਪਤਝੜ ਦੇ ਬੀਤਣ 'ਤੇ ਆ ਰਹੇ ਸਿਆਲ ਦੀਆਂ ਕਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਉਘੜ ਆਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਫੇਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਪਤਝੜ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਾਂਗਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਤਿੱਖੀ ਮਹਿਕ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ, ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਦਿਮਾਗ ਜਿਵੇਂ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਨਵਾਂ ਬਣ ਗਿਆ ।

ਮੀਂਹ ਭਰੇ ਟੁੱਟੇ ਖਿੰਡਰੇ ਹੋਏ ਬੱਦਲ ਜਿੰਨੇ ਹੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਵਹਿੰਦੇ, ਓਨਾ ਹੀ ਠੰਢਾ ਸੀਤ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਹੌਲਾ ਫੁੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਮੇਰੀ ਕਲਮ 'ਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਰਵਾਨੀ ਨਾਲ ਲਫਜ਼ ਵਹਿੰਦੇ ।

ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਅਹਿਮ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ ਪਤਝੜ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਜਜ਼ਬੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਸੀ । ਬਾਕੀ ਹੋਰ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ "ਮਸਾਲਾ" ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ—ਲੋਕ, ਘਟਨਾਵਾਂ, ਚੀਜ਼ਾਂ—ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕੁਝ ਉਸ ਅਹਿਸਾਸ ਵਿਚ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਤੇ ਕਦੇ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖਦਿਆਂ ਉਸ ਅਹਿਸਾਸ ਸਦਕਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ।

ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮਸਾਲੇ ਲਈ ਉਸ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰ ਦਾ ਮੈਂ ਅਧਿਐਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਪਸੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ—ਉਸ ਦੀ ਚੁੱਪ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਭਰੇ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਕਰਕੇ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਲਾਕ ਦੀ ਇਕਸਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਸੁਣਾਈ ਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਟਿਕ ਟਿਕ, ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸਫ਼ੈਦੇ ਦੀਆਂ ਜਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ, ਅਤੇ ਕੰਧਾਂ ਉਤੇ ਉਲੀਕੇ ਹੋਏ ਪੁਰਾਣੇ ਚਿਤਰਾਂ ਕਰਕੇ । ਉਹ ਚਿਤਰ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਰਹੇ ਈਸਾ ਦਾ ਚਿੱਤਰ, ਪੇਰੋਵ ਦਾ ਪੰਛੀ ਫੜਨ ਵਾਲਾ, ਤੇ ਪੌਲੀਨ ਵਿਆਰਦੇਤ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ।

ਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਜੋ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਅੱਧੋਰਾਣੇ ਤੇ ਵਿੰਗੇ ਟੇਢੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਇੰਜ ਚਮਕਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਤਰੰਗੀ ਪੀਂਘ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੰਗ ਵਖਾਲੀ ਦਿੰਦੇ, ਤੇ ਰਾਤੀਂ ਮੋਮਬੱਤੀ ਦੀ ਲੋਅ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਲਿਸਕਦੀ । ਸਾਰਾ ਹੀ ਫਰਨੀਚਰ—ਸੋਫੇ, ਮੇਜ਼, ਕੁਰਸੀਆਂ—ਹਲਕੇ ਰੰਗ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ 'ਚੋਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਰਗੀ ਮਹਿਕ ਆਉਂਦੀ ।

ਕੁਝ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਮਸਾਲ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀਆਂ ਤਾਂਬੇ ਦੀਆਂ ਬੱਤੀਆਂ, ਗੁਪਤ ਜੰਦਰੇ, ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਸਖਤ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈ ਕਰੀਮ ਦੀਆਂ ਸ਼ੀਸ਼ੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪੈਰਿਸ ਦੇ ਲੇਬਲ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪੂੜ ਭਰੇ ਮੋਮੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਝਾੜੀ (ਜੋ ਇਕ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਜੰਗਲੇ ਹੋਏ ਕਿੱਲ ਨਾਲ ਲਟਕੀ ਹੋਈ ਸੀ) ਤੇ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਗੋਲ ਬੁਰਸ਼, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਰੀਂਦਸੇ ਮਿਟਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਤਾਸ਼ ਖੇਡਦਿਆਂ ਹਾਰ—ਜਿੱਤ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਵਜੋਂ ਚਾਕ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ।

ਉਥੇ ਤਿੰਨ ਕੈਲੰਡਰ ਵੀ ਸਨ—1848, 1850 ਤੇ 1852 ਸੰਨ ਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰੂਸੀ ਰਾਜ ਘਰਾਣੇ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਚੀਆਂ ਵੀ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਨਾਂ, ਨਤਾਲੀਆਂ ਨਿਕੋਲੋਏਵਨਾ ਲਾਨਸਕਾਇਆ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਐਲੀਜ਼ਾਵੇਤਾ ਕਸਾਵੇਰੇਏਵਨਾ ਵੋਰੋਂਤਸੋਵਾ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਨੇ ਕਦੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਉਦਾਸੀ ਭਰ ਗਈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਚੁੱਪ ਸੀ, ਜੋ ਧਰਤੀ ਦੀ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਪਦੀ। ਦੂਰ ਓਕਾ 'ਤੇ ਬਣੇ ਕੁਜ਼ਮਿਨਸਕੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੋਲ, ਜਹਾਜ਼ ਨੇ ਤਿੱਖੀ ਚੀਕ ਮਾਰੀ, ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਦੀਆਂ ਉਹ ਸਤਰਾਂ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਗੂੰਜਣ ਲਗੀਆਂ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਵੋਰੋਂਤਸੋਵਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ :

ਉਦਾਸ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਿਆ ਹੈ : ਉਦਾਸ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲੀ ਰਾਤ
 ਹੁਣ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਬੋਝਲ ਲਿਬਾਸ ਫੈਲਾ ਰਹੀ ਹੈ
 ਤੇ ਚੀੜ ਦੇ ਬਿਛਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰ, ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਤ ਵਾਂਗ ਧੁੰਦ
 ਭਰਿਆ ਪੀਲਾ ਚੰਨ ਵਖਾਲੀ ਦੇਣ ਲਗਾ ਹੈ।

ਤੁਕਾਲੀ ਮੈਂ ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਨਾਲ ਚਾਹ ਪੀਤੀ। ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਜਵਾਬ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਗਵਾਂਢ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨਿਊਰਕਾ, ਜੋ ਘਰ ਦਾ ਕੁਝ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰਨ ਆਈ ਸੀ, ਚਾਹ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਨਿਊਰਕਾ ਬੜੀ ਉਦਾਸ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਸੀ। ਜਦ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਚਾਹ ਪੀਣ ਬੈਠੀ ਤਾਂ ਪਲੇਟ 'ਚੋਂ ਸੁੜ੍ਹਾ ਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲੱਗੀ। ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਰਮ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਕਿਹਾ, ਅੱਗੋਂ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਨਿਊਰਕਾ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਗੱਲ ਆਖੀ : “ਹਾਂ ਹਾਂ, ਹੋਰ ਦਸ !”

ਜਦ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਜਵਾਬ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ : “ਹਾਂ, ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਮੂਰਖ ਸਮਝੋ, ਮੈਂ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।”

ਫੇਰ ਵੀ ਨਿਊਰਕਾ ਹੀ ਇਕ ਸੀ, ਜੋ ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਨਾਲ ਦਿਲੋਂ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਕਿ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਦਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਮਖਮਲ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਟੋਪੀ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਇਕ ਪੰਛੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਾਂ ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਲੀ ਟੋਪੀ, ਜਾਂ ਫੀਤਿਆਂ ਦੇ ਟੋਟੇ, ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਪੀਲੇ ਪੈ ਗਏ ਸਨ।

ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਪੈਰਿਸ ਵਿਚ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਥੇ ਉਹ ਕਈ ਵੱਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤੁਰਗਨੇਵ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਵਿਕਟਰ ਹਿਊਗੋ ਦੀ ਅਰਥੀ ਨਾਲ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦਸੀਆਂ ਤੇ ਨਿਊਰਕਾ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕਹਿੰਦੀ : “ਹਾਂ ਹਾਂ, ਹੋਰ ਦੱਸ !”

ਨਿਊਰਕਾ ਓਥੇ ਛੋਟੀ ਹੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ “ਨਿੱਕੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਨੀ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭੈਣਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਅਧੋਰਾਣੀ ਰੋਸ਼ਮੀ ਬੈਲੀ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਕੁਝ ਪੈਸੇ, ਆਪਣਾ ਪਾਸਪੋਰਟ, ਨਾਸਤਿਆ ਦੇ ਖ਼ਤ ਅਤੇ ਫੋਟੋ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਨਰਮ ਲੋਚਦਾਰ ਭੌਂਹਾਂ ਤੇ ਧੁੰਧਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਸੁਹਣੀ ਤੀਵੀਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਬੈਲੀ ਵਿਚ ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਫੋਟੋ ਵੀ ਸੀ,

ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਬੜੀ ਹੀ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਪਿਆਰੀ ਕੁੜੀ ਵਖਾਲੀ ਦਿੰਦੀ ਸੀ।

ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੁਢਾਪੇ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਅਤੇ ਸਨਕੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਚੌਕੀਦਾਰ, ਈਵਾਨ ਦਮਿਤ੍ਰੀਏਵਿਚ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਆਪਣੀ ਇਕੋ ਇਕ ਧੀ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਦੁਖੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸ ਵਲੋਂ ਲਾਪਰਵਾਹ ਰਹੀ। ਚੰਦ੍ਰ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ। ਜੋ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਅੰਤਲੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਗਿਣ ਰਹੀ ਸੀ: ਤੇ ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਲਈ ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਅਸਹਿ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਵੇਖੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਮਰ ਜਾਏਗੀ, ਜਿਸ ਦੇ "ਅੰਤਾਂ ਦੇ ਸੁਹਣੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਵਾਲਾਂ" ਨੂੰ ਛੋਹਣ ਲਈ ਉਹ ਤਰਸ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਗ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਵਾਂ ਸਿਹਰ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪਿਛਲੀ ਬਹਾਰ ਦੀ ਰੁੱਤ ਤੋਂ ਉਥੇ ਗਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

"ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਜਨਾਨੀ ਨੂੰ ਉਥੇ ਲੈ ਚਲੇਂਗਾ ਨਾ?" ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ। "ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਅੰਤਲੀ ਵਾਰ, ਉਹ ਬਾਗ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਤੁਰਗਨੇਵ ਦੇ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੀ ਸਾਂ। ਉਥੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹਥੀਂ ਕੁਝ ਬ੍ਰਿਛ ਲਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।"

ਉਸ ਨੇ ਬੜਾ ਚਿਰ ਲਾ ਕੇ ਗਰਮ ਕੋਟ ਪਾਇਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਵਾਲੇ ਸ਼ਾਲ ਲਪੇਟੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਨਿਵੀ ਹੋਈ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਕਦਮ ਚੁਕਦੀ ਡਿਓੜੀ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰੀ।

ਪ੍ਰਿਦ ਛਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਾਗ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਤੇ ਲੱਥੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਰੇ ਆਸਮਾਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਤਾਰਾ ਟਿਮਕਿਆ। ਦੂਰ, ਇਕ ਜੰਗਲ ਦੇ ਪਰਲੇ ਪਾਸੇ, ਦੂਜ ਦਾ ਚੰਨ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਹਵਾ ਸਦਕਾ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਇਕ ਬ੍ਰਿਛ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਖੜੇ ਗਈ, ਤੇ ਰੋਣ ਲੱਗੀ।

ਇਸ ਡਰੋਂ ਕਿ ਉਹ ਡਿੱਗ ਨਾ ਪਏ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਨਾਲ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਹੰਝੂ ਵਹਿੰਦੇ ਰਹੇ, ਤੇ ਆਮ ਬੁੱਢੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉਸ ਨੇ ਰੋਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

"ਰੱਬ ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਇਕੱਲ ਭਰੇ ਬੁਢਾਪੇ ਤੋਂ ਬਚਾਏ" ਅਖੀਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਘਰ ਲਿਆਂਦਾ ਤੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੋ ਮੇਰੀ ਇਹੋ ਜਹੀ ਮਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਬੰਦਾ ਹੋਵਾਂ।

ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੁਕਾਲੀਂ ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਥੱਬੀ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖਤ ਦਿੱਤੇ, ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੀਲੇ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਖਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਰੂਸੀ ਚਿਤਰਕਾਰ, ਕਰਾਮਸਕੋਏ ਤੇ ਰੋਮ ਦੇ ਨੱਕਾਸ਼, ਇਓਰਵਾਨ ਦੇ ਖਤ ਵੇਖੇ। ਇਓਰਵਾਨ ਨੇ ਡੈਨਮਾਰਕ ਦੇ ਮਹਾਨ ਬੁੱਤ ਤਰਾਸ਼ ਥੋਰਵਾਲਡਸੋਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਦੋਸਤੀ ਅਤੇ ਲਾਤੋਰਦਾਨ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੰਗਰਮਰਮਰੀ ਬੁੱਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਉਹ ਖਤ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਆਦਤ ਸੀ, ਮੈਂ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਪੜ੍ਹਦਾ, ਜਦ ਕਿ ਬਾਹਰ, ਗਿੱਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹਵਾ ਸ਼ੁਕ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਲੈਂਪ ਇੰਜ ਗੁਣ ਗੁਣਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਅੰਤਾਂ ਦੇ ਅਕੇਵੇਂ ਵਿਚ

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਰਾਤੀਂ ਬੜੀ ਠੰਢ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਦਾ। ਸਾਂਝੇ ਖੇਤ ਦਾ ਚੌਕੀਦਾਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਬੋਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਅਜਿਹੇ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਿਚ ਰੋਮ ਤੋਂ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਤਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾਂ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਲਗਦਾ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਵਾਦ ਵੀ ਆਉਂਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਥੋਰਵਾਲਡਸੇਨ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਜਾਗੀ। ਜਦ ਮੈਂ ਮਾਸਕੋ ਪਰਤਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਮਸਾਲਾ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਹਾਨਸ ਕ੍ਰਿਸਚਿਅਨ ਐਂਡਰਸਨ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਮਿੱਤਰ ਸੀ, ਤੇ ਫੇਰ ਕਈ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਐਂਡਰਸਨ ਬਾਰੇ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ। ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਪੁਰਾਣਾ ਘਰ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਸੀ।

ਬਾਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਨੇ ਮੰਜਾ ਮੱਲ ਲਿਆ: ਆਮ ਥਕੇਵੇਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਕਲੀਫ਼ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ। ਮੈਂ ਲੈਨਿਨਗ੍ਰਾਦ ਵਿਚ ਨਾਸਤਿਆ ਨੂੰ ਤਾਰ ਪਾਈ। ਨਿਊਰਕਾ ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਦੀ ਵੇਖ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਆ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਚੋਖੀ ਰਾਤ ਬੀਤਣ 'ਤੇ ਨਿਊਰਕਾ ਨੇ ਕੰਧ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਮੁੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜਗਾਇਆ।

“ਝਬਦੇ ਆਓ, ਉਹ ਮਰ ਰਹੀ ਏ!” ਕੁੜੀ ਭੈਭੀਤ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਚੀਕ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਬੇਸੁਰਤ ਹੋਈ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਨਿਘਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਚਲਣੋਂ ਹਟ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਬੜੀ ਹੀ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਕੰਬਣੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਲਾਲਟੈਣ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵੱਲ ਭੱਜਾ। ਉਹ ਰਾਹ ਕਾਲੇ ਸ਼ਾਹ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲੱਕੜ ਦੇ ਬੁਰਾਦੇ ਦੀ ਮਹਿਕ ਮੇਰੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹ ਰਹੀ ਸੀ—ਉਥੇ ਖਿਛ ਵੱਢੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋਣੇ ਹਨ। ਰਾਤ ਚੋਖੀ ਬੀਤ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦਾ ਭੌਂਕਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਕਪੂਰ ਦਾ ਇੰਜੈਕਸ਼ਨ ਦੇਣ ਪਿਛੋਂ ਆਹ ਭਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਦੇ ਬਚਣ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਤਗੜਾ ਹੈ, ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਕੱਟ ਜਾਏਗੀ। ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ਪ੍ਰਾਣ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਹੰਝੂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਤਿਲਕ ਪਿਆ।

ਨਿਊਰਕਾ ਤੋਂ ਰੋਣ ਸਦਕਾ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਮੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਲਿਫਾਫਾ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ।

“ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲਿਖ ਕੇ ਛੱਡ ਗਈ ਏ” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਮੈਂ ਲਿਫਾਫਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਕੰਬਦੇ ਹੋਏ ਹੱਥ ਦੇ ਲਿਖੇ ਕੁਝ ਲਫਜ਼ ਪੜ੍ਹੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਦੇ ਦਫ਼ਨਾਏ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਜਾਹਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਖਤ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਸਵੇਰੇ ਉਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਆਈਆਂ।

ਕਬਰਸਤਾਨ ਤੋਂ ਪਰਤ ਕੇ, ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਦੀ ਕਬਰ ਲਈ ਥਾਂ ਚੁਣਨ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਤਲੇ ਸਫ਼ਰ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਲੰਮੀ ਪਈ

ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਜਾਪ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਝਾਲਰ ਉਸ ਦੇ ਗਿੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਛੋਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਨਰੀ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਸਲੀਪਰ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ, ਕੂਹਣੀਆਂ ਤਕ, ਚਿੱਟੇ ਦਸਤਾਏ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਇਕ ਲਾਲ ਸੂਹਾ ਰੇਸ਼ਮੀ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਫੁੱਲ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਘੁੰਡ ਸੀ। ਜੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਝੁਰੜੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੂਹਣੀਆਂ ਵਖਾਲੀ ਨਾ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਬੜੀ ਸੁਹਣੀ ਜਵਾਨ ਤੀਵੀਂ ਹੋਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦੀ ਧੀ, ਨਸਤਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਪੁੱਜੀ।

ਉਪਰਲਾ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਇਕੋ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰਾ ਵਾਯੂਮੰਡਲ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ—ਵੀਰਾਨ ਘਰ ਤੇ ਪੱਤਝੜ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼—ਏਕਾਤੇਰੀਨਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ।

ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਵੇਖੀਆਂ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ "ਤਾਰ" ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ, ਤੇ ਇੰਜ ਹੋ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ।

ਕਹਾਣੀ ਲਈ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਚੋਂ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਅਹਿਮ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਚੁਣਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਨ ਐਕਟਰਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਰੋਲਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਤੱਕਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਐਕਟਰ ਨਾਟਕਕਾਰ ਕੋਲੋਂ ਪਾਤਰ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਇਕ ਜਾਨਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲੇ ਸੂਰਤ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਜਿਹੜੀਆਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਸਤਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪੂਰੀ ਸਿੱਦਤ ਨਾਲ ਬੋਲ ਸਕਣ।

ਇਹ ਗੱਲ ਲੇਖਕ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਮਸਾਲਾ ਉਹ 'ਕੱਠਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਮਸਾਲੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਤਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਤਾਰ" ਕਹਾਣੀ ਮੈਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਸਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ।

ਮੈਨੂੰ ਯਾਲਟਾ ਵਿਚ ਬਿਤਾਏ ਇਕ ਸਿਆਲ ਦਾ ਚੇਤਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਵੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹਦਾ, ਬਲੂਤ ਦੇ ਮੁਰਝਾਏ ਹੋਏ ਪੱਤੇ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਉਡਣ ਲਗਦੇ। ਉਹ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੇ ਬਲੂਤ ਦੇ ਪੱਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਰੀਮੀਆਂ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ 'ਤੇ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਉਗਦੇ ਹਨ। ਰਾਤੀਂ ਲਿਸ਼ਕਵੀਂ ਬਰਫ਼ ਨਾਲ ਕੱਜੇ ਹੋਏ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲੋਂ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਵਗਦੀ।

ਮੇਰੇ ਗੁਆਂਢ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਅਸੀਏਵ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰੇ ਸਪੇਨ (ਉਹ ਸਪੇਨ ਵਿਚ ਖ਼ਾਨਾ ਜੰਗੀ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ) ਅਤੇ "ਬਾਰਸੀਲੋਨਾ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਸਮਾਨਾਂ" ਬਾਰੇ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਕਵੀ ਵਲਾਦੀਮੀਰ ਲੁਗੋਵਸਕੋਏ ਆਪਦੀ ਭਰਵੀਂ ਗੂੰਜਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਜਹਾਜ਼ੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦਾ। ਰਾਤੀਂ ਅਸੀਂ ਰੇਡੀਓ ਦਵਾਲੇ ਜੁੜ ਬੈਠਦੇ ਤੇ ਸਪੇਨ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਲੜਾਈ ਬਾਰੇ ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣਦੇ।

ਅਸੀਂ ਯਾਲਟਾ ਦੇ ਲਾਗੇ ਸਿਮਾਈਜ਼ ਵਿਚ ਵੇਧਸ਼ਾਲਾ ਵੇਖਣ ਗਏ, ਜਿਥੇ ਚਿੱਟੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੇ ਇਕ ਜੋਤਸ਼ੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਅਨੰਤ ਪਸਾਰ ਵਖਾਲਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਗਮਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਤਾਰੇ ਭਰੇ ਪਏ ਸਨ।

ਕਦੇ ਕਦੇ ਕਾਲੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਜੰਗੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਚੱਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਯਾਲਟਾ ਵਿਚ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਉਸ ਸਦਕਾ ਕੱਚ ਦੀ ਸੁਰਾਹੀ ਵਿਚ ਪਿਆ ਪਾਣੀ ਉਛਲਦਾ। ਉਹ ਆਵਾਜ਼ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਗਵਾਚ ਜਾਂਦੀ। ਰਾਤੀਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ ਉਤੇ ਗੂੰਜਦੇ।

ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਰਵਾਂਤੇਸ ਬਾਰੇ ਬਰੂਨੋ ਫਰੈਂਕ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਵਧੇਰੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆ।

ਉਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਜਰਮਨੀ ਦਾ ਸਵਾਸਤਿਕਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਰੇ ਯੂਰਪ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜੇ ਵੈਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਬੰਦੇ ਆਪਣਾ ਮੁਲਕ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ 'ਨੀਲਾ ਕੱਪ' ਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੈਨਰਿਕ ਮਾਨ, ਆਈਨ ਸਟਾਈਨ, ਰਿਮਾਰਕ ਤੇ ਸਟੀਫਨ ਜ਼ਾਵਿਗਾ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਂ ਸਨ। ਉਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਹਤਿਆਰੇ ਝੱਲੇ, ਹਿਟਲਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਜਿੱਤ ਬਾਰੇ ਅਟੱਟ ਯਕੀਨ ਲੈ ਕੇ ਗਏ।

ਅਰਕਾਦੀ ਗਾਏਕਾਰ ਵੀ ਮੇਰਾ ਗਵਾਂਢੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਕੁੱਤਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਹਸਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਲਕੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਜਾਣਣ ਦਾ ਵਖਾਵਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਸੀ।

ਦਿਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਚ ਰਾਤੀਂ ਕਾਲੇ ਸਾਗਰ ਦੀ ਗਰਜ ਵਧੇਰੇ ਉੱਚੀ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਲੈਅ ਸੁਣਦਾ ਹੋਇਆ ਬੜੀ ਸੌਖ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ।

ਇਹ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ "ਤਾਰਕਾ ਮੰਡਲ" ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਮੈਂ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਬਲੂਟ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਪੱਤੇ, ਚਿੱਟੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲਾ ਜੋਤਸ਼-ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਸਰਵਾਨਤੇਸ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਜਿੱਤ ਵਿਚ ਅਟੱਟ ਯਕੀਨ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ, ਕੁੱਤਾ, ਰਾਤੀਂ ਉਡਣ ਵਾਲੇ ਜਹਾਜ਼—ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੇ ਮੇਰੀ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਖਾਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ, ਮੈਂ ਪਾਠਕਾਂ ਤਕ ਪਚਾਉਣ ਦਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਪੂਰੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਖੁਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਹੈ ਜੋ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲੋਂ ਵਗਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਰੂਸੀ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ

ਸਾਡੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਸੁਹੱਪਣ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ : ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਹੀਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹਨ. ਹਰ ਚੀਜ਼ ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਵਜ਼ਨੀ ਹੈ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੁਹਣਾ ਤੇ ਵੱਡਮੁਲਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।
-ਨਿਕੋਲਾਈ ਗੋਗੋਲ

ਝਾੜੀ ਵਿਚ ਬਹਾਰ

ਕਈ ਰੂਸੀ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ 'ਚੋਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਕਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰ 'ਚੋਂ ਰਹੱਸ ਭਰੀ ਚਮਕ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੱਥਰਾਂ 'ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਚਾਨਣ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਹੱਸ ਵੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਚਮਕ ਨਾਲੋਂ ਉਸ ਰਹੱਸ ਭਰੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨਾ ਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਚਮਕ ਦਾ ਸੋਮਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰ ਨੂੰ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਆਮ ਜਿਹੀ 'ਹਰੀ ਨੀਲ' ਮਣੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੰਗ ਦਸ ਸਕਣਾ ਬੜਾ ਹੀ ਔਖਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨੀਲੀ ਤੇ ਹਰੀ ਭਾਗ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਮਣੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਖੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਾਂਦੀ ਵੰਨੀ ਭਾਗ ਵਖਾਲੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚ ਜਦ ਅਸੀਂ ਝਾਕਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਤਾਰਿਆਂ ਵਰਗੀ ਲਿਸ਼ਕ ਵਾਲਾ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਵਖਾਲੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

"ਹਰੀ ਨੀਲ" ਮਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਤੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਇਹ ਟੂਣੇਹਾਰੀ ਖੇਡ ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਹੱਸ ਭਰਿਆ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਹੱਪਣ ਸਮਝਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਸ਼ਾਇਦ ਏਨਾਂ ਔਖਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ 'ਚੋਂ ਕਾਵਿਕਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਕਿਤੇ ਔਖਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚੋਂ ਹੀ ਕਾਵਿਕ ਬਿੰਬਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਲਫ਼ਜ਼ ਹੈ "ਜ਼ਾਰਨਿਤਸਾ" ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ "ਹੁਨਾਲ ਦੀ ਬਿਜਲੀ"। ਇਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਨਿੱਘੀ ਰਾਤ ਵਿਚ, ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਚਮਕਣ ਵਾਲੀ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰਿਆਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ 'ਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਡੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਿਰੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਏਥੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅਹਿਸਾਸ ਬਾਰੇ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ। ਪਰ ਇਹ ਇਕ ਆਮ ਸਚਾਈ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ

ਰੂਸੀ ਲਫਜ਼, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਾਵਿਕਤਾ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲ ਚਾਲ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲਫਜ਼ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਰੂਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਜਾਦੂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੜੇ ਨੇੜੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਰਖਦਾ ਹੋਵੇ। ਰੂਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਅੰਤਾਂ ਦੇ ਅਮੀਰ ਲਫਜ਼ਾਂ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਾਣੀ, ਹਵਾ, ਅਸਮਾਨ, ਬੱਦਲਾਂ, ਸੂਰਜ, ਮੀਂਹ, ਜੰਗਲ, ਦਲਦਲਾਂ, ਝੀਲਾਂ, ਮੈਦਾਨ ਤੇ ਚਰਾਂਦਾਂ, ਫੁੱਲ ਤੇ ਘਾਹਾਂ ਆਦਿ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਰੂਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ। ਕਾਏਗੋਰੋਦੋਵ, ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ, ਗੋਰਕੀ, ਅਲੈਕਸੀ ਤਾਲਸਤਾਏ, ਅਕਸਾਕੋਵ, ਲੈਸਕੋਵ, ਬੁਨਿਨ ਤੇ ਹੋਰ। ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਹ ਜ਼ਬਾਨ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਲੋਕ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਸਾਂਝੇ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ, ਮਾਹੀਗੀਰਾਂ ਆਜ਼ੀਆਂ, ਮੱਧੁ ਮੱਖੀਆਂ ਪਾਲਣ ਵਾਲਿਆਂ, ਮਾਛੀਆਂ, ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ, ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ ਦੇ ਕਾਮਿਆਂ, ਦਸਤਕਾਰਾਂ, ਪੇਂਡੂ ਚਿਤਰਕਾਰਾਂ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਰ ਲਫਜ਼ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਤੁਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜੰਗਲ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਹੋਈ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਇਕ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਰਮਚਾਰੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਗੇ ਇਕ ਜੰਗਲ 'ਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਾਂ, ਜੋ ਕਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਦਲਦਲੀ ਇਲਾਕਾ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਗਿਆ, ਦਲਦਲ ਸ਼ਕਦੀ ਗਈ, ਘਾਹ ਉਗਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਹੁਣ ਉਸ ਦਲਦਲ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਸਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਡੂੰਘੀ ਕਾਈ, ਘਾਹ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਛੱਪੜ, ਅਤੇ ਦਲਦਲੀ ਘਾਹ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਪੌਦੇ ਵਖਾਲੀ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਨਵੇਂ ਉਗੇ ਜੰਗਲਾਂ ਲਈ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਹ ਨਫਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬਿਛਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸੁਹੱਪਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਵਦਾਰ, ਐਸਪ, ਚੀੜ ਤੇ ਬੈਂਤ ਆਦਿ ਦੇ ਬਿਛਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਸੰਘਣੇ ਝੰਡਾਂ ਵਿਚ ਉਗਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਬੜਾ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਉਗਿਆ ਜੰਗਲ ਕਿਸੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਾਂਗ ਹਨੇਰਾ ਘੁੱਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਵਿਚ ਧੁੱਪ ਅਤੇ ਚਾਨਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਇੰਜ ਖੁਸ਼ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਤਿਉਹਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਘਰ ਖੁਸ਼ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਜਦ ਵੀ ਮੈਂ ਅਜਿਹੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਥਾਂ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਥੇ ਚਿਤਰਕਾਰ ਨੇਸਤੋਰੋਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿਤਰਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਏਥੇ ਹਰ ਟਹਿਣੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਖਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜੰਗਲ 'ਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀ ਕਾਈ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਕੋਈ ਛੱਪੜ ਆਉਂਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪਹਿਲੇ ਨਜ਼ਰੇ ਖੜੋਤਾ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ, ਪਰ ਰਤਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਣ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਥੱਲੇ ਬਿਲਬੇਰੀ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਸਰੂ ਦੇ ਪੀਲੇ ਕੰਢਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਬਹਾਰ ਵੇਖਦੇ। ਇਕ ਛੱਪੜ ਕੋਲ ਅਸੀਂ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਲਈ ਰੁਕੇ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਣੀ 'ਚੋਂ ਤ

ਬੱਲੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਾਂ। “ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਚਸਮਾ ਵੋਲਗਾ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਫਟਿਆ ਹੋਵੇ।”

“ਸ਼ਾਇਦ,” ਮੈਂ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਨੂੰ ਲਫਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਏ” ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਝਿਜਕ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਕਿਹਾ। “ਕਦੇ ਇੰਜ ਹੁੰਦਾ ਏ ਕਿ ਕੋਈ ਲਫਜ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਵੜ ਜਾਂਦਾ ਏ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੈਨ ਨਾਲ ਬੈਠਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।”

ਉਹ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਰਾਈਫਲ ਰੁਖ ਸਿਰ ਕਰਨ ਲਈ ਰੁਕਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਸੁਣਿਆਂ ਏ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਲੇਖਕ ਹੋ?”

“ਸੋ ਤਾਂ ਹਾਂ।”

“ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਏ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਫਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਬੜਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਏ, ਮੈਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਚਾਹੇ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਸੋਚਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਥੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹੋਣਗੇ। ਜੰਗਲ 'ਚ ਦੌਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਆਖਰ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਬਣੇ? ਕਿਵੇਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਏ? ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ! ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਪਰ ਫੇਰ ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਏ ਕਿ ਮੈਂ ਸਹੀ ਗੱਲ ਲਭ ਲਿਆ ਏ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ। ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਉਲਝਨ ਜਿਹੀ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਏਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਹੀ ਏ। ਆਖਰ ਮੈਂ ਕੋਈ ਅਧਿਆਪਕ ਤਾਂ ਹਾਂ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣੀਆਂ ਹੋਣ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਹਾਂ।”

“ਕੀ ਕੋਈ ਲਫਜ਼ ਏਸ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਹੈ, ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ?”

“ਹਾਂ, 'ਰੋਦਨਿਕ' (ਚਸਮਾ) ਲਫਜ਼। ਇਸ ਲਫਜ਼ ਨੇ ਬੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਏ। 'ਰੋਦਨਿਕ' ਰੋਦਿਤ ਰੇਕੂ ਚਸਮੇ 'ਚੋਂ ਨਦੀ ਫੁਟਦੀ ਏ। ਤੇ ਨਦੀਆਂ ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ (ਰੋਦੀ ਨਾ) 'ਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ (ਨਾਰੋਕ) ਦਾ ਢਿੱਡ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵੇਖਿਆ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਫਜ਼-ਰੋਦਨਿਕ, ਰੋਦੀਨਾ, ਨਾਰੋਦ ਇਕੋ ਲਫਜ਼ (ਰੋਦਨਿਆ) 'ਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਨੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਨੇ।”

ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਤ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੁਬਾਨ ਦੀ ਸੁਝਾਉ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀ ਸਮਰਥਾ ਹੈ।

ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਜੁਬਾਨ

ਮੈਂ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਲੇਖਕ ਲਫਜ਼ਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾ ਅਤੇ ਰੂਸੀ ਜੁਬਾਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਖੇਤਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ, ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ, ਜਿਥੇ ਪੰਛੀ ਚਹਿਚਹਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹਰ ਝਾੜੀ ਦੇ ਬੱਲਿਓਂ ਫੁੱਲ ਝਾਕਦੇ ਹਨ, ਲੇਖਕ ਜੁਬਾਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸੁਬਕ ਤੇ ਤਿੱਖਾ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਮੈਂ ਇਕ ਹੁਨਾਲ ਵਿਚ ਮੱਧ ਰੂਸ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਚਰਾਂਦਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦਿਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਹੁਨਾਲ ਮੀਹਾਂ-ਨੋਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸੱਤ

ਰੰਗੀਆਂ ਪੀਂਘਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਉਸ ਹੁਨਾਲ ਵਿਚ ਮੈਂ ਦੇਵਦਾਰ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਸਰਸਰਾਹਟ ਸੁਣੀ ਤੇ ਸਾਰਸਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ; ਉਡਦੇ ਜਾਂਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ ਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਝਿਲਮਿਲਾਹਟ ਵੇਖੀ; ਚਰਾਂਦਾਂ ਦੀਆਂ ਮਹਿਕਾਂ ਮਾਣੀਆਂ। ਕੁੱਕੜ ਬਾਂਗਾਂ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰੰਦ ਵਿਚ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਗਾਉਂਦੀਆਂ। ਡੁੱਬਦੇ ਹੋਏ ਸੂਰਜ ਦੀ ਭਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਿਸਕਦੀ ਤੇ ਛੱਪੜਾਂ ਟੋਭਿਆ ਉਤੇ ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰੰਦ ਛਾ ਜਾਂਦੀ।

ਉਸ ਹੁਨਾਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੂਸੀ ਲਫਜ਼, ਜੋ ਚਿਰਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਪਛਾਣੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ, ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਅਰਥ ਲੈ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਘੜੇ। ਤਦ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਛੋਹ ਕੇ, ਚੁੱਕ ਕੇ, ਸੁੰਘ ਕੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰੰਦਲੀ ਜਿਹੀ ਤਸਵੀਰ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਜਿਉਂਦੀਆਂ ਜਾਗਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਉਭਰਨ ਲੱਗੀਆਂ।

ਜਿਹੜੇ ਲਫਜ਼ ਮੈਂ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ 'ਕੱਠੇ ਕੀਤੇ—ਤੇ ਉਹ ਅਣਗਿਣਤ ਲਫਜ਼ ਸਨ—ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੀਂਹ ਬਾਰੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੀਂਹ ਕਿੰਨੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਮੀਂਹ ਭੂਰ ਬਣ ਕੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਛੜਕੇ ਨਾਲ, ਕਦੇ ਮੋਹਲੇਧਾਰ, ਕਦੇ ਵਾਛੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਕਿਣਮਿਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਰਿਮਝਿਮ; ਕਦੇ ਮੀਂਹ ਹੜ੍ਹ ਵਾਂਗ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ.....। ਸੌ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਮੀਂਹਾਂ ਲਈ ਜੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਲਫਜ਼ ਸਨ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਸਨ; ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮੀਂਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਸਦਕਾ ਉਹ ਲਫਜ਼ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸਾਫ਼ ਤਸਵੀਰ ਲੈ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ।

ਮੈਂ ਏਥੇ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕਰ ਦਿਆਂ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲਫਜ਼ ਲੇਖਕ ਵਰਤਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਸੇ ਨੇਮ ਵਿਚ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਓਨੀ ਹੀ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿੰਨਾ ਵੱਧ ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿਛੇ ਲੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਪਾਠਕ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿਛੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕੇਗਾ। ਪਰ ਜੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਫਜ਼ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਲਫਜ਼ ਪਾਠਕ 'ਤੇ ਅਸਚਰਜਤਾ ਭਰਿਆ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਏਗਾ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਿਆਲਾਂ, ਯਾਦਾਂ ਤੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਜਗਾਏਗਾ, ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦਾ ਉਹ ਰਹੱਸ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਮੈਂ ਹਾਲੀਂ ਮੀਂਹ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਮੁਕਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਅਜਿਹੇ ਕਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਦਸ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਹੈ: ਸੂਰਜ ਬੱਦਲਾਂ ਪਿਛੇ ਲੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਧੂੰਆਂ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਆਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਅਬਾਬੀਲਾਂ ਬੜਾ ਨੀਵਾਂ ਉੱਡਣ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬੱਦਲ ਲੰਮੇ ਰੀਦੇ ਚੀਥੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਅਸਮਾਨ ਨਾਲ ਲਟਕਣ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਮੀਂਹ ਪੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਜਦ ਕਿ ਬੱਦਲ ਹਾਲੀਂ ਬੋਝਲ ਨਹੀਂ ਬਣੇ ਹੁੰਦੇ, ਹਵਾ ਵਿਚ ਇਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਸਿੱਲ੍ਹ ਭਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਆਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੀਂਹ ਬਾਰੇ ਇਕੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖਕ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸੁਝਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦਾ

ਮੀਂਹ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਮੋਹਲੇਧਾਰ ਮੀਂਹ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਚਾਣਚਕ ਅਜਿਹੇ ਮੀਂਹ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਮੋਹਲੇ ਦੀ ਸੱਟ ਵਾਂਗ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਰੌਲਾ ਹਰ ਛਿਣ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਵੇ। ਖਾਸ ਕਰ ਮੋਹਲੇਧਾਰ ਮੀਂਹ ਜੇ ਨਦੀ ਉਤੇ ਵਰ੍ਹੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬੜਾ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਤੁਪਕਾ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਕੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਭੰਵਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਛਲਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਮੁੜ ਕਿਸੇ ਮੋਤੀ ਵਾਂਗ ਬੱਲੇ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ। ਹਵਾ ਮੀਂਹ ਦੀ ਛਣਕਦੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਜਾਣ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮੀਂਹ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸੰਘਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮੀਂਹ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮੀਂਹ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਵੇਂ ਹੋਏ ਬੱਦਲਾਂ 'ਚੋਂ ਜਿਵੇਂ ਉੱਘਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਵਰ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਟੋਏ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਵਰ੍ਹਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਲਗਭਗ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਜੇ ਆਉਂਦੀ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬੜੀ ਕੂਲੀ ਜਿਹੀ, ਉੱਘਦੀ ਹੋਈ, ਸਰਸਰਾਹਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ। ਇਹ ਮੀਂਹ ਇਕਸਾਰ ਵਰ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਤੁਪਕੇ ਝਾੜੀਆਂ ਉੱਤੇ ਤਿਲਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਧੋਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੰਗਲ ਦੀ ਕਾਈ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਧਰਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਰਚਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਏਸੇ ਲਈ, ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮੀਂਹ ਪਿਛੋਂ, ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਖੁੰਮਾਂ ਉੱਗਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਇਸ ਮੀਂਹ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਰੂਸੀ ਵਿਚ "ਖੁੰਮੀ ਮੀਂਹ" (ਗ੍ਰਿਬਨੋਈ ਦੇਜ਼ਦ) ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਮੀਂਹ ਵਿਚ ਪੂੰਏ ਦੀ ਮਹਿਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਛੱਪੜਾਂ ਵਿਚ 'ਰੋਚ' ਮੱਛੀਆਂ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਚਾਲਾਕ ਤੇ ਸੁਚੇਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕੱਟਣ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਭਲਾ ਕਿਸ ਨੇ, ਵਰ੍ਹੇ ਮੀਂਹ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਖੇਡ ਤੇ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਨਹੀਂ ਮਾਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ? ਇਹ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ—ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਤੁਪਕਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਸਾਰ ਆਵਾਜ਼, ਅਤੇ ਪਾਈਪਾਂ ਤੋਂ ਚੋ ਰਹੇ ਤੁਪਕਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੋਹਲੇਧਾਰ ਮੀਂਹ ਦੀ ਲੰਮੀ, ਗੂੰਜਵੀਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਤਕ।

ਸੌ, ਮੀਂਹ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲੇਖਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਣਗਿਣਤ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਦਾ ਏਨਾ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿੰਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਲੇਖਕ ਨੇ ਮੇਰੇ ਇਸ ਸ਼ੌਕ ਨੂੰ ਮੱਠਾ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ।

"ਕੁਦਰਤ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਅਕੇਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ" ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। "ਉਹ ਮਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਭੀੜ ਭਰੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੈ। ਮੀਂਹ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਏਨਾ ਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਵਰ੍ਹਦੇ ਮੀਂਹ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਬੁਰਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਔਖਿਆਈਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਦੋਸਤ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਵਹਿਣ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਏਂ।"

ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਘਾਹ

ਜੰਗਲ ਦੇ ਜਿਸ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੀ ਮੈਂ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ 'ਕੱਲਾ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਲਈ ਲਫੜਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਇਕ ਦਿਲਚਸਪ ਖੇਡ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਤੇ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਖੁਦ ਵੀ ਹਾਂ, ਜੋ ਲਫਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਦਿਮਾਗ ਲੜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਰਥ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਜਾਨਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਸੋਚਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਅਣਪਛਾਤਾ ਲਫਜ਼, ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਬੜਾ ਹੀ ਕਾਵਿਕ ਲੱਗਾ—ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੂਸੀ ਲਫਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਰਥ ਅਤੇ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਮਗਰੋਂ ਲੇਖਕ ਯੂਰੀਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਓਕਾ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਹ ਲੇਖਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਬੜਾ ਨੇੜਿਓਂ ਹੋ ਕੇ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੱਧ ਰੂਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸੀ—ਭੂਗੋਲ, ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀਆਂ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ। ਤੇ ਜਦ ਮੈਂ ਉਸ ਲਫਜ਼ ਬਾਰੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣ ਚੁੱਕਾ, ਜੋ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਏਨੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ, ਜਿੰਨੀ ਉਸ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਲਫਜ਼ ਸ਼ਰਜੀ ਯੇਸੇਨਿਨ ਨੇ ਖੁਦ ਘੜਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸੀ, ਰੇਤ ਵਿਚ ਹਵਾ ਰਾਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ, ਜੋ ਕਦੇ ਕਦੇ ਓਕਾ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਤੇ ਯੇਸੇਨਿਨ ਦਾ ਜਨਮ ਓਕਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ, ਕੋਨਸਤਾਨਤੀਨੋਵਨਾ ਪਿੰਡ (ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਹੁਣ ਯੇਸੇਨੀਨੋ ਹੈ) ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਯੂਰੀਨ ਤੇ ਮੈਂ ਸੈਰ ਕਰਨ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ। ਨਦੀ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰ ਯੇਸੇਨਿਨ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਕੰਢਾ ਢਾਲੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਥੋਂ ਵਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਯੇਸੇਨਿਨ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਵਧ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੇ, ਓਕਾ 'ਤੇ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਦੀ ਝਾਕੀ, ਜਾਂ ਪ੍ਰੰਦ ਜਾਂ ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ ਦੇ ਨੀਲੇ ਪ੍ਰੰਏ ਵਿਚ ਵਲੀਆਂ ਸਿੱਲ੍ਹੀਆਂ ਚਰਾਂਦਾ ਵਿਚ ਪਸਰੇ ਮਟਕ ਚਾਨਣੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵਧੇਰੇ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਸੁਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਓਕਾ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਵੀਰਾਨ ਚਰਾਂਦਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦਿਲਚਸਪ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਆਈਆਂ।

ਮੈਂ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਝੀਲ ਵਿਚ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਢਾਲੂ ਕੰਢਿਆਂ ਉਤੇ ਸੰਘਣੇ ਮਲ੍ਹੇ ਉਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੇ ਬੈਂਤ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਚਿਨਾਰ ਦੇ ਬਿਛ ਝੀਲ ਉਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਖੜੋਤੇ ਸਨ, ਤੇ ਉਥੇ, ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਚੁਫੇਰੇ ਪੁੱਪ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਛਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਹਵਾ ਨਾ ਵਗਦੀ। ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਉੱਚੇ ਘਾਹ ਸਦਕਾ ਕੰਢਾ ਮੈਥੋਂ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ। ਝੀਲ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਕੇਸਰ ਦੇ ਪੀਲੇ ਫੁੱਲ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਤਹ 'ਤੇ ਕੁਝ ਦੂਰ, ਝੀਲ ਦੇ ਥਲਿਉਂ, ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬੁਲਬੁਲੇ ਉਠਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਤੇ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਉਥੇ 'ਕਾਰਪ' ਮੱਛੀਆਂ, ਖਾਣ ਲਈ, ਕਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਭ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਕੰਢੇ 'ਤੇ, ਜਿਥੇ ਕਮਰ ਸਾਣ ਉਚੇ ਫੁੱਲ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁਝ ਬੱਚੇ ਸਾਗ ਦੇ ਪੱਤੇ ਤੋੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤਿੰਨ ਕੁੜੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ।

ਬੱਚੇ ਕੋਈ ਖੇਡ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋ ਕੁੜੀਆਂ ਇੰਜ ਵਖਾਵਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪਰਵਾਰ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਗੱਲ ਬਾਤ ਅਤੇ

ਹਰਕਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਤੀਜੀ ਕੁੜੀ ਉਸ ਖੇਡ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈ ਰਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਪਦੀ। ਉਹ ਇਕ ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਗਲਤ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਨੀ?” ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹ ਕੁੜੀਆਂ ‘ਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਤੈਨੂੰ ਸਕੂਲੇ ਘੱਲਣ ਲਈ ਮੈਂ ਏਥੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਥੱਕ ਮਰਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਉਥੇ ਉਹ ਮੋਇਆਂ ਦਾ ਸਿਰ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਜੋ ਇੰਜ ਸਾਰੇ ਅੱਖਰ ਗਲਤ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਏ? ਰਤਾ ਠਹਿਰੋ, ਤੇਰੇ ਪਿਓ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗੀ, ਉਹ ਸਵਾਰੇਗਾ ਤੇਰੀ ਭੁਗਤ।”

“ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ, ਪੋਤਿਆ ਸਕੂਲੋਂ ਭੈੜੇ ਨੰਬਰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਏ,” ਦੂਜੀ ਕੁੜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਏਨਾਂ ਕੁੱਟਿਆ ਕਿ ਹਾਲੀਂ ਤਾਈਂ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਪੀੜ ਕਰਦੇ ਪਏ ਨੇ।”

“ਝੂਠ ਨਾ ਬੋਲ, ਨਿਊਰਕਾ” ਨਿੱਕੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। “ਤੂੰ ਨਹੀਂ, ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਏਨਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ।”

“ਰਤਾ ਵੇਖੋਂ ਨਾ ਇਸ ਨੂੰ ਬੋਲਦੇ ਨੂੰ!” ਨਿਊਰਕਾ ਨੇ ਚੀਕ ਕੇ ਕਿਹਾ।

“ਕੁੜੀਓ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗੱਲ ਦਸਣ ਵਾਲੀ ਹਾਂ।”

ਖਰ੍ਹਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। “ਏਥੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰ ਉੱਗੀ ਹੋਈ ਇਕ ਝਾੜੀ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ, ਜਿਸ ‘ਚੋਂ ਰਾਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤਕ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਨੀਲੀ ਅੱਗ ਨਿਕਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਲਗਦਾ ਏ।”

“ਉਸ ‘ਚ ਉਹ ਅੱਗ ਕਿਥੋਂ ਆਉਂਦੀ ਏ, ਕਲਾਵਾ?” ਨਿਊਰਕਾ ਨੇ ਡਰੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੁਛਿਆ।

“ਉਸ ਦੇ ਥਲੇ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਜਾਦੂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਪਿਲਸਨ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਏ। ਉਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਜਲਦੀ ਏ। ਜੇ ਉਹ ਪਿਲਸਣ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਜੋ ਮੰਗੋ ਉਹੋ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਏ।”

“ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦੇ,” ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਕੀ ਦੇ ਦੇ?”

“ਸੋਨੇ ਦੀ ਪਿਲਸਣ!”

“ਲਾਭੇ ਹੋ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ!”

“ਮੈਨੂੰ ਦੇ!” ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਫੇਰ ਕਿਹਾ ਤੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਸਿਸਕਣ ਲੱਗਾ। “ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਪਿਲਸਣ ਭੈੜੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿਤੋਂ ਦੀ!”

“ਤਾਂ ਇਹ ਨੇ ਤੇਰੇ ਚਾਲੇ!” ਨਿਊਰਕਾ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ‘ਤੇ ਕਸਵੀਂ ਚਪੇੜ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ। “ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਲੈ ਲਏਂਗਾ। ਹਾਏ, ਰੱਬਾ, ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ‘ਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੀ ਕਿਉਂ?”

ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡੇ ‘ਤੇ ਭਰਵਾਂ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ।

“ਹਾਏ, ਮੈਂ ਮਰ ਜਾਂ।” ਕਲਾਵਾ ਨੇ ਨਿੰਮ੍ਹੀ ਮਿੱਠੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। “ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਮੱਤ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ। ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਖਾਲਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਨੇ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਸਖਾਲਦੀ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕੰਮੇ ਨਾ ਬਣਨ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ।”

“ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਕੁਝ ਸਿਖਣਾ ਹੀ ਨਾ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸਖਾਲ ਸਕਦੀ ਹਾਂ?” ਨਿਊਰਕਾ ਨੇ ਅਗੇਂ ਤਲਖੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

“ਜੇ ਤੂੰ ਸਖਾਲੇਂਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਸਿੱਖਣਗੇ,” ਕਲਾਵਾ ਨੇ ਬਹਿਸ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। “ਜੇ ਕੁਝ ਤੈਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਏ, ਸਭ ਕੁਝ ਸਖਾਲ। ਵੇਖ ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ, ਚੁਫੇਰੇ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਚੇਤੇ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਰਊਂ ਰਊਂ ਕਰਦਾ ਪਿਆ ਏ।”

ਤਦੇ ਕਲਾਵਾ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਚਰਾਂਦ ਵਿਚ ਖਿੜਨ ਵਾਲੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ; ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਜਾਨਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੱਸਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਹਰ ਨਾਂ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਈ ਕਈ ਵਾਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਦੁਹਰਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਜਾਪੀ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸਵਾਦ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ 'ਤੇ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਬਣਿਆ, ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਉਥੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਬਨਸਪਤੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਇਹ ਸਬਕ ਚਾਣਚਕ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਚੀਕ ਮਾਰੀ।

“ਮੇਰਾ ਪੈਰ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਲੈ ਆਈਆਂ ਹੋ ਮੈਨੂੰ, ਭੈੜੀਓ ਕੁੜੀਓ? ਮੈਂ ਘਰ ਕਿਵੇਂ ਜਾਵਾਂਗਾ?”

“ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁੜੀਓ, ਜੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੋ?” ਕਿਸੇ ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਕੜਕਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ।

“ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, ਬਾਬਾ ਪਾਖੋਮ।” ਕਲਾਵਾ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਤੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮੁਸੀਬਤ 'ਚ ਫਸਾ ਦਿੰਦਾ ਏਂ।” ਉਸ ਨੇ ਰਤਾ ਮੱਧਮ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬੁੱਢਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਝੀਲ ਵਿਚ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਵਾਲੀ ਮੇਰੀ ਸੋਟੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਏਥੇ ਇਕ ਬੰਦਾ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏ, ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਕਿ ਰੌਲਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਏ! ਭਲਾ ਏਡੀ ਵੱਡੀ ਚਰਾਂਦ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹੋ ਇਕ ਥਾਂ ਲੱਭੀ ਏ।”

“ਕਿਥੇ ਫੜ ਰਿਹਾ ਏ ਮੱਛੀਆਂ? ਮੈਂ ਵੀ ਫੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ,” ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਚੀਕ ਕੇ ਕਿਹਾ।

“ਵੇਖੀਂ, ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੀਂ, ਮੂਰਖਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਾਣੀ 'ਚ ਜਾ ਪਏਂਗਾ” ਨਿਊਰਕਾ ਚੀਕੀ।

ਬੱਚੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਨਾ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਕੰਢੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤੇ ਖੰਘਿਆ। “ਸਿਗਰਟ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇਰੇ ਕੋਲ?” ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਝਿੜਕ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਇਕ ਸਿਗਰਟ ਵਧਾਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਉਹ ਚਾਲੂ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਲੜਖੜਾਉਂਦਾ, ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ, ਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਉਹ ਬੜਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮਾੜੂਆ ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਹੱਥ ਵਿਚ ਚੰਮ ਦੀ ਮਿਆਨ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਚਾਕੂ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਛਿੱਟੀਆਂ ਵੱਢਣ ਆਇਆ ਹਾਂ,” ਉਸ ਨੇ ਸਮਝਾਉਣ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਚਾਕੂ ਬਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਨਾ ਹੋਵੇ। “ਮੈਂ ਟੋਕਰੀਆਂ ਛਿੱਕੇ ਆਦਿ ਬੁਣਿਆ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਉਸ ਨਿੱਕੀ ਜਹੀ ਪੇਂਡੂ ਕੁੜੀ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਏਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਫੁੱਲਾਂ

ਤੇ ਘਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ।

“ਅੱਛਾ, ਤੂੰ ਕਲਾਵਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਏਂ?” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਉਹ ਸਾਂਝੇ ਖੇਤ ਦੇ ਅਸਤਬਲ ਦੇ ਰਾਖੇ ਦੀ ਧੀ ਏ। ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦਾਦੀ ਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੜੀਆਂ ਬੂਟੀਆਂ ਬਾਰੇ ਏਨਾਂ ਕੁਝ ਪਤਾ ਏ ਕਿ ਚੁਫੇਰੇ ਮੀਲਾਂ ਤਾਈਂ ਏਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਤੂੰ ਫੁੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਏਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ। ਹਾਂ” ਉਸ ਨੇ ਆਹ ਭਰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਰੁਕ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਹਰ ਇਕ ਫੁੱਲ ਦਾ ਨਾਂ ਏ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਸਪੋਰਟ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਗਰਟ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਉਥੋਂ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਜਦ ਮੈਂ ਉਲਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਝਾੜੀਆਂ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਚਰਾਂਦ ਨਾਲ ਦੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੈਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਚੋਖਾ ਅੱਗੇ ਤੁਰੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਗੁੱਛੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਜਣੀ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਖਿਚਦੀ ਹੋਈ ਲਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਟੋਪੀ ਸੀ। ਬੱਚੇ ਤਿੱਖੇ ਪੈਰੀਂ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਡੀਆਂ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਓਕਾ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰ, ਯੇਸੇਨੀਨੋ ਦੇ ਉਸ ਪਾਸੇ ਡੁੱਬਦੇ ਹੋਏ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਟੇਢੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਸਨ, ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਜੰਗਲ ਦੀ ਕੰਧ ਉਤੇ ਲਿਸ਼ਕਵੀਂ ਸੂਹੀ ਲਾਲੀ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ

ਬੜਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਇਸ ਖਿਆਲ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਖਾਸ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੈਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਕੁਝ ਮਸਾਲਾ 'ਕੱਠਾ' ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਦਰਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਹੀ ਹੋਣ; ਇਕ ਹੋਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਚਸਪ ਲਫ਼ਜ਼ ਹੋਣ; ਤੀਜੇ ਵਿਚ ਉਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਹੋਣ, ਜੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੇਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਚੌਥੇ ਵਿਚ ਗਾਲ਼ਾਂ, ਅਸਲੀਲ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲਫ਼ਜ਼, ਦੂਜੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਤੋਂ ਲਏ ਗਏ ਬੋਲੋੜੇ ਲਫ਼ਜ਼, ਉਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਜੋ ਅਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਤੇ ਹੋਰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਹੋਣ ਜੋ ਰੂਸੀ ਜ਼ਬਾਨ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਸੁਟਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅੰਤਲਾ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਖਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਵੇ, ਜੋ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਸਦਕਾ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗ਼ਲਤ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕੁਦਰਤ ਸੰਬੰਧੀ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਆਇਆ, ਜਦ ਮੈਂ ਇਕ ਝੀਲ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਚਰਾਂਦ ਵਿਚ ਉਗਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਫੁੱਲ ਤੇ ਝਾੜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਂਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਅਰਥ ਹੀ ਨਾ ਹੋਣ, ਸਗੋਂ ਸਾਹਿਤ ਚੋਂ ਅਜਿਹੇ ਅੰਸ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹੋਣ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ, "ਹਿਮਵਰਤਿਕਾ" ਲਫ਼ਜ਼ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਦੀ ਲਿਖਤ 'ਚੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਪੈਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ :

"ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ, ਮੋਟੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਢਾਲੂ ਕੰਢੇ ਦੀਆਂ ਸੰਘਣੀਆਂ ਗੁਫ਼ਾਵਾਂ 'ਚੋਂ ਇੰਜ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਹਿਮਵਰਤਿਕਾਵਾਂ (ਬਰਫ਼ ਦੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ) ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਉਹ ਵਧਦੀ ਹੋਈਆਂ ਇਸ ਹਦ ਤਕ ਲਮਕ ਆਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਪਾਣੀ ਰੁਮੁਕਦਾ ਤੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਝੁਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੋਂਹਦੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਹਿਲਦੀਆਂ ਹੋਈ ਛਣਕਦੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਹ ਛਣਕ ਬਹਾਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੰਗੀਤ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਲਗਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਸਿਤਾਰ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਟੁਣਕ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ।"

"ਸਤੰਬਰ ਲਫ਼ਜ਼ ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਬਾਰਾਤਿਨਸਕੀ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ :

ਤੇ ਇਹ ਸਤੰਬਰ ਏ ! ਉਸੇਰ ਨੂੰ ਰੋਕੀ ਖੜੋਤਾ

ਸੂਰਜ ਠੰਢੀ ਲਿਸਕ ਵਿਚ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਹੈ

ਤੇ ਤਲਾਅ ਦੇ ਰੁਕਮਦੇ ਹੋਏ ਪਾਣੀ ਵਿਚ

ਸੂਰਜ ਦੀ ਕਿਰਨ ਨਿੰਮੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਕੰਬ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਬੜਾ ਸੋਚਿਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਕੁਦਰਤ ਸੰਬੰਧੀ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਬਾਰੇ। ਇਸ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਪਹਾੜਾਂ, ਚਰਾਂਦਾਂ, ਖੇਤਾਂ, ਮੌਸਮਾਂ, ਪਾਣੀ, ਨਦੀਆਂ ਤੇ ਝੀਲਾਂ, ਪੌਦਿਆਂ ਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਵਲ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਾਂਗ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਇਸ 'ਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ 'ਕੱਲੇ ਬੰਦੇ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਾ ਕੇ ਇਹ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਫੇਰ ਵੀ, ਜਦ ਵੀ ਮੈਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ, ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕਿਤੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀਹ ਸਾਲ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਘਟੇ ਘਟ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਰੂਰ ਮੁਕਾ ਲੈਂਦਾ।

ਮੈਂ ਨੋਟ ਲੈਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਗਵਾਚ ਗਏ, ਤੇ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮੁੜ ਲਿਖ ਸਕਣਾ ਬੜਾ ਹੀ ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਇਕ ਹੁਨਾਲ ਦੀ ਰੁੱਤ ਮੈਂ ਬਨਸਪਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ, ਫੁੱਲ ਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਅਤੇ ਗੁਣ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਬਿਤਾਈ। ਇਹ ਕੰਮ ਮੈਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਦਿਲਚਸਪ ਲੱਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਸੰਪੂਰਣਤਾ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ, ਜੋ ਮੈਂ ਹਰ ਪੱਤੀ, ਫੁੱਲ, ਜੜ੍ਹ ਅਤੇ ਬੀਜ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਿਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ।

ਇਕ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਰਾਹੀਂ ਮੈਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿਆਣਪ ਤਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਤਜਰਬਾ ਉਦੋਂ ਹੋਇਆ, ਜਦ ਇਕ ਪਤਝੜ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਡੂੰਘੀ, ਲੰਮੀ ਝੀਲ ਵਿਚ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜੀਆਂ, ਜੋ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਓਕਾ ਨਦੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ, ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਝੀਲ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਝੀਲ ਦੇ ਚੁਫੇਰੇ ਏਨੀਆਂ ਸੰਘਣੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਪਾਣੀ ਤਕ ਪੁੱਜਣਾ ਬੜਾ ਹੀ ਔਖਾ ਸੀ, ਤੇ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਤਾਂ ਉਹ ਲੰਘੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਝੀਲ ਤਕ ਜਾਂਦਿਆਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਦੇ ਕੰਡੇ ਤੇ ਬੀਜ ਮੇਰੇ ਸਵਾਟਰ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ ਸਨ।

ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਿਨ ਸਾਫ਼ ਨਿੰਮਲ ਸਨ, ਪਰ ਠੰਢੇ, ਤੇ ਅਸੀਂ ਕੱਪੜੇ ਪਾਈ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿਚ ਸੁੱਤੇ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਮੀਂਹ ਪਿਆ। ਜਦ ਮੈਂ ਸੁੱਤਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸਵਾਟਰ ਭਿੱਜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਅਤੇ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਚੁਭਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ, ਜਿਵੇਂ ਕੰਢੇ ਚੁਭ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਵੇਖਣ 'ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਘਾਹ ਦੇ ਗੋਲੇ ਦੇ ਚਪਟੇ ਬੀਜ ਸਨ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਸਵਾਟਰ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਚੁੱਭ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਕਿੰਨੀ ਚਾਲਾਕ ਹੈ। ਇਕ ਬੀਜ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਮੀਂਹ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਅਹਿਲ ਬਣਿਆ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੀਜ ਦੇ ਸੁੱਕੀ

ਧਰਤੀ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਧਰਤੀ ਗਿੱਲੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਬੀਜ ਗੋਲ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ, ਫੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਧਰਤੀ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਉਗਣ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਅਸਲੀ ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਵੀ ਬੀਜਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਚੇਤਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਤੇ ਜੋ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਿਵੇਂ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਬਿਛ ਦੀ ਮਹਿਕ ਇਕ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਮਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਬਿਛ ਨੂੰ ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਵਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਰਹੱਸ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਣੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਅਸਲੀ ਸਾਹਿਤ ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਇਕ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸਹੀ ਕਦਰ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤਣ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਅਸਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ, ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਸੁਨੇਹੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਿਆਰ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਯਾਦਾਂ 'ਚੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੂੰਝ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਨਕਾਰਾ ਹੈ। ਸਾਲਤੀਕੋਵ ਸੈਦਰਿਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਮੌਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: "ਵੀਣਾ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਮੌਤ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾ ਕੇ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।" ਤੇ ਫੇਰ ਦੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ: "ਇਹ ਪੱਤਾ ਜੋ ਸੁੱਕ ਕੇ ਝੜ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਗੀਤ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੱਤਾ ਬਣ ਕੇ ਜਿਉਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।"

ਅਜਿਹੇ ਖਿਆਲ ਹਰ ਦੌਰ ਤੇ ਹਰ ਮੁਲਕ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ, ਕਵੀਆਂ, ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ ਹਨ। ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਸਾਡੇ 'ਚੋਂ ਜੋ ਲੇਖਕ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਬਾਰੇ ਵੱਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਾਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਥੋੜੀ ਘਟੀਆ ਕਿਸਮ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚਕਾਰ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਖਾਈ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਘਟੀਆ ਲਿਖਤ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਢਹਿੰਦਿਆਂ ਕਲਾਂ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਨਿੰਬੂ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਤੋਂ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਕੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਅਮਰਤਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਕੁਝ ਵਧੀਕੀ ਜਾਪ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਵੀ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਦੀਆਂ ਕਿਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੀ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਮਟਰ ਦਾ ਦਾਣਾ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਬੋਤਲ ਦੀ ਧੌਣ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੁਝ ਪੈਂਦੀ?

ਫੇਰ ਵੀ, ਮੈਂ ਉਹ ਕੁਝ ਇਕ ਨੋਟ ਚੇਤੇ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਾਂਗਾ, ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਲਏ ਸਨ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ "ਵਿਅਕਤੀਗਤ" ਸ਼ਬਦਾਵਲੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਖਾਲਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਘਟ ਵਧ ਹੀ ਕਦੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕੁਝ ਇਕ ਰੂਸੀ ਲਫਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਮੈਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੋਟਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਂ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ਾਂ ਲਈ 'ਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੜੇ ਲਫਜ਼ ਮੈਂ 'ਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਉਹ ਜੰਗਲ ਬਾਰੇ ਸਨ। ਦੱਖਣੀ ਰੂਸ ਵਿਚ ਜੰਮਣ ਤੇ ਪਲਣ ਕਰ ਕੇ, ਜਿਥੇ ਜੰਗਲ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਹ ਸੁਭਾਵਕ ਸੀ ਕਿ ਮੱਧ ਰੂਸ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ

ਵੱਧ ਜੰਗਲਾਂ ਵਲ ਖਿਚਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਮੈਂ “ਗਲੂਕੋਮਾਨ” ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਲਫਜ਼ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਇਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ। ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੋਟਾ ਜਿਹਾ ਅਰਥ ਹੈ, “ਜੰਗਲ ਦਾ ਸੰਘਣਾਪਨ”। ਇਹ ਲਫਜ਼ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਚਾਣਚਕ ਕਿਸੇ ਸੰਘਣੇ, ਉਂਘਲਾਂਦੇ ਹੋਏ ਜੰਗਲ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਲਿਆ ਖੜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਓੜਕ ਦੀਆਂ ਸਿਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਹੋਣ, ਹਵਾ ਸਦਕਾ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣ, ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਪੌਦਿਆਂ ਤੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਸੜੇ ਗਲੇ ਤਣਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਪਸਰੀ ਹੋਏ ਹੋਵੇ, ਹਰਾ ਮਟਕ ਚਾਨਣਾ ਤੇ ਡੂੰਘੀ ਚੁੱਪ ਹੋਵੇ। ਫੇਰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲਫਜ਼ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਜੰਗਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਦੇ ਲਫਜ਼ ਹਨ, ਪਰ ਹਰ ਲਫਜ਼ ਵਖ ਵਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀ ਅਤਿ ਸੁਹਣੀ ਤਸਵੀਰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਲਈ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿਚ ਜੰਗਲ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਚਮੁੱਚ ਜੰਗਲ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ ਤਾਂ “ਜੰਗਲ ਦੀ ਹੱਦ ਦਾ ਖੰਭਾ” ਵਰਗਾ ਤਕਨੀਕੀ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਵੀ ਇਕ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਤਸਵੀਰ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਉਭਰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੰਭਿਆਂ 'ਚੋਂ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਉਸ ਟੋਏ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ ਰੇਤ ਦੀ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਥੋਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਗੱਡਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਉਸ ਉਤੇ ਉੱਚਾ ਘਾਹ ਤੇ ਮਲ੍ਹੇ ਉਗੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੁਪੀਲੇ ਖੰਭਿਆਂ 'ਤੇ ਤਿਤਲੀਆਂ ਬੈਠ ਕੇ ਧੁੱਪ ਸੇਕ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਕੀੜੀਆਂ ਬੜੀ ਰੀਝੀਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰੁਝੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੰਮੇ ਸਫ਼ਰ ਪਿਛੋਂ ਉਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਜੰਗਲ ਨਾਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੰਭਿਆਂ ਕੋਲ ਨਿੱਘ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।) ਤੁਸੀਂ ਭੁੰਜੇ ਬੈਠ ਕੇ ਖੰਭੇ ਨਾਲ ਪਿੱਠ ਟੇਕ ਲੈਂਦੇ ਹੋ, ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਸਰਸਰਾਹਟ ਸੁਣਦੇ ਹੋ ਤੇ ਉਪਰ ਸਾਫ਼ ਨੀਲੇ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਹੋ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਾਂਦੀ ਵੰਨੀਆਂ ਕੰਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬੱਦਲ ਤੁਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਥਾਵਾਂ ਏਨੀਆਂ ਸੁੰਬੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮਹੀਨਾ ਮਹੀਨਾ ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਜੰਗਲ ਵਰਗੀ ਚੁੱਪ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਨਿਵੇਂ ਹੋਏ ਨੀਲੇ ਫੁੱਲ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਵਰਗੀ, ਜਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਦਿਲ ਦੀ ਡੂੰਘਾਣ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਕਦੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਖੰਭੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦੇ ਹੋ, ਜੋ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਦੋਸਤ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਹਰ ਵਾਰ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਪੁਲਾਂ ਬੱਲਿਓਂ ਕਿੰਨਾ ਪਾਣੀ ਲੰਘ ਚੁਕਿਆ ਹੈ; ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਹਨ, ਕਿੰਨੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਗ਼ਮੀਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਖੰਭਾ ਉਦੋਂ ਦਾ ਉਥੇ ਹੀ ਖੜੋਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਰਾਤ-ਦਿਨ, ਹੁਨਾਲ-ਸਿਆਲ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸੱਚੇ ਦੋਸਤ ਵਾਂਗ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਸ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਸੰਘਣੀ ਪੀਲੀ ਕਾਈ ਛਾ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਅਮਰ ਵੇਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਤਲੇ ਸਿਰੇ ਤਕ ਵਲ ਲਿਆ ਹੈ। ਨਿੱਘੀ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਮਾਣ ਰਹੀ ਉਸ ਅਮਰ ਵੇਲ 'ਚੋਂ ਬਦਮਾਂ ਵਰਗੀ ਤਿੱਖੀ ਮਹਿਕ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਅੱਗੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਮੀਨਾਰ ਦੇ ਸਿਖਰ ਤੋਂ ਜੰਗਲ ਦਾ ਸੁਹਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ- ਦਿਸਹੱਦੇ ਤਕ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ, ਕਿਤੇ ਖਾਈਆਂ ਵਿਚ ਉਤਰ ਰਿਹਾ, ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀਆਂ ਦੰਦੇਦਾਰ ਕੰਧਾਂ, ਰੇਤਲੇ ਟੋਏ, ਕਿਤੇ ਜੰਗਲ ਦੀ ਕਿਸੇ ਝੀਲ ਦੀ ਚਾਂਦੀ ਵੰਨੀ ਚਮਕ,

ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਟੋਭੇ ਦੀ ਸੂਹੀ ਭਾਹ। ਜੰਗਲ ਅਨੰਤ ਵਖਾਲੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਲੰਘਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਹੱਸ ਭਰੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਵਲ ਬੁਲਾ ਰਹੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਆਦਮੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਤੇ ਜਦ ਮੈਂ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਂਦਿਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣਾ ਝੋਲਾ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਲਟਕਾ ਕੇ ਤੇ ਕੰਪਾਸ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਹਰੇ ਜੰਗਲੀ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਠਿੱਲ੍ਹ ਪੈਂਦਾ ਹਾਂ।

ਆਰਕਾਦੀ ਗਾਏਦਾਰ ਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਠਿੱਲ੍ਹ ਪਏ ਸਾਂ। ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਤੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਇਕ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ, ਤੇ ਦੇਵਦਾਰ ਦੇ ਉਚੇ ਬਿਛਾਂ 'ਚੋਂ ਝਾਕ ਰਹੇ ਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹੀ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਹੁ ਫੁਟਾਲੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਕੂਲੂ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਰੁਕੇ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਨਿੱਘੀ ਧੁੰਦ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਕੰਢੇ ਅੱਗ ਬਾਲ ਕੇ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਕੀਤੇ ਉਥੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਤੇ ਇਕ ਬਿਛ ਦੇ ਤਣੇ ਥੱਲਿਓਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਤੇ ਬਾਰਾਂਸਿੰਗੇ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਚੀਕ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ। ਅਸੀਂ ਸਿਗਰਟਾਂ ਪੀਂਦੇ ਹੋਏ ਤਦ ਤੀਕ ਉਥੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ, ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਇਕ ਕੂਲੀ ਜਿਹੀ ਨਿਲੱਤਣ ਨਹੀਂ ਪਸਰ ਗਈ।

“ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਜੀਉਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਣ!” ਗਾਏਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਕੀ ਖਿਆਲ ਏ?”

“ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ! ਪਰ ਚਾਹ ਪੀਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਏ। ਲਿਆਓ, ਕੇਟਲੀ ਦਿਓ ਮੈਨੂੰ।”

ਉਹ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕੂਲੂ ਵੱਲ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਰੇਤ ਨਾਲ ਕੇਟਲੀ ਮਾਂਜੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਫੇਰ ਕੇਟਲੀ ਦਾ ਢੱਕਣ ਟੁੱਟਣ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਗਾਲ੍ਹ ਸੁਣੀ। ਫੇਰ ਉਹਨੂੰ ਗਾਉਂਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ:

ਡੂੰਘੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ

ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਨ੍ਹੇਰੇ ਹਨ ਜੋ

ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਚਾਕੂ ਦਾ ਲਿਸ਼ਕਵਾਂ ਫਾਲ

ਵਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਣ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ

ਉਸ ਦੇ ਗਾਉਣ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਚੈਨ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਚੁੱਪ ਚਪੀਤਾ ਜੰਗਲ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਗੀਤ ਨੂੰ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਕੂਲੂ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਬਿੱਛ ਦੇ ਤਣੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੁੜ ਬੁੜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਰੁੱਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਰੂਸੀ ਲਫਜ਼ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹਰ ਛਿਣ ਬਦਲਦੀ ਹੋਈ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਲਫਜ਼ ਹਨ ਜੋ ਧੁੰਦਾਂ, ਹਵਾਵਾਂ, ਬੱਦਲਾਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪਸਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਹਨ। ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਦੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ, ਰੂਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਬੜੇ ਲਫਜ਼ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਆਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਹੀਗਰ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਚਿਤਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਬੇੜੇ ਜਾਂ ਕਿਸਤੀ ਵਿਚ, ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਇਕਸਾਰ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਹਾਸਾ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤੀਵੀਆਂ ਰੱਸੇ ਖਿੱਚਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀਆਂ ਨਾਲ ਮਖੌਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਗੱਡਿਆਂ ਅੱਗੇ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲੰਮੇ ਵਾਲਾਂ ਤੇ ਚੀਕਣੇ ਪਿੰਡਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਖੱਚਰਾਂ ਘਾਹ ਨੂੰ

ਮੂੰਹ ਮਾਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਘਾਹ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਰੀਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਸੂਰ ਲੱਤਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਚੀਕ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਬੁੱਚੜਖਾਨੇ ਲੈ ਜਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਬੜੇ ਸਵਾਦ ਨਾਲ ਘਰ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ, ਤਲਖ ਸਵਾਦ ਵਾਲੇ ਹਰੇ ਪੱਤੇ ਦੀਆਂ ਸਿਗਰਟਾਂ ਪੀ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਦਮ ਛੋਟੇ ਰਹਿ ਗਏ ਟੋਟਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰੇ ਦੀ ਅੱਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਲੂਹਣ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਢਿੱਲਮ ਢਿੱਲੇ ਲੱਠਾਂ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਬੇੜੇ 'ਤੇ ਵਿਛੇ ਹੋਏ ਘਾਹ ਉਤੇ ਬੈਠੇ ਸਿਗਰਟਾਂ ਪੀਂਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਦੁਆਲੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਹੋ—ਖੇਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸੱਜਰੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ, ਏਧਰ ਓਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਕੋਈ ਅਜੀਬ ਕਹਾਣੀ, ਤੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਸਿਆਣਪ ਭਰੇ ਬੋਲ।

ਜਿਥੇ ਤਕ ਮਾਹੀਗੀਰਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਹਦ ਤਕ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਿੱਖੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਾਲੇ ਗਾਲੜੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਤੁਕਾਲਾਂ ਵੇਲੇ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੇ ਉਤਾਵਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਬਠਾਲ ਕੇ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਸੂਰਜ ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਨਦੀ ਦੇ ਢਾਲੂ ਕੰਢਿਆਂ ਪਿੱਛੇ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਹਵਾ ਮੱਛਰਾਂ ਦੀ ਭਿਣਕਾਰ ਨਾਲ ਗੂੰਜਣ ਲਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਹੀਗੀਰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਚੁੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਸਿਗਰਟ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਰੱਸੇ ਖਿਚਣ ਸਦਕਾ ਖਰੂਵੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫੜਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਘਟ ਤਲਖੀ ਵਾਲਾ ਤਮਾਖੂ ਸਿਰਫ਼ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਬੰਦਿਆਂ ਲਈ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ ਖਰੂਵੇਂ ਤਗੜੇ ਸੰਘਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਫੇਰ ਉਹ ਵੀ ਬੜੇ ਸਵਾਦ ਨਾਲ ਸਿਗਰਟ ਪੀਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਸੁੰਗੜਾ ਕੇ ਨਦੀ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਗੱਲਾਂ ਜਾਰੀ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਦੀ ਦਾ ਕੰਢਾ ਅਤੇ ਘਾਟ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਰਸਮ ਰਿਵਾਜਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤਿ ਢੁਕਵੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਹਨ। ਏਸ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਵੇਲਗਾ ਤੇ ਓਕਾ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਿਲਚਸਪ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨਦੀਆਂ ਰੂਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੱਸਾ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਸਕੋ, ਕਰੈਮਲਿਨ, ਪੁਸ਼ਕਿਨ, ਤਾਲਸਤਾਏ, ਚੈਕੋਵਸਕੀ, ਚਲਿਆਪਿਨ, ਲੈਨਿਨਗ੍ਰਾਦ ਵਿਚ ਕੈਂਹ ਦਾ ਬਣਿਆ ਘੁੜਸਵਾਰ ਦਾ ਬੁੱਤ ਤੇ ਮਾਸਕੋ ਦੀ ਤ੍ਰੈਤਿਆਕੋਵ ਆਰਟ ਗੈਲਰੀ ਹਿੱਸਾ ਹਨ।

ਯਾਜ਼ੀਕੋਵ ਦੀ ਇਕ ਬੜੀ ਸੁਹਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵੇਲਗਾ ਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਓਕਾ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਯਾਜ਼ੀਕੋਵ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਸਕ ਸੀ। ਉਸ ਕਵਿਤਾ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਏਥੇ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ :

..... ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ, ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਉਛਲ ਉਛਲ ਪੈਂਦੀ।

ਰੇਤਲੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੀ

ਉਹ ਸ਼ਾਨਾਂ ਮੱਤੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਵਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭਰੇ ਕੰਢਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਰੂਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਲਫਜ਼ ਹਨ। ਅਧਕਚਰੇ ਤੇ ਨਾਤਜਰਬਾਕਾਰ ਲੇਖਕ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਲਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਲਿਖਦਿਆਂ ਬੜੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਤੇ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨਾਲ

ਇੰਨ੍ਹਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। “ਸਥਾਨਕ ਰੰਗਣ” ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਐਵੇਂ ਕੁਝ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਮ ਪਾਠਕ ਉਤੇ ਚੰਗਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

ਸਾਡਾ ਇਹ ਮਨੋਰਥ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੂਸੀ ਸਾਹਿਤਕ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਇਨਬਿਨ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੀਏ, ਜੋ ਕਿ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਲਚਕਦਾਰ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣ ਲੋੜ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਬੇਹਦ ਰੰਗੀਨ ਤੇ ਢੁਕਵੇਂ ਸਥਾਨਕ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਖਰ੍ਹਵੇਂ ਤੇ ਭੈੜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਆ ਜਾਣ ਦਾ ਵੀ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ (ਜੋ ਪਾਠਕ ਉਸ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਅਨਜਾਣ ਹੈ) ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਇਕਦਮ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਵੇ।

ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਸਾਹਿਤ ਉਲਝਨ ਭਰਿਆ, ਵਖਾਵੇ ਵਾਲਾ ਤੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਖਾਹਮਖਾਹ ਚੌਂਕਾਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਪਾਠਕਾਂ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਜਿੰਨਾ ਸਾਫ਼ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਉੱਪ ਓਨੀ ਹੀ ਨਿਖਰੀ ਹੋਈ ਜਾਪੇਗੀ। ਇਹੋ ਗੱਲ ਲਿਖਤ ਬਾਰੇ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਨੀ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਪੂਰਨ ਹੋਵੇਗੀ, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਾਠਕ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਏਗਾ। ਤਾਲਸਤਾਏ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਸਾਦਰੀ ਸੁਹੱਪਣ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹੈ।”

ਕਿਸਾਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਸਦਕਾ ਮੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਅਮੀਰ ਬਣੀ ਹੈ। ਰਾਇਆਜ਼ਾਨ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਬੁੱਢੇ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸਾਂ। ਸੇਮਿਓਨ ਵਾਸੀਲਿਏ ਵਿਚ ਯੇਲੇਸਿਨ, ਜਾਂ ਬਾਬਾ ਸੇਮਿਓਨ, ਵਿਚ ਇਕ ਬੱਚੇ ਵਰਗੀ ਸਾਦਮੀ ਅਤੇ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਸੀ। ਉਹ ਬੜਾ ਮਿਹਨਤੀ ਬੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਬੜੇ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਅਤਿ ਸਾਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਖਾਸ ਰੂਸੀ ਕਿਸਾਨ ਸੀ—ਮਾਣ ਮੱਤਾ, ਚੰਗੇ ਦਿਲ ਵਾਲਾ, ਮਿਹਰਬਾਨ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਸਵਾਦ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੜੀਆਂ ਮੌਲਿਕ ਤੇ ਰੰਗੀਨੀ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਲੁਕਵੀਂ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਤਰਖਾਣਾ ਕੰਮ ਸਿਖੇਗਾ ਤੇ “ਅਸਲੀ ਕਾਰੀਗਰ” ਬਣੇਗਾ। ਪਰ ਇਹ ਆਸ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ। ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਜਦ ਬਾਬਾ ਸੇਮਿਓਨ 1954 ਦੇ ਸਿਆਲ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਖਿੱਚ ਨਾ ਰਹੀ ਤੇ ਮੈਂ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਅਤੇ ਨਦੀ ਕੰਢੇ ਉਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਥੇਹ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨਾ ਬਣਾ ਸਕਿਆ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਬਾਬੇ ਦੀ ਕਬਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਲੇਖਕ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਭੰਡਾਰ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਅਨੰਤ ਚਾਹ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਤਜਰਬਾ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨਤਾ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ, ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਜਹਾਜ਼ਰਾਨੀ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਹਾਜ਼ਰਾਨਾਂ ਲਈ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਲਫਜ਼ ਬੜੇ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪ ਲਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਸਮੁੰਦਰ ਸੰਬੰਧੀ ਹਰ ਗੱਲ ਆਦਮੀ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ—ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਥਾਹ ਡੂੰਘਾਣਾਂ, ਲਹਿਰਾਂ, ਹਵਾਵਾਂ, ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ, ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਿਆਂ, ਪਾਣੀ ਥੱਲੇ ਲੁਕੀਆਂ ਪਰਬਤ

ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਤੇ ਖਤਰਿਆਂ ਆਦਿ ਬਾਰੇ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਵੀਂ ਪੱਧਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜਹਾਜ਼ਰਾਨੀ ਲਈ ਕਿੰਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਮੈਂ ਸਿਖੀਆਂ।

ਰੋਜ਼ਨਾਮਚੇ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਲੱਗੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਸਾਗਰ ਅਤੇ ਆਜ਼ੇਵ ਸਾਗਰ 'ਤੇ ਜਹਾਜ਼ਰਾਨੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੀ। ਉਹ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ ਏਨੀ ਸਹੀ, ਢੁਕਵੀਂ ਤੇ ਸੁਹਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਲਝਨ ਜਿਹੀ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਜੀਬ ਇਸ ਲਈ ਲਗ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਧੁਨਿਕ ਲਫਜ਼ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਲਫਜ਼ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵੀ ਸਨ ਜੋ ਹੁਣ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਫੇਰ ਜਦ ਵੀ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸੰਸਕਰਣ ਛਪੇ, ਹਰ ਸੰਸਕਰਣ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਆਧੁਨਿਕ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਹਿੱਸੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਲਈ ਬੜਾ ਦਿਲਚਸਪ ਮਸਾਲਾ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਜਾਨਣਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਲਫਜ਼ਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਸਫਰੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬੜੀ ਜਾਨਦਾਰ, ਸਜਰੀ ਤੇ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ—ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਜ਼ਬਾਨ ਜੋ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ।

ਅਲਸ਼ਵਾਂਗ ਨਾਂ ਦੇ ਸਟੋਰ 'ਤੇ ਇਕ ਘਟਨਾ

ਸੰਨ 1921 ਵਿਚ, ਜੋ ਕਿ ਖਾਨਾਜੰਗੀ ਤੇ ਅਕਾਲ ਦਾ ਵਰ੍ਹਾ ਸੀ, ਸਿਆਲ ਦੀ ਔਖੀ ਰੁੱਤੇ ਮੈਂ ਓਦੇਸਾ ਵਿਚ ਸਾਂ। ਮੈਂ 'ਅਲਸ਼ਵਾਂਗ ਸਟੋਰ' ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸਾਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿ ਸੀਤੇ ਹੋਏ ਕਪੜੇ ਵਿਕਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤਿੰਨ ਕਮਰੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਲੰਮੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਏਦੁਆਰਦ ਬਾਗਰਿਤਸਕੀ ਨੇ ਤੇ ਮੈਂ ਕੰਧਾਂ ਤੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਵਖ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਬਾਜ਼ਾਰੋਂ ਕੁਝ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਲੈ ਸਕੀਏ। ਪਰ ਉਹ ਲੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸਾਡੇ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਲਾਹੁਣ 'ਤੇ ਵੀ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਤਿੜਕਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਨੀਚਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਛੱਟ ਤਿੰਨ ਡੱਬਿਆਂ ਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਰਾ ਪਰਾ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਕੱਚ ਦਾ ਬੂਹਾ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਲਾਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਰਾਤ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਦੋ ਡੱਬਿਆਂ ਉਤੇ ਟਿਕਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਮੰਜਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ- ਤੇ ਉਹ ਬੜਾ ਤਿਲੁਕਵਾਂ ਮੰਜਾ ਹੁੰਦਾ।

ਰਾਤੀਂ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਜਾਗਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਗਦੇਲਾ ਤਿਲੁਕ ਕੇ ਢਹਿ ਪੈਂਦਾ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਗਦੇਲਾ ਤਿਲੁਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ, ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਮੈਂ ਅਹਿਲ ਬਣਿਆ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਮੈਂ ਰਤਾ ਜਿੰਨਾ ਹਿਲਣੋਂ ਵੀ ਡਰਦਾ ਤੇ ਮੂਰਖਾਂ ਵਾਂਗ ਆਸ ਕਰਦਾ ਕਿ ਗਦੇਲਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਲੁਕਣੋਂ ਰੁਕ ਜਾਏਗਾ। ਪਰ ਉਹ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਤਿਲੁਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਾ।

ਹੁਣ ਇਹ ਗੱਲ ਅਜੀਬ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਦੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦੀ। ਜੰਮੇ ਹੋਏ ਸਾਗਰ ਵਲੋਂ ਉੱਤਰੀ-ਪੂਰਬੀ ਹਵਾ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਵਗ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਹੂੰਝਾ ਫੇਰਦੀ ਜਾਂਦੀ। ਬਰਫ਼ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ ਤੇ ਠੰਢ ਹੋਰ ਵੀ ਹੱਡ ਚੀਰਵੀਂ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਜਿਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕਪੜਿਆਂ ਦੇ ਮੇਚੇ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਖਾਨਾਜੰਗੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਇਕ "ਬੋਰਜ਼ੁਈਕਾ" ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਟੀਨ ਦਾ ਬਣਿਆ ਇਕ ਚੁਲ੍ਹਾ, ਜੋ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਪਰ ਉਥੇ ਬਾਲਣ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿੰਨਾ ਸੀ ਵੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੇ ਚੁਲ੍ਹੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੈਂ "ਗਾਜਰਾਂ ਦੀ ਚਾਹ" ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਕਰਦਾ, ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਝੋਕ ਕੇ ਅੱਗ ਬਾਲਦਾ।

ਉਥੇ ਜੋ ਤੀਜਾ ਡੱਬਾ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਮੇਜ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ। ਤੁਕਾਲੀਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਗਰਮ ਕੱਪੜੇ ਜੋ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਦੁਆਲੇ ਲਪੇਟ ਕੇ, ਮੈਂ ਦੀਵੇ ਦੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਤਰਦੀ ਹੋਈ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਬੱਤੀ ਦੀ

ਲੋਅ ਵਿਚ ਜੋਜ਼ ਮਾਰੀਆ ਹੋਰੇਦੀਆ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਪੜ੍ਹਦਾ, ਜੋ ਗ੍ਰੇਗਰੀ ਸ਼ੇਂਗੋਲੀ ਨੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਕਾਲ ਦੇ ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਸਾਲ ਵਿਚ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਰੋਮ ਵਾਸੀਆਂ ਵਰਗੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਸ਼ੇਂਗੋਲੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕੋਈ ਸਤਰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਪੜ੍ਹਦੇ “ਦੋਸਤੋ, ਅਸੀਂ ਰੋਮ ਵਾਸੀ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਖੂਨ ਵਹਾ ਵਹਾ ਕੇ ਚਿੱਟੇ ਭੂਕ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ।”

ਸਾਡੀ ਭਾਵੇਂ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਜਵਾਨ ਸਾਂ ਤੇ ਜਿਉਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਠੰਢ ਤੇ ਭੁੱਖ ਸਦਕਾ ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਤੰਗ ਪੈ ਜਾਂਦੇ; ਪਰ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਸ਼ਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ।

“ਅਲਸ਼ਵਾਂਗ ਸਟੋਰ” ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵਿਚ ਕਲਾ ਅਤੇ ਦਸਤਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੋਆਪਰੇਟਿਵ ਦੁਕਾਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ, ਚਿੜਚਿੜੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ, ਕਲਾਕਾਰ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਤੀਵੀਆਂ ਦੇ ਹੈਟ, ਲੱਕੜ ਦੇ ਸੈਂਡਲ (ਯੂਨਾਨੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਲੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਉਪਰ ਚੰਮ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਤਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ), ਫਿਲਮੀ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਆਦਿ ਬਣਦੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦੁਕਾਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਜਾਗੀ—ਉਸ ਨੂੰ “ਪੋਸਟਲ” ਨਾਂ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ‘ਤੇ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਸਫ਼ਰ ‘ਤੇ ਬਾਤਮ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਚਿਤਰਕਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਆਰਡਰ ਮਿਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ‘ਚ ਕਾਲੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਹ ਇਕੋ ਇਕ ਜਹਾਜ਼ ਸੀ। ਲੋਹੇ ਦੀ ਚਾਦਰ ‘ਤੇ ਕਾਲਾ ਰੰਗ ਕਰਕੇ, ਉਤੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਫੁੱਲ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜ਼ੋਰਾ ਕੋਜ਼ਲੋਵਸਕੀ ਨਾਂ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ—ਜਾਚਣ ਆਉਂਦਾ।

ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਇਕ ਸਥਾਨਕ ਅਖਬਾਰ ਸੰਪਾਦਕ ਸਾਂ। ਉਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਲੇਖਕ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਾਲੇਨਤਿਨ ਕਾਤਏਵ, ਏਦੁਆਰਦ ਬਾਗਰਿਤਸਕੀ, ਬਾਬੇਲ, ਯੂਰੀ ਓਲੋਸ਼ਾ ਤੇ ਈਲੀਆ ਇਲਫ਼ ਆਦਿ ਸਨ। ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚ ਆਂਦ੍ਰੇਈ ਸੇਬੋਲ ਸੀ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬੇਚੈਨੀ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਡਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਦਫ਼ਤਰ ਆਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿਰ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਖਾਲੀ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਦਿਲਚਸਪ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਛੋਹਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਲਝਨ ਜਿਹੀ ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਛਾਪਿਆ ਜਾਏ ਜਾਂ ਨਾ ਛਾਪਿਆ ਜਾਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਓਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛਾਪਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਸੇ ‘ਚ ਏਨੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੇਬੋਲ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਹੇ। ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖਣ ਦੇ ਸੁਝਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਸੱਟ ਵਜਦੀ ਸੀ (ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੇਬੋਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਾਣ ਸੀ ਹੀ ਨਹੀਂ) ਸਗੋਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਤੇ ਸਨਕੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੇਬੋਲ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਜਦ ਲਿਖ ਚੁਕਦਾ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ।

ਸੋ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਪਰੂਫ਼-ਰੀਡਰ ਬਲਾਗੋਵ ਵੀ ਸੀ, ਜੋ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ ਤੇ “ਰੂਸਕੋਏ ਸਲੋਵੇ” ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਮੈਨਜ਼ਿੰਗ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸੀ। ਇਹ ਅਖਬਾਰ ਜਾਰ ਵੇਲੇ ਦੇ ਰੂਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ

ਵਾਲੇ ਅਖਬਾਰ 'ਚੋਂ ਸੀ ਤੇ ਬਲਾਗੋਵ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਸਾਇਤਿੰਨ ਦਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਾਂਤ, ਆਪਣੀ ਬੀਤੀ ਹੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਹਦ ਤਕ ਸਚੇਤ, ਰੀਝੀਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਜਵਾਨ ਤੇ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬੜਾ ਵਖਰਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਸੋਬੇਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ, ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮੈਂ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਰਾਤ ਲਗਭਗ ਦਸ ਵਜੇ ਸਿਪਾਹੀ ਜ਼ੋਰਾ ਕੋਜ਼ਲੋਵਸਕੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬੂਹੇ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸੰਘਣਾ ਹਨੇਰਾ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸੜਕਾਂ ਵੀਰਾਨ ਸਨ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਵਾ ਚੀਕਦੀ ਹੋਈ ਵਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਮਰੋੜ ਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰਾ ਬਾਲਿਆ ਤੇ ਸਾਹਮਣਲਾ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਬੋਝਲ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਗਿਆ, ਜੋ ਇਕ ਜੰਗਲੇ ਹੋਏ ਪਾਈਪ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਥੇ ਦੀਵਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਵੇਖਣ ਨਾਲ ਹੀ ਬੁਝ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸੀ; ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜਾਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਕਦੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਟਕ ਵੇਖਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਲੋਅ ਤਿੜਕਣ ਲਗਦੀ, ਕੰਬਦੀ, ਤੇ ਬੁਝ ਜਾਂਦੀ। ਸੋ ਮੈਂ ਉਸ ਵਲ ਵੇਖਣੋਂ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦਾ ਸਾਂ।

“ਇਕ ਬੰਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਏ” ਜ਼ੋਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਪਰ ਕੀ ਤੁਹਾਥੋਂ ਇਹ ਪੁੱਛੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆ ਲੈਣ ਦਿੱਤਾ? ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਥੱਲੇ ਜੋ ਦੁਕਾਨ ਏ, ਉਸ ਵਿਚ 'ਕੱਲੇ ਰੰਗ ਹੀ ਤਿੰਨ ਖਰਬ ਰੂਬਲ ਦੇ ਹਨ?”

ਇਹ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਿ ਅਖਬਾਰ 'ਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਅਰਬ ਰੂਬਲ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਸੀ (ਉਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਤੀਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮਸਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਡੱਬੀਆਂ ਹੀ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਸਾਂ), ਜ਼ੋਰਾ ਦੀ ਦੱਸੀ ਹੋਈ ਰਕਮ ਏਨੀ ਵੱਡੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਪਦੀ।

ਬੂਹੇ 'ਤੇ ਬਲਾਗੋਵ ਖੜਾ ਸੀ : ਜਦ ਮੈਂ ਜ਼ੋਰਾ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆ ਲੈਣ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋ ਕੁ ਘੰਟਿਆਂ ਤਕ ਉਹ ਪਰਤ ਕੇ ਆਏਗਾ ਤੇ ਤੁੱਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੱਪ ਪੀਏਗਾ।

“ਮੈਂ ਸੋਬੇਲ ਦੀ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ,” ਬਲਾਗੋਵ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਇਹ ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਦੀ ਲਿਖਤ ਏ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਏ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਬੜਾ ਪੁਰਾਣਾ ਅਖਬਾਰੀ ਬੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਕ ਚੰਗੀ ਕਹਾਣੀ ਸਾਡੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਏ।”

“ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹੋ?”

“ਕਹਾਣੀ ਮੈਨੂੰ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਲਫ਼ਜ਼ ਵੀ ਬਦਲਾਂਗਾ ਨਹੀਂ। ਤੇ ਮੈਂ ਏਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚ ਹੀ ਰਹਾਂਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਏਨੀਂ ਰਾਤ ਬੀਤਣ 'ਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਏ। ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਂਗਾ।”

“ਹਾਂ ਪੜ੍ਹੋ—ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਏ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਐਡਟਿੰਗ ਕਰੋਗੇ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਸ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੀ ਕਰਾਂਗਾ, ਮੈਂ ਉਸ 'ਚੋਂ ਇਕ ਲਫ਼ਜ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੱਟਾਂਗਾ, ਨਾ ਹੀ ਕੁਝ ਜੋੜਾਂਗਾ।”

“ਤਾਂ ਫੇਰ ਕੀ ਕਰੋਗੇ?”

“ਵੇਖਣਾ।”

ਮੈਂ ਉਲਝਨ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਹ ਉਹ ਬਲਾਗੋਵ ਸੀ, ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਰੀਭੀਰ। ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਹੱਸ ਵਖਾਲੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਦੇਣੀ ਮੰਨ ਗਿਆ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ੇਬ 'ਚੋਂ ਅਸਾਧਾਰਣ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੋਟੀ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਧਾਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਮੋਮਬੱਤੀ ਦਾ ਇਕ ਟੋਟਾ ਕਢਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਲਾਇਆ, ਇਕ ਡੱਬੇ 'ਤੇ ਟਿਕਾਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਮੇਜ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਅੱਧੋਰਾਣੇ ਸਫ਼ਰੀ ਬੈਲੇ ਉਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤ੍ਰਖਾਣਾਂ ਵਾਲੀ ਚੌੜੀ ਪੈਨਸਿਲ ਫੜ੍ਹ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਉਤੇ ਨਿਉਂ ਗਿਆ।

ਅੱਧੀ ਕੁ ਰਾਤ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ ਜਦ ਜ਼ੋਰਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਪਾਣੀ ਉਬਾਲ ਕੇ ਹਟਿਆ ਹੀ ਸਾਂ ਤੇ "ਚਾਹ" ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ—ਇਸ ਵਾਰ ਸੁੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗਾਜ਼ਰਾਂ ਦੇ ਟੋਟਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮੈਂ ਚਕੰਦਰ ਦੇ ਪਤਲੇ ਪਤਲੇ ਟੋਟੇ ਕਰ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਏ ਸਨ।

"ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸ" ਜ਼ੋਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਕਿ ਸੜਕ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆਂ ਤੁਸੀਂ ਦੋ ਖਤਰਨਾਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜਾਅਲਸਾਜ਼ ਲਗਦੇ ਹੋ। ਆਖਰ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ?"

"ਅਗਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਦੇਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ," ਮੈਂ ਕਿਹਾ।

"ਬੈਰ, ਇਕ ਗੱਲ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ," ਜ਼ੋਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਕਿ ਮੇਰੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਿਪਾਹੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਣਾ ਸੀ। ਸੋ ਰੱਬ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਓ—ਉਂਜ ਰੱਬ ਹੈ ਨਹੀਂ—ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ 'ਚ ਮੈਂ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ, ਹੁਨਰ ਦੇ ਕਦਰਦਾਨ, ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਵਾਸਤਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਆਮ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਜਾਅਲਸਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਤੁਅੱਲਕ ਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਖ਼ਾਲੀ ਨਹੀਂ ਏ। ਅਸਲੀ ਜਾਅਲਸਾਜ਼ ਹਨ ਉਹ। ਉਹ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਭਾਅ ਵੇਚ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਇਕ ਅਤਿ ਸੁਹਣਾ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦਾ ਹੱਥ ਏ, ਜੋ ਪੈਰਿਸ ਦੀ ਲੂਣ ਗੈਲਰੀ ਵਿਚ ਇਕ ਕਾਲੀ ਮਖ਼ਮਲ ਉਤੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਏ। ਭਲਾ ਤੁਹਾਡੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿਚ ਉਹ ਕਿਸ ਦਾ ਹੱਥ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ। ਸਾਰਾ ਬਰਨ ਹਾਰਟ ਦਾ? ਸ਼ੋਪਾ ਦਾ? ਵੀਰਾ ਖੋਲੋਦਨਾਇਆ ਦਾ? ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਗਲਤ ਏ। ਉਹ ਯੂਰਪ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜਾਅਲ ਸਾਜ਼ ਦਾ ਹੱਥ ਏ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਸੁਟਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਹੱਥ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਵਾਇਲਿਨ ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਮਾਹਰ ਹੋਵੇ। ਹਾਂ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਖ਼ਿਆਲ ਏ?"

"ਖ਼ਾਸ ਨਹੀਂ" ਮੈਂ ਕਿਹਾ। "ਭਲਾ ਚਾਹ 'ਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸੱਕਰੀਨ ਹੋਵੇਗੀ?"

"ਹਾਂ," ਜ਼ੋਰਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਗੋਲੀਆਂ ਨੇ ਸੱਕਰੀਨ ਦੀਆਂ। ਲਓ, ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।"

ਸਵੇਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਜਦ ਬਲਾਗੋਵ ਨੇ ਕਹਾਣੀ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾਇਆ ਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਤਕ ਕਹਾਣੀ ਵਖਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦ ਤਕ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਉਹ ਟਾਈਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ।

ਜਦ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਹ ਬੜੀ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੀ, ਰਵਾਨੀ ਭਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਜਾਪੀ। ਉਸ ਵਿਚਲੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਉਲਝਨ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਕੋਈ ਲਫ਼ਜ਼ ਜਾਂ ਮੁਹਾਵਰਾ ਲੋੜੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂ ਵਖਾਵੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਕਟਿਆ ਜਾਂ ਜੋੜਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਬਲਾਗੋਵ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਉਹ ਕਿਉਂਬਨ ਤਮਾਖੂ ਦੀ ਬਣੀ ਇਕ ਮੋਟੀ ਸਿਗਰਟ ਪੀ ਰਿਹਾ

ਸੀ, ਜੇ ਚਾਹ ਵਰਗੀ ਕਾਲੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਇਹ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਜਾਦੂ ਦੀ ਖੇਡ ਏ!” ਮੈਂ ਕਿਹਾ। “ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ?”

“ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਹੀ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਾ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਸੋਬੋਲ ਦੇ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੇ ਫੇਰ ਮੈਂ ਪੈਰ ਬਦਲੇ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਰਾ ਫਰਕ ਪੈ ਗਿਆ ਏ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਏ ਕਿ ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਨੇ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਏ। ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹਨ। ਉਹ ਫਿਕਰੇ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੰਤੁਲਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।”

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜਦ ਕਹਾਣੀ ਛਪੀ ਤਾਂ ਆਂਦ੍ਰੇਈ ਸੋਬੋਲ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ, ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਅੱਗ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ।

“ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਛੋਹਿਆ ਏ?” ਉਹ ਗਰਜਿਆ। ਆਪਣੀ ਸੋਟੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਘੁੰਮਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਮਾਰੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੀਆਂ ਫ਼ਾਇਲਾਂ ਖਿੰਡਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਧੂੜ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਡੀ।

“ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਛੋਹੀ,” ਮੈਂ ਕਿਹਾ। “ਜੇ ਚਾਹੋ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀ ਕਾਪੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਵੇਖ ਲਓ।”

ਝੱਖੜ ਝੁੱਲਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਸੋ ਸਾਡੇ ਡਰਪੋਕ ਸਾਥੀ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਗੇ ਤੇ ਸੋਬੋਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਡੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਟਾਈਪਿਸਟ ਕੁੜੀਆਂ ਆਪਣੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਸੈਂਡਲ ਖੜਕਾਉਂਦੀਆਂ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆਈਆਂ।

“ਮੈਂ ਛੋਹੀ ਏ ਤੁਹਾਡੀ ਕਹਾਣੀ,” ਬਲਾਗੋਵ ਨੇ ਠਰ੍ਹਮੇ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। “ਛੋਹਣ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਏ, ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਹੀ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਲਾ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਨਾਲੇ ਪਰੂਫ਼ ਰੀਡਰ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਇਹ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਵੀ ਸੀ।”

ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸੋਬੋਲ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਬਲਾਗੋਵ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹਿਲਾਏ। ਤਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਘੁਟ ਲਿਆ ਤੇ ਮਾਸਕੋ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਚੁੰਮਿਆ।

“ਧੰਨਵਾਦ,” ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ। “ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ। ਪਰ ਇਹ ਸਬਕ ਮੈਂ ਰਤਾ ਪੱਛੜ ਕੇ ਸਿਖਿਆ ਹਾਂ। ਜਦ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਜ਼ਿਥਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।”

ਤ੍ਰਕਾਲੀਂ, ਸੋਬੋਲ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਨੇਕ ਦੀ ਅੱਧੀ ਬੋਤਲ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ, ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਆਇਆ। ਬਲਾਗੋਵ, ਬਾਗਰਿਤਸਕੀ ਤੇ ਜ਼ੋਰਾ ਕੋਜ਼ਲੋਵਸਕੀ ਵੀ ਉਥੇ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਜਾਮ ਪੀਤੇ।

ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਸਹੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਰਿਸ਼ਮੇ ਕਰ ਵਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਲਿਖਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ

ਅਧਿਕਾਂਸ਼ ਲੇਖਕਾਂ ਕੋਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਖਾਸ ਲੇਖਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹਨ 'ਤੇ ਚਾਣਚਕ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਜਾਗਦੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਨਸ਼ਾ ਜਿਹਾ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਚੁਕਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਅਜੀਬ ਚੀਜ਼ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—ਸੁਭਾ ਵਿਚ, ਲਿਖਣ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ, ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਵਿਚ।

ਮੈਂ ਇਕ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਕੱਟਰ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ, ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਸੁਭਾ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਆਮ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹਾਸਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਗ੍ਰੀਨ ਤੋਂ, ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸੁਪਨਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗਾਏਦਾਰ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਡਿਕਨਸ ਤੋਂ ਵਧ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੇਰਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਜਦ ਵੀ ਸਟੈਂਡਰਡ ਲਿਖਤ "ਰੋਮ ਤੋਂ ਖਤ" ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਜਾਗ ਉਠਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਟੈਂਡਰਡ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਇਕ ਪਤਝੜ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਸਟੈਂਡਰਡ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਬਾਰੇ "ਹੱਦਬੰਦੀ 273" ਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ। ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਏ।

ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜਾਨਣ ਲਈ ਮੈਂ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਹੋਵੇਗਾ ਜ਼ਰੂਰ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਬਹਾਨੇ ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਣ ਸੰਬੰਧੀ ਆਦਤਾਂ ਅਤੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਸਕਾਂ।

ਮਿਸਾਲ ਲਈ, ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਪੱਤਝੜ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਉਸ ਦੇ "ਬੋਲਦੀਨੋ ਪੱਤਝੜ" ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਤੇ ਚੰਗਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

"ਪੱਤਝੜ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ," ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। "ਇਹ ਮੇਰੀ ਮਨਪਸੰਦ ਰੁੱਤ ਏ। ਇਸ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਲਿਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।"

ਪੱਤਝੜ ਦੇ, ਖਾਸ ਕਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾਇਕ ਅਸਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜਾਨਣਾ ਏਨਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੱਤਝੜ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਇਕ ਲਿਸ਼ਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਕੁਮਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸੁੱਪਣ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਹਵਾ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਤਝੜ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬੜੀ ਤੀਖਣਤਾ

ਨਾਲ ਉਘੜ ਕੇ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋ ਉਠਦੇ ਹਨ। ਪੱਤਝੜ ਵਿਚ, ਜਦ ਹਰ ਛਿਣ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦਾ ਸੋਨਾ ਝੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਨੰਗ ਮੁਨੰਗੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਉਠਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਬੜੀ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਦਿਸਣ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਚੁਫੇਰੇ ਇਕ ਖਾਸ ਰੰਗ ਉਘੜ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਲੇਖਕ ਦੀ ਰੂਹ, ਕਲਪਨਾ ਤੇ ਦਿਲੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਛਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਸਰ ਜਾਂ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਫੱਵਾਰਿਆਂ 'ਚੋਂ ਠੰਢੀ ਨਿਰਮਲ ਭੂਰ ਉਠਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਬਰਫ਼ ਟੁਣਕਦੀ ਹੈ- ਲਿਖਦਿਆਂ ਦਿਮਾਗ਼ ਬੜਾ ਸਾਫ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦਿਲ ਵਿਚ ਝਰਨਾਹਟਾਂ ਛਿੜਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਂਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਠੰਢ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪਤਝੜ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਬੜੇ ਸੁਬਕ ਤੇ ਕੂਲੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੁਸ਼ਕਿਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਹਰ ਪਤਝੜ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜਵਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੱਤਝੜ ਉਸ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਗੋਟੇ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸੱਚ ਸੀ ਕਿ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਰੀ ਜਵਾਨੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਉਹ ਪਤਝੜ ਦੀ ਹੀ ਕੁੱਤ ਸੀ, ਜਦ ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਨੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਕ੍ਰਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਅਤਿ ਸੁਹਣੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਸੀ :

ਤੇ ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁਲ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ—ਤੇ ਡੂੰਘੀ ਚੁੱਪ ਵਿਚ
 ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਮੈਨੂੰ ਮਿੱਠੀ ਲੋਰੀ ਦੇ ਕੇ ਸਵਾਉਂਦੀ ਹੈ
 ਤੇ ਤਦ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕਵਿਤਾ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲਦੀ ਹੈ
 ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਸੰਗੀਤਕ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਥਿਰਕ ਉਠਦੀ ਹੈ
 ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੂੰਜਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਨੀਂਦ ਵਿਚ
 ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ
 ਤੇ ਤਦ, ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਚਿਤਰ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ
 ਸਾਕਾਰ ਹੋਣ ਲਗਦੇ ਹਨ
 ਉਹ ਮੇਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਿੱਤਰ
 ਤੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
 ਤੇ ਸਾਦਰੀ ਭਰੇ ਤੁਕਾਂਤ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਗਦੇ ਹਨ
 ਮੇਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਕਲਮ ਫੜਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਲਮ ਸਫ਼ੇ ਵੱਲ ਵਧਦੀ ਹੈ
 ਬਸ ਇਕ ਬਿੰਦ—ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਬੇਰੋਕ ਹੋ ਕੇ ਵਗਣ ਲਗਦੀ ਹੈ

ਇਹ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਲਿਸ਼ਕਾਉਣ ਲਈ ਰੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਔਖਿਆਈ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਲਿਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਸੋਚਦਾ ਸੀ, ਕਦੇ ਫੇਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਲਏਗਾ।

ਮੈਂ ਆਰਕਾਦੀ ਗਾਏਦਾਰ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਵਖਰੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਅਸੀਂ ਮੇਸਚੇਰਾ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ 'ਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਗਾਏਦਾਰ ਇਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਸੜਕ ਵੱਲ ਸੀ; ਤੇ ਓਸੇ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਵਿਚ ਜੋ

ਬਾਗ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ 'ਚ ਬਣੇ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਜੋ ਕਦੇ ਗੁਸਲਖਾਨਾ ਸੀ। ਗਾਏਦਾਰ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ "ਢੋਲਕੀਏ ਦੀ ਕਿਸਮਤ" ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਰੋਟੀ ਤਕ ਇਕਸਾਰ ਲਿਖਿਆ ਕਰਾਂਗੇ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪਾਵਾਂਗੇ।

ਪਰ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਜਦ ਮੈਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਬਾਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਹਾਲੀਂ ਮੈਂ ਸਫ਼ਾ ਦੇ ਚੌਥਾ ਕੁ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਆਰਕਾਦੀ ਮੇਰੀ ਬਾਰੀ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਏਧਰ ਓਧਰ ਤੁਰਨ ਲਗਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਵੇਖਣ ਦਾ ਵਖਾਵਾ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਥੋਂ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ, ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਰਤ ਆਉਂਦਾ—ਇਸ ਵਾਰ ਉਹ ਸੀਟੀ ਵਜਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਖੰਘਦਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਉਸ ਵਲ ਵੇਖਾਂ। ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦਾ। ਤਦ ਉਹ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਕੁਝ ਖਿਝ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਕੀਤਾ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ।

"ਸੁਣੋ," ਅਖੀਰ ਉਹ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ। "ਮੂਰਖ ਨਾ ਬਣੋ। ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖ ਸਕਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣੋਂ ਕਦੇ ਨਾਂਹ ਨਾ ਕਰਾਂ, ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਕ ਸੌ ਅਠਾਰਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬਣਨ।"

ਇਹ ਸੰਖਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਸੰਦ ਸੀ।

"ਇਕ ਸੌ ਤੇ ਅਠਾਰਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ! ਇਕ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ?" ਉਹ ਬੜੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ।

"ਚੰਗਾ" ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ। "ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?"

"ਇਹੋ ਕਿ ਇਕ ਬੜਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫ਼ਿਕਰਾ ਸੁਣੋ, ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਹੈ।"

"ਤਾਂ ਬੋਲੋ ਫੇਰ।"

"ਹਾਂ, ਸੁਣੋ: "ਉਸ ਨੇ ਦੁਖ ਝੱਲੇ ਹਨ, ਉਸ ਬੁੱਢੇ ਸੱਚੀਂ ਮੁੱਚੀਂ ਦੁਖ ਝੱਲੇ ਹਨ", ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਸੁਹਣਾ ਏ?"

"ਇਹ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਦਸਾਂ? ਪਹਿਲਾਂ ਵੇਖਣਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਇਹ ਫ਼ਿਕਰਾ ਕਿਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਏ ਤੇ ਕਿਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਏ।"

"ਕਿਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਏ" ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਏ, ਉਸੇ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਏ ਤੇ ਉਸ ਥਾਂ ਆਉਂਦਾ ਏ, ਜਿਸ ਥਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਏ। ਲਾਹਨਤ ਏ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ-ਤੁਸੀਂ ਬੈਠੇ ਇਹ ਖੋਹ ਸੁਆਹ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਜਦ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਇਕ ਫ਼ਿਕਰਾ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।"

ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਵੀਹਾਂ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਪਿਛੋਂ ਮੁੜ ਪਰਤ ਆਇਆ ਤੇ ਮੇਰੀ ਬਾਰੀ ਸਾਹਮਣੇ ਚੱਕਰ ਲਾਉਣ ਲੱਗਾ।

"ਕੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫ਼ਿਕਰਾ ਸੁਝਾ ਏ?" ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੋਚਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਭੈੜੇ ਬੰਦੇ ਹੋ ਤੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਏ।"

"ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਏ। ਤੇ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਨਾ ਪਾਉ।"

"ਹਾਂ, ਬੜਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ!" ਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਮੁੜ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਫ਼ਿਕਰਾ ਮੈਨੂੰ

ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਰਵੱਈਆ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ।

“ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪਾਵਾਂਗਾ। ਤੁਹਾਡੀ ਵਡਮੁੱਲੀ ਰਾਏ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ।”

ਤੇ ਆਸੋਂ ਉਲਟ ਉਸ ਨੇ ਅਤਿ ਭੈੜੀ ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਉਹੀ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਸਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਬਾਰੀ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਇਕ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬੋਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਇਹ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ। ਉਹ ਏਧਰ ਓਧਰ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਫ਼ਿਕਰੇ ਸੋਚਦਾ ਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅੱਗੇ ਕਿਵੇਂ ਤੁਰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਉਹ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ “ਢੋਲਕੀਏ ਦੀ ਕਿਸਮਤ” ਲਿਖ ਲਈ, ਤੇ ਬੜੇ ਚਾਈਂ ਚਾਈਂ ਮੈਨੂੰ ਦਸਣ ਆਇਆ।

“ਜੇ ਕਹੋ ਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਵਾਂ?”

“ਹਾਂ,” ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਨ ਲਈ ਉਤਾਵਲਾ ਸਾਂ।

“ਤਾਂ ਫੇਰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਉ” ਗਾਏਦਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਜੇਬਾਂ 'ਚ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਖਾਸ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ।

“ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਕਿਥੇ ਵੇ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਸਿਰਫ਼ ਘਟੀਆ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੰਗੀਤ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖ ਕੇ ਸਾਜ਼ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹਨ” ਗਾਏਦਾਰ ਨੇ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ। “ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਲੋੜ ਏ? ਉਹ ਮੇਰੇ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਬੜੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਪਈ ਹੋਈ ਏ। ਹਾਂ ਤਾਂ, ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂ?”

ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਹ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਹਾਣੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਹੀ ਸੁਣਾ ਛੱਡੀ ਪਹਿਲੇ ਫ਼ਿਕਰੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤਲੇ ਫ਼ਿਕਰੇ ਤਕ।

“ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਣਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਫ਼ਿਕਰਾ ਤੁਸੀਂ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹੋਵੇ” ਮੈਂ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਂ ਸ਼ਰਤ ਲਾ ਕੇ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਸ ਕੁ ਫ਼ਿਕਰਿਆਂ ਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਮੁਆਫ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਸ਼ਰਤ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖ ਲਉ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਰਤ ਹਾਰ ਗਏ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਲਕੇ ਰਿਆਜ਼ਨ ਜਾਣਾ ਪਏਗਾ ਤੇ ਉਹ ਪੁਰਾਣਾ ਬੈਰੋਮੀਟਰ ਖਰੀਦਣਾ ਪਏਗਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਬੁੱਢੀ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਵੇਚਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਚੇਤੇ ਵੇ ਨਾ ਉਹ ਬੁੱਢੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਨ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ 'ਤੇ ਲੈਂਪ ਸ਼ੇਡ ਰਖ ਲਿਆ ਸੀ? ਸੋ ਹੁਣ ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹਾਂ।”

ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਾਲ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਕਹਾਣੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਬਸ ਕੁਝ ਇਕ ਹੀ ਫ਼ਿਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਉਕਰਿਆ, ਜੋ ਏਨੇ ਅਹਿਮ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਕਈ ਦਿਨ ਤਕ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਸ਼ਰਤ ਕੌਣ ਜਿੱਤਿਆ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਬੈਰੋਮੀਟਰ ਖਰੀਦਣਾ ਹੀ ਪਿਆ ਤਾਂ ਆਰਕਾਦੀ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਬੈਰੋਮੀਟਰ ਸੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੱਛੀਆਂ

ਫੜਨ ਲਈ ਮੌਸਮ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲਾਉਣ ਵਿਚ ਉਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕਾਫੀ ਮਦਦ ਮਿਲੇਗੀ। ਪਰ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਗਿਆ, ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੌਸਮ ਸਾਫ਼ ਰਹੇਗਾ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਉਲਟ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤਾਈਂ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਅਸੀਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿੱਜ ਗਏ।

ਉਨ੍ਹਾਂ “ਸੁਹਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦਿਨਾਂ” ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਸਵਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦੇ ਸਾਂ, ਛੇੜਦੇ ਸਾਂ, ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਜਾਂਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਬੜੀ ਮਦਦ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਕੌਨਸਤਾਨਤਿਨ ਫੀਦਿਨ ਨਾਲ ਸਾਂ, ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਵਲ “ਆਸਾਧਰਨ ਹੁਨਾਲ” ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਫੀਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਏਗਾ ਜੇ ਮੈਂ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਹ ਨਾਵਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਲੇਖਕ ਦੇ ਲਿਖਣ ਢੰਗ ਦਾ ਬਿਆਨ, ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਨਸਰ ਦੇ ਮਾਹਰ, ਫੀਦਿਨ ਵਰਗੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਲਿਖਣ-ਢੰਗ ਦਾ ਬਿਆਨ, ਲੇਖਕਾਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਦਿਲਚਸਪ ਤੇ ਫ਼ਾਇਦੇਮੰਦ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਕਾਕੇਕਸ਼ ਵਿਚ, ਗਰਗੀ 'ਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਸਾਡਾ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਘਰ ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਕੰਢੇ ਲਾਗੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਇਨਕਲਾਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਸਸਤੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਘਰ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਅੱਧ ਪਚੱਧਾ ਢੱਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਝੱਖੜ ਝੁਲਦਾ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਕੰਢੇ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਘਰ ਹਿੱਲਦਾ ਚੀਕਦਾ, ਤੇ ਲਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣੇ ਢੇਰੀ ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਬੂਹੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਖੁਲ੍ਹਦੇ ਤੇ ਬੰਦ ਹੁੰਦੇ, ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਏਨੀ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਖੜਾਕ ਕਰਦੇ ਕਿ ਛੱਤ ਦਾ ਪਲੱਸਤਰ ਉਖੜ ਕੇ ਥੱਲੇ ਡਿੱਗਣ ਲਗਦਾ।

ਝੱਖੜ ਝਾਂਬੇ ਦੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਵਿਚ ਗਵਾਂਢ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਵਾਰਾ ਕੁੱਤੇ ਘਰ ਦੀ ਟੈਰੇਸ ਦੇ ਥੱਲੇ ਆ ਕੇ ਸਿਰ ਲੁਕਾਉਂਦੇ। ਕਦੇ ਜਦ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਵੜ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਜਦ ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਵੇਖਦੇ ਕਿ ਉਹ ਬੜੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਬਿਸਤਰਿਆਂ 'ਤੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਘੁਰਾੜੇ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸੋ ਜਦ ਵੀ ਅਸੀਂ ਘਰ ਆਉਂਦੇ, ਬੜੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਅੰਦਰ ਪੈਰ ਰਖਦੇ। ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕੁੱਤੇ ਸਾਨੂੰ ਵੱਢਣ ਨਾ ਆ ਪੈਣ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਘਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ। ਡਰਪੋਕ ਕੁੱਤੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਬਿੜਕ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਉਤਰ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਚਊਂ ਚਊਂ ਕਰਦੇ ਬਾਹਰ ਭੱਜ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਖਤਰਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਤੇ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ, ਡਰ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸਾਡੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਚੱਕ ਨਾ ਮਾਰ ਜਾਣ। ਪਰ ਕੋਈ ਗੁਸਤਾਖ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੁੱਤਾ, ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਰੰਗ ਢੰਗ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਫ਼ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਹਿੱਲਣ ਦਾ ਨਾਂ ਨਾ ਲੈਂਦਾ। ਉਹ ਲਿਸ਼ਕਵੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਇੰਜ ਗੱਸੇ ਨਾਲ ਭੌਂਕਦਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਗਵਾਂਢੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ।

ਫੀਦਿਨ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਬਾਰੀ ਸਮੁੰਦਰ ਵੱਲ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਸੀ। ਤੂਫ਼ਾਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਬਾਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਂਤ ਦੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ ਵੀ ਵਾਛੜ ਅੰਦਰ ਨਾ ਆ ਸਕੇ। ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕੁੱਤੇ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ, ਤੇ ਬਾਰੀ 'ਚੋਂ ਇਕ ਟਕ ਫੀਦਿਨ ਵਲ ਵੇਖਦੇ, ਜੋ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਬੈਠਾ

ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਕੁੱਤੇ ਰੋਣਹਾਕੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਘੁਰ ਘੁਰ ਕਰਦੇ ਤੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਘੇ, ਚਾਨਣ ਭਰੇ, ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆ ਲੈਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ।

ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਫੀਦਿਨ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੀ ਝਾਤੀ ਉਸ ਤੋਂ ਜਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਸਚਮੁੱਚ ਇਹ ਬੜੀ ਭਿਆਨਕ ਹਾਲਤ ਸੀ ਕਿ ਆਦਮੀ ਲਿਖਦਾ ਹੋਇਆ ਉਤਾਹ ਨਜ਼ਰ ਚੁੱਕੇ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੀ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੀਆਂ, ਲਿਸ਼ਕਵੀਆਂ, ਖਤਰਨਾਕ ਅੱਖਾਂ ਦਿਸਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਫੀਦਿਨ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੀ ਬੇਚੈਨੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਇਕ ਗੁਨਾਹ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਨਿੱਘੇ, ਚਾਨਣ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਕਾਲੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਕੁੱਤੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ ਫੇਰ ਕੁਝ ਹੀ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਗਈ।

ਵਧੇਰੇ ਲੇਖਕ ਸਵੇਰੇ ਲੇਖ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਦਿਨ ਵੇਲੇ, ਤੇ ਬਹੁਤ ਘਟ ਰਾਤ ਵੇਲੇ।

ਫੀਦਿਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਮਰਥਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਤੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਬੈਠਾ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਗਰਜ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਚੁੱਪ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨੀ ਕਰਦੀ ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ।

“ਸਮੁੰਦਰ ਸ਼ਾਂਤ ਏ, ਟੈਰੇਸ 'ਤੇ ਆ ਜਾਓ, ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀਏ,” ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰਾਤੀਂ ਜਗਾ ਕੇ ਕਿਹਾ।

ਰਾਤ ਸਚਮੁੱਚ ਡੂੰਘੀ ਚੁੱਪ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸੁਣਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਕਿਸੇ ਛਲ ਦੀ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ; ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਸੁਣਾਈ ਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਛੱਟ ਇਕ ਗੂੰਜ ਦੇ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਧੜਕਣ ਦੇ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ 'ਚੋਂ ਉਭਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਪਰ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮੱਧਮ ਲੋਅ ਚੁਫੇਰੇ ਪਾਸਰੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਸੂਈਆਂ ਵਾਂਗ ਚੁਭ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਗਰਜ਼ ਸੁਣਨ ਦੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀ ਆਦਤ ਪੈ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਉਹ ਚੁੱਪ ਬੜੀ ਡਰਾਉਣੀ ਲਗ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਰਾਤ ਫੀਦਿਨ ਲਿਖ ਨਾ ਸਕਿਆ।

ਫੀਦਿਨ ਆਪਣਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਾਵਲ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਉਲਟ, ਅਸਾਧਾਰਨ ਚੌਗਿਰਦੇ ਵਿਚ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਾਰੇ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਿਚ ਹੀ, ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਦਿਨ ਸਨ, ਜਦ ਬਾਰੀ ਦੀ ਚੁਗਾਠ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਮੇਜ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ, ਤੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਤਰਦੀ ਹੋਈ ਬੱਤੀ, ਲੈਂਪ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਅਣਗਰਮਾਏ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਏਨੀ ਠੰਢ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਦਵਾਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿਆਹੀ ਜੰਮ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਕੌਨਸਤਾਨਤਿਨ ਫੀਦਿਨ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਸਵੀਰ ਕਲਮ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਤਦ ਤਕ ਨਵਾਂ ਕਾਂਡ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ, ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ, ਪਾਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਸਹੀ ਤਸਵੀਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ, ਤੇ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਨਾਵਲ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹੜੀ ਥਾਂ ਮੱਲਣੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਪਲਾਟ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਾਣ ਪੈ ਜਾਏ, ਜਾਂ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਨੁਕਸ ਪੈ ਜਾਏ। ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਫਲਾਬੇਅਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੈਲੀ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਉਸ ਬੜੀਆਂ ਔਖਿਆਈਆਂ ਝੱਲੀਆਂ ਸਨ। ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਜ਼ਬਾਨ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਸੁਚੇਤ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਤੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਲਿਖਣਾ। ਉਸ ਦੀ ਸਨਕ ਹੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਕਦੇ ਉਹ ਖੁਦ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਗਵਾ ਬੈਠਦਾ, ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਅਖੀਰ ਉਸ ਦੀ ਅਤਿ ਸੁਹਣੀ ਰਚਨਾ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਗਵਾ ਦੇਂਦੀ।

ਵੀਦਿਨ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਨਾ ਵਿਚ ਇਕ ਵਧੀਆ ਰਾਹ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚਲਾ ਆਲੋਚਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਕਲਾਕਾਰ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਮੁੜ ਫਲਾਬੇਅਰ ਵੱਲ ਆਈਏ—ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਯੋਗਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਢਾਲ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਤੇ ਦੁਖ-ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਲਿਖਦਿਆਂ, ਜਦ ਐਮਾ ਬਾਵੇਰੀ ਜ਼ਹਿਰ ਖਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਫਲਾਬੇਅਰ ਨੇ ਆਪ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਇਕ ਹੱਦ ਤਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਲਈ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਸੱਦਣਾ ਪਿਆ।

ਫਲਾਬੇਅਰ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੱਠੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੇਨ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ, ਰੂਏਨ ਦੇ ਲਾਗੇ, ਕਰਾਏਸੇਟ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹ ਲਿਖਿਆ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ ਨਦੀ ਵੱਲ ਖੁਲ੍ਹਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਲਾਤਮਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੱਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਰਾਤ ਭਰ ਹਰੇ ਸ਼ੇਡ ਵਾਲਾ ਲੈਂਪ ਜਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਜੋ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ 'ਤੇ ਹੀ ਬੁਝਦਾ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਲਾਬੇਅਰ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਹਨੇਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਵਿਚ, ਸੇਨ ਦੇ ਮਾਹੀਗੀਰਾਂ ਲਈ, ਏਥੇ ਤਕ ਕਿ ਹਾਵਰ ਵਲੋਂ ਆ ਰਹੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕੈਪਟਨਾਂ ਲਈ ਵੀ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਕੈਪਟਨ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਕਿ ਨਦੀ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਸਹੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਲਈ, "ਮੁਸੀਓ ਫਲਾਬੇਅਰ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ" ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਇਕ ਤਗੜੇ ਗਠੇ ਹੋਏ ਜਿਸਮ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ 'ਤੇ ਪੈਂਦੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਲਿਸ਼ਕਵੇਂ ਫੁੱਲਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਵਾਲਾ ਕ੍ਰੈਸਿੰਗ ਗਾਉਨ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ, ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਬਾਰੀ ਦੇ ਪੱਲੇ ਦੇ ਕੱਚ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਜੋੜੀ, ਥਕੇਵੇਂ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ, ਸੇਨ ਵਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਮਾਹੀਗੀਰਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੰਦਾ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਤੇ ਨਸਰ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਅਮੁੱਕ ਘਾਲਣਾ ਵਿਚ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਖੜੋਤਾ ਸੀ—ਉਹ ਨਸਰ, ਜੋ ਅਜਿਹਾ "ਨਾਮੁਰਾਦ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥ ਹੈ, ਜੋ ਲੋੜੀਂਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ।"

ਬਾਲਜ਼ਾਕ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਪਾਤਰ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਊਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਬੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਹੋ ਜਿਹੇ, ਨਿੱਤ ਦਿਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਲਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਸਨ। ਜਦ ਉਹ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਰਖਤਾ ਭਰਿਆ ਵਤੀਰਾ ਵੇਖਦਾ ਤਾਂ ਗੁੱਸੇ ਸਦਕਾ ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ਹੋ ਉਠਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਤੇ ਅਹਿਮਕ ਕਹਿੰਦਾ। ਕਦੇ ਉਹ ਮੂੰਹ ਦੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੱਸਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਥਾਪੀ ਦਿੰਦਾ, ਜਾਂ ਦੁਖ ਗਮ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇ-ਢੰਗੇ ਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਧਰਵਾਸ ਦਿੰਦਾ।

ਬਾਲਜ਼ਾਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰ ਏਨੇ ਜਿਊਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਦਾ

ਸੀ, ਏਨਾ ਸੱਚ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ 'ਚ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਹੈ—ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਹੈ? ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਜਵਾਨ ਤੇ ਮਾਸੂਮ ਭਿਖਸ਼ਣੀ ਨੂੰ ਪਾਪ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੋਰਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਸੀ।

ਜਿਸ ਭਿਖਸ਼ਣੀ ਦਾ ਬਾਲਜ਼ਾਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਭਿਖਸ਼ਣੀ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਪੈਰਿਸ ਭੇਜਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਉਥੋਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੇਖ ਕੇ ਚਕਾਚੁੰਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਈ ਕਈ ਘੰਟੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋ-ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਸਜੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਬਿਤਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਇਹ ਇਤਰ ਨਾਲ ਮਹਿਕੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਵੇਖਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਕਮਰਾਂ, ਲੰਮੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਤੇ ਭਰਵੀਆਂ ਨੌਕਦਾਰ ਛਾਤੀਆਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ—ਤੇ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਸਦਕਾ ਉਹ ਤੀਵੀਆਂ ਲਗਭਗ ਨੰਗੀਆਂ ਵਖਾਲੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਚੌਗਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਮਿੱਠੀਆਂ ਚੋਭਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਾਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਮਰਦ ਨਸ਼ਿਆਈ ਹੋਈ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਿਖਸ਼ਣੀ ਖੁਦ ਜਵਾਨ ਤੇ ਸੁਹਣੀ ਹੈ ਤੇ ਮਰਦ ਸੜਕਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਮੁੜ ਮੁੜ ਉਹੋ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਬਾਗ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਛ ਥੱਲੇ ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ, ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਪਹਿਲਾ ਚੁੰਮਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਸੁੱਧ ਬੁੱਧ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੈਰਿਸ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਪੈਸੇ ਮਿਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਜ ਸਿੰਗਾਰ 'ਤੇ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਭਿਖਸ਼ਣੀ ਦੀ ਥਾਂ ਪੈਰਿਸ ਦੀ ਪਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਵੇਸਵਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬਾਲਜ਼ਾਕ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹੀ ਇਕ ਮੱਠ ਦਾ ਨਾਂ ਵਰਤਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਉਸ ਮੱਠ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਭਿਖਸ਼ਣੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਮੱਠ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਹਣੀ ਜਵਾਨ ਭਿਖਸ਼ਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਾਲਜ਼ਾਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਭਿਖਸ਼ਣੀ ਵਰਗੀ ਹੀ ਸੀ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਉਹੋ ਹੀ ਸੀ।

ਵੱਡੀ ਭਿਖਸ਼ਣੀ ਨੇ ਉਸ ਭਿਖਸ਼ਣੀ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ ਤੇ ਗਰਜ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਏ, ਮੁਸੀਓ ਬਾਲਜ਼ਾਕ ਨੇ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਏ? ਤੇਰੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੀਦਗੀ ਉਛਾਲੀ ਏ ਤੇ ਸਾਡੇ ਮੱਠ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ ਏ। ਉਹ ਝੂਠਾ ਬੰਦਾ ਏ। ਲੈ, ਪੜ੍ਹ ਇਹ ਕਹਾਣੀ।”

ਕੁੜੀ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਰੋਣ ਲੱਗੀ।

“ਤੂੰ ਹੁਣੇ ਪੈਰਿਸ ਜਾ, ਮੁਸੀਓ ਬਾਲਜ਼ਾਕ ਨੂੰ ਮਿਲ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖ ਕਿ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਜੋ ਗੀਦਗੀ ਉਸ ਨੇ ਸੁੱਟੀ ਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਫ਼ ਕਰੇ। ਤੇ ਜੇ ਤੂੰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਨਾ ਕਰਾ ਸਕੀ ਤਾਂ ਮੁੜ ਏਥੇ ਪੈਰ ਨਾਂ ਪਾਈਂ।”

ਕੁੜੀ ਪੈਰਿਸ ਗਈ ਤੇ ਬੜੀ ਅੱਖਿਆਈ ਨਾਲ ਬਾਲਜ਼ਾਕ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਸਕੀ।

ਬਾਲਜ਼ਾਕ ਪੁੱਛੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਕਾਗਜ਼ ਖਿੰਡਰੇ ਪਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਘੂਰ ਕੇ ਕੁੜੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵੀ ਵਿਘਨ ਸਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਟੱਕ ਤੱਕਣੀ

ਸਾਹਮਣੇ ਕੁੜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਿਉਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਲਾਲੀ ਦੌੜ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਰੱਬ ਤੋਂ ਸੱਤਿਆ ਮੰਗੀ ਤੇ ਸੰਭਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਬਾਲਜ਼ਾਕ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਦੇ ਦੂਸ਼ਣ ਲਾਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਵਾਏ।

ਬਾਲਜ਼ਾਕ ਉਲਝਨ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਉਹ ਸੁਹਣੀ, ਸ਼ਰਮਾਕਲ, ਭਿਖਸਣੀ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਕੋਈ ਦੂਸ਼ਣ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਤੇਰੇ 'ਤੇ” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਮੈਂ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਸਚਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

“ਮੂਸੀਓ ਬਾਲਜ਼ਾਕ, ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੋ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਨੋਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਫੇਰ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂਗੀ।”

“ਕੀ ਮਤਲਬ ਏ ਕਿ ਫੇਰ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂਗੀ!” ਬਾਲਜ਼ਾਕ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਖੜੋਂਦਿਆਂ ਚੀਕ ਕੇ ਕਿਹਾ। “ਜੇ ਕੁਝ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਏ, ਉਹੋ ਕੁਝ ਕਰ ਤੂੰ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਤੇਰੇ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਏ।”

“ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਏ ਕਿ ਮੈਂ ਪੈਰਿਸ ਵਿਚ ਰਹਾਂ?” ਉਸ ਨੇ ਸੰਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

“ਹਾਂ!” ਬਾਲਜ਼ਾਕ ਗਰਜਿਆ। “ਇਹੋ ਕਰ।”

“ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ.....”

“ਹਾਂ,” ਬਾਲਜ਼ਾਕ ਫੇਰ ਗਰਜਿਆ। “ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਆਪਣਾ ਇਹ ਘਿਨਾਉਣਾ ਕਾਲਾ ਲਿਬਾਸ ਲਾਹ ਸੁੱਟ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁਹਣੇ ਜਵਾਨ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦਸ ਕਿ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਹੱਸਣਾ ਸਿਖੇਂ। ਸੋ ਜਾਹ! ਪਰ ਪੇਸ਼ਾ ਨਾ ਕਰੀਂ।”

ਕੁੜੀ ਪਰਤ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੱਠ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਲਜ਼ਾਕ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਲਾਏ ਦੂਸ਼ਣ ਸਾਫ਼ ਕਰਨੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਪੈਰਿਸ ਵਿਚ ਰਹੀ। ਇਕ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸਰਾਬਖਾਨੇ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਗਈ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਤੇ ਸੁਹਣੀ ਜਾਪ ਰਹੀ ਸੀ।

ਲਿਖਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੀਆਂ ਹਨ।

ਰਿਆਜ਼ਾਨ ਕੋਲ, ਲੱਕੜ ਦੇ ਬਣੇ ਘਰ ਵਿਚ, ਜਿਹੜੇ ਖਤ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹੇ, ਜੋ ਕਿ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨੱਕਾਸ਼ ਪੇਂਜ਼ਾਲੋਸਤਿਨ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਦਸ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ, ਕਈ ਇਓਰਦਾਨ ਵਲੋਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਵਾਰ ਇਓਰਦਾਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਇਤਾਲਵੀ ਚਿਤਰ ਦੀ ਨਕਲ ਵਜੋਂ ਨਕਾਸ਼ੀ ਕਰਦਿਆਂ ਦੋ ਸਾਲ ਬਿਤਾਏ ਹਨ, ਤੇ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਟੂਡੀਓ ਦੇ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਫਰਸ਼ ਵਿਚ ਘਾਸੇ ਪਾ ਲਏ ਹਨ—ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ” ਇਓਰਦਾਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। “ਫੇਰ ਵੀ ਮੇਜ਼ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੇ ਰਤਾ ਸੋਚੋ ਕਿ ਨਿਕੋਲਾਈ ਗੋਗੋਲ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੋ ਕੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਕਿੰਨਾਂ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਅਸਲੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਸੀ।”

ਲਿਓ ਤਾਲਸਤਾਏ ਦੀ ਇਕ ਆਦਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ

ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਲੇਖਕ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਆਲੋਚਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਆਲੋਚਕ ਸਵੇਰੇ ਵੇਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਆਲੋਚਕ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਹੀ ਸਮਝ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਲਿਖਤ ਭੈੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ, ਤਾਲਸਤਾਏ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੂਸ ਤੇ ਡਿਕਨਸ, ਦੋਵੇਂ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਦ ਕਿ ਦੌਸਤੋਵਸਕੀ ਤੇ ਬਾਇਰਨ ਨੂੰ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨਾਲ ਧੋਹ ਕਮਾਇਆ ਸੀ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਦੌਸਤੋਵਸਕੀ ਦੀ ਲਿਖਤ 'ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭੈੜਾ ਅਸਰ ਵੀ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ, ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਗਾਤਾਰ ਚਾਹ ਪੀਣ ਦੀ ਆਦਤ; ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ 'ਤੇ ਭੈੜਾ ਅਸਰ ਉਸ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਰਜ਼ਦਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੇ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਲਿਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਥੁੜ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਦੇ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਨਾਵਲ ਉਸ ਦੇ ਮਨੋਰਥਾਂ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੇ। "ਨਾਵਲ ਸੋਚਣ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਸੌਖੇ ਹਨ, ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਉੱਨੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।" ਦੌਸਤੋਵਸਕੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਨਾਵਲ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ, ਉਹ ਨਾਵਲ ਦੀ ਅਣਲਿਖੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਰ ਹੋਰ ਲਮਕਾਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ। ਲਿਖਣਾ ਅੱਗੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਪਾਈ ਜਾਂਦਾ। ਹਰ ਦਿਨ, ਹਰ ਘੰਟਾ ਉਸ ਲਈ ਨਵੇਂ ਖਿਆਲ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ, ਤੇ ਉਹ ਡਰਦਾ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਨਾਵਲ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਖਿਆਲ ਉਸ ਵਿਚ ਪਾਏ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ।

ਸੋ ਇਹ ਸੀ ਅਸਲ ਹਾਲਤ। ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਵਧ ਜਾਣ 'ਤੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਜਦ ਹਾਲੀਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਵੇਂ ਖਿਆਲ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਲਾ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ, ਨਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੱਝ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਸੋ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਕੇ ਮੁਕਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ, ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ, "ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਸ ਮਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ।"

"ਗਰੀਬੀ," ਦੌਸਤੋਵਸਕੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, "ਮੈਨੂੰ ਕਾਹਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਵਪਾਰਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਤ 'ਬੜਾ ਭੈੜਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।"

ਸ਼ਿਲਰ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਦ ਉਹ ਸੈਮਪੇਨ ਦੀ ਅੱਧੀ ਬੋਤਲ ਪੀ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਟੱਬ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਡੋਬ ਲੈਂਦਾ।

ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਚੈਖੋਵ ਮਾਸਕੋ ਦੇ ਰੌਲੇ ਰੱਪੇ ਤੇ ਭੀੜ ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੇ ਫਲੈਟ ਵਿਚ ਬਾਰੀ ਦੀ ਚੁਗਾਠ 'ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਰੱਖ ਕੇ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ "ਸ਼ਿਕਾਰੀ" ਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤਣ ਲੱਗੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਔਖ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਗਈ।

ਲਰਮਨਤੋਵ ਦੇ ਹੱਥ ਜੋ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦਾ, ਓਸੇ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖ ਲੈਂਦਾ।

ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਝਟਪਟ ਲਿਖ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਰੂਹ ਵਿਚ ਗਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣ, ਤੇ ਫੇਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਟ ਤਰਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣ।

ਅਲੈਕਸੀ ਤਾਲਸਤਾਏ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਦੇ ਇਕ ਰਿੰਮ ਕਾਗਜ਼ ਪਏ ਹੋਏ ਹੋਣ। ਤੇ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚਲੀ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਸੁੱਝਣ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਇੰਜ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਜਾਦੂ ਦੀ ਗੋਂਦ ਦੇ ਧਾਗੇ ਖੁਲ੍ਹਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਫੇਰ ਖੁਲ੍ਹਦੇ ਹੀ ਜਾਣ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕਹਿ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਸੁਝਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਉਸ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਵਿਚ ਦੌੜਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮਿਲਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਵੀ ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਲਿਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਿਖਣਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਉਸ ਸਵਾਦਲੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹਨ, ਜਦ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਖਿਆਲ ਜਾਂ ਚਿਤਰ ਅਚੇਤ ਮਨ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ 'ਚੋਂ ਉਭਰ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਉਠਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਜਾਂ ਚਿਤਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਨਾ ਲਿਖ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ।

ਖਿਆਲਾਂ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਚਿਤਰਾਂ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰਕਤ ਵੀ, ਪਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਜਾਗਣ 'ਤੇ ਇਕ ਬਿੰਦ ਦੀ ਬਿੰਦ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਆਦਮੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾਂ ਵੀ ਜਤਨ ਕਰੇ, ਉਹ ਫੜ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਕ ਅਹਿਸਾਸ ਕਿ ਕੋਈ ਬੜੀ ਅਸਾਰਧਨ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀ ਚੀਜ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸੇ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਆਦਤ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਝਟਪਟ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖ ਲਏ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਅਗਲੇ ਬਿੰਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਗਾਇਬ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣ।

ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕਵੀ ਬੇਰਾਂਗਰ ਸਸਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹਾਊਸ 'ਚ ਆਪਣੇ ਗੀਤ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਈਲੀਆ ਅਹਿਰਨਬੁਰਗ ਨੂੰ ਵੀ, ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਕਾਫ਼ੀ ਹਾਊਸਾਂ ਦਾ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਲਿਖਣ ਲਈ ਬੜਾ ਢੁਕਵਾਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਭੀੜ ਵਿਚ ਜੋ ਇਕੱਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਇਕੱਲ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਹੋਵੇ, ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਉਸ ਇਕੱਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਹਾਨਸ ਕ੍ਰਿਸਚਿਅਨ ਐਂਡਰਸਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪਰੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਈ ਜੰਗਲ ਬੜਾ ਰਾਸ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਬੜੀ ਤਿੱਖੀ ਨਜ਼ਰ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੇਵਦਾਰ ਦੀ ਛਿੱਲ 'ਤੇ ਨਿੱਕੀ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ ਚੀਜ਼ ਵੀ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਖੁਰਦਬੀਨ 'ਚੋਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਉਹ ਬੜੀ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਤਾਣਾ ਬੁਣ ਲੈਂਦਾ ਸੀ।

ਕਿਸੇ ਬਿਛ ਦਾ, ਕਾਈ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਰੁੰਡ, ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਹਰੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਖੰਬਾਂ ਵਾਲਾ ਪਤੰਗਾ ਚੁੱਕੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕੋਈ ਕੀੜੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬਹਾਦਰ ਡਾਕੂ ਕਿਸੇ ਸੁਹਣੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ—ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਨ, ਜੋ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਨੂੰ ਛੋਹ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਕੋਈ

ਕਹਾਣੀ ਜਨਮ ਲੈਣ ਲਗਦੀ ਸੀ ।

ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੇਰੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਤੇ ਲਿਖਣ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਤੁਅੱਲਕ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਛੁੱਟ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਜਦ ਮੈਂ ਲਿਖਣ ਬੈਠਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਖਿਆਲ ਹੋਵੇ—ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮੀਟਿੰਗ ਜਾਂ ਕਾਨਫਰੰਸ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ । ਤੇ ਏਥੇ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਚੋਖਾ ਸਮਾਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਖਰਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ 'ਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੀਟਿੰਗਾਂ 'ਚ ਜਾਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕਾਂ ਉਤੇ ਸਮਾਜਕ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਲੋੜੋਂ ਵੱਧ ਭਾਰ ਪਾਉਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਸਮਾਂ ਘੱਟ ਅਹਿਮ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕੰਮਾਂ 'ਤੇ ਖਰਚਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਕਲਾ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪਵਾਉਣ । ਆਖਰਕਾਰ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਲੇਖਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਕੰਮ ਹੈ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ । ਤਦ, ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਤੇ ਤਦ ਤਕ ਉਡੀਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਮਾਗ ਉਸ ਚਿੰਤਾ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਕੇ ਹੌਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ । ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ਜਦ ਮੇਰਾ ਮਨ ਬੜਾ ਹਲਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਿਰਫ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਬੈਠਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਦਿਲ ਲਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ।

ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ, ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਆਏ ਹਨ, ਜੋ ਲਿਖਣ ਲਈ ਆਦਰਸ਼ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ, ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਮੈਂ 'ਕੱਲਾ ਹੀ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਸਾਂ, ਜਦ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਆਲ ਵਿਚ ਬਾਤਮ ਤੋਂ ਉਦੇਸਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ । ਸਮੁੰਦਰ ਸਲੇਟੀ ਸੀ, ਠੰਢਾ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚਿੱਟੀ ਧੁੰਦ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਬੋਝਲ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਇਕ ਸੁਪਨਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ । ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੈਬਿਨ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਲਿਖਦਾ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਉਠ ਬਹਿੰਦਾ ਤੇ ਬਾਰੀ 'ਚੋਂ ਕੰਢਿਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ । ਚੁਫੇਰੇ ਦੀ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇੰਜਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਮੁਰਗਾਬੀਆਂ ਦੀ ਚਹਿਕਾਰ ਹੀ ਤੋੜਦੀ ਸੀ । ਮੈਂ ਬੜੀ ਹੀ ਸੌਖ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਸਾਂ । ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਸੀ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਲਿਖਣ ਨਾਲੋਂ ਹਟਦਾ । ਮੈਂ ਮਨੋਂ ਤਨੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰੁੱਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ । ਖੁਲ੍ਹੇ ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਕਿਸੇ ਵਿਘਨ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਹਰਕਤ, ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਪਸਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਥਾਵਾਂ, ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ ਉਤਲੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ, ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਚਿਰ ਦੀਆਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ—ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਿਆਲ ਦੇ ਪੀਲੇ ਪਾਣੀ 'ਚੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਸਾਂ—ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਹਣੀ ਤੌਰੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ ।

ਇਕ ਹੋਰ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਮੈਂ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੜੇ ਹੌਲੇ ਮਨ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਲਫਜ਼ ਬੜੀ ਰਵਾਨੀ ਨਾਲ ਕਲਮ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਦ ਮੈਂ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਘਰ ਵਿਚ ਮੋਮਬੱਤੀ ਦੀ ਤਿੜਕਦੀ ਹੋਈ ਲੋਅ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸਾਂ । ਮੇਰੇ ਚੁਫੇਰੇ ਸਤੰਬਰ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ, ਤੇ

ਸਮੁੰਦਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਕਿਸੇ ਵਿਘਨ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਪੱਤੇ ਝੜ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖੀ ਚੀਜ਼ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਮੈਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਾਫ਼ੀ ਰਾਤ ਬੀਤਣ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਕਿ ਖੂਹ ਵਿਚ ਬਾਲਟੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਦਕਾ ਉਹ ਪੁਰਾਣਾ ਬਾਗ ਸੀ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਝੜ ਦੀ ਉਸ ਲੰਮੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਠੰਢੇ ਜੰਗਲ ਮੀਲਾਂ ਤੀਕ ਚੁਫੇਰੇ ਪਸਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਝੀਲਾਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲੋਅ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਗਮਗਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਕਿਸੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਇਕੱਲ ਭਰੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਜਗਮਗਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ, ਕਿ ਜਦ ਵੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਸੁਖਾਵਾਂ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਆਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਆਸ ਏਨੀ ਕੁ ਹੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਜੰਗਲ ਦੀ ਨਦੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਬਿਛ ਦੀ ਥਾਂ ਥੱਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਾਂਗਾ।

ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਅਤੇ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਛੋਹਾਂ

ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਰਿਗਾ ਦੇ ਲਾਗੇ ਮਾਜ਼ੋਰੀ ਨਾਂ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਕਸਬੇ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਉਤਰ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬਖਾਨੇ ਵਿਚ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਇਕ ਮਾਡੂਏ ਜਿਹੇ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ 'ਤੇ ਪਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਧੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਵਿੰਗੀਆਂ ਟੇਢੀਆਂ ਟਾਕੀਆਂ ਵਾਲੀ ਜੈਕਟ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਰਿਗਾ ਦੀ ਖਾੜੀ 'ਤੇ ਸਿਆਲ ਦੀਆਂ ਠੰਡੀਆਂ ਯੱਖ ਹਵਾਵਾਂ ਸ਼ੁਕਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵਹਿ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਮੋਟੀ ਤਹਿ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਬਰਫ਼ ਭਰੀ ਪੁੰਦ ਵਿਚੋਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਉਹ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਨਿੱਘ ਮਾਨਣ ਲਈ ਸ਼ਰਾਬਖਾਨੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਆਰਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਗਵਾਚੀ ਹੋਈ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ, ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਇਕ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬੈਂਚ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੈਕਟ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਚਿੱਟਾ ਜੱਤਲ ਕੁੱਤਾ, ਠੰਢ ਸਦਕਾ ਕੰਬਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦੀ ਲੱਤ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗ ਕੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਲਾਗਲੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਕੁਝ ਨੌਜਵਾਨ ਬੈਠੇ ਬੀਅਰ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਟੋਪੀਆਂ ਉਤੇ ਪਈ ਹੋਈ ਬਰਫ਼ ਪੰਘਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤੁਪਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਕਬਾਬ ਦੀਆਂ ਸੈਂਡਵਿਚਾਂ 'ਤੇ ਚੌਅ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਫੁਟਬਾਲ ਦੇ ਮੈਚ ਬਾਰੇ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਚੌਂਦੇ ਹੋਏ ਪਾਣੀ ਵੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣੀ ਸੈਂਡਵਿਚ ਦਾ ਟੋਟਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਕੁੱਤੇ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਮੇਜ਼ ਵੱਲ ਆਇਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਲੱਤਾਂ 'ਤੇ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਸਧਰਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ।

“ਪੇਤੀ!” ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਨਰਮ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। “ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ? ਉਸ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਤੰਗ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਪਿਆ ਏ?”

ਪੇਤੀ ਉਥੋਂ ਹਿਲਿਆ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਗਲੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਕੰਬੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗਿੱਲੇ ਢਿੱਡ ਉਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈਆਂ, ਪਰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਉਤਾਹ ਚੁੱਕ ਲਈਆਂ। ਨੌਜਵਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਗਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਮੁੜ ਮੁੜ ਬੀਅਰ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਕੁੱਤੇ ਵੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਗਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ, ਜਦ ਕੇ ਬਾਰੀਆਂ ਬਰਫ਼ ਨਾਲ ਢੱਕੀਆਂ ਗਈਆਂ

ਸਨ, ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੰਡੀ ਯਖ ਬੀਅਰ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ।

“ਪੇਤੀ!” ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਫੇਰ ਬੁਲਾਇਆ। “ਪੇਤੀ! ਏਧਰ ਆ ਜਾ।”

ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕੁੱਤੇ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਪੂਛ ਹਿਲਾਈ, ਜਿਵੇਂ ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਲਈ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾਈ। ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ: “ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਬੁਰਾ ਹੈ। ਪਰ ਤੂੰ ਗ਼ਰੀਬ ਏਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸੈਂਡਵਿਚ ਖਰੀਦ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਹੈ ਨਾ?”

“ਓਏ ਪੇਤੀ, ਪੇਤੀ!” ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਤੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਸਦਕਾ ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੰਬੀ।

ਪੇਤੀ ਨੇ ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਪੂਛ ਹਿਲਾਈ ਤੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਬੁੱਢੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਬੇ ਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਸੱਦ ਕੇ ਹੋਰ ਸ਼ਰਮਸ਼ਾਰ ਨਾ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਹੀ ਸ਼ਰਮਸ਼ਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਮੰਗਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਖੀਰ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਉਭਰਵੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਹਰੀ ਟੋਪੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਕੁੱਤੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ।

“ਮੰਗਤਿਆਂ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਏ? ਤੇਰਾ ਮਾਲਕ ਕਿਥੇ ਵੇ?” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਹੁਣ ਕੁੱਤਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪੂਛ ਹਿਲਾਉਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਭੌਂਕਿਆ।

“ਤੂੰ ਚੰਗਾ ਬੰਦਾ ਏਂ, ਸ਼ਹਿਰੀਆ!” ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਕੁੱਤਾ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਏ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਆ ਪਿਆ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਜੇ ਚਲਣਾ। ਵੇਖ, ਕਿੰਜ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਏ ਤੇ ਮੰਗਣਾ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਉਲਟ ਏ।”

ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸ ਪਏ।

“ਸੁਹਣੀ ਆਖੀ ਏ, ਵਾਲੇਨਤਿਨ!” ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਕਬਾਬ ਦਾ ਇਕ ਟੋਟਾ ਕੁੱਤੇ ਵੱਲ ਸੁੱਟਿਆ।

“ਵੇਖੀਂ, ਮੂੰਹ ਨਾ ਲਾਈਂ!” ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਘੰਡੀਦਾਰ ਧੌਣ, ਦੋਵੇਂ ਲਾਲ ਸੂਹੇ ਹੋ ਉਠੇ।

ਕੁੱਤੇ ਨੇ ਕਬਾਬ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤਕ ਨਹੀਂ ਤੇ ਪੂਛ ਨਿਵਾ ਕੇ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਕੋਲ ਚਲਾ ਗਿਆ।

“ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਭੋਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ!” ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਕੁਝ ਲੱਭਣ ਲੱਗਾ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਮੈਲੇ ਸਿੱਕੇ ਕੱਢ ਕੇ, ਕੰਬਦੇ ਹੋਏ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤਲੀ ਮੈਲ ਪੁੰਝਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿਣਿਆ। ਗੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਉਭਰਵੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਉਲਟ ਕੋਈ ਹੋਰ ਫਿਕਰਾ ਕੱਸਿਆ ਤੇ ਗਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਮੁੜ ਬੀਅਰ ਪਾਈ ਜਾਣ ਲੱਗੀ।

ਕਾਊਂਟਰ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲੇ ਸਿੱਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਰੱਖੇ।

“ਇਕ ਸੈਂਡਵਿਚ,” ਉਸ ਨੇ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ।

ਕੁੱਤਾ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖੜੋਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਛ ਲੱਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਕਾਊਂਟਰ 'ਤੇ ਖੜੋਤੀ ਕੁੜੀ ਨੇ ਪਲੇਟ ਵਿਚ ਦੋ ਸੈਂਡਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਉਸ ਵੱਲ ਵਧਾਏ ।

“ਮੈਂ ਇਕੋ ਮੰਗਿਆ ਸੀ,” ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਈ ਲੈ ਲੈ, ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਖਾਸ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਲੱਗਾ,” ਕੁੜੀ ਨੇ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ।

“ਸ਼ੁਕਰੀਆ,” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

ਸੈਂਡਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬਖਾਨੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਸੁੰਢੇ ਰੇਲਵੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਹਨੇਰੀ ਦਾ ਇਕ ਬੁੱਲਾ ਉਥੋਂ ਲੰਘ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਹਾਲੀਂ ਦਿਸਹੱਦੇ ਕੋਲ ਦੂਰ ਵਿਖਾਲੀ ਦੇ ਰਿਹਾ । ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਮੱਧਮ ਕਿਰਨਾਂ ਨੇ ਲੀਲਪ ਨਦੀ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰਲੇ ਚਿੱਟੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਬੈਂਚ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸੈਂਡਵਿਚ ਦਿੱਤਾ, ਦੂਜਾ ਉਸ ਨੇ ਮਧੋਲੇ ਹੋਏ ਰੁਮਾਲ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ ।

“ਪੇਤੀ, ਪੇਤੀ, ਤੂੰ ਵੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਮੁਰਖ ਏਂ!” ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਕੁੱਤੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ਜੋ ਸੈਂਡਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਕੰਬ ਉਠਿਆ ਸੀ ।

ਉਸ ਨੇ ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਦ ਕਿ ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਜੈਕਟ ਦੀ ਬਾਂਹ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝੀਆਂ । ਹਵਾ ਸਦਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਚੋਅ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਮਾਜ਼ੇਰੀ ਵਿਚ ਵੇਖੇ ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਬਿਆਨ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਛੋਟੇ ਵੱਲ ਖਿਚਦਾ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚਲਾ ਸਾਰਾ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ । ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਮੰਗਤਿਆਂ ਵਰਗੀ ਹਾਲਤ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਛੋਹ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਉ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਰ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ—ਜਿਵੇਂ ਵਿੰਗੀਆਂ ਟੇਢੀਆਂ ਟਾਕੀਆਂ ਵਾਲੀ ਜੈਕਟ, ਜੋ ਇਕ 'ਕੱਲੇ ਕਾਰੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੱਲ ਸੈਣਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਟੋਪੀਆਂ 'ਚੋਂ ਚੋਅ ਰਹੇ ਪੰਘਰਦੀ ਹੋਈ ਬਰਫ ਦੇ ਤੁਪਕੇ, ਠੰਡੀ ਯਖ ਬੀਅਰ, ਸਿੱਕੇ, ਜੋ ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚਲਾ ਪੂੜ ਸਦਕਾ ਮੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਤੇ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸਮੁੰਦਰ ਵਲੋਂ ਆ ਰਹੀ ਚਿੱਟੀ ਯਖ ਹਵਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਹਾਣੀ 'ਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਦਿਸੇਗੀ ।

ਅਜੋਕੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ, ਖਾਸ ਕਰ ਸਾਡੇ ਨੌਜਵਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਘਾਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਜਾਦੂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਚੈਬੇਵ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਕਹਾਣੀ ਰੁੱਖੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮੱਛੀ ਭੁੰਨਣ ਵਾਲੀ ਉਸ ਸੀਖ ਵਾਂਗ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੱਛੀ ਲਾਹ ਲਈ ਗਈ ਹੋਵੇ । ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਤੇ ਅਹਿਮੀਅਤ ਭਰੀਆਂ ਨਿਗੂਣੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਜ਼ਰ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਆ ਸਕਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਅਜਿਹੇ ਲੇਖਕ ਹਨ ਜੋ ਲੋੜੋਂ ਵਧ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਅਕੇਵੇਂ ਭਰੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭਰ ਕੇ ਬੋਝਲ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਤਦੇ ਜਾਇਜ਼ ਹਨ, ਜੋ ਉਹ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਹੋਣ, ਤੇ ਉਹ ਪਾਤਰ ਜਾਂ ਘਟਨਾ

'ਤੇ ਚਾਨਣ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਨ।

ਮਿਸਾਲ ਲਈ, ਚਾਣਚਕ ਪਏ ਮੀਂਹ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੀਂਹ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਬਾਰੀ ਥੱਲੇ ਪਏ, ਇਕ ਮੁੜੇ ਹੋਏ ਕਾਗਜ਼ ਉਤੇ ਡਿਗ ਕੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲੀਆਂ।

ਜਾਂ, ਮੌਤ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਉਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਖਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਅਲੈਕਸੀ ਤਾਲਸਤਾਏ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ "ਪਰੀਖਿਆ" ਵਿਚ ਵਖਾਲਿਆ ਹੈ।

ਦਾਸ਼ਾ, ਜੋ ਕਿ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁਖ ਪਾਤਰਾਂ 'ਚੋਂ ਹੈ, ਥੱਕ ਹਾਰ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਉਹ ਜਾਗਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਬੱਚਾ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਵਾਲ ਕੰਢਿਆਂ ਵਾਂਗ ਖੜੋਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਜਦ "ਮੈਂ ਸੁਤੀ ਹੋਈ ਸਾਂ ਕਿ ਮੌਤ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਮੜ ਗਈ....." ਦਾਸ਼ਾ ਨੇ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਹੰਝੂ ਲਿਆ ਕੇ ਤੇਲੇਨਿਦ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। "ਰਤਾ ਸੋਚ ਖਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ ਕੰਢਿਆਂ ਵਾਂਗ ਖੜੋਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਤਸੀਹੇ ਝਲਦਾ ਰਿਹਾ ਜਦ ਕਿ ਮੈਂ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸਾਂ।"

"ਤੇ ਉਹ ਝਾਤੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣਿਉਂ ਹਟਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਬੱਚਾ ਮੌਤ ਨਾਲ ਘੁਲਿਆ ਸੀ।"

ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਛੋਹ (ਬੱਚੇ ਦੇ ਵਾਲ ਕੰਢਿਆਂ ਵਾਂਗ ਖੜੋਤੇ ਸਨ) ਕਿਸੇ ਲੰਮੇ ਚੌੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਅਸਰ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਵਿਸਥਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕੋਈ ਛੋਹ ਤਦੇ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਖਾਸ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੋਵੇ। ਵਿਸਥਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਚੁਣ ਕੇ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਰਚਨਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਜਾਪਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਹਿਜ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਹੀ ਕੰਮ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਤੇ ਸਹਿਜ ਗਿਆਨ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੇਖਕ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਸਵੀਰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਸਕੇ। ਸਹਿਜ ਗਿਆਨ ਸਦਕਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲਕਾਰ ਬੀਤੇ ਹੋਏ ਦੌਰ ਤੇ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਦੌਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਰੁਝਾਨਾਂ ਤੇ ਸੋਚਣ ਤੇ ਤਰੀਕਿਆਂ 'ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਨਾ ਕਦੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਗਿਆ ਸੀ, ਨਾ ਸਪੇਨ, ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਸਪੇਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਵਿਤਾ "ਪੱਥਰ ਦਾ ਮਹਿਮਾਨ" ਲਿਖੀ ਸੀ ਤੇ "ਪਲੇਗ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਭੋਜ" ਵਿਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚੀ ਸੀ, ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਲੇਖਕਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਤਸਵੀਰ ਨਹੀਂ ਖਿੱਚੀ ਗਈ।

ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਛੋਹ ਸਦਕਾ ਪਾਠਕ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਸਵੀਰ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਲੇਖਕ ਉਸ ਨੂੰ ਵਖਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਪਾਤਰ, ਕੋਈ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਹਾਲਤ, ਕੋਈ ਘਟਨਾ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਪੂਰਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦੌਰ।

“ਚਿੱਟੀਆਂ ਰਾਤਾਂ”

ਵੇਜ਼ਨੇਸੇਨਏ ਦੇ ਘਾਟ ਤੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਸਾਡਾ ਜਹਾਜ਼ ਓਨੇਗਾ ਝੀਲ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਏਥੇ ਉੱਤਰ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਝੀਲਾਂ ਵਿਚਕਾਰ, ਨੇਵਾ ਜਾਂ ਲੈਨਿਨਗ੍ਰਾਦ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਉਤੇ ਨਹੀਂ-ਮੈਂ “ਚਿੱਟੀਆਂ ਰਾਤਾਂ” ਵੇਖੀਆਂ। ਪੂਰਬੀ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਬੜਾ ਨੀਵਾਂ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਪੀਲਾ ਚੰਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਚਾਨਣ ਦੁੱਧ ਚਿੱਟੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਪੁੰਦਲਾ ਜਿਹਾ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜਹਾਜ਼ ਥੱਲੇ ਰਿੜਕੀਆਂ ਜਾਂ ਰਹੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਬੇ ਆਵਾਜ਼ ਬੜੀਆਂ ਪਿਛਾਂਹ ਵੱਲ ਵਹਿ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਦੇਵਦਾਰ ਦੇ ਬਿਛਾਂ ਦੀ ਛਿੱਲ ਹਚਕੋਲੇ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗਿਰਜੇ ਤੋਂ ਘੜਿਆਲ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਟੁਟਕੀਆਂ। ਉਹ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਬੜੀ ਦੂਰੋਂ ਸਾਡੇ ਤਕ ਆਈਆਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਤਹ 'ਤੇ ਤੁਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚਾਂਦੀ ਵੰਨੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਅਗਾਂਹ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਸੰਗਮਰਮਰੀ ਮਟਕ ਚਾਨਣੇ ਅਤੇ ਪਰੀ-ਲੋਕ ਦੀ ਸੋਨ ਰੰਗੀ ਭਾਹ ਵਾਲੀਆਂ ਇਹ “ਚਿੱਟੀਆਂ ਰਾਤਾਂ”, ਜੋ ਬਿਆਨੋਂ ਬਾਹਰੀਆਂ ਹਨ, ਏਨੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ 'ਤੇ ਜਾਦੂ ਪੂੜ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਉਹ ਉਦਾਸੀ ਭਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਬੜੀ ਥੋੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਤਰੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਫ਼ਰ 'ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਫੇਰ ਵੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣੀ ਪਛਾਣੀ ਹੋਈ ਲਗ ਰਹੀ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰ ਚੈਰੀ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਚਿੱਟੇ ਫੁੱਲ, ਜੋ ਬਹਾਰ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਮਲਾਉਂਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਵੇਜ਼ਨੇਸੇਨਏ ਵਿਚ ਮਹਿਕੇ ਹੋਏ ਠੰਢੇ ਫੁੱਲ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਪਰ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਫੁੱਲਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਜਾ ਰਿਹਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੁੱਤ ਬੀਤ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕੁਮਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।

ਮੈਂ ਪੇਤ੍ਰੋਜ਼ਾਵੋਦਸਕ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਹ ਉਹ ਵਰ੍ਹਾ ਸੀ, ਜਦ ਗੋਰਕੀ ਨੇ “ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ” ਨਾਂ ਥੱਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਾਪਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਲੇਖਕ ਟੋਲੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ, ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਸੀ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਗੋਰਕੀ ਨੇ ਸੁਝਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਮੈਂ ਪੇਤ੍ਰੋਜ਼ਾਵੋਦਸਕ ਦੇ ਪੇਤ੍ਰੋਵੋਦਸਕੀ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪੀਤਰ ਪਹਿਲੇ ਨੇ ਬੰਬ ਤੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਮਗਰੋਂ ਉਥੇ ਤਾਂਬੇ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਮਗਰੋਂ ਉਥੇ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਣ ਲਗੀਆਂ ਸਨ।

ਮੈਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ, ਕਿ ਕੁਝ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਟੋਲੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਭਾਵੇਂ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਟੋਲੀ ਦੇ ਲੇਖਕ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਬਣਾ ਲੈਣ, ਪਰ ਸਾਰੇ 'ਕੱਠੇ' ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦੇ। ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ 'ਤੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਛਾਪ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਅਸਲੀਅਤ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਉਹ ਵੱਖਰੀ ਜਾਪਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਤਿੰਨ ਆਦਮੀ ਇਕੋ ਵਾਇਲਿਨ ਵਜਾਉਣ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੇਖਕ ਸਾਂਝੀ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦੇ।

ਜਦ ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਗੋਰਕੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਝੁਣਬੁਣੀ ਜਿਹੀ ਆਈ ਤੇ ਉਹ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਮੇਜ਼ ਵਜਾਉਣ ਲੱਗੇ, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ। ਫੇਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਸੋਚਣ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ :

“ਵੇਖ ਜਵਾਨਾ, ਕਿਤੇ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਇਹ ਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਏ ਕਿ ਤੂੰ ਲੋੜੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ੈਭਰੋਸੇ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਏਂ। ਪਰ ਕੋਈ ਥੱਲ ਨਹੀਂ, 'ਕੱਲਾ ਹੀ ਜਾਹ ਤੇ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖ। ਬਸ ਏਨਾ ਖਿਆਲ ਰਖੀਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਨਾ ਹੋਣਾ ਪਏ।”

ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਤੇ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕਾਰਖਾਨੇ ਬਾਰੇ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖਣ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਏ, ਉਤਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਖਿੱਚ ਰਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਵਧੇਰੇ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖ ਸਕਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਉਹ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਜੋ ਉਤਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਹਣਾ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਚਿੱਟੀਆਂ ਰਾਤਾਂ, ਅਹਿਲ ਖੜੋਤੇ ਪਾਣੀ, ਜੰਗਲ, ਚੈਰੀ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਨੋਵਗੋਰੋਦ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਬੋਲੀ, ਕਾਲੇ ਜਹਾਜ਼, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਵੇਂ ਹੋਏ ਅਗਲੇ ਸਿਰੇ ਹੰਸਾਂ ਦੀਆਂ ਧੌਣਾਂ ਵਾਂਗ ਜਾਪ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਢੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰੰਗੀਨ ਬੋੜੀਆਂ।

ਪੇਤ੍ਰੋਵੋਦਸਕ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਏਧਰ ਓਧਰ ਪਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਾਈ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਉਥੇ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸੰਘਣੀ ਬਸਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲਾਗਲੀ ਝੀਲ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਲਿਸ਼ਕ ਅਤੇ ਉਪਰ ਨਿਖਰੇ ਹੋਏ ਸਾਫ਼ ਅਸਮਾਨ ਸਦਕਾ ਸ਼ਹਿਰ ਜਗਮਗਾਉਂਦਾ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਥੇ ਪੁਜਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ 'ਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਪੇਤ੍ਰੋਵੋਦਸਕੀ ਦੇ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਦਿਲਚਸਪ ਜਾਪਿਆ। ਉਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਪੀਟਰ, ਸਕਾਟਲੈਂਡ ਦੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬੜੇ ਕਾਬਿਲ ਰੂਸੀ ਕਾਰੀਗਰਾਂ, ਧਾਤਾਂ ਪੰਘਰਾਉਣ ਦੇ ਖਾਸ ਤਰੀਕਿਆਂ, ਪੁਰਾਣੇ ਰਸਮਾਂ ਰਵਾਜ਼ਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੇਰੀ ਕਿਤਾਬ ਲਈ ਵਧੀਆ ਮਸਾਲਾ ਸੀ।

ਚੋਖਾ ਸਾਰਾ ਪੜ੍ਹ ਲੈਣ ਪਿਛੋਂ, ਮੈਂ ਕਿਵਾਚ ਨਾਂ ਦੇ ਝਰਨਿਆਂ ਕੋਲ, ਕਿਜ਼ੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦਿਨ

ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਹਣੇ ਡਿਜ਼ਾਇਨ ਵਾਲਾ, ਲੱਕੜ ਦਾ ਗਿਰਜਾ ਹੈ।

ਕਿਵਾਚ ਦੇ ਝਰਨੇ ਗਰਜ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਵੇਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਦੇਵਦਾਰ ਦੇ ਮੋਛੇ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਵੇਲੇ ਗਿਰਜੇ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸੁਹਣੀ ਤੇ ਸੁਹਲ ਇਮਾਰਤ ਉਸਾਰਨ ਲਈ ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਕੰਮ ਹੀਰੋ ਤਰਾਸ਼ਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਉਹ ਆਮ ਤਰਖਾਣਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਓਨੇ ਕੁ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਸਮਾਂ ਏਡੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਉੱਤਰੀ ਪ੍ਰਦੇਸ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦਿਆਂ ਮੈਂ ਅਣਗਿਣਤ ਝੀਲਾਂ ਤੇ ਜੰਗਲ ਵੇਖੇ, ਠੰਢੀ ਧੁੱਪ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਵੰਨੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖੇ, ਤੇ ਬੜੇ ਘਟ ਲੋਕ ਵੇਖੇ।

ਪੇੜੋਜ਼ਾਵੇਦਸਕ ਵਿਚ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਚੋਖੀ ਥਾਂ ਮਲਣੀ ਸੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਘਟ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਉਹ ਕਿਤਾਬ ਮੈਂ ਪੇੜੋਜ਼ਾਵੇਦਸਕ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਕ ਅਧਿਆਪਕਾ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕਮਰਾ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਿਆ। ਉਹ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਸੰਕੋਚ ਭਰੇ ਸੁਭਾ ਵਾਲੀ, ਤੀਵੀਂ ਸੀ, ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਈ, ਛੁੱਟ ਉਸ ਦੀ ਐਨਕ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਜੋਗੀ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਸੇਰਾਫਿਮਾ ਇਵਾਨੋਵਾ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਮਸਾਲੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ 'ਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣ ਰਹੀ। ਧਾਗਿਆਂ ਦੇ ਕਈ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸਿਰੇ ਸਨ, ਜੋ ਦੂਜੇ ਸਿਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਹੇ। ਜਿਹੜਾ ਮਸਾਲਾ ਮੈਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ 'ਚੋਂ 'ਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਹੀ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਜੁੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਨਿਰਜੀਵ ਜਿਹਾ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਨਾ ਸਥਾਨਕ ਰੰਗਣ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜਾਨ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮਸ਼ੀਨਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ, ਫੋਰਮੈਨਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਇਕ ਉਦਾਸੀ ਜਿਹੀ ਵਿਚ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਘਾਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੰਜ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਛੋਹ ਆਉਣੋਂ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਅਸਲੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਮੈਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਬਾਰੇ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹੋ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹੋ-ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰਖਦੇ ਹੋ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਝਾਕਦੇ ਹੋ। ਜਦ ਵੀ ਕਦੇ ਮਸ਼ੀਨ ਦੀ ਭੈੜੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੀੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਜਦ ਕੋਈ ਕਾਰ ਕਿਸੇ ਢਾਲੂ ਰਾਹ 'ਤੇ ਜੋਰ ਲਾ ਕੇ ਉਤਾਰ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸਾਹ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ

ਕਾਰੀਗਰ ਦਾ ਆਪਣੇ ਔਜ਼ਾਰਾਂ ਲਈ ਇਹ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਰਵੱਈਆ ਹੈ।

ਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਮਸਾਲੇ ਨੂੰ ਜਦ ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਢਾਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਘਬਰਾਹਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ—ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਨੱਚਣਾ ਜਾਂ ਕਾਂਤ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨਾ ਪੈ ਜਾਏ। ਮੁੜ ਮੁੜ ਮੈਨੂੰ ਗੋਰਕੀ ਦਾ ਕਿਹਾ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਨਾ ਕਰਾਂ। ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਘਬਰਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ: ਲਿਖਣ ਸੰਬੰਧੀ ਮੇਰਾ ਜੋ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਟ ਵਜ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਸਾਲੇ 'ਚੋਂ ਕਹਾਣੀ ਬਣਾ ਲੈਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖਣੀ ਛੱਡ ਕੇ ਪੇਤ੍ਰੋਜ਼ਾਵੋਦਸਕ ਤੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਸੇਰਾਫੀਮਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਨਿਰਾਸਤਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਇਕ ਅਧਿਆਪਕ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸ ਉਲਝਨ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ।

“ਤੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਇਕ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਮਤਿਹਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰਾਸ ਛੱਡ ਬਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ” ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ। “ਉਹ ਏਨਾਂ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਭਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੇ ਗ਼ੈਰਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਵਖਾਲੀ ਦੇਣੋਂ ਹਟ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ ਤੂੰ ਥਕੇਵੇਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈਂ। ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਪੇਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਨਹੀਂ ਏ, ਫੇਰ ਵੀ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗੀ ਕਿ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਏਥੇ ਜਾਹ ਨਾ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਆਰਾਮ ਕਰ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਇਹ ਥਕੇਵਾਂ ਲੱਥ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਝੀਲ 'ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਹ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰ, ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗੇਗਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਹਾਲਤ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।

ਪੇਤ੍ਰੋਜ਼ਾਵੋਦਸਕ ਛੱਡਣ ਬਾਰੇ ਮੇਰਾ ਫੈਸਲਾ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣ ਦਾ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹਾਲੀਂ ਤੀਕ ਨੇੜਿਉਂ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਝੀਲ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਕੁਝ ਅਗਾਂਹ, ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਥੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਬਾਗ਼ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਲੀਬਾਂ ਅਤੇ ਕਬਰਾਂ ਦੇ ਪੱਥਰ ਵਖਾਲੀ ਦਿੱਤੇ। ਕੁਝ ਉਲਝਨ ਜਿਹੀ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਮੈਂ ਉਥੇ ਮੂਲੀਆਂ ਦੀ ਕਿਆਰੀ ਵਿਚ ਗੋਡੀ ਕਰ ਰਹੇ ਇਕ ਬੁੱਢੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਕਬਰਸਤਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

“ਹਾਂ,” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਬਦੇਸੀਆਂ ਲਈ ਕਬਰਸਤਾਨ ਸੀ ਇਹ। ਹੁਣ ਇਹ ਥਾਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਉਗਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਏ ਤੇ ਕਬਰਾਂ ਦੇ ਪੱਥਰ ਟੁੱਟਦੇ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਕੁਝ ਕੁ ਬਚੇ ਰਹੇ ਨੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਇਸ ਬਹਾਰ ਤਕ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਏ।”

ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਪੰਜ ਛੇ ਪੱਥਰ ਹੀ ਬਚੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਖਿਚਿਆ,

ਜੋ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦਾ ਵਧੀਆ ਨਮੂਨਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਵਾਲੇ ਰੇਲਿੰਗ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੜਾ ਪੁਰਾਣਾ ਪੱਥਰ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆ: 'ਇਹ ਚਾਰਲਸ ਯੂਜੀਨ ਲਾਂਗਸਵਿਲ, ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਦੀ ਕਬਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਪੇਰਪਿਗਨਾਨ ਵਿਚ 1778 ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਪੇਤਰੋਜ਼ਾਵੋਦਸਕ ਵਿਚ, 1816 ਦੇ ਹੁਨਾਲ ਵਿਚ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ। ਰੱਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਸਾਂਤੀ ਦੇਵੇ।"

ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦੀ ਰੁਮਾਂਸ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮਦਦ ਮਿਲ ਸਕੇ।

ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਪਰਤ ਕੇ ਮੈਂ ਸੇਰਾਫੀਮਾ ਇਵਾਨੋਵਨਾ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਪੇਤਰੋਜ਼ਾਵੋਦਸਕ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; ਤੇ ਫੇਰ ਉਥੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵੇਖਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਨਿਗਰਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਕਦੇ ਹਿਸਾਬ ਦਾ ਅਧਿਆਪਕ ਸੀ। ਉਹ ਝੁਰਝਾਏ ਹੋਏ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲਾ ਬੁੱਢਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਐਨਕਾਂ ਲਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਏਨਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਪਤਲਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਉਸ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਹਾਲੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਕਿਥੇ ਰਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਦ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਉਸ ਲਈ ਨਿਤ ਦਿਨ ਵਰਗਾ ਅਕੇਵੇਂ ਭਰਿਆ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗਿਰਜੇ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰਜਿਸਟਰਾਂ ਨੂੰ ਫੋਲਦੇ ਰਹੇ, ਸਗੋਂ ਬੜਾ ਦਿਲਚਸਪ ਕੰਮ ਸੀ—ਉਹ ਕਾਰਾਜ਼ ਲੱਭਣ ਦਾ ਕੰਮ, ਜੋ ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਇਕ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾ ਸਕਣ, ਜੋ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਰੂਸ ਦੇ ਉਤਰੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ, ਪੇਤਰੋਜ਼ਾਵੋਦਸਕ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਥੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲਾਂਗਸਵਿਲ ਬਾਰੇ ਅਜਿਹੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ? ਕੀ ਸਚਮੁੱਚ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਲਿਖਤ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ?

ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੀ ਉਤਾਵਲ ਵਿਚ ਨਿਗਰਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਲਾ ਕੇ ਉਹ ਲਿਖਤਾਂ ਲਭਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਉਥੋਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਉਲਟ ਸੀ। ਸੋ ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਗਿਆ, ਰੋਟੀ ਕੁਝ ਕਬਾਬ, ਚਾਹ, ਸ਼ੱਕਰ ਆਦਿ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਰੀਦੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਸਭ ਨਿਗਰਾਨ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਰਾਤੀਂ ਭੁੱਖਾ ਨਾ ਰਹੇ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਦਸ ਦਿਨ ਤਾਈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਨਿਗਰਾਨ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਸ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸੇ ਹੁੰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਲਾਲ ਪੈਨਸਿਲ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਏ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਭਾਲ ਦੇ ਸਤਵੇਂ ਦਿਨ ਸਾਨੂੰ ਕਬਰਸਤਾਨ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਲਿਖਤ ਮਿਲੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਾਰਲਸ ਯੂਜੀਨ ਲਾਂਗਸਵਿਲ ਦੇ ਦਫ਼ਨਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਜਾਣਾ ਕੁਝ ਅਸਾਧਾਰਨ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੀ। ਨੌਵੇਂ ਦਿਨ

ਦੋ ਖਤ ਮਿਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਾਂਗਸਵਿਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੀ ਤੇ ਦਸਵੇਂ ਦਿਨ ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਮਿਲੀ, ਜੋ ਕੁਝ ਪਾਟੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਾਂਗਸਵਿਲ ਦੀ ਪਤਨੀ, ਮੈਰੀ ਸੈਸਿਲ ਤ੍ਰਿਨੀਤੋ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਪੱਥਰ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਫਰਾਂਸ ਤੋਂ ਆਈ ਸੀ ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪੇਤ੍ਰੋਜ਼ਾਵੋਦਸਕ ਵਿਚ ਰਹੀ ਸੀ।

ਬਸ ਏਨਾ ਕੁਝ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਨਿਗਰਾਨ ਦੀ ਮਦਦ ਸਦਕਾ ਉਥੋਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਲਈ ਲਾਂਗਸਵਿਲ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਏਨਾ ਕੁਝ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ।

ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਲਾਂਗਸਵਿਲ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਦਿਆਂ ਹੀ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਜੋ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਖਿੰਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਚਾਣਚਕ ਇਕ ਸ਼ਕਲ ਲੈ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਢਲ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਾਂ ਰੱਖਿਆ, "ਚਾਰਲਸ ਲਾਂਗਸਵਿਲ ਦੀ ਕਿਸਮਤ" ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਲਾਂਗਸਵਿਲ ਦਵਾਲੇ ਹੀ ਉਸਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਚਾਰਲਸ ਲਾਂਗਸਵਿਲ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਕਾਸਕਾ ਨੇ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਪੇਤ੍ਰੋਜ਼ਾਵੋਦਸਕ ਵਿਚ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਅਖੀਰ ਉਹ ਬੁਖਾਰ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਕ ਪਾਤਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਨਿਰਜਿੰਦ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਪਾਤਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲਾਂਗਸਵਿਲ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਤਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸਾਰਿਆ, ਜੋ ਮੈਂ 'ਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਉਸ ਉਤਰੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਮੈਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ।

ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ 'ਚ ਲਾਂਗਸਵਿਲ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਲੋਕ ਰੋਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਕਿਤੇ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਮੈਂ ਸਵੀਰ ਨਦੀ ਵਿਚ ਲਾਡੋਗਾ ਝੀਲ ਤੋਂ ਓਲੇਗਾ ਝੀਲ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਘਾਟ ਤੋਂ ਇਕ ਤਾਬੂਤ ਚੁਕ ਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਡੈੱਕ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਸਵੀਰ 'ਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ, ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਪਾਇਲਟ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਤਲੀ ਵਿਦਾਇਗੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਪੂਰੀ ਨੀਂਦ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਕਰਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਉਹ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਉਹ ਲੋਕ ਉਸ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਬੜੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਬੜਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਸੀ।

ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰ ਪਾਇਲਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਕਾਰੀਗਰੀ ਨਾਲ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਸਵੀਰ ਦੀਆਂ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਥਾਵਾਂ 'ਚੋਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਗਾਂਹ ਲੈ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰ ਪਾਇਲਟਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ ਸੀ।

ਜਦ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਦੀ ਦੇ ਇਕ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹਿੱਸੇ 'ਚੋਂ, ਉਸ ਦੀ ਧਾਰ ਦੇ ਉਲਟ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਦੋ ਬੇੜੀਆਂ ਸਾਡੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਈਆਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਇੰਜਣ ਪੂਰੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਵਿਚ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਘਟ ਕਰ ਸਕਣ।

ਕੰਢੇ ਉਤਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰ ਰਾਹੀਂ ਪਤਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਹਾਜ਼ ਇਕ ਪਾਇਲਟ ਦਾ ਤਾਬੂਤ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਘਾਟ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਖੜੋਤੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ, ਕਾਲੀਆਂ ਸ਼ਾਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਬੁੱਢੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਖੜੋਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਜਹਾਜ਼ ਘਾਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁਜਦਾ ਕਿ ਉਹ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਰੌਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਿਆਪਾ ਕਰਨ ਲਗਦੀਆਂ। ਸਵਿਰਿਤਸਾ ਤੋਂ ਵੇਜ਼ਨੇਸੇਨਏ ਤਕ ਹਰ ਘਾਟ 'ਤੇ ਹਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਖਾਲੀ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ ਸਿਆਪੇ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਵਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਲਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਚਾਣਚਕ ਸੋਚੇ ਗਏ ਹੋਣ।

ਵੇਜ਼ਨੇਸੇਨਏ ਪੁੱਜਣ 'ਤੇ ਕੁਝ ਪਾਇਲਟ ਜਹਾਜ਼ 'ਤੇ ਆਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਬੂਤ ਦਾ ਢੱਕਣ ਚੁਕਿਆ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਚਿੱਟੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੇ ਉਸ ਤਗੜੇ ਪਾਇਲਟ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ।

ਰੇਸ਼ਮੀ ਤੌਲੀਆਂ ਦੇ ਉਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਤਾਬੂਤ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਿਆਪੇ ਵਿਚ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਜਵਾਨ ਤੀਵੀਂ ਤਾਬੂਤ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੀਲੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸ਼ਾਲ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੇ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਉਂਗਲ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕਦਮ ਪਿਛੇ, ਚਾਲੀਆਂ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਆਦਮੀ, ਕੈਪਟਨ ਦੀ ਵਰਦੀ ਪਾਈ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਿੰਨੇ ਜਣੇ ਪਾਇਲਟ ਦੀ ਧੀ, ਦੋਹਤਾ, ਤੇ ਜਵਾਈ ਸਨ।

ਜਹਾਜ਼ ਨੇ ਆਪਣਾ ਝੰਡਾ ਨਿਵਾਇਆ ਤੇ ਜਦ ਤਾਬੂਤ ਕਬਰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸੀਟੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ।

ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬੇਹੱਦ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ੁਕਰ ਤਾਰੇ ਦਾ ਇਨ ਬਿਨ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਹੈ, ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ, ਉਤਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਤਰ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸ਼ੁੱਕਰ ਤਾਰਾ ਕਦੇ ਵੇਖਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਏਥੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਗਮਗਾਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਹਰੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਜਦ ਕਿ ਪਹੁ ਫੁੱਟ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਇਕ ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਮੋਤੀ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਲਿਸ਼ਕਵਾਂ ਤਾਰਾ ਸੀ ਤੇ ਲਾਡੋਗਾ ਤੇ ਓਨੇਹਸ ਝੀਲਾਂ ਉਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਕਲਾ ਦਾ ਸੋਮਾ

ਇਕ ਵਾਰ ਐਮਲੀ ਜ਼ੋਲਾ ਨੇ ਕੁਝ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮੰਡਲੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਲੇਖਕ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਨਿਰੀਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ।

“ਫੇਰ ਵੀ, ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਇਕੋ ਖਬਰ ਪੜ੍ਹਨ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਾਂਹ ਵਧਣ ਲੱਗੀ ਸੀ ਤੇ ਏਨੀ ਲੰਮੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬੱਧੀ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਨਾਵਲ ਲਿਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਤਾਂ ਕੀ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ?” ਉਸ ਮੰਡਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਮੁਪਾਸਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

ਜ਼ੋਲਾ ਨੇ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੁਪਾਸਾਂ ਆਪਣਾ ਹੈਟ ਚੁੱਕ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਇੰਜ ਚਲੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਲੇਖਕ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜ਼ੋਲਾ ਵੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਵਧੇਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਵੀ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਵੱਡੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੈ।

ਕਲਪਨਾ ਉਹ ਜ਼ਰਖੇਜ਼ ਧਰਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਨਸਰ, ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸੋਚਾਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਲਪਨਾ, ਕਲਾ ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਲਾਤੀਨੀ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਕਲਾ ਦਾ “ਸਦੀਵੀ ਸੂਰਜ ਤੇ ਰੱਬ ਹੈ।”

ਪਰ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਲਿਸ਼ ਲਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਚਕਾਚੁੰਧ ਸੂਰਜ ਧਰਤੀ ਸਦਕਾ ਹੀ ਚਾਨਣ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਚਾਨਣ ਗਵਾ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਲਪਨਾ ਕੀ ਹੈ? ਇਕ ਔਖਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ਇਹ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਆਰਕਾਦੀ ਗਾਏਦਾਰ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਹ “ਇਕ ਉਲਝਣ” ਹੈ।

ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਈਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਸਕਦੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਆਦਮੀ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਵਰਗੀ ਜਿਦ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਚਾਹ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

“ਇਹ ਕੀ ਏ? ਇਹ ਕਿਉਂ ਏ?” ਉਹ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਮੁਕਣ 'ਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਸਿੱਧੇ ਜਵਾਬ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਜਵਾਬ ਲੱਭਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਸਕੇ।

ਹੁਣ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਪੁੱਛੇ : “ਤੇ ਕਲਪਨਾ ਕੀ ਏ?” ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਸ ਲਫਜ਼ ਦਾ ਸਹੀ

ਉਚਾਰਣ ਵੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਕਲਪਨਾ ਦੀ, ਇਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੇਣੀ ਕਿ ਉਹ, “ਕਲਾ ਦਾ ਸੂਰਜ ਹੈ,” ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਉਲਝਨ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਏ, ਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਖਹਿੜਾ ਹੀ ਛੁਡਾਉਣਾ ਪਏਗਾ।

ਬੱਚੇ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਗੱਲ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਸੌਖਾ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਕਲਪਨਾ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਉਹ ਗੁਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਸਦਕਾ, ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਨਿਰੀਖਣ, ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਯਥਾਰਥਕ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਖਿਆਲੀ ਬੰਦਿਆਂ ਤੇ ਖਿਆਲੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਇਕ ਖਿਆਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। (ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਸਾਢੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਹੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।)

“ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਕੀ ਯਥਾਰਥਕ ਦੁਨੀਆਂ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ?” ਸਾਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

“ਕਿਉਂਕਿ ਯਥਾਰਥਕ ਦੁਨੀਆਂ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਏਨੀ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਤੇ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ ਤੇ ਨਾਲੇ, ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਵੇਖ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ, ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਤਿੰਨ ਸਦੀਆਂ ਪਿਛਾਂਹ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤੇ ਗੈਲਿਲੀਉ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ; ਜਾਂ 1814 ਵਿਚ ਪੈਰਿਸ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ; ਜਾਂ ਮਾਸਕੋ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਐਕਰੋਪੋਲਿਸ਼ ਦੇ ਸੰਗਮਰਮਰੀ ਥੰਮ੍ਹ ਨਹੀਂ ਛੋਹ ਸਕਦਾ; ਜਾਂ ਗੋਰੋਲ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ; ਜਾਂ ਸੰਸਦ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਮਾਰਾਤ ਦੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਸਕਦਾ; ਜਾਂ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਂਤ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਨੂੰ ਤੇ ਉਸ ਉਤਲੇ ਤਾਰਿਆਂ ਭਰੇ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ—ਜਦ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਮੁੰਦਰ ਕਦੇ ਵੇਖਿਆ ਤਕ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਆਦਮੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸਿਖਣਾ, ਵੇਖਣਾ, ਸੁਣਨਾ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਏਥੇ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚਲੀਆਂ ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭਰਦੀ ਹੈ।”

ਬਹਿਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾਂਗੇ, ਜੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮਿਸਾਲ ਲਈ, ਕੀ ਕਲਪਨਾ ਤੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲੀਕ ਖਿੱਚੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਨਹੀਂ।

ਨਿਊਟਨ ਦਾ ਆਕਰਸ਼ਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ, ਤ੍ਰਿਸਤਨ ਤੇ ਇਸੋਲਤ ਦੀ ਦੁਖਾਂਤ ਕਹਾਣੀ, ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਦਾ ਤੋੜਿਆ ਜਾਣਾ, ਲੈਨਿਨਗ੍ਰਾਦ ਵਿਚ ਸੁਹੱਪਣ ਭਰੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼ਾਹੀ ਇਮਾਰਤ, ਲੇਵੀਤਾਨ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿੱਤਰ “ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੱਤਝੜ” ਤੇ “ਮਾਰਸੇਲ” ਰੇਡੀਓ, ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਚਾਨਣ, ਹੈਮਲਟ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ, ਆਈਨ ਟਾਈਨ ਦਾ ਸਾਪੇਕਸ਼ਤਾਵਾਦ, ਤੇ “ਬਾਬੀ” ਫਿਲਮ—ਇਹ ਸਭ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ।

ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯਥਾਰਥ ਵਲੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਈ ਕਲਪਨਾ ਬਾਝ ਹੈ।

“ਮਹਾਨ ਸੋਚਾਂ ਦੀਆਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ” ਇਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕਹਾਵਤ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਵਧੇਰੇ ਸਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮਹਾਨ ਸੋਚਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਚਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦਿਲ, ਕਲਪਨਾ ਤੇ ਤਰਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ 'ਚੋਂ ਸਾਡੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼, ਸਾਡੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਸਮਰਥਾ

ਵਾਲੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਸੋਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਉਹ ਹੈ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਿਰਜੀ ਹੋਈ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਮੌਤ ਜਦ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਏਗੀ, ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ।

ਕਲਪਨਾ, ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਮਹਾਨ ਦਾਤ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਫਿਤਰਤ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

ਕਲਪਨਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕਹਿ ਚੁਕਾ ਹਾਂ, ਯਥਾਰਥ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਿਰਜਿੰਦ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਯਥਾਰਥ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਲੋਚਕ ਪਿਸਾਰੇ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੇ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਉਸ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਸਿਰਜਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਦਿਲ ਲਾ ਕੇ ਲੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਕੋਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ।

ਆਪਣੇ ਚਾਕੂ 'ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹੋ।

ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਧੂੜ ਦਾ ਕੋਈ ਕਿਣਕਾ,

ਦੁਨੀਆਂ ਮੁੜ ਇਕ ਵਾਰ ਜਾਗੇਗੀ।

ਘੁੰਡ ਪਿਛੇ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਰਹੱਸ ਭਰੀ.....

ਅਲੈਗਜ਼ਾਂਦਰ ਬਲਾਂਕ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਹਰ ਛੱਪੜ ਵਿਚ—ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਮਹਿਕ ਹੈ।

ਹਰ ਪੱਥਰ ਵਿਚ—ਮਾਰੂਥਲ ਦੀ ਰੇਤ ਦਾ ਸਾਹ ਹੈ.....

ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਰੇਤ ਦਾ ਕਿਣਕਾ, ਕਿਸੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਪਿਆ ਪੱਥਰ—ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾਡੀ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਜਗਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਸਪੇਨ ਦੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਬਾਰੇ ਕਹਾਣੀ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਉਹ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਇਕ ਗ਼ਰੀਬ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦਾਦੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ 'ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਇਦਾਦ ਸੀ, ਧਰਤੀ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਟੋਟਾ ਤੇ ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ ਦਿਸਣ ਵਾਲਾ ਪੱਥਰ ਦਾ ਘਰ ਜੋ ਜੇਲ੍ਹ ਵਰਗਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਹ 'ਕੱਲਾ ਕਾਰਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਘਰ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਨਰਸ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੜੀ ਔਖਿਆਈ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੀ ਰੋਟੀ ਬਣਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨੀ ਵਿਅਰਥ ਸੀ। ਸੋ ਉਹ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਮਹਿਰਾਬਦਾਰ ਬਾਰੀ ਕੋਲ ਪੁਰਾਣੀ ਆਰਾਮ ਕੁਰਸੀ ਡਾਹ ਕੇ ਬੈਠਦਾ ਤੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਘਰ ਦੀ ਚੁੱਪ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿਲਦਾਂ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਗੂੰਦ ਦੇ ਤਿੜਕਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ। ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਬਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ 'ਤੇ ਟਿਕ ਜਾਂਦੀ। ਉਥੇ ਉਹ ਇਕ ਸੁੱਕਾ ਹੋਇਆ ਕਾਲਾ ਬਿਛ ਵੇਖਦਾ ਤੇ ਦਿਸਹੱਦੇ ਤਕ ਪਸਰੇ ਹੋਏ ਇਕਸਾਰ ਮੈਦਾਨ ਵੇਖਦਾ। ਸਪੇਨ ਦੇ ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਹ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬੜਾ ਵੀਰਾਨ ਤੇ ਰੁੱਖਾ ਜਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਅੱਡਾ ਛੱਡ ਕੇ ਲੰਮੇ, ਥਕੇਵੇਂ ਭਰੇ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਾ। ਨਾਲੇ, ਉਸ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੀ, ਨਾ ਦੋਸਤ। ਉਸ ਦੀ ਬੀਤੀ ਹੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀ, ਤੇ ਸੁਹਣੀ ਸੀ। ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਸਾਲ, ਇਕੋ ਮਹੀਨੇ ਪਲੇਗ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕੱਲ

ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੱਟੀ ਸੀ ਕਦੇ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਜਾਂ ਭੈੜੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਭਟਕੇ ਹੋਏ ਰਾਹੀਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਹਾ।

ਫੇਰ ਵੀ, ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਬੂਹੇ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦਿੱਤੀ। ਹੰਢਿਆ ਵਰਤਿਆ ਚਿਹਰਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਬੁਣੇ ਹੋਏ ਕਪੜੇ ਦਾ ਚੋਗਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸੁਆਗਤ ਹੋਇਆ। ਰਾਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਵੇਲੇ ਜਦ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਅੱਗ ਸੇਕ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨਵੇਂ ਆਏ ਬੰਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੱਦੋਨਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਉਹ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ, ਬੜੇ ਅੱਖੇ ਸਫ਼ਰ ਮਗਰੋਂ, ਸੁੱਖੀ ਸਾਂਦੀ ਪਰਤਿਆ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਕੋਲੰਬਸ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਇਤਾਲਵੀ ਦੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਕਦੀ ਜਹਾਜ਼ੀ ਬੜੇ ਭੇਜੇ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬੱਧੀ ਸਮੁੰਦਰ 'ਤੇ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ। ਖੁਲ੍ਹੇ ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਪਰੀਆਂ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਗੀਤ, ਮਲਾਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵੱਲ ਖਿਚਦੇ, ਤੇ ਉਹ ਬੇੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਨਿੱਘ ਮਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨੰਗੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੰਮੇ ਸੁਲੰਮੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਲੈਂਦੀਆਂ। ਜਦ ਕੈਪਟਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਨ, ਤਾਂ ਮਲਾਹ ਜੋ ਪਿਆਰ ਲਈ ਲੋਚ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਛੋਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਾਣੀ, ਉਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਉਠ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ। ਉਸ ਬਗ਼ਾਵਤ ਵਿਚ ਅਖੀਰ ਮੱਲਾਹਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋਈ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਉਤੇ ਫਾਹੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਉਹ ਅਗਾਂਹ ਵਧਦੇ ਗਏ ਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਥਾਂ ਦਿਸੀ, ਜਿਥੇ ਸੰਘਣੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਉੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਫੁੱਲ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦ ਬੇੜਾ ਉਸ ਥਾਂ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਿਆ ਤਾਂ ਚਾਣਚਕ ਇਕ ਨਵੀਂ, ਸੁਹਣੀ ਤੇ ਅਣ ਪਛਾਤੀ ਧਰਤੀ ਵਖਾਲੀ ਦੇਣ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਵਲੋਂ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਸਰਸਰਾਹਟ ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਨਸ਼ੀਲੀ ਮਹਿਕ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਡੈੱਕ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕੈਪਟਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਚੁੱਕੀ, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਖੁੱਪ ਵਿਚ ਲਿਸ਼ਕਣ ਲੱਗਾ। ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਏਲਡੋਰਾਡੋ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਧਰਤੀ ਲੱਭ ਲਈ ਸੀ, ਜੋ ਹੀਰੋ ਮੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਜਿਥੇ ਸੋਨੇ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਪਹਾੜ ਜਗਮਗਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਉਹ ਬੰਦਾ ਉਸ ਨਵੇਂ ਆਏ ਬੰਦੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਚੁੱਪ ਕੀਤਾ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਖੀਰ ਜਦ ਉਹ ਬੰਦਾ ਜਾਣ ਲਈ ਉਠਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੰਮ ਦੇ ਥੈਲੇ 'ਚੋਂ ਇਕ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦੀ ਸਿੱਪੀ ਕੱਢੀ, ਜੋ ਉਹ ਏਲਡੋਰਾਡੋ ਤੋਂ ਲਿਆਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਤੇ ਰਾਤ ਕੱਟਣ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਣੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੀ ਸਿੱਪੀ ਸੀ, ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾਂਹ ਨੁੱਕਰ ਦੇ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਈ।

ਉਸ ਬੰਦੇ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਰਾਤੀਂ ਝੱਖੜ ਝੁੱਲਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਪਥਰੀਲੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਉਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਲਿਸ਼ਕਣ ਲੱਗੀ।

ਉਹ ਸਿੱਪੀ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮੰਜੇ ਕੋਲ, ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਜਦ ਰਾਤੀਂ ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਪੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪਰੀ ਲੋਕ ਦੀ ਝਲਕ ਵੇਖੀ। ਉਹ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸੀ, ਉਥੇ ਝੱਗ ਸੀ ਤੇ ਬੱਦਲ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਲਿਸ਼ਕ ਉਠੀ ਸੀ। ਬਿਜਲੀ ਚਮਕ ਕੇ ਬੁਝ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਬੰਦਾ ਉਡੀਕਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਮੁੜ ਚਮਕੇ ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਚਮਕੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਫੇਰ ਉਹੋ ਦੁਨੀਆਂ ਵੇਖੀ, ਜੋ ਇਸ ਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਸਾਫ਼ ਵਖਾਲੀ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਵੇਖਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਂ ਉਠ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਹੋਇਆ ਪਾਣੀ ਸਮੁੰਦਰ ਵੱਲ ਵਹਿ ਰਿਹਾ

ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਤਾਜ਼ਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਏਥੋਂ ਤਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਪਾਣੀ ਦੀ ਭੂਰ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਛੋਂਹਦੀ ਹੋਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਸੁਪਨਾ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਠਿਆ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਰਾਮ ਕੁਰਸੀ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਕੋਲ ਰੱਖੀ, ਸਿੱਪੀ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਤੇ ਉਸ ਉਤੇ ਨਜ਼ਰ ਟਿਕਾ ਕੇ, ਧੜਕਦੇ ਹੋਏ ਦਿਲ ਨਾਲ, ਉਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਝਲਕ ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਹਟਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਬਿਜਲੀ ਹੁਣ ਬੜੀ ਘਟ ਚਮਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਚਮਕਣੋਂ ਹਟ ਗਈ।

ਉਸ ਨੇ ਬੱਤੀ ਨਹੀਂ ਜਲਾਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖਰ੍ਹਵੇਂ ਚਾਨਣ ਸਦਕਾ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਹ ਛਲਾਵਾ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੀਕ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਜਦ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਉਹ ਸਿੱਪੀ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੀ ਹੀ ਜਾਪੀ। ਧੁਆਂਢੇ ਹੋਏ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਉਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਪਰੀ ਲੋਕ ਜਿਵੇਂ ਘੁਲ ਕੇ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਸੇ ਦਿਨ ਉਹ ਬੰਦਾ ਮੈਡਰਿਡ ਗਿਆ, ਤੇ ਰਾਜੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਖਰਚ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਜਹਾਜ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਜਾ ਸਕੇ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦੁਨੀਆਂ ਵੇਖਣ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਸ ਸੀ।

ਰਾਜੇ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਲਈ। ਪਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹ ਬੰਦਾ ਉਥੋਂ ਗਿਆ, ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਇਹ ਆਦਮੀ ਨਿਰਾ ਪਾਗਲ ਹੋਣਾ ਏ, ਜੋ ਇਕੋ ਬੇੜਾ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਲੱਭਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏ। ਫੇਰ ਵੀ ਪਾਗਲ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਕੀ ਪਤਾ ਇਹ ਸਚਮੁਚ ਹੀ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਧਰਤੀ ਲੱਭ ਕੇ ਸਾਡੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦੇ।"

ਉਹ ਬੰਦਾ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬੱਧੀ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਪਾਣੀ ਹੀ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਬੜਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਬੇਚੈਨੀ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਖਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੜਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਬਾਰੇ ਨਾ ਸੋਚੇ, ਤੇ ਡਰਦਾ ਕਿ ਉਥੇ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜ ਸਕਣਾ, ਜਾਂ ਉਹ ਇਕ ਆਮ ਜਿਹੀ ਧਰਤੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਥੇ ਘਾਹ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਉੱਗਦਾ ਹੋਣਾ, ਤੇ ਜਿਥੇ ਧੂੜ ਦੇ ਬੁੱਲੇ ਉਡ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਉਹ ਮੱਦੋਨਾ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਜ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਾ ਹੋਣਾ ਪਏ। ਬੇੜੇ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਮੱਦੋਨਾ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੀ ਖਰ੍ਹਵੀ ਜਿਹੀ ਮੂਰਤੀ ਬਣਾ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਫੁੱਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੂਰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਵੱਲ ਇਕਟਕ ਵੇਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੱਦੋਨਾ ਦੇ ਬੇਰੰਗ ਹੋਏ ਸੁਨਹਿਰੇ ਵਾਲਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫਿੱਕੇ ਪੈ ਗਏ ਜਾਮਣੀ ਚੋਰੇ 'ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ।

"ਰਾਹ ਵਖਾ।" ਉਹ ਬੰਦਾ ਕਹਿੰਦਾ। "ਇਹ ਤਾਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਧਰਤੀ ਕਿਤੇ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।"

ਤੇ ਕਰਿਸਮਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਤ੍ਰਕਾਲੀਂ ਮੱਲਾਹਾਂ ਨੇ ਪਾਣੀ 'ਚੋਂ ਇਕ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਛਿੱਟੀ ਕੱਢੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਧਰਤੀ ਕਿਤੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਛਿੱਟੀ 'ਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪੱਤੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਸ਼ਤਰਮੁਰਗ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਵਰਗੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਬੜੀ ਸਿੱਠੀ ਸਜਰੀ ਮਹਿਕ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਰਾਤ ਬੇੜੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੁੱਤਾ।

ਪ੍ਰਹੁ ਫੁੱਟਣ 'ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਧਰਤੀ ਵਖਾਲੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਸ ਉਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕੰਧ ਚਮਕਦੀ ਹੋਈ ਨਜ਼ਰ ਆਈ। ਪਹਾੜਾਂ ਉਤੋਂ ਲਿਸਕਵੇਂ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਚਮਕਦਾਰ ਖੰਭਾਂ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਝੰਡ ਥ੍ਰਿਛਾਂ ਉਤੇ ਮੰਡਲਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣੋਂ ਅਸਮਰਥ ਸਨ। ਕੰਢੇ ਵਲੋਂ ਫੁੱਲਾਂ ਤੇ ਫਲਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਮਹਿਕ ਦਾ ਘੁੱਟ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜਦ ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਝਰਨਿਆਂ ਦੀ ਧੁੰਦ ਭਰੀ ਭੂਰ ਵਿਚ ਨਹਾਤੀ ਹੋਈ ਧਰਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋ ਉਠੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੱਟ ਤਰਾਸ਼ੇ ਹੋਏ ਕੱਚ ਦਾ ਕੋਈ ਭਾਂਡਾ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰੰਗ ਬਰੰਗਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਧਰਤੀ ਹੀਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਉਸ ਕਮਰਬੰਦ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਚਾਨਣ ਦੀ ਕੁਆਰੀ ਦੇਵੀ ਸਮੁੰਦਰ ਕੰਢੇ ਭੁੱਲ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਬੈਠ ਕੇ ਤੇ ਸਾਹਮਣਲੀ ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਦੋਵੇਂ ਬਾਹਾਂ ਪਸਾਰ ਕੇ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੇ ਕਿਹਾ: "ਰੱਬਾ, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ, ਜੋ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਢਲਦੇ ਹੋਏ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਏ ਤੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਸ ਸੁਵਾਂ ਮੱਤੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਲੋਚਾ ਜਾਗਦੀ ਏ। ਜੇ ਤੇਰੀ ਮਿਹਰ ਨਾ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਣੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਸਾਹਮਣਲੀ ਵੀਰਾਨ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਜਾਂਦੀ ਰਹਿਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਸੁਹਣੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਫਲੋਰੇਨਸੀਆ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।"

ਕੰਢੇ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਸਤਰੰਗੀ ਪੀਂਘਾਂ ਬੇੜੇ ਵੱਲ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਬੇੜੇ 'ਤੇ ਖੜੋਤੇ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਸੂਰਜ ਵਿਚ ਵੀ, ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਝਰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ, ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਸਤਰੰਘੀ ਪੀਂਘਾਂ ਚਮਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਬੇੜੇ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆ ਰਹੀਆਂ—ਬੇੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਦਬਾਨ ਅਤੇ ਮਲਾਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਫੜੇ ਹੋਏ ਰੰਗੀਨ ਝੰਡੇ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਸਦਕਾ ਫੜਫੜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪਰ ਤਦੇ ਚਾਣਚੱਕ ਉਹ ਬੰਦਾ ਮੂੰਹ ਪਰਨੇ ਗਿੱਲੇ ਡੈੱਕ 'ਤੇ ਢਹਿ ਪਿਆ ਤੇ ਹਿੱਲ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਪੰਖੇਰੂ ਉੱਡ ਗਏ ਸਨ—ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਏਨੀ ਮੂੰਹ ਜ਼ੋਰ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਿਆ।

ਸੋ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਹੈ ਉਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ, ਜੋ ਮਗਰੋਂ ਫਲੋਰੀਡਾ ਨਾਂ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਈ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਮੈਂ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਈ ਵਾਰ ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਅਸਲੀਅਤ ਉਤੇ ਕਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਬੰਦੇ ਦੇ ਘਰ ਆਇਆ ਉਹ ਓਪਰਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਖੰਭ ਲਾਏ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸਫ਼ਰ 'ਤੇ ਤੋਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਧਰਤੀ ਲੱਭ ਲਈ ਸੀ।

ਕਲਪਨਾ ਬਾਰੇ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਯਕੀਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਯਕੀਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਕਲਪਨਾ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਇਕ ਛਲਾਵੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡਾ ਅਜਿਹਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੇ ਉਸ

ਨੂੰ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਅਖੀਰ—ਜੋ ਕੁਝ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪਵਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋ।

ਕਲਪਨਾ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਲਾਵਾਂ ਨਾਲ, ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ, ਬੜਾ ਨੇੜੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ।

ਕਲਪਨਾ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਯਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ। ਯਾਦਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਉਘੜ ਦੁਘੜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਲੜੀਵਾਰ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਤੇ ਥਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਸਦਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਕ ਯਾਦ ਉਭਰਨ ਨਾਲ, ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਈ ਯਾਦਾਂ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਇਹ ਲੜੀ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਤੋਰਦੀ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਲਈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਲੜੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਹਿਮ ਹਨ। ਉਹ ਜਿੰਨੀ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਓਨਾਂ ਹੀ ਉਹ ਦਿਮਾਗੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਮੀਰ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕਿਸੇ ਧਾਤ ਦੇ ਉਬਲਦੇ ਹੋਏ ਚਸ਼ਮੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਛਿੱਟੀ, ਕਿੱਲ ਜਾਂ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਸੁੱਟੇ ਤੇ ਵੇਖੋ ਕਿ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਚੀਜ਼ ਦੁਆਲੇ, ਕੁਝ ਹੀ ਚਿਰ ਵਿਚ, ਲੱਖਾਂ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਕਿਣਕੇ ਜੁੜ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਸੁਹਣੀ ਸ਼ਕਲ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਣਗੇ ਇਕ ਕਲਾ ਕਿਰਤ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਏਗੀ। ਲਗਭਗ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ ਸਾਡੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਕਲਾਕਿਰਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਸਾਡੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਹਰ ਬੰਦੇ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਆਦਿ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕੋ ਲਫਜ਼ ਸਦਕਾ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਯਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਜਾਗ ਉਠਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਪੈਦਾ ਕਰੇ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੈ।

ਲੋਮੋਨੋਸੋਵ ਨੇ ਇਕ ਬੜੀ ਸਾਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਭਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ, ਜਦ ਅਸੀਂ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਜਹਾਜ਼ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਝਟ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਤੂਫ਼ਾਨ ਨੂੰ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ, ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਟੁੱਟ ਰਹੀ ਝਗ ਨਾਲ ਤੇ ਕੰਢੇ ਨੂੰ ਗੀਟਿਆਂ ਨਾਲ।

ਇਹ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਦੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਸਾਦੀ ਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯਾਦਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤਕ ਉਲਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਏਥੇ ਰਤਾ ਵਧੇਰੇ ਉਲਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਮੈਂ ਰੀਗਾ ਦੀ ਖਾੜੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਬੜੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਘਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ, ਲਤਵੀਆ ਦਾ ਕਵੀ ਇਮਰਮਾਨਿਸ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦਾ ਸਵੈਟਰ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮੈਂ ਫਿਲਮ-ਪ੍ਰੋਡਿਊਸਰ ਸਰਜੀ ਆਈਸੈਨਸਟਾਈਨ ਦੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਸਵੈਟਰ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਵੇ

ਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਲਮਾ ਅਤਾ ਦੀ ਇਕ ਸੜਕ 'ਤੇ ਮਿਲਿਆ ਸਾਂ। ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਬੰਡਲ ਚੁੱਕੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਖਰੀਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਵਾਲੀਬਾਲ ਬਾਰੇ ਸੀ, ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਮੱਧ ਯੁਗ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ, ਇਸ ਬੀਜ ਗਣਿਤ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਸੀ, ਤੇ ਇਕ ਨੋਵੀਕੋਵ-ਪ੍ਰੀਬੋਈ ਦਾ ਨਾਵਲ "ਤਸਸੀਮਾ" ਸੀ।

"ਜੇ ਕਿਸੇ ਫਿਲਮ ਪ੍ਰੋਡੀਊਸਰ ਨੇ ਚੰਗੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਆਈਸੈਨਟਾਈਨ ਨੇ ਕਿਹਾ।

"ਬੀਜ ਗਣਿਤ ਵੀ?" ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਬੇਸ਼ੱਕ," ਆਈਸੈਨਟਾਈਨ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

ਆਈਸੈਨਟਾਈਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਚੇਤੇ ਆਇਆ ਕਿ ਜਦ ਆਲਮਾ-ਅਤਾ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸਾਂ, ਤਾਂ ਕਵੀ ਵਲਾਦੀਮੀਰ ਲੂਗੋਵਸਕੋਈ ਇਕ ਲੰਮੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਇਕ ਕਾਂਡ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ, "ਆਲਮਾ-ਅਤਾ : ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ" ਤੇ ਉਹ ਆਈਸੈਨਟਾਈਨ ਦੇ ਨਾਂ ਸਮਰਪਣ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਇਕ ਨਕਾਬਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਸੀ, ਜੋ ਆਈਸੈਨਟਾਈਨ ਦੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਲਟਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਨਕਾਬਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੱਧ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਤੋਂ ਪਰਤਣ 'ਤੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਕਸੀਕੋ ਵਿਚ 'ਮਾਇਆ' ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕਬੀਲਾ ਹੈ, ਜੋ ਹੁਣ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਪਿਰਾਮਿਡ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਕੁਝ ਮੰਦਰ ਤੇ ਉਸ ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅੱਧ ਕੁ ਦਰਜਨ ਲਫਜ਼ ਹੀ ਹੁਣ ਬਾਕੀ ਬਚ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੁਕਾਤਾਨ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਤੋਤਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕਈ ਉਹ ਲਫਜ਼ ਸੁਣੇ ਸਨ, ਜੋ ਉਸ ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਸਨ। ਇਹ ਲਫਜ਼ ਤੋਤਿਆਂ ਵਿਚ ਪੁਸ਼ਤ ਦਰ ਪੁਸ਼ਤ ਚਲਦੇ ਆਏ ਸਨ।

ਇਸ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੈਂ ਇਸ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਮਨੁੱਖੀ ਖੂਨ ਖਰਾਬੇ ਦਾ ਕਲੰਕ ਭਰਿਆ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। "ਕਲੰਕ" ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ ਦਾ ਬੜਾ ਸੁਹਣਾ ਨਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਪਈ ਚਪੇੜ ਵਾਂਗ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਨਾਂ ਲੱਭਣਾ ਕਿੰਨਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬੜੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਕੁਝ ਲੇਖਕ ਵਧੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਚੁਣ ਸਕਦੇ। ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਬਿੰਦ ਮੈਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ, ਜੋ ਲਿਖਣ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਚੰਗਾ ਬੋਲਦੇ ਸਨ, ਬੋਲਦਿਆਂ ਉਹ ਹੱਦ ਮੁਕਾ ਛੱਡਦੇ ਸਨ। ਗੋਰਕੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੀ—ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਤੇ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਵੀ। ਉਹ ਬੜੇ ਸੁਹਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਬਸ, ਕਿਸੇ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਂਦਾ। ਫੇਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੜਾ ਦਿਲਚਸਪ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ। ਉਹ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ, ਤੇ ਹਰ ਵਾਰ ਉਸ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜੋੜਦਾ, ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲਦਾ ਤੇ ਹਰ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਦਿਲਚਸਪ ਬਣਾਉਂਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਹ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਲਾਤਮਕ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਉਣਤਾਈ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਤਰਾਸ਼ੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ। ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦਿਆਂ ਗੋਰਕੀ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸਵਾਦ ਆਉਂਦਾ, ਪਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰਦੇ। ਇਸ

ਦੇ ਉਲਟ ਉਸ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ, ਜੋ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਾ ਲੈ ਸਕਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸਚਾਈ 'ਤੇ ਸ਼ਕ ਕਰਦੇ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਘੂਰੀ ਆਉਂਦੀ, ਉਹ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਕਦੇ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਹਿੰਦਾ : “ਸਾਥੀਉ, ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਸਦਕਾ ਇਹ ਬੜੀ ਅਕੇਵੇਂ ਭਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਏ ।”

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਕੋਲ ਇਹ ਗੁਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਯਥਾਰਥ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਘਟਨਾ ਦਵਾਲੇ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਹਾਣੀ ਉਸਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਏਥੇ ਗੌਰਕੀ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਮਾਰਕ ਟਵੇਨ ਵੱਲ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਬੜਾ ਗੁਣ ਸੀ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਕ ਟਵੇਨ ਅਤੇ ਇਕ ਆਲੋਚਕ ਬਾਰੇ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਚੇਤੇ ਆਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਲੋਚਕ ਨੇ ਮਾਰਕ ਟਵੇਨ 'ਤੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਰੰਗਣ ਚਾੜ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਹ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਝੂਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਮਾਰਕ ਟਵੇਨ ਨੇ ਆਲੋਚਕ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਬੁਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਹਿਤਕ ਆਲੋਚਨਾ ਬਣਨਾ ਏ ਤਾਂ “ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਦੀ ਕਲਾ” ਬਾਰੇ ਨੇੜਿਉਂ ਹੋ ਕੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰੇ।

ਈਲੀਆ ਇਲਫ਼ ਲੇਖਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਮਾਰਕ ਟਵੇਨ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ‘ਟੋਮ ਸ਼ਾਇਰ’ ਤੇ ‘ਹਕਲਬਰੀ ਫਿਨੋ’ ਦੇ ਬੁੱਤੇ ਵੇਖੇ ਸਨ। ਹਕਲਬਰੀ ਫਿਰ ਨੇ ਇਕ ਮੋਈ ਹੋਈ ਬਿੱਲੀ ਨੂੰ ਇਸ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੂਛੋਂ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਘੁਮਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵੀ ਬੁੱਤ ਕਿਉਂ ਨਾ ਬਣਾਏ ਜਾਣ, ਜਿਵੇਂ, ਡੌਨ ਕਵਿਗਜ਼ੋਟ ਜਾਂ ਗੁਲੀਵਰ ਦਾ, ਜਾਂ ਆਸਤੋਵਸਕੀ ਦੇ ਨਾਵਲ “ਸੂਰਮੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ” ਦੇ ਪਾਤਰ ਪਾਵੇਲ ਕੋਰਚਾਗਿਨ ਤੇ ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਦੇ “ਯੂਜੀਨ ਓਨੀਨ” ਦੀ ਤਾਤਿਆਨਾ ਲਾਰੀਨਾ, ਤੇ ਗੋਗੋਲ ਦੇ ਤਾਰਾਸ ਬਲਬਾ, ਤੇ ਤਾਲਸਤਾਏ ਦੇ “ਜੰਗ ਤੇ ਅਮਨ” ਦੇ ਮੀਰੀ ਬੇਜ਼ੁਖੋਵ, ਤੇ ਚੈਖੋਵ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਭੈਣਾਂ ਤੇ ਲਰਮਨਤੋਵ ਦੇ ਮੈਕਸਿਮ ਮੈਕਸੀਮੋਵਿਚ ਜਾਂ ਬੇਲਾ ਦੇ ਬੁੱਤ ਦਾ।

ਇਹ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਕਿੰਜ ਇਕ ਅਣਮੁਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤੁਰਦੀਆਂ ਹਨ—ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਸਵੈਟਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਲਰਮਨਤੋਵ ਦੀ ਹੀਰੋਇਨ ਬੇਲਾ ਤਕ।

ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਏਨਾ ਵੱਧ ਇਸ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਦਾ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਡੀ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ।

ਬੇਸਤ੍ਰਜੇਵ-ਮਾਰਲਿਨਸਕੀ ਨੇ ਕਲਪਨਾ ਬਾਰੇ ਜੋ ਲਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਹੀ ਲਗਦਾ, ਹੈ।

“ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੋਚਾਂ ਦਾ ਉਲਝਾਵ ਕਿਸੇ ਸੱਚੀ, ਮਹਾਨ ਤੇ ਕਾਵਿਕ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਉਲਝਾਵ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਝਾਕਣ ਦੀ ਦੇਰ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਕਿਣਕੇ, ਕਿਸੇ ਪਿਆਰ ਸਦਕਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਤਗੜੇ ਕਿਣਕੇ ਦਵਾਲੇ ਜੁੜ ਕੇ ਕਿਸੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣਗੇ। ਉਹ ਬੜੇ ਸੁਹਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਲਿਖਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਵਹਿਣ ਲਗਣਗੇ।”

ਰਾਤ ਰੂਹ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਕੀ ਹਨ? ਕਲਪਨਾ ਦਾ, ਮਨ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਵਹਾਉਣਾ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਰੂਹ ਦਾ ਸਵੈ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਚੁੱਪ? ਇਹ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀ 'ਚੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਗ਼ਮੀ 'ਚੋਂ? ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ?

ਮੈਂ ਲੈਂਪ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹਨੇਰਾ ਮੱਧਮ ਪੈਣ ਲੱਗਾ, ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣਲੀ ਖਾੜੀ ਦੀ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਦੁੱਧ ਚਿੱਟੀ ਲਿਸ਼ਕ ਘੁਲ ਗਈ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਖਾੜੀ ਇੰਜ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਪੁੰਦਲਾ ਜਿਹਾ, ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਚਮਕ ਰਾਤ 'ਤੇ ਪੈ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ ਬਾਲਟਿਕ ਸਾਗਰ ਕੰਢੇ ਖੜੋਤੇ ਦੇਵਦਾਰ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਕਾਲੇ ਸਿਖਰ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਜੋ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ; ਤੇ ਦੂਰ ਬਿਜਲੀ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੁੜ ਚੁੱਪ ਚਾਂ ਵਰਤ ਗਈ, ਤੇ ਉਹ ਏਨੀ ਡੂੰਘੀ ਚੁਪ ਸੀ ਕਿ ਦੇਵਦਾਰ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹਲਕੀ ਤੋਂ ਹਲਕੀ ਸਰਸਰਾਹਟ ਤੇ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਤਿੜਕਣ ਦੀ ਮੱਧਮ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਕੰਨ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇੰਜ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਤਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਕੁਹਰਾ ਤਿੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਬੜੀ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਤਿੜਕਦਾ ਹੋਇਆ ਟੁਣਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਸੈਆਂ ਮੀਲਾਂ ਤੀਕ ਪਸਰੇ ਹੋਏ ਸਮੁੰਦਰ ਕੰਢੇ ਸੁੰਢੇ ਘਰ ਵਿਚ 'ਕੱਲਾ ਹੀ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਰੇ ਤ ਦੇ ਟਿੱਲਿਆਂ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰ ਦਲਦਲ ਤੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਦਾ ਅਨੰਤ ਪਸਾਰ ਸੀ। ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਜਦ ਮੈਂ ਮੁੜ ਲੈਂਪ ਜਲਾਇਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇਕੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹਸਾ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ, ਗੁੱਸਾ, ਹਮਦਰਦੀ ਆਦਿ ਜਗਾ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹੱਥੋਂ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੋਰ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਚੁੱਪ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸਿਰਜ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਜਿਸ ਨੇ ਅਖੀਰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁ ਫੁਟਾਲੇ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ—ਪਹੁ ਫੁਟਾਲਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਸੀ, ਤੇ ਜੋ ਹੁਣ ਰਾਤ ਦਾ ਘੁੰਡ ਚੁੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਇਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਨੀਲੀ ਛੁਹ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਲਿਖਣਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਹਲਚਲ ਸੀ, ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਪੁੰਦਲੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਿਸ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮਨ, ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪੂਰੀ ਹੋਂਦ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਅਹਿਸਾਸ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪੁਚਾਵਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਕੀ ਸ਼ਕਲ ਲੈਣਗੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਕਿੰਨਾਂ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਵਹਿਣਗੀਆਂ।

ਪਰ ਇਹ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੰਨਾਂ ਲਈ ਲਿਖਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਏਡੀ ਵੱਡੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਕੇ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਸੋ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੋਚਿਆ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ-ਲਿਸ਼ਕਵੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਬਾਰੇ, ਜੋ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਭੱਜੀ

ਆਈ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਚਰਾਂਦ 'ਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਜਦ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਕੂਹਣੀ ਫੜ ਲਈ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਬੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਏਥੇ ਤੁਹਾਡਾ ਰਾਹ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸਾਂ” ਉਸ ਨੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਇਕ ਬਿੰਦ ਰੁਕ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। “ਮੈਂ ਫੁੱਲ ਚੁਣੇ ਹਨ ਤੇ 'ਯੂਜ਼ੀਨ ਓਨੀਨ' ਦਾ ਦੂਜਾ ਕਾਂਡ ਨੌਂ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਏ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਆਈ ਹਾਂ। ਉਥੇ ਹਰ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਏ। ਤੁਹਾਥੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਸੀਂ ਅਕੇਵਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤੇ ਅਸੀਂ ਬੜੀ ਉਤਾਵਲ ਨਾਲ, ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨਾਮਾ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਸੋ ਕੋਈ ਸਵਾਦਲੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਸੋਚ ਲਵੋ। ਪਰ ਸੋਚਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਏ? ਜੇ ਕੁਝ ਤੁਸੀਂ ਝੀਲ 'ਤੇ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਾ। ਚਰਾਂਦਾ ਵਿਚ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਸੱਜਰੇ ਜੰਗਲੀ ਗੁਲਾਬ ਕਿੰਨੇ ਸੁਹਣੇ ਲਗਦੇ ਨੇ। ਕਿੰਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ!”

ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਇਸ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਤੀਵੀਂ ਲਈ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਲੰਮੀ ਘਾਲਣਾ, ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਸਦਕਾ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਵੀ ਨਾ ਡਰਨ ਬਾਰੇ ਸਿਖਿਆ ਹੈ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਲਈ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਕਰ ਕੇ ਮੇਰੀ ਹੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਕੀ ਲਿਖਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਏਨਾ ਕੁਝ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ 'ਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਹਿਮ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਮੈਂ ਹਾਲੀ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਬਾਕੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਆਪਣੀ ਜਿਸ ਹਾਲਤ ਦਾ ਮੈਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਜਾਣੂ ਹਨ।

“ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਪਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋਚਾ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਲਿਖੋਗੇ, ਪਰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਲਿਖੋਗੇ” ਤੁਰਗਨੇਵ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ। “ਇਹ ਉਹ ਹਾਲਤ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਵੀ ਰੱਬ ਦੀ ਆਮਦ, ਜਾਂ ਕਲਾਕਾਰ ਦਾ ਅਥਾਹ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰਿਆ ਛਿਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਅਜਿਹੇ ਛਿਣ ਨਾ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰੇ। ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਕਲ ਵਿਚ ਪਰੋਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਉਲੀਕਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤਸੀਹਿਆਂ ਦਾ, ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਜਦ ਕਿ ਮੈਂ ਹਾਲੀ ਸੋਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕੀ ਲਿਖਾਂ, ਕਿ ਚੁਫੇਰੇ ਦੀ ਚੁੱਪ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਸੀਟੀ ਸਦਕਾ ਚਾਣਚਕ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਭਲਾ ਜਹਾਜ਼ ਉਥੇ, ਬਰਫ਼ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੀ, ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਆਈ ਕਿ ਬਰਫ਼ ਤੋੜਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਜਹਾਜ਼ ਲੈਨਿਨਗ੍ਰਾਦ ਤੋਂ ਰੀਗਾ ਦੀ ਖਾੜੀ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਉਥੇ ਦੀ ਸੀਟੀ ਹੋਣੀ ਹੈ।

ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ, ਜੋ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਪਾਇਲਟ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਫਿਨਲੈਂਡ ਦੀ ਖਾੜੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਗੁੱਛਾ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਜੋ ਬਰਫ਼ ਵਾਂਗ ਜੰਮ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਉਥੇ ਡਿੱਗੇ ਪਏ ਹੋਣਗੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਥੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਕਿਸੇ ਜਹਾਜ਼ 'ਚੋਂ ਰਾਹ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਜੰਮੇ ਹੋਏ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਗੁੱਛਾ—ਇਹ ਬਿੰਬ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਉਭਰਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਉਥੇ ਪਏ ਹੋਣ ਪਿਛੇ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹਰ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਥੇ ਪਏ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਭਲਾ ਇਹ ਉਹੋ ਫੁੱਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਜੋ ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੇ ਚਰਾਂਦ 'ਚੋਂ ਤੋੜੇ ਸਨ, ਤੇ ਭੱਜਦੀ ਹੋਈ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਈ ਸੀ? ਮੈਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਉਹੀ ਫੁੱਲ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਉਥੇ ਜੰਮੇ ਹੋਏ ਸਮੁੰਦਰ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਏ? ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਬੜਾ ਸੌਖਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਏਥੇ ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਫੁੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਤੀਵੀਆਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆਂ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਰਦਾਂ ਲਈ ਫੁੱਲ ਸਿਰਫ਼ ਸਜਾਵਟ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹਨ। ਤੀਵੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਜਾਵਟ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੁਮਾਂਸ ਵੇਖਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰ ਫੁਟਾਲਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋਇਆ। ਦਿਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਸਾਡੇ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਲਾਹ ਸੁਟਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੂਰਜ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਸੁੰਗੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮੁੜ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿੱਪੀਆਂ ਵਿਚ ਵੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਹਾਲੀਂ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਈ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਉਥੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸ਼ਕਲ ਲੈ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ।

ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਏਨਾ ਹੀ ਔਖਾ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਘਾਹ ਦੀ ਨਿਮ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਮਹਿਕ ਨੂੰ ਦਸਣਾ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਵੀ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸੁਬਕ ਜਿਹਾ ਤਾਣਾ ਪੇਟਾ ਖਰਾਬ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਵਲੀ ਹੋਈ ਸੀ; ਤੇ ਚਾਨਣ ਤੇ ਛਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਅਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਚਾਣਚਕ ਲਿਸ਼ਕ ਕੇ ਉਭਰਨ ਵਾਲੇ ਬਿੰਬ ਗਾਇਬ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣ; ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਪਰਵਾਹ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਜਾਵਾਂ।

ਅਖੀਰ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਗਈ, ਤੇ ਮੈਂ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਲਿਸ਼ਕਵੀਆਂ ਔਖਾਂ ਵਿਚ ਝਾਕਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਉਤਾਵਲ ਭਰੀ, ਕਦੇ ਨਾ ਬੁਝਣ ਵਾਲੀ ਚਮਕ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿ ਉਹ ਲਿਸ਼ਕ ਕੇ ਅਮਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਰਾਤ ਗੱਡੀ

{ ਕਲਪਨਾ ਸੰਬੰਧੀ, ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਂਡ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਫੇਰ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਹਾਨਸ ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨ ਐਂਡਰਸਨ ਬਾਰੇ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਕਾਂਡ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਲੇਖ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । }

ਵੀਨਸ ਦੇ ਉਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ, ਗੰਦੇ, ਢੱਠੇ ਹੋਏ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਸਿਆਹੀ ਮੰਗਣੀ ਵਿਅਰਥ ਸੀ। ਭਲਾ ਹੋਟਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਿਆਹੀ ਕਿਉਂ ਰਖਣੀ ਹੋਈ—ਕੀ ਉਹ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਬਿੱਲ ਲਿਖਣ ਲਈ, ਜੋ ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ?

ਪਰ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਹਾਨਸ ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨ ਐਂਡਰਸਨ ਉਸ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਪਈ ਦਵਾਤ ਵਿਚ ਰਤਾ ਕੁ ਜਿੰਨੀ ਸਿਆਹੀ ਵੇਖੀ। ਸੋ ਉਹ ਇਕ ਪਰੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਵਿਚਾਰੀ ਪਰੀ ਕਹਾਣੀ—ਉਸ ਦੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੋਂ ਗਾਇਬ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦਵਾਤ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਤੁਪਕੇ ਪਾਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਵਿਚਲੀ ਰਤਾ ਜਿੰਨੀ ਸਿਆਹੀ ਸੁੱਕ ਨਾ ਜਾਏ। ਅਖੀਰ ਜਦ ਸਿਆਹੀ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਮੁਕ ਗਈ, ਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰਿਆ ਅੰਤ ਦਵਾਤ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਐਂਡਰਸਨ ਨੂੰ ਇਹ ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਲੱਗਾ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਾਂ ਰਖਣਾ ਚਾਹਿਆ : “ਸੁੱਕੀ ਹੋਈ ਦਵਾਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਈ ਕਹਾਣੀ।”

ਇਸ ਵਿਚਕਾਰ ਐਂਡਰਸਨ ਨੂੰ ਵੀਨਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ “ਕਮਲਾਉਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਕਮਲ ਦਾ ਫੁੱਲ” ਕਿਹਾ। ਉਹ ਪੱਤਝੜ ਦੇ ਨਿਵੇਂ ਹੋਏ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ, ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ ਉਤੇ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੀਆਂ ਖਾਂਦੇ, ਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸੜ੍ਹਿਆਂਦ ਮਾਰਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਛੁਲਕਦਿਆਂ ਵੇਖਦਾ, ਤੇ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਮੋੜਾਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਦੀਆਂ ਸੀਟੀਆਂ ਸੁਣਦਾ। ਜਦ ਵੀ ਬੱਦਲਾਂ 'ਚੋਂ ਸੂਰਜ ਚਮਕਦਾ ਤੇ ਕੰਧਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦਾ ਸੰਗਮਰਮਰ ਲਿਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਸਹਿਰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਐਂਡਰਸਨ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਬਾਰੀ 'ਚੋਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ, ਵੀਨਸ ਦੇ ਮਹਾਨ ਚਿਤਰਕਾਰ ਕੈਨਾਲੋਟੋ ਦੇ ਕਿਸੇ ਚਿੱਤਰ ਵਾਂਗ ਲਗਦਾ, ਸੁਹਣਾ, ਪਰ ਕੁਝ ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ।

ਉਹ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦ ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਉਹ ਹੋਟਲ ਛੱਡ ਕੇ ਇਟਲੀ ਦਾ ਹੋਰ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਫ਼ਸੋਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹੋਟਲ ਦੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਉਸ

ਰਾਤ ਵੇਰੋਨਾ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਦਾ ਟਿਕਟ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ।

ਉਹ ਨੌਕਰ ਜੋ ਬੜਾ ਸੁਸਤ ਸੀ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਝੁੰਮਣ ਵਾਲਾ, ਭਾਵੇਂ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਲਾ ਤੇ ਸਾਦ ਮੁਰਾਦਾ ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿਚ ਠੱਗ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਹੋਟਲ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਸ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਐਂਡਰਸਨ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫੇਰੀ, ਉਸ ਦੀ ਸਾਫ਼ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਕਮਰੇ ਦੀ ਬੜੀ ਭੈੜੀ ਹਾਲਤ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਲਾਲ ਮਖਮਲੀ ਪਰਦਿਆਂ 'ਚੋਂ ਭੱਖੜ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਡਦੇ । ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋਣ ਲਈ ਉਥੇ ਚੀਨੀ ਦਾ ਇਕ ਤਿੜਕਿਆ ਹੋਇਆ ਭਾਂਡਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਨਹਾ ਰਹੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਚਿਤਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਤੇਲ ਵਾਲਾ ਲੈਂਪ ਟੁੱਟਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਪਰ ਛੱਤ ਨਾਲ ਲਟਕਿਆ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਇਕ ਬੋਝਲ ਸ਼ਮਾਦਾਨ ਏਨਾ ਮੈਲਾ ਸੀ ਕਿ ਲਗਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ।

ਹੋਟਲ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਇਕ ਰੀਦੀ ਹਨੇਰੀ ਰਸੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਚ ਭੁੱਜੇ ਹੋਏ ਮਾਸ ਤੇ ਲੁਸਣ ਦੀ ਮਹਿਕ ਆਉਂਦੀ । ਦਿਨ ਭਰ ਉਥੇ ਜਵਾਨ ਤੀਵੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਖਮਲੀ ਚੋਲੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਝਾਲਰਾਂ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ । ਉਹ ਤੀਵੀਆਂ ਕਦੇ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹੱਸਦੀਆਂ ਕਦੇ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਝਗੜਦੀਆਂ । ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਝਗੜਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਫਸ ਪੈਂਦੀਆਂ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੀ ਦੇ ਵਾਲ ਪੁੱਟ ਸੁਟਦੀਆਂ । ਅਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਐਂਡਰਸਨ, ਜੋ ਉਥੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੀਵੀਆਂ ਦੇ ਖੇਰੇ ਖਸੁਟੇ ਹੋਏ ਵਾਲਾਂ, ਭਖੇ ਹੋਏ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੇ ਮਘਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗੁਸੈਲ ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਹੰਝੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਤੋਂ ਵੀ ਵਹਿ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ।

ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ, ਇਕਹਿਰੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਤਿੱਖੇ ਪਤਲੇ ਨੱਕ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਤੀਵੀਆਂ ਘਬਰਾ ਉਠਦੀਆਂ ਤੇ ਚਾਣਚਕ ਝਗੜਨੋਂ ਹਟ ਜਾਂਦੀਆਂ । ਉਹ ਐਂਡਰਸਨ ਨੂੰ ਸਫ਼ਰੀ ਜਾਦੂਗਰ ਸਮਝਦੀਆਂ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ "ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਕਵੀ" ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੀਆਂ । ਕਵੀ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਏ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਦਾ । ਉਹ ਗਰਮ ਮਿਜ਼ਾਜ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਹ ਨਾ ਗਿਟਾਰ ਵਜਾਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਮਾਹੀਗੀਰਾਂ ਦੇ ਰੁਮਾਂਸ ਭਰੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦਾ ਸੀ ਨਾ ਹੀ ਹਰ ਉਸ ਸੁਹਣੀ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਮਿਲਦੀ ਸੀ । ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਟ ਦੇ ਕਾਲਰ 'ਚੋਂ ਫੁੱਲ ਕੱਢ ਕੇ, ਪਲੇਟਾਂ ਧੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ 'ਚ ਸਭ ਤੋਂ ਕੋਝੀ ਕੁੜੀ ਵੱਲ ਸੁਟਿਆ ਸੀ । ਉਹ ਕੋਝੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਲੰਡੀ ਵੀ ਸੀ ।

ਜਦ ਉਹ ਹੋਟਲ ਦੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਟਿਕਟ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਭੇਜ ਚੁੱਕਾ ਤਾਂ ਬਾਰੀ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪਰਦਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਟਾਇਆ । ਉਹ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਨਹਿਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ, ਜੋ ਸੀਟੀ ਵਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਮੱਛੀਆਂ ਵੇਚ ਰਹੀ, ਸੂਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਾਲੀ, ਇਕ ਤੀਵੀਂ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਭਰਵੀਂ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਚੂੜੀ ਵੱਢੀ ਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਤਗੜੀ ਚਪੇੜ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਪਈ । ਤਦ ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਉਸ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੂੰ ਪੁਲ ਤੋਂ, ਨਹਿਰ ਵਿਚ ਥੁਕਦਿਆਂ ਤੱਕਿਆ । ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਤਰ ਰਹੇ ਆਂਡੇ ਦੇ ਇਕ ਖੋਲ ਵਿਚ ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਖੁੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਅਖੀਰ ਉਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਠੀਕ ਬੈਠਾ ਤੇ ਖੋਲ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ । ਫੇਰ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਮੁੰਡੇ ਕੋਲ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਅਧੋਰਾਣੀ ਟੋਪੀ

ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਜੇ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਤਰ ਰਹੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਸੋਟੀ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਮੱਛੀ ਦੇ ਫਸਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ।

“ਰੱਬਾ!” ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ। “ਇਹ ਮੂਰਖ ਅੱਜ ਰਾਤ ਮੈਨੂੰ ਵੀਨਸ ਤੋਂ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦਏਗਾ।”

ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬਾਰੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕੱਚ ਦੇ ਟੁਣਕਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੌਕਰ ਦੇ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਪਈ। ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਰੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਘਸ਼ੁੰਨ ਵੱਟ ਕੇ ਉਸ ਵੱਲ ਉਘਰੇ। ਨੌਕਰ ਨੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਟੋਪੀ ਲਾਹੀ, ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਐਂਡਰਸਨ ਵੱਲ ਹਿਲਾਇਆ, ਤੇ ਮੁੜ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਥੋਂ ਨੱਸਾ ਤੇ ਮੋੜ ਮੁੜ ਕੇ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ।

ਐਂਡਰਸਨ ਖਿੜ ਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨੌਕਰ ਬਦਮਾਸ਼ ਸੀ, ਪਰ ਬੜਾ ਦਿਲਚਸਪ ਤੇ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸੁਆਦ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਦਿਨ ਦਿਨ ਉਸ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਐਂਡਰਸਨ ਲਈ ਸਫ਼ਰ, ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਈ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਸੁਹਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰਹੱਸ ਭਰੀ ਤੱਕਣੀ, ਚਾਣਚਕ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਉਭਰਨ ਵਾਲੇ, ਕਿਸੇ ਅਣ-ਪਛਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੀਨਾਰ, ਦਿਸਹੱਦੇ ਕੋਲ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਲਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬਾਦਬਾਨ, ਐਲਪਸ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਝੁੱਲਣ ਵਾਲੇ ਝੱਖੜ, ਟੱਲੀ ਦੇ ਟੁਣਕਣ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਆਵਾਜ਼, ਸਜਰੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਗੀਤ।

ਨੌਕਰ ਗੱਡੀ ਦਾ ਟਿਕਟ ਲਿਆਇਆ, ਪਰ ਬਾਕੀ ਦੇ ਪੈਸੇ ਉਸ ਨੇ ਨਹੀਂ ਮੋੜੇ। ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲਮੇ ਤੋਂ ਫੜ੍ਹ ਲਿਆ ਤੇ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਫੇਰ, ਹੱਸਦਿਆਂ, ਉਸ ਨੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਉਹ ਲੜਖੜਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਪੌੜੀਆਂ ਤੋਂ ਦੀ ਭਜਦਾ, ਛਾਲਾਂ, ਮਾਰਦਾ, ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਗਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਜਦ ਗੱਡੀ ਵੀਨਸ ਤੋਂ ਤੁਰੀ ਤਾਂ ਕਿਣਮਿਣ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਸੰਘਣਾ ਹਨੇਰਾ ਪਸਰ ਗਿਆ। ਕੋਚਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਸ਼ੈਤਾਨ ਹੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਵੀਨਸ ਤੋਂ ਵੇਰੋਨਾ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਦ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ, ਉਸ ਨੇ ਬੁੱਕਿਆ, ਤੇ ਫੇਰ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਲੈਂਪ ਵਿਚ ਜੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੋਮਬੱਤੀ ਜਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੋਮਬੱਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਚੁੱਪ ਰਹੇ। ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਸੰਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਤੇ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਪਾਗਲ ਨਾ ਹੋਣ, ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵੇਰੋਨਾ ਬੜਾ ਭੈੜਾ ਤੇ ਰੀਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਤੇ ਚੰਗੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਝੂਠ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਸਨ—ਐਂਡਰਸਨ, ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਉਦਾਸ ਦਿਸਣ ਵਾਲਾ ਪਾਦਰੀ, ਤੇ ਕਾਲਾ ਲਿਬਾਸ ਪਾਈ ਇਕ ਤੀਵੀਂ, ਜੋ ਮੋਮਬੱਤੀ ਦੇ ਕੰਬਦੇ ਹੋਏ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਐਂਡਰਸਨ ਨੂੰ

ਕਦੇ ਜਵਾਨ ਤੇ ਸੁਹਣੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਕਦੇ ਬੁੱਢੀ ਤੇ ਕੋਝੀ ।

“ਕੀ ਖਿਆਲ ਏ ਤੁਹਾਡਾ, ਇਹ ਬੱਤੀ ਬੁਝਾ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ ?” ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਕਿਹਾ । “ਹਾਲੀ ਏਸ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ, ਸੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਡ ਕੇ ਰੱਖ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਏ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਚੇਚੀ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਕੰਮ ਆ ਸਕੇ ।”

“ਅਜਿਹਾ ਖਿਆਲ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਇਤਾਲਵੀ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ।” ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਕਿਉਂ ?”

“ਇਤਾਲਵੀ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਵਿਚ ਅਸਮਰਥ ਹਨ । ਉਹ ਤਦ ਤਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਅਣਗਹਿਲੀ ਵਰਤੀ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਤਕ ਉਹ ਟੁੱਟਣ ਭੱਜਣ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ।”

“ਜਾਪਦਾ ਏ ਕਿ ਪਾਦਰੀ ਸਾਹਿਬ ਹੱਲੇ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ,” ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਮੈਂ ਆਸਟ੍ਰੀਆਈ ਹਾਂ,” ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਰੀਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਮੁੱਕ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਬੱਤੀ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤੀ । ਵਧੇਰੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਏ,” ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਦੀ ਚੁੱਪ ਪਿਛੋਂ ਤੀਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ।

“ਪਹੀਆ ਦੇ ਖੜਾਕ ਤੋਂ ਵੀ ਸਾਡਾ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕਦਾ ਏ,” ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਤੇ ਫੇਰ ਸਖਤ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ, “ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਿਗਰਾਨ ਦੇ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਸਫ਼ਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ।”

“ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸਜਣ ਨਿਗਰਾਣ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹਨ” ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਖਚਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੱਸੀ ।

ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਇਸ ਮਾਣ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਟੋਪੀ ਸਿਰ ਤੋਂ ਲਾਹੀ ।

ਬੱਤੀ ਦੇ ਬੁਝਦਿਆਂ ਹੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮਹਿਕਾਂ ਵਧੇਰੇ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਰਾਹ 'ਚੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਦੇ ਹਟ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ । ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਸੁੰਮਾਂ ਦੀ ਟਪ ਟਪ, ਪਹੀਆਂ ਦੀ ਖੜ ਖੜ, ਸਪਰਿੰਗਾਂ ਦਾ ਚੀਕਣਾ, ਤੇ ਬੱਘੀ ਦੀ ਛੱਤ ਉਤੇ ਮੀਂਹ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੁਣ ਵਧੇਰੇ ਉੱਚੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ, ਤੇ ਬਾਰੀ 'ਚੋਂ ਆ ਰਹੀ ਗਿੱਲੇ ਘਾਹ ਦੀ ਮਹਿਕ ਵਧੇਰੇ ਤਿੱਖੀ ਸੀ ।

“ਅਜੀਬ ਏ !” ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕਿਹਾ । “ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਟਲੀ 'ਚੋਂ ਜੰਗਲੀ ਸੰਤਰਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਆ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਇਥੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਰਗੀ ਹੀ ਮਹਿਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ।”

“ਅਸੀਂ ਜਦ ਚੜ੍ਹਾਈ ਚੜ੍ਹਾਂਗੇ ਤਾਂ ਹਵਾ ਬਦਲ ਜਾਏਗੀ, ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਕਿਹਾ । “ਉਥੇ ਵਧੇਰੇ ਨਿੱਘ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੋਗੇ ।”

ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਚਾਲ ਮੱਠੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ । ਅਗਾਂਹ ਚੜ੍ਹਾਈ ਆ ਗਈ ਸੀ । ਸੜਕ ਦੇ ਦੁਪਾਸੀਂ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੇ ਦੇਵਦਾਰ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀਆਂ ਪਸਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਦੀ ਛਾਂ ਵਿਚ ਰਾਤ ਵਧੇਰੇ ਕਾਲੀ ਜਾਪ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਥੇ ਡੂੰਘੀ ਚੁੱਪ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਕਦੇ ਕਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਮੀਂਹ ਦੀ ਕਿਣਮਿਣ ਜਾਂ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਸਰਸਰਾਹਟ ਸਦਕਾ ਹੀ ਟੁੱਟਦੀ ਸੀ ।

ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਬਾਰੀ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨੀਵਾਂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਗੱਡੀ ਅੰਦਰ ਆ

ਸਕਣ। ਉਸ ਨੇ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਇਕ ਟਹਿਣੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪੱਤੇ ਤੋੜੇ।

ਤਿੱਖੀ ਕਲਪਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿਗੂਣੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ 'ਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਨੱਕਾਸ਼ੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼, ਦੇਵਦਾਰ ਦਾ ਪੱਤਾ, ਕਿਸੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਨਾਅਲ ਤੇ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ 'ਤੇ ਮੁੜ ਉਹੋ ਅਹਿਸਾਸ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰਖਦੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਜਗਾਇਆ ਸੀ।

“ਰਾਤ ਦਾ ਵੇਲਾ!” ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਖੁਦ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

ਰਾਤ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਸਦਕਾ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਗਵਾਚ ਗਿਆ ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁਪਨਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਕ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਸੁਹਣਾ ਜਵਾਨ 'ਹੀਰੋ' ਸੀ, ਜੋ ਬੜੀ ਕਾਵਿਕ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਆਲੋਚਕ “ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਫੁੱਲ” ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਾਰੇ ਇੰਜ ਸੋਚਣ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸਵਾਦ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਖੁਦ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ—ਉਹ ਬੜਾ ਹੀ ਕੋਝਾ, ਲਮਢੀਂਗ ਤੇ ਸ਼ਰਮਾਕਲ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਤੇ ਲੱਤਾਂ ਇੰਜ ਹਿਲਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਖਿਡੌਣੇ ਦੀਆਂ ਹਿਲਿਆ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਸਕੇਗਾ। ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਤਿੱਖੀ ਪੀੜ ਉਠਦੀ ਜਦ ਸੁਹਣੀਆਂ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਇੰਜ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਖੰਭਾ ਹੋਵੇ।

ਐਂਡਰਸਨ ਉਂਘਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਜਾਗ ਪਿਆ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਚੀਜ਼ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖੀ, ਉਹ ਸੀ ਇਕ ਹਰਾ ਤਾਰਾ, ਜੋ ਦਿਸਹੱਦੇ ਉਤੇ ਨਿਵਿਆਂ ਹੋਇਆ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣ ਗਿਆ ਕਿ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ।

ਗੱਡੀ ਰੁਕ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕੋਚਵਾਨ ਕੁਝ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿਰਾਏ ਬਾਰੇ ਝਗੜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਏਨੀਆਂ ਸੰਗੀਤਕ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਪੁਰਾਣੇ 'ਆਪੋਰਾ' ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਚੇਤੇ ਆਇਆ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕੁੜੀਆਂ ਕਿਸੇ ਨੇੜਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿੰਨਾਂ ਕੋਚਵਾਨ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿੰਨੇ ਜਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਥਾਂ 'ਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਕੋਚਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਾਏ ਵਜੋਂ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸਨ।

“ਬਹੁਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਏ!” ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਚੀਕ ਕੇ ਕੋਚਵਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। “ਬਾਕੀ ਕਿਰਾਇਆ ਮੈਂ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਸੋ ਹੁਣ ਇਹ ਮੁਰਖਤਾ ਭਰਿਆ ਝਗੜਾ ਬੰਦ ਕਰ!”

“ਆ ਜਾਓ, ਪਿਆਰੀਓ ਬੀਬੀਓ, ਆ ਜਾਓ ਅੰਦਰ,” ਕੋਚਵਾਨ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ, ਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਮੱਦੇਨਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰੇ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬਦੇਸ ਤੋਂ ਅਜਿਹੇ ਧਨਾਢ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਏਥੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਏ ਤੇ ਇਹ ਨਾ ਸੋਚਣਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਬਾਕੀ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਦੇ ਰਹੇ ਨੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਉਨੀ ਹੀ ਪਰਵਾਹ ਹੈ, ਜਿੰਨੀ ਬੇਹੀਆਂ ਸੇਵੀਆਂ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਏ ਕਿ ਕਿਤੇ ਦੇਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ ਤੇ ਇਹ ਛੇਤੀ ਪੁੱਜਣਾ ਚਾਹ ਰਹੇ ਨੇ।”

“ਕੀ ਬਦਤਮੀਜ਼ੀ ਏ!” ਪਾਦਰੀ ਗਰਜਿਆ।

“ਬਹਿ ਜਾਓ,” ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਾਗੇ ਥਾਂ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। “ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਨਿੱਘੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠਾਂ ਗੀਆਂ।”

ਉਹ ਕੁੜੀਆਂ ਨਰਮ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਤੇ ਹੱਥੋਂ ਹੱਥੀ ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਫੜਾਉਂਦੀਆਂ, ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋਈਆਂ, ਉਥੇ ਬੈਠੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਲਾਮ ਆਖੀ। ਸ਼ਰਮਾਉਂਦਿਆਂ ਐਂਡਰਸਨ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਦੇ ਪਨੀਰ ਤੇ ਪੁਦੀਨੇ ਦੀ ਮਹਿਕ ਬੱਘੀ ਵਿਚ ਭਰ ਗਈ। ਭਾਵੇਂ ਹਨੇਰਾ ਸੀ, ਪਰ ਐਂਡਰਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਕਾਂਟਿਆਂ ਦੇ ਸਸਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਨਿੰਮ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਲਿਸ਼ਕ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਜਦ ਬੱਘੀ ਦੇ ਪਹੀਏ ਮੁੜ ਸੜਕ 'ਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਘੁਸਰ ਘੁਸਰ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ।

“ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ, ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਆਮ ਮੁਸਾਫਰ ਹੋ ਜਾਂ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਭੇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ?” ਕਾਲੇ ਲਿਬਾਸ ਵਾਲੀ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਐਂਡਰਸਨ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ,” ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚਿਆਂ ਕਿਹਾ। “ਮੈਂ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਖੰਡੀ ਨਾ ਸਮਝਣਾ, ਹਾਂ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਮੁਲਕ ਦਾ ਗਰੀਬ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਜਿਥੇ ਕਦੇ ਹੈਮਲਟ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।”

“ਤਾਂ, ਦਸੋ, ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹੋ?” ਕੁੜੀਆਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ,” ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਏਨਾਂ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਤੇਰੇ ਸੁਹੱਪਣ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਰਿਹਾ ਏ।”

ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਠੰਢ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹ ਜਾਣ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਉਹੋ ਹਾਲਤ ਸੀ, ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਉਹ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਿੰਮ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਕਾਂਬਾ ਛਿੜਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਤੇ ਕਾਵਿਕ ਬਿੰਬਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਲਾਂ ਉਤੇ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਜਾਦੂ ਦੀ ਪਟਾਰੀ ਦਾ ਢੱਕਣ ਚਾਣਚਕ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਅਣਪ੍ਰਗਟਾਈਆਂ ਸੋਚਾਂ, ਬੇਜਾਨ ਅਹਿਸਾਸਾਂ, ਤੇ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ, ਰੰਗਾਂ, ਆਵਾਜ਼ਾਂ, ਮਹਿਕਦੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਮੁੰਦਰ, ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਸਰਸਰਾਹਟ, ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਤਾਪਾਂ, ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤੋਤਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ।

ਐਂਡਰਸਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਆਪਣੀ ਉਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਕੀ ਨਾਂ ਦੇਵੇ। ਕੁਝ ਇਕ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸੀ, ਕੁਝ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮ ਅਨੰਦ, ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ।

“ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਜਦ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸਦਕਾ ਰਾਤ ਦੀ ਚੁੱਪ ਟੁੱਟ ਰਹੀ ਸੀ,” ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਚੁੱਪ ਪਿਛੋਂ ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। “ਮੇਰਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੋਲਦਿਆਂ ਸੁਣਨਾ ਤੇ ਹੁਣ ਵੇਖਣਾ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਏ, ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ

ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਤੁਹਾਡੀ ਕਦਰਦਾਨੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਏ। ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਰਾਤ ਬੜੀ ਹਨੇਰੀ ਏ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਚਿਹਰੇ ਇੰਜ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ। ਏਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ 'ਚੋਂ ਇਕ ਵਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਿ ਫੁੱਲੇ ਹੋਏ ਵਾਲ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣਾ ਸੁਭਾ ਏ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਲਤੂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਏਨਾਂ ਸ਼ੌਕ ਏ ਕਿ ਜਦ ਉਹ ਬਾਗ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਏ ਤਾਂ ਜੰਗਲੀ ਮੈਨਾਂ ਤਕ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਆ ਬਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।"

"ਨਿਕੋਲੀਨਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏ," ਇਕ ਕੁੜੀ ਨੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਕਿਹਾ।

"ਤੇਰਾ ਦਿਲ ਬੜਾ ਨਿੱਘਾ ਤੇ ਕੂਲਾ ਏ, ਨਿਕੋਲੀਨਾ," ਐਂਡਰਸਨ ਓਸੇ ਠਰ੍ਹੇ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਗਿਆ। "ਜੇ ਤੇਰਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਕਿਸੇ ਮੁਸੀਬਤ 'ਚ ਫਸ ਜਾਏ ਤਾਂ ਤੂੰ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਇਕ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਅਤੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ 'ਚੋਂ ਦੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲ ਦਾ ਫਾਸਲਾ ਤੈਅ ਕਰਨੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਂਗੀ। ਮੈਂ ਠੀਕ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਨਾਂ?"

"ਹਾਂ, ਮੈਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਾਂਗੀ," ਨਿਕੋਲੀਨਾ ਨੇ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਕਿਹਾ, "ਜਦ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਵੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ।"

"ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਂ ਕੀ ਹਨ?" ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਨਿਕੋਲੀਨਾ, ਮਾਰੀਆ ਤੇ ਅੱਨਾ" ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਉਤਾਵਲ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

"ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਮੇਰਾ ਸਵਾਲ ਏ, ਮਾਰੀਆ, ਮੈਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਏ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਤਾਲਵੀ ਜ਼ਬਾਨ ਏਨੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਤੇਰੇ ਸੁਹੱਪਣ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਾਂ। ਪਰ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਂ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਦੇਵੀ ਕੋਲ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਹੱਪਣ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦਾ ਰਹਾਂਗਾ।"

"ਕੀ ਬਦਤਮੀਜ਼ੀ ਏ!" ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। "ਇਸ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬਿੱਛੂ ਡੰਗ ਗਿਆ ਏ ਤੇ ਇਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ ਏ!"

"ਸੁਹਣੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਰੀਭੀਰ ਸੁਭਾਅ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਜਜ਼ਬੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋਤਵਾਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੁਕਦੀ ਏ, ਮਾਰੀਆ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਬੜੀ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਉਹ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼।"

"ਕੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮਿਲੇ ਹੋ?" ਕਾਲੇ ਲਿਬਾਸ ਵਾਲੀ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

"ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਦੋ ਤੀਵੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਕ ਤੁਸੀਂ ਓ? ਤੇ ਦੂਜੀ ਮਾਰੀਆ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਏ।"

"ਕਿਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮਖੌਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ?" ਇਕ ਕੁੜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਫੇਰ ਨਿੰਮ੍ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲੀ, "ਜੇ ਇਹ ਮਖੌਲ ਏ ਤਾਂ ਇਸ ਸੁਹਣੀ ਕੁੜੀ—ਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਸਹਿਣਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੋਵੇਗਾ।"

"ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਦਿਲੋਂ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।"

"ਇਕ ਗੱਲ ਦਸੋ, ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਜੀ, ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ ਹੋਵਾਂਗੀ ਜਾਂ ਦੁਖੀ?" ਮਾਰੀਆ ਨੇ ਇਕ ਬਿੰਦ ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਖੁਸ਼ੀ ਤੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸੌਖਿਆ ਨਹੀਂ ਆਏਗੀ, ਮਾਰੀਆ! ਤੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਬੜਾ ਕੁਝ ਮੰਗ ਰਹੀ ਏਂ, ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਸਿੱਧੀ ਸਾਦੀ ਕਿਸਾਨ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਏ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਆਖਾਂਗਾ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਮਿਲੇਗਾ ਤੇ ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਤੂੰ ਚੁਣੇਂਗੀ, ਉਹ ਬੜਾ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਚਿਤਰਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ, ਕਵੀ ਜਾਂ ਇਟਲੀ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਲਈ ਲੜਨ ਵਾਲਾ ਯੋਧਾ। ਉਹ ਇਕ ਸਿੱਧਾ ਸਾਦਾ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਏ, ਜਾਂ ਜਹਾਜ਼ੀ, ਪਰ ਉਹ ਵੱਡੇ ਦਿਲ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਕੌਣ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਏਗਾ।”

“ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਜੀ,” ਮਾਰੀਆ ਨੇ ਸ਼ਰਮਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਸੌ ਇਕ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਜਿਗਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਜਿਹੌ ਜਿਹੌ ਆਦਮੀ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਦਸਿਆ ਏ, ਭਲਾ ਜੇ ਉਹ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ? ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਵੇਖਿਆ ਏ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਏਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕਿਥੇ ਹੋਵੇਗਾ।”

“ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਭ,” ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਤਿੱਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। “ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕੇ ਲੱਭ, ਤੇ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇਗਾ।”

“ਮਾਰੀਆ!” ਅੱਨਾ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚੀਕ ਕੇ ਕਿਹਾ। “ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਵੇਰੋਨਾ ਦੇ ਉਸ ਨੌਜਵਾਨ ਚਿਤਰਕਾਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਏ?”

“ਛੀ-ਛੀ!” ਮਾਰੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਵੇਰੋਨਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਏ, ਤੇ ਤੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਲੱਭ ਹੀ ਲਏਂਗੀ,” ਕਾਲੇ ਲਿਬਾਸ ਵਾਲੀ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਏਲੇਨਾ ਗੁਈਸੀਓਲੀ ਏ। ਇਹ ਨਾਂ ਚੇਤੇ ਰੱਖੀਂ। ਮੈਂ ਵੇਰੋਨਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ, ਤੇ ਉਥੇ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁਛੇਂਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦਾ ਪਤਾ ਦੱਸ ਦੇਵੇਗਾ। ਤੇ ਤਦ ਤਕ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹੇਂਗੀ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਕਿਸਮਤ ਤੈਨੂੰ ਤੇ ਤੇਰੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ।”

ਮਾਰੀਆ ਨੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਏਲੇਨਾ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਘਦੀ ਹੋਈ ਗੱਲੂ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਘੁਟਿਆ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਚੁੱਪ ਸਨ, ਜਦ ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਹਰਾ ਤਾਰਾ ਹੁਣ ਚਮਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਧਰਤੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਓਝਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਰਾਤ ਬੀਤਣ ਵਾਲੀ ਸੀ।

“ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਵੀ ਦਸੋ, ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਜੀ” ਅੱਨਾ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਤੂੰ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣੇਂਗੀ,” ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਬੜੇ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। “ਤੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਲਈ ਲੰਮੀ ਪਾਲ ਲਾ ਕੇ ਖੜੋਇਆ ਕਰਨਗੇ। ਤੇ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹਾਉਣ ਪੁਆਉਣ ਵਿਚ ਤੇਰਾ ਚੋਖਾ ਸਮਾਂ ਲਗਿਆ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਤੇਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਪਤੀ ਤੇਰਾ ਹੱਥ ਵਟਾਇਆ ਕਰੇਗਾ।”

“ਕੀ ਉਹ ਪੇਤਰੋ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ?” ਅੱਨਾ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਭੌਂਦੂ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।”

“ਤੇ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਸ਼ਕਵੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆਂ ਕਰੇਂਗੀ ਤੇ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਬਾਰੇ ਉਤਾਵਲ ਹੋਵੇਂਗੀ।

“ਪੋਪ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਬਦਤਮੀਜ਼ੀ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨੀਆਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ!” ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਤਲਖੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਰਤਾ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

ਉਹ ਕੁੜੀਆਂ ਫੇਰ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਸਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ। ਆਖੀਰ ਮਾਰੀਆ ਨੇ ਜਿਗਰਾ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ: ਤੇ ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਜੀ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਏ, ਜੋ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਵੇਖ ਸਕਦੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਜਾਨਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰਖਦੀਆਂ ਹਾਂ।”

“ਮੈਂ ਇਕ ਘੁੰਮਣ ਫਿਰਨ ਵਾਲਾ ਗਵੱਈਆ ਹਾਂ,” ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਮੈਂ ਜਵਾਨ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸੰਘਣੇ ਘੁੰਘਰਾਲੇ ਵਾਲ ਹਨ, ਚਿਹਰਾ ਪੁੱਪ ਨਾਲ ਲੂਸਿਆ ਹੋਇਆ ਏ, ਤੇ ਨੀਲੀਆਂ, ਲਿਸ਼ਕਵੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹਨ ਮੇਰੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਫਾਕਾ ਨਹੀਂ ਏ ਕਿ ਮੈਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਤੋਹਫੇ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।”

“ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ?”

“ਹੁਣੇ ਜਿਵੇਂ, ਪਿਛਲੇ ਹੁਨਾਲ ਵਿਚ, ਮੈਂ ਜੂਟਲੈਂਡ ਵਿਚ ਸਾਂ ਤੇ ਉਥੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਇਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਭਟਕਦਿਆਂ ਮੈਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਥਾਂ ਪੁੱਜਾ, ਜਿਥੇ ਓੜਕ ਦੀਆਂ ਖੁੰਮਾਂ ਉਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਮੁੜ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਗਿਆ ਤੇ ਹਰ ਖੁੰਮ ਥੱਲੇ ਇਕ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਤੋਹਫਾ ਰੱਖਿਆ। ਕਿਸੇ ਥੱਲੇ ਚਾਂਦੀਵੰਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਵਿਚ ਲਪੇਟੀ ਹੋਈ ਕੋਈ ਮਿੱਠੀ ਗੋਲੀ, ਕਿਸੇ ਥੱਲੇ ਖਜੂਰ, ਕਿਸੇ ਥੱਲੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਗੁੱਛਾ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਫੀਤੇ ਨਾਲ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਛੱਲਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਉਸ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੀ ਸੱਤਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਧੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਉਸ ਥਾਂ ਪੁੱਜਾ। ਤੇ ਭਲਾ ਸੋਚੋ ਕਿ ਖੁੰਮਾਂ ਥੱਲੇ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਥੇ ਉਂਜ ਦੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਛੁੱਟ ਖਜੂਰ ਦੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਕੋਈ ਕਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਏ। ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਪਰੀਆਂ ਨੇ ਉਥੇ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ।”

“ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਭੋਲੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਏ, ਸ੍ਰੀਮਾਨ,” ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। “ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪਾਪ ਏ!”

“ਇਹ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਏ ਕਿ ਉਹ ਕੁੜੀ ਮੇਰੀ ਇਸ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨੂੰ ਉਮਰ ਭਰ ਚੇਤੇ ਰੱਖੇਗੀ। ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਖਤ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਂ ਪਾਦਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਲਾਇਆ ਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਆਦਤ ਨਹੀਂ ਏ।”

ਗੱਡੀ ਇਕ ਥਾਂ ਚਾਣਚਕ ਰੁਕ ਗਈ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਜਾਦੂ ਦੇ ਅਸਰ ਥੱਲੇ ਅਹਿਲ ਬਣੀਆਂ ਬੈਠੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਏਲੇਨਾ ਦਾ ਸਿਰ ਨਿਵਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

“ਜਾਗੋ ਨੀ, ਸੁਹਣੀਓ ਕੁੜੀਓ, ਅਸੀਂ ਪੁਜ ਗਏ ਹਾਂ,” ਕੋਚਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਕੁੜੀਆਂ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਉਠੀਆਂ। ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੋ

ਤਰਾੜੀਆਂ ਕੂਲੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਧੌਣ ਨੂੰ ਗਲਵਕੜੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਘੁਟ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਘਦੇ ਹੋਏ ਬੁੱਲ੍ਹ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ ਸਨ ।

“ਸ਼ੁਕਰੀਆ !” ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮਾਰੀਆ ਸੀ ।

ਨਿਕੋਲੀਨਾ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਬੜੀ ਪੋਲੀ ਤੇ ਕੂਲੀ ਜਿਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ, ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਸਰਸਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੇ ।

ਜਦ ਅੰਨਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ ਤਾਂ ਚਟਖਾਰੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ।

ਕੜੀਆਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਬੱਘੀ 'ਚੋਂ ਉਤਰੀਆਂ ਤੇ ਬੱਘੀ ਪਥਰੀਲੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਗਈ । ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਬਾਰੀ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਵੇਖਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਛਾਂ ਦੇ ਕਾਲੇ ਸ਼ਾਹ ਸਿਖਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੁਝ ਨਾ ਦਿਸਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਅਸਮਾਨ ਪਹੁ ਫੁਟਾਲਾ ਹੋਣ ਪਹਿਲਾਂ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਹਰਾ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

ਐਂਡਰਸਨ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਵੇਰੋਨਾ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬੜੀਆਂ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਨ । ਇਮਾਰਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਸੁਹੱਪਣ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਦੀਆਂ ਲਾਜ ਭਰੀਆਂ ਰੇਖਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨ ਨੂੰ ਚੈਨ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਪਰ ਐਂਡਰਸਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਤੁਕਾਲੀਂ ਉਹ ਉਸੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੌੜੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਈਸੀਓਲੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਹੱਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋਤਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਘੰਟੀ ਵਜਾਈ । ਏਲੇਨਾ ਗੁਈਸੀਓਲੀ ਨੇ ਆਪ ਆ ਕੇ ਬੁਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਮਖਮਲੀ ਲਿਬਾਸ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਸੁਬਕ ਪਤਲੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਚਮੜਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਲਿਬਾਸ ਸਦਕਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਵਾਲਕੀਰ' ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਹਰੀਆਂ ਜਾਪ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਅੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਸਨ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਐਂਡਰਸਨ ਵੱਲ ਵਧਾਏ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚੌੜੇ ਹੱਥ ਆਪਣੀਆਂ ਠੰਢੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਵਿਚ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਲੈ ਗਈ ।

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਡੀਕਦੀ ਰਹੀ ਹਾਂ,” ਉਸ ਨੇ ਸਹਿਜ ਭਾਵ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ।

ਇਹ ਲਫਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਐਂਡਰਸਨ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪੀਲਾ ਭੂਕ ਬਣ ਗਿਆ । ਉਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਅੰਤਲੀ ਹਦ ਤਕ ਪਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਲਫਜ਼ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਲਕਾਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗਣ ਵਾਲੀ ਹਰ ਝਿੰਮਣੀ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੇ ਗਾਊਨ 'ਤੇ ਪਏ ਧੂੜ ਦੇ ਹਰ ਕਿਣਕੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪਲਮਣ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਪਾਟ ਜਾਏਗਾ । ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤਸੀਹਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਸੀ, ਮੁਸਕਰਾਹਟਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀੜੂ ਵੀ ਛਲਕ ਆਉਣੇ ਸਨ । ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਜਰਨਾ ਉਸ ਲਈ ਅਸੰਭਵ ਸੀ । ਕਿਤੇ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਰੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਣੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ । ਤਦ ਉਹ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਜੀਏਗਾ ?

ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਪਰਤਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਹ ਗੱਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ । ਏਲੇਨਾ ਗੁਈਸੀਓਲੀ ਵਰਗੀਆਂ ਤੀਵੀਂਆਂ ਪਾਰੇ ਵਰਗੇ ਚੰਚਲ ਸੁਭਾ ਦੀਆਂ

ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇਗੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਕੋਝਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਦ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਹਸਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਤੌਰ ਮੱਠੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਦਮ ਲੜਖੜਾਉਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਕੇ ਧਰਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਜਾਵੇ।

“ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਜਿਸ ਸਦੀਵੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੀ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਏ” ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਧੀਰਜ ਦੇਣਾ ਚਾਹਿਆ। “ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਏ ਕਿ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੈਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।”

ਉਹ ਏਲੇਨਾ ਗੂਈਸੀਓਲੀ ਕੋਲ ਇਹ ਪੱਕਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਗੱਲ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਾਲੀ ਇਕ ਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਵੇਰੇਨਾ ਆਉਂਦਿਆਂ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਵੇਖਿਆ ਹੀ ਸੀ।

ਐਂਡਰਸਨ ਬੂਹੇ ਵਿਚ ਅਟਕਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਦੁੜਾਈ। ਇਕ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਸ਼ਮ੍ਰਾਦਾਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ‘ਡਾਇਨਾ’ ਦੀ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਵੇਖੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸੁਹੱਪਣ ਸਦਕਾ ਪੀਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਡਾਇਨਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਮਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਏ?” ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਕਾਨੋਵਾ ਨੇ,” ਗੂਈਸੀਓਲੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪਲਕਾਂ ਨਿਵਾ ਲਈਆਂ। ਐਂਡਰਸਨ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੂਈਸੀਓਲੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਲੁਕਵੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬ ਕੇ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਹਾਂ,” ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। “ਫੇਰ ਮੈਂ ਏਥੋਂ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂਗਾ।”

“ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਏ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ,” ਏਲੇਨਾ ਗੂਈਸੀਓਲੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਝਾਕਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। “ਤੁਸੀਂ ਹਾਨਸ ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨ ਐਂਡਰਸਨ ਹੋ, ਕਵੀ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਰੀ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਲੇਖਕ; ਪਰ ਜਾਪਦਾ ਏ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰੀ-ਕਹਾਣੀ ਜੀਣੋਂ ਤੁਸੀਂ ਡਰਦੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਏ।”

“ਨਹੀਂ ਏ,” ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਸਹਿਮਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਤਾਂ ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਭਟਕਣ ਹਾਰੇ ਕਵੀ,” ਉਸ ਨੇ ਐਂਡਰਸਨ ਦੇ ਮੋਢੇ ‘ਤੇ ਹੱਥ ਰਖਦਿਆਂ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਏਥੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਤੇ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਾਸਾ ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਰਹੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਨਾ ਸੋਚਣਾ। ਪਰ ਜੇ ਕਦੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਵੇ, ਕਦੇ ਗਰੀਬੀ ਜਾਂ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਓ, ਤਾਂ ਨਿਕੋਲੀਨਾ ਵਾਂਗ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਲਫਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਆਖ ਭੇਜਣਾ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਜਾਵਾਂਗੀ, ਚਾਹੇ ਮੈਨੂੰ ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ‘ਚੋਂ ਸੈਆਂ ਮੀਲ ਲੰਘ ਕੇ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਆਉਣੇ ਪਏ।”

ਉਹ ਕੁਰਸੀ ‘ਤੇ ਢਹਿ ਪਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਢੱਕ ਲਿਆ। ਸ਼ਮ੍ਰਾਦਾਨ ਵਿਚ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਦਾ ਚਾਨਣ ਫੜ ਫੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਏਲੇਨਾ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ

ਵਿਚ ਚਮਕਦਾ ਹੋਇਆ ਇਕ ਹੰਝੂ ਵੇਖਿਆ। ਉਹ ਉਥੋਂ ਤਿਲਕ ਪਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਖਮਲੀ ਲਿਬਾਸ 'ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਚੋਣ ਲੱਗਾ। ਐਂਡਰਸਨ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਉਸ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਬੈਠ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਿੱਘੀਆਂ, ਸੁਹਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਟੇਕ ਦਿੱਤਾ। ਏਲੇਨਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਲਿਆ, ਉਸ ਉਤੇ ਨਿਵੀਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ।

ਇਕ ਹੋਰ ਹੰਝੂ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਡਿੱਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਲੂਣਾ ਸਵਾਦ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ।

“ਜਾਓ!” ਏਲੇਨਾ ਨੇ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਕਿਹਾ। “ਤੇ ਰੱਬ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹੇ।”

ਉਹ ਉਠਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਟੋਪੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਵੇਰੋਨਾ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਸ਼ਾਮ ਦੀਆਂ ਘੰਟੀਆਂ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਸਦਕਾ ਰੁੱਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ, ਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ। ਤੇ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਐਂਡਰਸਨ ਨੇ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ : “ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪਰੀ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਮੁੱਲ ਤਾਰਿਆ ਏ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਮੁੱਲ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਛੱਡੀ ਏ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬੀਤਣ ਦਿੱਤਾ ਏ, ਜਦ ਕਿ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਏ। ਤੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ, ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ।”

ਜੀਵਨੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਰੇਖਾ ਚਿਤਰ

ਸ਼ਾਇਦ ਦਸ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕੁਝ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਦੇ ਰੇਖਾ ਚਿਤਰ ਦੇਣੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਇਹ ਕੰਮ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਦਿਲਚਸਪ ਜਾਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਔਖਾ ਵੀ। ਇਹ ਰੇਖਾ ਚਿਤਰ ਸੰਖੇਪ, ਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਖਾਸ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਈ ਦਿਲਚਸਪ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਕਲਮੀ ਚਿਹਰੇ ਵੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਕਦੇ ਸਨਮਾਨ ਜਾਂ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਣਾਂ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ। ਇਹ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਕੁਚੱਕਰ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਜੀਵੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਲੋਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਵਾਰਥ ਦੇ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਬਣ ਕੇ ਜੀਵੇ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਸੀ, ਕੈਪਟਨ ਓਲੇਨਿਨ-ਵੋਲੋਗਾਰ, ਜਿਸ ਨੇ ਬੜੀ ਅਸਚਰਜਤਾ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਇਟਲੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਗਾਉਣਾ ਸਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਯੂਰਪ ਪੈਦਲ ਘੁੰਮ ਕੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਬਲ ਲੋਚਾ ਉੱਠੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਵਿਚੋਂ ਛੱਡੇ ਕੇ, ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਗਵੱਈਏ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਇਟਲੀ, ਫਰਾਂਸ, ਸਪੇਨ ਆਦਿ ਮੁਲਕਾਂ 'ਚ ਘੁੰਮਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਿਟਾਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਯ ਗੀਤ ਗਾਵੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਓਲੇਨਿਨ ਵੋਲੋਗਾਰ ਨੂੰ 1924 ਵਿਚ, ਮਾਸਕੋ ਦੀ ਇਕ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਸਾਂ। ਉਦੋਂ ਉਹ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ, ਪਤਲੇ ਮਾੜੂਏ ਜਿਹੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜਹਾਜ਼ੀ ਕੈਪਟਨ ਦੀ ਵਰਦੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਦਫ਼ਤਰ 'ਚ ਛੁੱਟੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਜਵਾਨਾਂ ਵਰਗੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਸੁਹਣਾ ਗਾਵਿਆ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਤੋਂ ਇਤਾਲਵੀ ਗੀਤ ਸੁਣੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਰਵਾਨੀ ਸੀ। ਤੇ ਬਾਸ਼ਕ ਦੇ ਝਟਕੇਦਾਰ ਲਯ ਵਾਲੇ ਗੀਤ ਸੁਣੇ; ਤੇ 'ਮਾਰਸੇਲਸ' ਦਾ ਜੰਗੀ ਤਰਾਨਾ ਸੁਣਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੁਰਹੀ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਸੀ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਦਾ ਧੂੰਆਂ।

ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣ ਪਿਛੋਂ ਓਲੇਨਿਨ ਵੋਲੋਗਾਰ ਜਹਾਜ਼ੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਫੇਰ ਉਹ ਪਾਇਲਟ ਬਣਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਭੂ ਮੱਧ ਸਾਗਰ 'ਤੇ ਫੇਰੇ ਲਾਏ। ਮਗਰੋਂ ਰੂਸ ਪਰਤਣ 'ਤੇ, ਉਹ ਵੋਲੋਗਾਰ

'ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਕੈਪਟਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਦ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਸਕੋ, ਤੋਂ ਨਿਯੁਕਤੀ ਨੌਵੋਗੋਰੋਦ ਜਾ ਕੇ ਮੁੜ ਮਾਸਕੋ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਕੈਪਟਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਵੋਲਗਾ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਮੌਸਕਵਾ ਨਦੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸੌੜੇ ਜਲ ਪ੍ਰਵਾਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਮੁੱਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਇਹ ਕੰਮ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਅਸੰਭਵ ਕੰਮ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਾਰਚੁਗੀ ਇਲਾਕੇ ਕੋਲੋਂ ਮੌਸਕਵਾ ਨਦੀ ਦਾ ਰੁਖ ਮੋੜਿਆ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਨਦੀ ਕਈ ਵਲ ਖਾ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਸੀ। ਉਥੇ ਨਦੀ ਏਨੇ ਵਿੰਗ ਵਲਾਵਿਆਂ ਵਿਚ ਵਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਨਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਵੇਖ ਕੇ ਵੀ ਆਦਮੀ ਦਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਕੈਪਟਨ ਓਲੇਨਿਲ ਵਲੋਗਾਰ ਨੇ ਰੂਸ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕਈ ਦਿਲਚਸਪ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਸਨ, ਜੋ ਹੁਣ ਜਾਂ ਗਵਾਚ ਗਏ ਹਨ, ਜਾਂ ਵਿਸਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਰੂਸ ਦੀਆਂ ਇਕ ਦਰਜਨ ਨਦੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਖਤਰਨਾਕ ਥਾਵਾਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਦੀਆਂ 'ਤੇ ਜਹਾਜ਼ਰਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਬੜੀਆਂ ਸਾਦੀਆਂ ਤੇ ਸਫਲ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਸਨ।

ਆਪਣੇ ਵਿਹਲੇ ਵੇਲੇ ਉਹ ਦਾਂਤੇ ਦੀ "ਡਿਵਾਇਨ ਕਾਮੇਡੀ" ਦਾ ਰੂਸੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਉਹ ਸੱਚਾ, ਇਮਾਨਦਾਰ ਤੇ ਦਿਆਲੂ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਤਰਿਆਂ ਭਰੇ ਕੰਮ ਪਸੰਦ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਸਾਰਿਆਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੇਖਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਸੀ ਜਾਂ ਛੋਟਾ। ਉਹ ਸਾਰੇ "ਇਸ ਚੰਗੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਚੰਗੇ ਬੰਦੇ" ਸਨ, ਜੋ ਲੁਕਾਈ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ "ਸਥਾਨਕ ਅਜਾਇਬ ਘਰ" ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਸਿੱਧੇ ਸਾਦੇ ਦਿਲ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬੜਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਉਹ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਇਕ ਬੜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਛੋਟ ਉਸ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਦੇ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਅਜਾਇਬਘਰ ਦੀ ਵੇਖਭਾਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਵਟਾਉਂਦਾ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਅਜਾਇਬਘਰ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਫਾਇਲਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਮੁਰੰਮਤ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਕਰਦੇ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸਿਆਲ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਜਾਇਬਘਰ ਨੂੰ ਨਿੱਘਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੇ।

ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਇਸ ਜੋੜੇ ਨੂੰ ਅਜੀਬ ਜਿਹੇ ਰੁਝੇਵੇਂ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ। ਅਜਾਇਬਘਰ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੋਈ ਇੱਟ ਦਾ ਟੋਟਾ ਵੇਖਦੇ, ਚੁੱਕ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਪਛਵਾੜੇ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਇੰਜ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਅਜਾਇਬਘਰ ਦੀ ਇਕ ਬਾਰੀ ਤੋੜ ਸੁੱਟੀ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਉਸ ਭੱਜ ਟੁੱਟ ਨੂੰ ਸੜਕ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਰਹੇ ਸਨ।

ਅਜਾਇਬਘਰ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ—ਇਕ ਆਮ ਜਿਹੇ ਪੁਰਾਣੇ ਫੀਤੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚੌਦਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਇੱਟ, ਦਲਦਲ ਦੇ ਕੇਲੇ ਅਤੇ ਅਰਜਨਟਾਈਨਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚੂਹੇ ਤਕ, ਜੋ ਨਵੀਂ ਨਸਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਥੋਂ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ—ਉਸ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨੇ ਪੂਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਨਿਰਮਾਣ ਬਣਿਆਂ ਉਹ ਨੀਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਘਬਰਾਹਟ

ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਬਾਰ ਬਾਰ ਘੁੰਮਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮਘ ਉਠਦਾ ਜਦ ਉਹ ਅਜਾਇਬਘਰ ਵੀ ਸ਼ਾਨ, ਪੇਰੋਪਲੇਤਚੀਕੋਵ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਇਕ ਚਿਤਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਖਾਉਂਦਾ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬੰਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਇਕ ਮੱਠ 'ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਬੜਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿਤਰ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਡੂੰਘੇ ਝਰੋਖੇ 'ਚੋਂ ਦਿਸਣ ਵਾਲਾ, ਉੱਤਰੀ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਜਿਸ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਉੱਘਦੇ ਹੋਏ ਸਫ਼ੇਦੇ ਦੀ ਬਿਛ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਝੀਲ ਵਖਾਲੀ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ।

ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਔਖਾ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਦਰਦਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਉਹ ਪੂਰਾ ਮਨ ਲਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁਖ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਾ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਅਜਾਇਬਘਰ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤਾ ਫ਼ਾਇਦੇਮੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਕਿਸੇ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਆਦਮੀ ਦੀ ਲਗਨ, ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ?

ਕੁਝ ਹੀ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵੇਖੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੜੀ ਲੰਮੀ ਸੂਚੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਇਕ ਦਾ ਮੈਂ ਏਥੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਾਂਗਾ।

ਹਰ ਲੇਖਕ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ, ਮੈਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਉਘੜੇ ਨੋਟ ਲਏ ਸਨ, ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਇਹ ਲੇਖਕ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਨੋਟ ਮੈਂ ਏਥੇ ਦੇਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ।

ਚੈਖੋਵ

ਜਿਹੜੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਥਾਂ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲਾ ਮਸਲਾ ਚੈਖੋਵ ਨੇ ਘਟ ਹੀ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਸੀ।

ਈਲਿਆ ਇਲਫ਼, ਅਲਫ਼ੋਨਸੋ ਦੋਂਦੋ, ਲਿਉ ਤਾਲਸਤਾਏ, ਗੋਨਕੋਰਟ ਭਰਾਵਾਂ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਲੇਖਕ ਰੇਨਾਰਦ ਦੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਵੀ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚੇ ਤੇ ਡਾਇਰੀਆਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ।

ਇਹ ਪੂਰਾ ਹੱਕ ਰਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੁਤੰਤਰ 'ਫਾਰਮ' ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਉਲਟ, ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਜਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਨਾਵਲਾਂ ਦੇ ਮਸਾਲੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਫ਼ਾਇਦੇਮੰਦ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਮੈਂ ਖੁਦ ਆਪਣਾ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ, ਜਦ ਵੀ ਮੈਂ ਉਸ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਚੁਣਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਜਾਂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਰਾਸ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੂਰੇ ਢਾਂਚੇ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਜਿਹਾ ਤੇ ਉਖੜਿਆ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ।

ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੀਆਂ ਯਾਦਾਂ 'ਚ ਜੋ "ਮਸਾਲਾ" ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮੌਕੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਿਆਂ ਤੇ ਡਾਇਰੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਹਿਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਅਸੀਂ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ

ਸਾਂਭਦੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਘੱਟ ਹੀ ਕਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਯਾਦਦਾਸਤ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਛਾਨਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਕਿਣਕੇ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਧਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਅਸੀਂ ਚੁਗ ਕੇ ਵਰਤ ਲੈਂਦੇ ਹਲ।

ਚੈਖੋਵ ਲੇਖਕ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਡਾਕਟਰ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਲਈ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਬੜੀ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਹ ਕੋਈ ਅਸਾਹਿਤਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇ।

ਡਾਕਟਰ ਹੋਣ ਸਦਕਾ, ਚੈਖੋਵ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਹੀ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਣ-ਸ਼ੈਲੀ 'ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਅਸਰ ਪਿਆ, ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਨਸਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ, ਸੰਖੇਪ, ਤੇ ਚਾਕੂ ਦੀ ਧਾਰ ਵਰਗੀ ਤਿੱਖੀ ਬਣ ਗਈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ (ਮਿਸਾਲ ਲਈ, ਵਾਰਡ ਨੰਬਰ 6, ਅਕੇਵੇਂ ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ, ਟਿੱਡਾ) ਸਚਮੁੱਚ ਬੜੀਆਂ ਚੁਸਤ, ਤਰਾਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਹਨ।

ਚੈਖੋਵ ਦੀ ਨਸਰ ਬੜੀ ਬੜਵੀਂ, ਗੱਠੀ ਹੋਈ ਤੇ ਸੰਖੇਪਤਾ ਵਾਲੀ ਹੈ। "ਹਰ ਵਾਧੂ ਚੀਜ਼, ਬੇਲੋੜੇ ਲਫਜ਼ ਤੇ ਚਗਲੇ ਹੋਏ ਮੁਹਾਵਰੇ ਕੱਢ ਸੁੱਟੋ," ਚੈਖੋਵ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, "ਤੇ ਹਰ ਫਿਕਰੇ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤਕ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੋ।" ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਈ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਬਦੇਸੀ ਲਫਜ਼ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚੈਖੋਵ ਨੂੰ ਘਿਰਣਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਚੈਖੋਵ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੰਗੇਰਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਬਿਤਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ 'ਚੋਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਅੰਸ ਕੱਢਣ ਲਈ ਜਦੋਂ ਜਹਿਦ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤਕ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਖਿੱਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਨੂੰ ਜੇ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਰਖ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਚੈਖੋਵ 'ਚੋਂ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸਾਰੇ ਮੱਧ ਵਰਗੀ ਲੱਛਣ ਗਾਇਬ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣਗੇ, ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਅਹਿਮ ਬਣਦਾ ਹੋਇਆ ਜਾਪੇਗਾ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਸਾਦਗੀ ਦਾ ਅਸਲੀ ਸੁਹੱਪਣ ਵਖਾਲੀ ਦਿਏਗਾ।

ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਹੈ, ਜੋ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੈ—ਯਾਲਤਾ ਵਿਚ ਚੈਖੋਵ ਦਾ ਘਰ। ਮੇਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਲਈ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਯਾਦਾਂ, ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਮਾਰੀਆ ਪਾਵਲੋਵਨਾ ਦੀ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਰੀਆ ਚੈਖੋਵ ਦੀ ਭੈਣ ਸੀ ਤੇ ਚੈਖੋਵ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਮਾਸ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ।

ਉਹ 1949 ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ, ਜਦ ਮੈਂ ਅੰਤਲੀ ਵਾਰ ਯਾਲਤਾ ਦਾ ਉਹ ਘਰ ਵੇਖਣ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਛੱਤ 'ਤੇ ਮਾਰੀਆ ਪਾਵਲੋਵਨਾ ਨਾਲ ਬੈਠਾ। ਮਿੱਠੀ ਮਹਿਕ ਵਾਲੇ ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਚਿੱਟੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨੇ ਯਾਲਤਾ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰੋਂ ਓੜਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਾਰੀਆ ਪਾਵਲੋਵਨਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਚੈਖੋਵ ਨੇ ਬੀਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਨਾਂ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਹਾਲੀ ਜਿਊਂਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਤੇ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ—ਮਾਸਕੋ ਜਾਂ ਨਾਈਸ।

ਚੈਖੋਵ ਦੇ ਬਾਗ 'ਚ ਮੈਂ ਕੈਮੇਲੀਆ ਦਾ ਇਕ ਫੁੱਲ ਤੋੜਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮਾਰੀਆ ਪਾਵਲੋਵਨਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਈ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਨਾ ਸਮਝ ਬੱਚੀ ਨੇ ਉਹ ਫੁੱਲ ਉਸ

ਪੁਲ 'ਤੇ', ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਨਾਲੇ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਾਂ, ਤੇ ਉਹ ਨਾਲਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵਹਾ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵੱਲ ਲੇ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਝਿੜਕਣ ਵਾਲਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਤਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਚੈਖੇਵ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆ ਕੇ ਖੜੇ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਕਿ ਮੈਂ ਭੂਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਗੁੱਸੇ ਹੋਵਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਗ 'ਚੋਂ ਤੋੜੇ ਹੋਏ ਕੈਮੇਲੀਆ ਦੇ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਨਿਗੂਣੀ ਜਿਹੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਅਲੈਗਜ਼ਾਂਦਰ ਬਲੌਕ

ਬਲੌਕ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਹੈ—“ਨਿੱਘੀ ਰਾਤ ਨੇ ਟਾਪੂਆਂ ਨੂੰ ਕਪੜੇ ਪਵਾਏ।” ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸਤਰ ਹੈ, ਜੋ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਤੇ ਜੋ ਸਾਡੀ ਚਿਰਾਂ ਦੀ ਬੀਤੀ ਹੋਈ ਜਵਾਨੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ—“ਮੇਰੇ ਪਹਿਲੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਬਹਾਰ।” ਰੂਸੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸਤਰ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਬੜੇ ਢੁਕਵੇਂ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਸਤਰ ਅਲੋਕਾਰ ਸਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਇਕ ਸਤਰ 'ਚੋਂ ਬਲੌਕ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸੁਹੱਪਣ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਲੈਨਿਨਗ੍ਰਾਦ ਗਿਆ ਹਾਂ ਤੇ ਹਰ ਵਾਰ ਉਥੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮੈਂ ਚਾਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੈਦਲ ਤੁਰ ਕੇ ਪ੍ਰਿਯਾਜ਼ੁਕਾ ਜਾਵਾਂ ਤੇ ਉਸ ਘਰ ਨੂੰ ਲੱਭਾਂ, ਜਿਥੇ ਬਲੌਕ ਜੀਵਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮਰਿਆ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਇੰਜ ਕੀਤਾ ਵੀ, ਪਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਹੇ ਕਰ ਕੇ ਵਸੇ ਹੋਏ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦੀਆਂ ਤੇ ਚਿੱਕੜ ਭਰੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਰਾਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਤੇ ਫੇਰ ਇਕ ਸੜਕ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਘਰ ਕੋਲ ਪੁੱਜਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਦੇ ਬਲੌਕ ਨਹੀਂ, ਦੋਸਤੋਵਸਕੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਟਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਘਸਮੈਲੀ ਜਿਹੀ ਇਮਾਰਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਇਕ ਤਖ਼ਤੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਖੈਰ, ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ, ਪ੍ਰਿਯਾਜ਼ੁਕਾ ਦੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੋਲ ਮੈਂ ਬਲੌਕ ਦਾ ਘਰ ਲੱਭ ਹੀ ਲਿਆ। ਕਾਲੀ ਨਦੀ ਪਤਝੜ ਦੇ ਮੁਰਝਾਏ ਹੋਏ ਪੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਘਾਟ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਧੂਆ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਡਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੀਲੇ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਨਦੀ ਖੁਦ ਬੜੀ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ ਤੇ ਸੁੰਦੀ ਜਿਹੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਨਦੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਬਲੌਕ ਵਰਗ ਕਵੀ ਲਈ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ! ਮੈਂ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ—ਕੀ ਬਲੌਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਚੁੱਪ ਚੁਪੀਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ, ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲੱਭਣੀ ਚਾਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਬੇਚੈਨ ਦਿਲ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗਾਈ ਦ ਮੁਪਾਸਾਂ

“ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਕ ਬੰਦ ਕਿਤਾਬ ਸੀ।”
-ਰੇਨਾਰਡ

ਰਿਵੇਰਾ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮੁਪਾਸਾਂ ਕੋਲ ਇਕ ਬੇੜੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਉਸ ਨੇ “ਬੇਲ ਆਮੀ” ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਏਸੇ ਬੇੜੀ 'ਤੇ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ “ਸਰ ਲੀਓ” ਲਿਖੀ ਸੀ,

ਜੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਿਰਾਸਤਾ ਭਰੀਆਂ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਗੜੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਚੋਂ ਹੈ।

ਬੇੜੀ 'ਤੇ ਦੋ ਮਲਾਹ ਸਨ—ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਜੋ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਬਰਨਾਰਡ ਸੀ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿ ਇਸ ਮਹਾਨ ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਅੱਖੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਸੰਭਵ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਜਾਂ ਹਰਕਤ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੁਪਾਸਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਗੰਭੀਰ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਪੀੜ ਨੱਪ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਪਾਸਾਂ ਨੂੰ ਪਾਗਲ ਬਣਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਇਹ ਪਾਗਲਪਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਝੁੱਲਣ ਵਾਲੇ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਝੱਖੜ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿੰਨਾਂ ਉਸ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਸਿਰ ਪੀੜ ਕਰ ਕੇ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈਣ ਦਿੰਦੀ।

ਜਦ ਮੁਪਾਸਾਂ ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੱਲਾਹਾਂ ਨੇ, ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੁਪਾਸਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਕਿੰਨਾਂ ਸੁਹਲ ਤੇ ਮਾਣਮੱਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਬੇੜੀ ਕਿਸੇ ਪਰਾਏ ਆਦਮੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿੰਗੇ ਟੇਢੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਖਤ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮੁਪਾਸਾਂ ਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਫ਼ਰਾਂਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਅੱਗੇ ਉਸ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਇਕ ਹਾਲਤ ਦਿਨ ਦਿਨ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ, ਜਦ ਤਕ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਬੇੜੀ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰੱਖੀ। ਅਖੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਊਂਟ ਬਾਰਥੇਲੇਨੀ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਆਲੂਸੀ ਧਨਾਢ ਕੋਲ ਬੇੜੀ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ।

ਜਦ ਬਰਨਾਰਡ ਮਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ “ਆਖਰਕਾਰ, ਮੈਂ ਭੈੜਾ ਮੱਲਾਹ ਨਹੀਂ ਸਾਂ।”

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਦੇ ਜਿਹੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਸੁਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਮੁਪਾਸਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ 'ਤੇ ਵੀ ਪੂਰੇ ਢੁਕਦੇ ਹਨ।

ਲੇਖਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਪਾਸਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਏਨੀ ਚੰਚਲ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। “ਸਾਹਿਤਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਤਾਰੇ ਵਾਂਗ ਆਇਆ,” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ 'ਚੋਂ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਵਾਂਗਾ।”

ਉਸ ਨੇ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਭਚਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ “ਲੇਖਕ ਦਾ ਹਸਪਤਾਲ” ਆਖਿਆ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪਿਆਰ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਸੀ।

ਆਪਣੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਪਾਗਲਪਨ ਦਾ ਅਸਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬੜਾ ਦੁੱਖ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੁਹਣੇ ਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਪੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਬੇਮੁਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਭੈੜੀਆਂ ਨਿਗੂਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਸਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕੀ ਉਹ ਇਕ ਮਸ਼ਾਹਲੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ, ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਹੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵੱਲ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ? ਕੀ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਠੀਕ ਟਿਕਾਣੇ 'ਤੇ ਪੁਚਾਉਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ? ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਤੇ

ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨਾਲ ਚੇਤੇ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਕਿਸੇ ਠੁਕਰਾਏ ਹੋਏ, ਰੋਂਦੇ ਸੁੰਗੜੇ ਹੋਏ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਉਹ ਪਿਆਰ ਲਈ ਤਰਸਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਿਆਰ ਵਿਸ਼ੇ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਕਾਵਿਕ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ, ਸੋ ਉਸ ਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣਾ ਪਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਪੀੜ ਉਠਦੀ ਰਹੀ।

ਉਸ ਨੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ 'ਤੇ ਉਹ ਹੱਸਿਆ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਨੌਜਵਾਨ ਰੂਸੀ ਚਿਤਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਬਸ਼ਕੀਰਤਸੇਵਾ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੁਪਾਸਾਂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਮਜ਼ਾਕ, ਵਿਅੰਗ, ਨਖ਼ਰੇ ਅਤੇ ਛੇੜਖਾਨੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਖ਼ਤ ਲਿਖੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਮਰਦਪੁਣੇ ਦੀ ਆਕੜ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਕ ਹੋਰ ਕੁੜੀ ਦੇ ਸੱਚੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਦੁਤਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਰਿਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਕੁੜੀ ਚੇਤੇ ਆਈ ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਪਾਲ ਬੋਰਜੇਤ ਦੀ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਦੇ ਉਸ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਲੇਖਕ ਨੇ ਕਿਸ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਉਤੇ ਚਿੱਕੜ ਸੁਟਿਆ ਸੀ—ਮੁਪਾਸਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਬੜੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੁਪਾਸਾਂ ਖ਼ੁਦ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ। ਤੇ ਹੁਣ ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ, ਉਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਏਨੀ ਵੱਧ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਖੁਭਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਕੱਚ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਚਿੰਚਰਾਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤਕ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਉਹ ਕੁੜੀ—ਕਿੰਨੀ ਪਿਆਰੀ ਸੀ ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਭੋਲੀ! ਉਹ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਮੁਪਾਸਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸੇ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਉਹ ਦਿਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਿਸ਼ਕਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਨਿਰਛਲ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸੀ।

ਭੋਲੀ ਕੁੜੀ—ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੁਪਾਸਾਂ ਕੁਆਰਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮਨ 'ਚ ਧਾਰ ਲਈ ਕਿ ਉਹੋ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਉਹੋ ਉਸ ਦੀ ਸਾਥਣ, ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ, ਉਸ ਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਉਹ ਗਰੀਬ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਲਿਬਾਸ ਬੜਾ ਭੈੜਾ ਸੀ, ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਸਾਲ ਭਰ ਭੁੱਖੇ ਭਾਣੇ ਰਹਿ ਕੇ, ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਪੈਸੇ ਜੋੜੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੁਪਾਸਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾਣ ਲਈ ਸੁਹਣਾ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਲਿਬਾਸ ਖ਼ਰੀਦ ਸਕੇ।

ਅਖੀਰ ਉਸ ਦਾ ਲਿਬਾਸ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਤੜਕਸਾਰ ਉਠੀ, ਜਦ ਕਿ ਪੈਰਿਸ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਧੁੰਦ ਵਿਚ ਗਵਾਚਾ, ਹਾਲੀ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਫੁੱਟ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਹੋ ਕੁਝ ਪਲ ਸਨ, ਜਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸੜਕ 'ਤੇ, ਉਸ ਦੇ ਦੁਪਾਸੀਂ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਨਿੰਬੂਆਂ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਚਹਿਕਾਰ ਸੁਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹਾ ਕੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਬੜੀ ਨਰਮੀ ਨਾਲ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਸੁਹਣੀ ਤੇ ਸੁਬਕ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ, ਉਹ ਲੰਮੀਆਂ ਜਰਾਬਾਂ ਪਾਉਣ ਲੱਗੀ, ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਪੈਰੀਂ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਸਲੀਪਰ

ਪਾਏ, ਤੇ ਫੇਰ ਆਪਣਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਗਾਉਣ ਪਾਇਆ। ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਾ ਆਇਆ। ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਪਤਲੀ, ਸੁਥਕ, ਸੁਹਣੀ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਵੇਖੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਸਦਕਾ ਭਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਛੁਲਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗਤ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਮੁਪਾਸਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾਏਗੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਖੋਲੇਗੀ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਮੁਪਾਸਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਮੁਪਾਸਾਂ ਹੁਨਾਲ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੁਪਾਸਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਅੱਯਾਸ਼ ਤੇ ਬੇਸ਼ਰਮ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਨਕੀ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਭੁੱਖੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਗੁਲਾਬੀਆਂ ਜਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੱਸ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੁਪਾਸਾਂ ਆਪਦੀ ਰਖੈਲ ਨਾਲ ਏਤ੍ਰੇਤਾਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਿਤਾਉਣ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕੁੜੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਮੁੜੀ ਤੇ ਸਹਾਰੇ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਦਸਤਾਨੇ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਰੇ ਲੀਂਗ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੜੀ ਉਥੋਂ ਚਲੀ ਗਈ।

ਮੁਪਾਸਾਂ ਦਾ ਦੋਸਤ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬਠਾਇਆ ਤੇ ਪੈਰਿਸ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਹ ਵਿਲਕ ਵਿਲਕ ਕੇ ਰੋਈ, ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈ ਕੇ ਰਹੇਗੀ। ਪਰ ਉਹ ਏਨੀ ਨਿਰਾਸ ਤੇ ਦੁਖੀ ਹੋਈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਪੈਰਿਸ ਦੀ ਬੜੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਵੇਸਵਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਜਦ ਮੁਪਾਸਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਕੋਲੋਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦੋਸਤ ਬੜਾ ਕਮੀਨਾ ਬੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚਪੇੜ ਮਾਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਲਈ ਇਹ ਮਾੜਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਹੁਣ ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਦੁਖਾਂਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਹੀਆ ਪਿਛਾਂਹ ਵੱਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਘੁਮਾ ਸਕਦਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਮੌਕਾ ਖੁੰਝ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦ ਉਹ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਕਿਸੇ ਮੱਠੀ ਮਹਿਕਦੀ ਹੋਈ ਬਹਾਰ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਫਾਟਕ 'ਤੇ ਖੜੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਣ ਆਈ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ। ਪਰ, ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਨਾਂ ਚੇਤੇ ਆਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਪੀੜ ਨਾਲ ਦੁਹਰਾ ਹੁੰਦਾ, ਮੁਪਾਸਾਂ ਉਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਕੁੜੀ ਤੁਰ ਕੇ ਆਈ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣੀ ਚਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ--ਉਹ, ਜੋ ਮਹਾਨ ਜੋ ਮਾਣ ਮੱਤਾ ਮੁਪਾਸਾਂ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਬੋਰਜੇਤ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਚੰਚਲਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣੀ।

ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਚੰਚਲਤਾ!--ਉਸ ਕੁੜੀ ਦਾ ਮੁਪਾਸਾਂ ਲਈ ਪਿਆਰ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਜਜ਼ਬਾ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚੀਜ਼ ਸਾਡੀ ਇਸ ਅਪੂਰਣ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਬੋਰਜੇਤ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਜੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਘੁਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਹਾਣੀ

ਲਿਖੀ ਹੁੰਦੀ।

ਮੈਕਸਿਮ ਗੋਰਕੀ

ਮੈਕਸਿਮ ਗੋਰਕੀ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਕਿਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਏਨੀ ਮਹਾਨ ਤੇ ਅਮੀਰ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਇਕ ਸਤਰ ਲਿਖਣੀ ਵੀ ਗੁਸਤਾਖੀ ਹੁੰਦੀ।

ਸਾਡੇ 'ਚੋਂ ਹਰ ਇਕ ਉਤੇ ਗੋਰਕੀ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਲੇਖਕ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਾਡੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਲਈ ਗੋਰਕੀ ਰੂਸ ਹੈ। ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਵੋਲਗਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰੂਸ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋਰਕੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਰੂਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਿਚ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਹੈ, ਗੋਰਕੀ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਦੌਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੰਦਾ ਰੂਸ ਨੂੰ ਉਸ ਜਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੂਸ ਦੀ ਉਸ ਜਿੰਨੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਰੂਸੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾ ਦਿੱਤੀ, ਤੇ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਰੂਸੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਧਣ ਫੁੱਲਣ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਰੂਸ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਏਨੀ ਨਿਗੂਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵੱਲ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਜਾਂਦਾ। ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਅਜਿਹੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਦੂਰ ਦਾ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋਣੋਂ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ।

ਗੋਰਕੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਿਲਿਆ ਸਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਸੁਹੱਪਣ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਿਚ, ਜੋ ਵੋਲਗਾ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਤਿੱਖੀ ਲਹਿਜਾ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਘਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਆਤਮਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਝਲਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਣ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਵਖਾਲੀ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹੋ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਉਸ ਦੇ ਚੌੜੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਚੁਸਤ ਤੱਕਣੀ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਤੌਰ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਵਿਚ ਪਾਏ ਹੋਏ ਖੁਲ੍ਹੇ ਢਿੱਲੇ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਸੀ।

ਇਕ ਲੇਖਕ, ਜੋ ਤੇਸੇਲੀ ਵਿਚ ਗੋਰਕੀ ਦੇ ਘਰ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਬਣ ਕੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਘਟਨਾ ਸੁਣਾਈ, ਉਸ ਦਾ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਏਨਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਸ ਮਹਾਨ ਲੇਖਕ ਦੀ ਖਿਆਲੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਬੜੀ ਮਦਦ ਦਿੱਤੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਤੜਕਸਾਰ ਹੀ ਇਹ ਲੇਖਕ ਉਠਿਆ ਤੇ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਬਾਰੀ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸਮੁੰਦਰ 'ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਤੂਫਾਨ ਝੁੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੱਖਣੀ ਹਵਾ ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੁਕ ਰਹੀ ਸੀ।

ਘਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰ, ਉਸ ਨੇ ਗੋਰਕੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਸਫ਼ੈਦੇ ਦੇ ਬਿਛ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੋਤਿਆਂ ਵੇਖਿਆ। ਆਪਣੀ ਸੋਟੀ 'ਤੇ ਨਿਵਿਆ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਉਪਰ ਬਿਛ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ

ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਛੱਤਾ ਝੂਮਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਸਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੋਰਕੀ ਉਥੇ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਖੜੋਤਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਬ੍ਰਿਛ ਵੱਲ ਇਕ ਟਕ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਤੇ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਬਾਗ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕੁਝ ਇਕ ਵਾਰ ਰੁਕਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਸਫ਼ੈਦੇ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ।

ਰਾਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਿਆਂ ਉਸ ਲੇਖਕ ਨੇ ਗੋਰਕੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬ੍ਰਿਛ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਜਾਸੂਸਗਿਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੈਂ?” ਗੋਰਕੀ ਨੇ ਹੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। “ਬੈਰ, ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਣ 'ਚ ਕੋਈ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਏ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ: “ਕਿਆ ਸ਼ਾਨ ਏ!””

ਮੈਨੂੰ ਹੁਨਾਲ ਦਾ ਉਹ ਦਿਨ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਮੈਂ ਗੋਰਕੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਘਰ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਮਾਸਕੋ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੀ ਦੂਰ ਸੀ। ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਚਿੱਟੇ ਬੱਦਲ ਤੁਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਮੌਸਮਕਵਾ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹਰਿਆਵਲ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਥੇ ਕੋਈ ਉੱਚੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਫੈਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਘਰ ਦੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿੱਘੀ ਹਵਾ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਵਹਿ ਰਹੀ ਸੀ।

ਗੋਰਕੀ ਕਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ “ਕੋਲਚਿਸ” ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਜੋ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹੀ ਛਪਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਉਸ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਸੀ, ਗੋਰਕੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇੰਜ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਘਬਰਾਹਟ ਜਿਹੀ ਹੋਈ, ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਜਦ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਰੁਖ ਬਦਲ ਗਿਆ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮਲੇਰੀਆ ਬੁਖਾਰ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਗੋਰਕੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁੱਤਿਆਂ 'ਤੇ ਮਲੇਰੀਏ ਦਾ ਕਦੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਛੇਤੀ ਮੰਨ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗਲਤ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਬਹਿਸ ਮਜ਼ਾਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੜੀ ਸੁਹਣੀ ਤੇ ਅਮੀਰ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਘੱਟ ਹੀ ਕਿਤੇ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਉਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਂ ਗੋਰਕੀ ਕੋਲ ਕੈਪਟਨ ਗਾਰਨੇਤ ਦੀ ਕਿਤਾਬ “ਬਰਫ਼ ਦੀ ਚਾਦਰ” ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਜਪਾਨ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਜਹਾਜ਼ੀ ਬੇੜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸੀ। ਉਥੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਆਪ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਕੰਪੋਜ਼ਿੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਜਾਪਾਨੀ ਕੰਪੋਜ਼ੀਟਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਰੂਸੀ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਸੌ ਕਾਪੀਆਂ ਹੀ ਛਾਪੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜਾਪਾਨੀ ਕਾਗਜ਼ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਚੰਗੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ।

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਕੈਪਟਨ ਗਾਰਨੇਤ ਨੇ ਜੋ ਇਕ ਬੜਾ ਦਿਲਚਸਪ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੈਂ ਏਥੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਥਾਂ ਲੈ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ, ਉਸ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਯੂਰਪ ਦੀ ਆਬੋ ਹਵਾ ਗਰਮ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਆਬੋ ਹਵਾ ਵਿਚ ਬਦਲੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੱਧ ਯੁੱਗ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਾਂਗ, ਫਿਨਲੈਂਡ ਦੀ ਖਾੜੀ ਤੇ ਸਪਿਸਟਬਰਗਨ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ 'ਮਗਲੇਨੀਆ' ਤੇ 'ਸਾਈਪ੍ਰਸ' ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਉਗਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੂਰਪ ਦੀ ਬਨਸਪਤੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਨਹਿਰਾ ਦੌਰ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੀਨਲੈਂਡ ਦੀ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਚਾਦਰ ਨੂੰ ਪੰਘਰਾਇਆ ਜਾਏ ਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉੱਕਾ ਹੀ ਅਸੰਭਵ ਸੀ,

ਕੈਪਟਨ ਗਾਰਨੇਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਸੁਹਣੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਮਲ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ, ਪਰਮਾਣੂ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਣ 'ਤੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਜਦ ਕਿ ਮੈਂ ਗੋਰਕੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਉਹ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਠਕ ਠਕ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰਾ ਮਨ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹੀ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਉਸ 'ਤੇ ਬੜਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਭੇਜਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਰੂਸ ਵਿਚ ਛਾਪੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਗਾਰਨੇਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਦਲੀਲਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਗੋਰਕੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ, ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਮੈਕਸਿਮ ਗੋਰਕੀ ਇਸ ਦਿਲਚਸਪ ਕਿਤਾਬ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਵਾਅਦਾ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ।

ਵਿਕਟਰ ਹਿਊਗੋ

ਇੰਗਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਵਿਚ, ਜਰਸੀ ਟਾਪੂ ਉਤੇ, ਜਿੱਥੇ ਵਿਕਟਰ ਹਿਊਗੋ ਆਪਣੀ ਜਲਾਵਤਨੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਬੁੱਤ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਜੰਗਲੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ, ਇਕ ਉੱਚੀ ਚੱਟਾਨ ਉਤੇ, ਸਮੁੰਦਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰੀ ਖੜੋਤਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਚਬੂਤਰੇ 'ਤੇ ਉਹ ਖੜੋਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਸਾਂ ਇਕ ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਹੈ ਤੇ ਚੁਫੇਰੇ ਉੱਚਾ ਘਾਹ ਉਗਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਸੋ ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੁੱਤ ਦੇ ਪੈਰ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਵਿਕਟਰ ਹਿਊਗੋ, ਫੜਫੜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਚੋਗੇ ਵਿਚ, ਇਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਸਿਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੈਟ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੀ ਰਤਾ ਕੁ, ਨਿਵਿਆ ਹੋਇਆ, ਸਮੁੰਦਰ ਵਲੋਂ ਆ ਰਹੇ ਤਿੱਖੇ ਝੱਖੜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੜਾ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਖੜੋਤਾ ਵਖਾਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਬੁੱਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੀ ਦੂਰ ਉਹ ਚੱਟਾਨ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ "ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕਾਮੇ" ਦਾ ਜੇਲੀਓ ਨਾਂ ਦਾ ਮੱਲਾਹ ਮਰਿਆ ਸੀ।

ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ, ਜਿੱਥੇ ਤਕ ਨਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਗਰਜਦਾ ਹੋਇਆ ਸਮੁੰਦਰ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਛਾਲੇ ਖਾਂਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਟਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਬਨਸਪਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਂਦ ਭਰੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ, ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਸੀਟੀਆਂ ਗੂੰਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੱਤੀਆਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਸਤਹ 'ਤੇ ਲਹਿਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕੰਢਿਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਹਰ ਸਾਲ, ਵਿਕਟਰ ਹਿਊਗੋ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਵਰ੍ਹੇ ਗੰਢ ਉਤੇ, ਜਰਸੀ 'ਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਟਾਪੂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਹਣੀ ਕੁੜੀ ਕੋਲੋਂ, ਬੁੱਤ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਅਮਰ ਵੇਲ ਰਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਅਮਰ ਵੇਲ, ਜਿਸ ਦੇ ਤਗੜੇ, ਗੋਲ, ਹਰੇ ਪੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੌਇਆ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਮਿਟਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਯਕੀਨ ਸਹੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਕਟਰ ਹਿਊਗੋ ਦੀ ਇਨਕਲਾਬੀ

ਆਤਮਾ ਹਾਲੀ ਵੀ ਫਰਾਂਸ ਉਤੇ ਗੇੜੇ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਵਿਕਟਰ ਹਿਊਗੋ ਜੋਸ਼ ਭਰਿਆ, ਨਿਡਰ ਤੇ ਅੱਗ ਉਗਲਣ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਵੇਖਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਹਾਨ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਤੰਗੜੀ, ਸ਼ਾਨਾਮੱਤੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਅਣਗਿਣਤ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ "ਆਰਕੈਸਟਰਾ" ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਸੰਚਾਲਕ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਵਿਚ ਤੁਰਹੀਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਢੋਲਕਾਂ ਦੀ ਗਰਜ਼, ਬੰਸਰੀ ਦੀਆਂ ਦਿਲਚੀਰਵੀਆਂ ਉਦਾਸ ਚੀਕਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਨਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ। ਇਸ ਆਰਕੈਸਟਰਾ ਦਾ ਤਗੜਾ ਸੰਗੀਤ, ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਗਰਜ਼ ਵਾਂਗ, ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਝਕੜੇਰ ਸੁਟਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਕੰਬਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਲਈ ਵਿਕਟਰ ਹਿਊਗੋ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਲੁਕਾਈ ਵਿਚ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਗੁੱਸਾ ਭਰ ਦਏ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਅੱਗ ਬਾਲ ਦਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਜਜ਼ਬਾ ਭਰ ਦਏ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਆਰ ਪਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਵਿਕਟਰ ਹਿਊਗੋ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਨ ਵਾਲਾ ਸੱਚਾ ਯੋਧਾ ਸੀ, ਉਸ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਉਸ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾ ਕੇ ਹਰ ਥਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਪੁਚਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਤੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ! "ਉਠੋ, ਲੋਕੋ, ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਜਾਓ!"

ਉਹ ਇਕ ਹਨੇਰੀ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਛਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਲਾਸਕੀ ਸੀ ਤੇ ਰੁੱਖਾ; ਤੇ ਉਹ ਮੋਹਲੇਧਾਰ ਮੀਂਹ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ, ਤੇ ਝੂਲਦੇ ਹੋਏ ਪੱਤੇ, ਗਰਜਦੇ ਹੋਏ ਬੱਦਲ, ਮਿੱਠੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ, ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਮਹਿਕ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਡਦੇ ਹੋਏ ਨਿਸ਼ਾਨ।

ਉਸ ਨੇ ਜਿਸ ਦੌਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਦੌਰ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਯੂਰਪ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਮਾਰਦੇ, ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਹਰਕਤ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਤੇ ਮਹਾਨ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ, ਇਕ ਸਾਰ ਪੰਜ ਵਾਰ ਉਸ ਦਾ ਨਾਵਲ "ਦੁਖੀਏ" ਪੜ੍ਹਨ ਪਿਛੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕਾਇਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਨਾਵਲ ਖਤਮ ਕਰਦਾ ਤੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਪੈਰਿਸ ਦਾ ਇਕ ਨਕਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਘਟਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਖੁਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਤੇ ਅਜ ਤਕ ਜੀਨ ਵਲਜੀਨ, ਕੋਜ਼ੇਤ ਤੇ ਗਾਵਰੋਚ ਮੈਨੂੰ ਉਨੇ ਹੀ ਪਿਆਰੇ ਹਨ, ਜਿੰਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਦੋਸਤ।

ਵਿਕਟਰ ਹਿਊਗੋ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੈਰਿਸ ਨਾਲ ਉਸੇ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਇਆ, ਜਿਸ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਮਾਤਭੂਮੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਣਦੇਖੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲਈ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਵਿਕਟਰ ਹਿਊਗੋ ਦਾ ਚਿਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਪੈਰਿਸ ਮਗਰੋਂ ਬਾਲਜ਼ਾਕ, ਮੁਪਾਸਾਂ, ਡਿਊਮਾ, ਫਲਾਬੇਅਰ, ਕੋਲਾ, ਜੁਲੇ ਵਾਲੇਸ, ਅਨਾਤੋਲੇ ਫਰਾਂਸ, ਰੋਮੇ ਰੋਲਾਂ, ਦੌਦੇ, ਵਿਲੋਂ, ਰਿੰਬੋ, ਮੈਰੀਮੀ, ਸਟੈਂਡਾਲ, ਬਾਰਬੂਸ ਤੇ ਬੇਰਾਂਜਾ, ਸਦਕਾ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਉਠਿਆ।

ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਕ ਕਾਪੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪੈਰਿਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀਆਂ

ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁੱਖ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਗਵਾ ਬੈਠਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਕਈ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨੀ ਚੇਤੇ ਹਨ। ਉਹ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸਨ, ਕੁਝ ਬੜੀਆਂ ਔਖੀਆਂ, ਕੁਝ ਬੜੀਆਂ ਸਾਦੀਆਂ।

ਤੁਸੀਂ ਪਰੀ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਆਉਗੇ।
ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਅਰਦਾਸਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਆਈਆਂ।
ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਰਾ ਥਕੇਵਾਂ ਲੱਥ ਜਾਏਗਾ।
ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਰੂਹ ਆਪਣੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਭੁੱਲ ਜਾਏਗੀ।
ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਲਕਜ਼ਮਬਰਗ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮੋਗੇ।
ਫਵਾਰਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ, ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕਰ
ਚਿਨਾਰ ਦੇ ਬਿਛਾਂ ਦੀਆਂ ਪਸਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਛਾਵਾਂ ਵਿਚ।
ਜਿਵੇਂ ਮਰਜ਼ਰ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਮਿਮੀ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ।

ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਟਰ ਹਿਊਗੋ ਨੇ ਸਾਡੇ 'ਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਪੈਰਿਸ ਲਈ ਪਿਆਰ ਜਗਾਇਆ, ਤੇ ਜਿਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਦੇਣਦਾਰ ਹਾਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਸਾਡੇ 'ਚੋਂ ਉਹ, ਜੋ ਏਨੇ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਸਕਣ।

ਮਿਖੇਲ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ

ਜੇ ਕਿਤੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸਮਰੱਥਾ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੁਣ ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਿਖੇਲ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਦੀ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹੁੰਦੀ।

ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਕਿਸ ਨਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਿਖੇਲ ਮਿਖੇਲੋਵਿਚ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ—ਜੀਗਲਾਂ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ, ਧੰਦ ਭਰੇ ਹੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ, ਤਾਰਿਆਂ ਭਰੇ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਥੱਲੇ ਪਸਰੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ—ਉਥੇ ਉਹ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਿਰਫ਼ "ਮਿਖੇਲਿਚ" ਨਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਵੀ ਕਦੇ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਦਾ ਬੜਾ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਤਾਂ ਥੱਲੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਬਣਾ ਕੇ ਬੈਠੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ, ਖੁਲ ਡੁਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਵਾਉਂਦੀਆਂ।

ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਨਿਗੂਣੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ, ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਲੋਚਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਈ ਹੋਵੇ। ਇਸ 'ਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਅਤੇ ਰੂਹ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਸਿਰਜਨਹਾਰ, ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਤੇ ਕਲਾਕਾਰ ਹੈ।

ਜੇ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਆਪਣੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ, ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਕ ਲੇਖਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੁਬਕ ਤੇ ਸੁਹਣੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਰੂਸ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਸੁਹਜ ਸਵਾਦ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ

ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਸੂਖਮਤਾ ਨਾਲ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਟੂਣੇਹਾਰੇ ਸੁਹੱਪਣ ਦਾ ਸਵਾਦ ਆਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਅਮੀਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਜਾਪੇਗਾ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕੁਝ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਸੌਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਸਕਿਆ।

ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਅਜਿਹਾ ਲੇਖਕ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਕ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਨਾਲੋਂ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਪੱਤਝੜ ਦੇ ਇਕ ਪੱਤੇ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਕਿੰਨੇ ਪੱਤੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੱਤਿਆਂ ਬਾਰੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਤਨ ਦੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਪੱਤੇ ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਯੇਲੇਸ ਦਾ ਉਹ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪੁਰਾਣਾ ਰੂਸੀ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਏਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਈਵਾਨ ਬੁਨਿਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਮਾਹਿਰ ਸੀ, ਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਵਾਂਗ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਰਮੇਲ ਵਿਖਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਯੇਲੇਤਸ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਜੋ ਇਲਾਕਾ ਹੈ, ਉਥੋਂ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਖਾਸ ਰੂਸੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਏਨੀ ਤਿੱਖੀ ਕਿਉਂ ਸੀ। ਉਸ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਬੜੀ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਸਾਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਉਲਝਣ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਨਜ਼ਰ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਘੜਦੀ ਹੈ।

ਭੜਕੀਲੇ ਰੰਗਾਂ, ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਵੇਲੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਰੰਗਾਂ, ਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਬੁਝੇ ਹੋਏ ਅਸਮਾਨਾਂ, ਫੁੱਲਾਂ ਪੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲੋਂ, ਸਾਦਗੀ ਭਰੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਮਨ ਉਤੇ ਵਧੇਰੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਬਾਰੇ ਲਿਖਣਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ, ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਲਿਖਣ ਅਤੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਸਤਰ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਸੁਹੱਪਣ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਹ ਬੜਾ ਸਵਾਦਲਾ ਤਜਰਬਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਅਣਪਛਾਤੇ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਵੇ ਜਿਥੇ ਰਮੁਕਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕੂਹਲਾਂ ਅਤੇ ਮਿੱਠੀ ਮਹਿਕ ਵਾਲਾ ਘਾਹ ਹੋਵੇ। ਤੇ ਇੰਜ ਕਰਦਿਆਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਪਾਲਿਕ ਮਨ ਦੀਆਂ ਵੰਨਸੁਵੰਨੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘੋ।

ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਨਸਰ ਦੀ ਵੇਦੀ 'ਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਗਲਤ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨਸਰ ਕਾਵਿਕ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਅਧਿਕਾਂਸ਼ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਅਮੀਰ ਹੈ।

ਲਿਖਣ ਵਿਚ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਖੁਦ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ "ਲਗਾਤਾਰ ਨਵੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ" ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਸੈਲੀ ਬੜੀ ਸੱਜਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਤੇ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। "ਉਹ ਇਕ ਜਾਦੂਗਰ ਹੈ, ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀਲੀ ਰਖਦਾ ਹੈ"। ਇਹ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜਾਦੂ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰੀ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਪਰੀ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਲੇਖਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਧਰਤੀ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੈ, "ਸਿੱਲੀ ਮਾਤਭੂਮੀ" ਦਾ ਬੰਦਾ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਸੂਖਮ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ। ਲੇਖਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਰਹੱਸ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿਗੂਣੀਆਂ ਜਾਪਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੱਡੇ ਅਰਥ ਪੈਦਾ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਮ ਸਾਧਾਰਨ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਰੁਮਾਂਸ, ਸੁਹੱਪਣ ਅਤੇ ਵਡਮੁੱਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਸਾਡੀ ਝਾਤ ਪਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਛੋਂਹਦਾ ਹੈ, ਤੇਲ ਤੁਪਕਿਆਂ ਸਦਕਾ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਘਾਹ ਵਾਂਗ, ਉਸੇ ਵਿਚ ਕਾਵਿਕ ਚਮਕ ਪੈਦਾ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਦੀ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਲੈ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ।

"ਪੂਰੇ ਸਾਫ਼ ਚੰਨ" ਦੇ ਥੱਲੇ ਰਾਤ ਬੀਤ ਗਈ ਤੇ ਸਵੇਰ ਪਤਲਾ ਜਿਹਾ ਕੁਹਰਾ ਲੈ ਕੇ ਆਈ। ਛੱਪੜਾਂ ਤੋਂ ਛੱਟ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਜੰਮਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹਰ ਸ਼ੈ ਚਾਂਦੀਵੰਨੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਿੱਘ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਪਸਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਇੰਜ ਤੇਲ ਵਿਚ ਨਹਾਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਤੇ ਸਰੂਆਂ ਤੇ ਛੱਤੇ ਕਾਲੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਸਾਹਮਣੇ ਇੰਜ ਸ਼ਾਨਮੱਤੇ ਬਣ ਕੇ ਚਮਕਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਉਸ ਕਾਰੀਗਰੀ ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਤ ਪੈ ਸਕਦੇ ਸਨ।"

ਇਹ ਨਸਰ, ਜੋ ਬੜੀ ਢੁਕਵੀਂ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਖਾਲੇ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਅਮਰ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਗੌਰਕੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸੀ ਕਿ ਬੜੇ ਸਾਦੇ ਮੁਰਾਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਤੇ ਫਿਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕ ਪਦਾਰਥਕ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਪਰ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕਝ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲ ਚਾਲ ਦੀ ਬੜੀ ਅਮੀਰ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਕਿਰਤ 'ਚੋਂ ਜਨਮੀ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਕਿਰਦਾਰ ਵਾਲੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਵਿਚ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ, ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖਿੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਸਫ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਘਾਹ ਵਾਂਗ ਸਰਸਰਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਛਲਕਦੇ ਹਨ, ਪੰਛੀਆਂ ਵਾਂਗ ਚਹਿਚਹਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਬਰਫ਼ ਵਾਂਗ ਤਿੜਕਦੇ ਹਨ, ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸਾਡੇ ਦਿਮਾਗਾਂ 'ਤੇ ਇੰਜ ਛਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਤਾਰੇ ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਛਾ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਦੀ ਨਸਰ ਵਿਚ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕੀਲ ਲੈਣ ਦੀ ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰਵਾਂ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਵੀ ਲਈ ਬੜਾ ਮਦਦਗਾਰ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਤਾਰਿਆਂ ਭਰੇ ਅਸਮਾਨ ਨਾਲ—ਜੋ ਕਿ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਮਨ ਪਸੰਦ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ—ਵਧੇਰੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਤਾਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ। ਤਾਂ ਉਹ ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਸੁਹਣੇ ਤੇ ਠੋਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਬਾਰੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਸਾਡੇ

ਸੁਹਜ ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਚਮਕਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਮੈਂ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ 'ਚੋਂ ਅਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਤਰ ਨੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਿਛੇ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਰਨ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਤਦ ਉਹ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਸੁਹੱਪਣ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਘੜ ਆਈ ਹੈ।

ਮੈਂ ਬੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਇਹ ਵੇਖਦਾ ਆਇਆ ਸਾਂ ਕਿ ਓਕਾ ਨਦੀ ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਚਰਾਂਦਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਲ ਪਾਲਾਂ ਵਿਚ ਉਗਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਲਦਲ ਭਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ, ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ ਦਵਾਈ ਛਿੜਕ ਰਹੇ ਕਿਸੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਪਾਲਾਂ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਫੁੱਲ ਇੰਜ ਪਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਉਗਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ ਤੇ ਅਖੀਰ ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਸੋਚਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਦੀ ਕਿਤਾਬ "ਵਰ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਰੁੱਤਾਂ" ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਇਕੋ ਸਤਰ ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਿਆ ਜੋ "ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਨਾਂ ਵਾਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਤਰ ਸੀ— "ਜਿਥੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਹੀਆਂ, ਉਥੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ।" ਝਟ ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਥੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਵਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਧਰਤੀ ਉਪਜਾਊ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਉਥੇ ਉਥੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਲਾਂ ਉਗ ਆਈਆਂ ਸਨ।

ਮਾਸਕੋ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਦੁਬਨਾ ਨਦੀ ਵਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਨਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਰਾਣੀ ਨਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਕੰਢੇ ਆਬਾਦ ਹਨ। ਉਹ ਬੜੀ ਚੁੱਪ ਚਪੀਤੀ ਬਾਗਾਂ, ਨੀਲੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੇ ਖੇਤਾਂ ਅਤੇ ਦਮਿਤ੍ਰੋਵ, ਵਰਬਿਲਕੀ, ਤਾਲਦਮ ਵਰਗੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰੂਸੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਉਸ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੇਖਕ, ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਤੇ ਕਵੀ ਵੀ ਹਨ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਨਦੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਜਾਂ ਚਿਤਰਨ ਬਾਰੇ ਉਹ ਸੋਚਦੇ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸੁਹੱਪਣ ਤੀਕ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਪਰ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੀ ਨਦੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਨੀਲੀਆਂ ਧੁੰਦਾਂ ਤੇ ਡੁਬਦੇ ਹੋਏ ਸੂਰਜਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਰੂਸ ਦੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਿਚ ਗਿਣੀ ਜਾ ਲੱਗੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਸੀ, ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿੱਤਰ ਸੀ। ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਕੰਢੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਚਿਤਰੀਆਂ।

ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਗਿਆਨ ਬਾਰੇ ਕਵੀਆਂ ਵਾਂਗ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਾਦੀ ਤਿਮਿਰਿਆਜ਼ੇਵ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਕਲੀਉਚੇਵਸਕੀ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀਵਾਦੀ ਕਾਏਗੋਰੋਦੋਵ, ਭੂ-ਵਿਗਿਆਨੀ ਫਰਸਮਾਨ, ਭੂਗੋਲ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਓਬਰੂਚੇਵ, ਪਸ਼ੂ ਵਿਗਿਆਨੀ ਮੇਨਜ਼ਬੀਰ, ਯਾਤਰੀ ਆਰਸੇਨ ਏਵ, ਤੇ ਬਨਸਪਤੀ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕੋਜ਼ੇਵਨੀਕੋਵ ਦੇ ਨਾਂ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੋਜ਼ੇਵਨੀਕੋਵ

ਬੜੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਫੇਰ ਵੀ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਬਹਾਰ ਤੇ ਪੱਤਝੜ ਸੰਬੰਧੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਹਣੀ ਤੇ ਦਿਲਚਸਪ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤੇ ਸਾਡੇ ਅਜਿਹੇ ਲੇਖਕ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ—ਮੇਲਨੀਕੋਵ—ਪੇਚੇਰਸਕੀ, ਅਲਸਾਕੋਵ, ਗੋਰਕੀ, ਪਿਨੋਜਿਨ ਤੇ ਹੋਰ।

ਪਰ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ, ਜੋ ਬੜਾ ਹੀ ਗਿਆਨਵਾਨ ਲੇਖਕ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਲੇਖਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੜੀ ਹੀ ਖੂਬੀ ਨਾਲ, ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਮੇਂ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਤੇ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ—ਨਸਲ-ਵਿਗਿਆਨ, ਜਲਵਾਯੂ-ਪ੍ਰਭਾਵ-ਵਿਗਿਆਨ, ਬਨਸਪਤੀ-ਵਿਗਿਆਨ, ਪਸ਼ੂ-ਵਿਗਿਆਨ, ਧਾਤ-ਵਿਗਿਆਨ, ਇਤਿਹਾਸ ਲੋਕ ਕਥਾਵਾਂ, ਪੰਛੀ-ਵਿਗਿਆਨ, ਸਥਾਨਕ ਇਤਿਹਾਸ ਆਦਿ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਗਿਆਨ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ 'ਚੋਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਕਵਿਤਾ ਵੇਖ ਸਕਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰਖਦਾ ਸੀ।

ਜਦ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਔਖਾਂ ਨੂੰ ਰਤਾ ਕੁ ਸੁੰਗੜਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘਾਣ ਵਿਚ ਝਾਕਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਤੇ ਇਸ 'ਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੜਾ ਡੂੰਘਾ ਝਾਕ ਸਕਿਆ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਲੱਕੜਹਾਰੇ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਰੀਝਣ ਵਾਲੇ ਦਾ, ਚਾਹੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਦਾ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਉੱਘੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦਾ।

ਆਪਣੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਸਕਣਾ, ਉਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਹਣੇ ਸੁਪਨੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਸਕਣਾ ਲੇਖਕ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਪਰ ਬੜਾ ਔਖਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਹਣੇ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲੁਕੇ ਕੇ ਰੱਖੇਗਾ—ਇਸ ਡਰੋਂ ਕਿ ਕਿਛੋ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਉਸ 'ਤੇ ਹੱਸੇ ਨਾ, ਜਾਂ ਉਸ ਵਲੋਂ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਸਦਕਾ ਮੂੰਹ ਨਾ ਮੋੜ ਲਏ।

ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਵੇਲੇ, ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਮਿਲਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਅਗਲੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਭੀ ਲੁਕੇ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ। ਤੇ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਰੋਸਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਇਹ ਯਕੀਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦਾ ਪੱਖ ਲਏਗਾ।

ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਦੀਆਂ ਡਾਇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕ ਸਿਰਜਣਾ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਦਿਲਚਸਪ ਵਿਚਾਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲਿਖਤ ਬੜੀ ਸਾਫ਼, ਸਾਦੀ ਤੇ ਬਹਾਰ ਵਾਂਗ ਸੱਜਰੀ ਤੇ ਕਾਵਿਕ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਪ੍ਰਿਸ਼ਵਿਨ ਦੀ ਲਿਖਤ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ। ਸੇਵੀਅਤ ਪਾਠਕਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਕਦਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਉਹ ਪੂਰਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ।

ਅਲੈਗਜ਼ਾਂਦਰ ਗ੍ਰੀਨ

ਜਿਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਸਕੂਲ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸਾਂ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਉਹ "ਪਾਕੇਟ ਬੁੱਕਾਂ" ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ, ਜੋ ਬਰੀਕ ਟਾਈਪ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕਵਰ ਡੀਜ਼ਾਈਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਛੋਟੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬੜੀਆਂ ਸਸਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ

ਬੜੀਆਂ ਰਾਸ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਦੌਂਦੇ ਦੀ "ਤਾਰਤਾਰਿਨ" ਜਾਂ ਹੈਮਸਨ ਦੀ 'ਮਿਸਟੀਰੀਅਰ' ਦਸਾਂ ਕੋਪੇਕਾਂ 'ਚ ਖਰੀਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਡਿਕਨਸ ਦੀ ਡੈਵਿਡ ਕੋਪਰ ਫੀਲਡ ਜਾਂ ਸਰਵਾਨਤੋਸ ਦੀ 'ਡੌਨ ਕਵਿਗਜ਼ੈਟ' ਵੀਹਾਂ ਕੋਪੇਕਾਂ 'ਚ ਖਰੀਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਪਾਕੇਟ ਬੁੱਕਾਂ' ਵਿਚ ਰੂਸੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਘਟ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਜਦ ਮੈਂ 'ਤੇਲੂਰੀ ਦਾ ਨੀਲਾ ਝਰਨਾ' ਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬ ਖਰੀਦੀ ਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਨਾਂ 'ਅਲੈਗਜ਼ਾਂਦਰ ਗ੍ਰੀਨ' ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਰੂਸੀ ਲੇਖਕ ਹੋਵੇਗਾ।

ਉਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਚੇਤੇ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤਾਬ ਖਰੀਦਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਸੀ।

"ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉਘੜ ਦੁਗੜ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਬੜਾ ਦਿਲਚਸਪ ਸ਼ਹਿਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦਰਗਾਹ ਕੋਲ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਕਈ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਬੋਲਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਉਸ ਆਵਾਰਾਗਰਦ ਬੰਦੇ ਵਾਂਗ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਖੀਰ ਇਕ ਥਾਂ ਟਿਕ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਘਰ ਉਘੜ ਦੁਘੜੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਖਿੰਡਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨਾਂ ਮਾਤਰ ਦੀਆਂ ਹੀ ਗਲੀਆਂ ਸਨ। ਉਥੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਗਲੀਆਂ ਦਾ ਬਣ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਤਿੜਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਢਲਾਣਾਂ ਉਤੇ, ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਪੌੜੀਆਂ, ਪੁਲਾਂ ਤੇ ਸੌੜੇ ਰਾਹਾਂ ਸਦਕਾ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

"ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸੰਘਣੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਵਿਚ ਡੁੱਬਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ 'ਤੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੱਖਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਉਸ 'ਚੋਂ ਤੀਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਸ਼ਕਵੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਝਾਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਪੀਲੇ ਪੱਥਰਾਂ, ਨੀਲੀਆਂ ਛਾਵਾਂ, ਤੇ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਪਟੀਆਂ ਅਜੀਬ ਸ਼ਕਲਾਂ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੇੜਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿਤਰ ਸੀ; ਕਿਸੇ ਖਸਤਾ ਹਾਲਤ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਵਿਚ ਕੋਰੀ ਉਦਾਸ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲਾ, ਪੈਰੋਂ ਨੰਗਾ ਆਦਮੀ, ਪਾਈਪ ਪੀਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਬੇੜੀ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਗਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ। ਤੰਬੂਆਂ ਜਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਛੱਤਰੀਆਂ ਥੱਲੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਨੰਗੀਆਂ ਬਾਹਾਂ, ਗੂੜ੍ਹੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਕਪੜਿਆਂ ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਝਲਕ ਵੇਖ ਕੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦੀ ਲੋਚਾ ਜਾਗਦੀ ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਾਹਾਂ 'ਚ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਬੰਦਰਗਾਹ 'ਤੇ ਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਬਾਦਬਾਨਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਖਿੰਡਰੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਵੇਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਖੁਲ੍ਹਾ ਡੁਲ੍ਹਾ ਸਮੁੰਦਰ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ। ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਤਾਰੇ ਝਮ ਝਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਿਵੇਂ ਜਲਣ ਲਗਦੇ ਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹਾਸੇ ਗੂੰਜਦੇ। ਸੋ ਇਹ ਸੀ ਲਿਸ ਸ਼ਹਿਰ।"

ਕੀਵ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਬਲੂਤ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਦੀ ਛਾਂ ਵਿਚ ਖੜਾ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾ ਹਟਾ ਸਕਿਆ। ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਇਕ ਸੁਪਨੇ ਵਾਂਗ ਮੈਨੂੰ ਕੀਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਕਾ ਕੇ ਹੀ ਸਾਹ ਲਿਆ।

ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਝੁਲਦੀ ਹੋਈ ਹਵਾ, ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਲੂਣੀ ਮਹਿਕ ਨੂੰ ਮਾਨਵ ਦੀ ਲੋਚਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਲਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਸੌੜੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਨੂੰ ਤੀਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਸ਼ਕਵੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ, ਪੀਲੇ ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਸਿਪੀਆਂ ਦੇ ਟੋਟਿਆਂ ਵਾਲੀ ਉਸ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ, ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਨੀਲੇ ਪਿਆਲੇ

ਵਿਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਤਾਂਹ ਉਠਣ ਵਾਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਗੁਲਾਬੀ ਪੂੰਏਂ ਨੂੰ ।

ਲਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਮੇਰੀ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਲੋਚਾ ਇਸ ਹੱਦ ਤਕ ਪੁੱਜ ਗਈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਚੈਨ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ । ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਸਭ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਫਿਕਰ ਫ਼ਾਕੇ ਦੇ, ਸਮੁੰਦਰ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਬੀਤਣ ਵਾਲੀ ਉਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕੁੱਦ ਪੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਿ ਅਲੈਗਜ਼ਾਂਦਰ ਗ੍ਰੀਨ ਨੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

ਚਾਣਚਕ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਰੰਗੀਨ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਗ੍ਰੀਨ ਨੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਜਾਣੂ ਸਾਂ । ਲਿਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ? ਹਾਂ, ਸੇਵਾਸਤੋਪੋਲ ਦਾ— ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ, ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਨੀਲੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ 'ਚੋਂ ਉਭਰ ਕੇ, ਚਿੱਟੇ ਚੱਕਾ ਚੰਦੂ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਉਠਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਨੀਲੇ ਅਸਮਾਨ ਵਰਗੀਆਂ ਛਾਵਾਂ ਪੈਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ । ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਗਰਦਿਸ਼ਾਂ ਭਰੀ ਸੇਵਾਸਤੋਪੋਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗ੍ਰੀਨ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ।

ਗ੍ਰੀਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਮਾਹੀਗੀਰਾਂ ਦਾ ਗੀਤ ਗਾਇਆ ।

ਦੂਰ ਚਮਕਦੀ ਪਈ ਏ ਦੱਖਣੀ ਸਲੀਬ ।

ਸਮੁੰਦਰ ਇਕ ਹੁਲਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾਗਦਾ ਏ ।

ਰੱਬ ਜਹਾਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਰਖਦਾ ਏ ।

ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਰਖੇ !

ਉਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਗ੍ਰੀਨ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਈ ਆਪ ਗੀਤ ਲਿਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ।

ਲਿਸ਼ਕਵੀਂ ਸ਼ਰਾਬ, ਸ਼ਾਨਾਂਮੱਤੀ ਧੁੱਪ, ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਭਰੀ ਖੁਸ਼ੀ, ਖਤਰਿਆਂ ਭਰੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ, ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ, ਜੋ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸੁਹਣਾ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਗ੍ਰੀਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨਸ਼ੀਲੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸੱਜਰੀ ਹਵਾ ਦੇ ਖੁਸ਼ਬੂਆਂ ਭਰੇ ਬੁੱਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਘੁਟਣ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਇਹ ਸੀ ਗ੍ਰੀਨ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ : ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਰੂਸੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਂ ਅਲੈਗਜ਼ਾਂਦਰ ਸਤੇਪਾਨੋਵਿਚ ਗਿਨੇਵਸਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਖਾਸ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੂਸੀ ਲੇਖਕਾਂ 'ਚੋਂ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਈ ਕਾਲੇ ਸਾਗਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚ ਏਦੁਆਰਦ ਬਾਗਰਿਤਸਕੀ, ਵਰਲੇਨਤਿਨ, ਕਾਤਏਵ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਜਣੇ ਸਨ ।

ਜਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ, ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗ੍ਰੀਨ—ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮ ਕਥਾ ਤੋਂ ਜਾਣੀ ਸੀ—ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਆਵਾਰਾਗਰਦ, ਨਾਖੁਸ਼ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਤਾਇਆ ਹੋਇਆ ਬੰਦਾ ਕਿਉਂ ਸੀ, ਜੋ ਅਜਿਹੇ ਸੁਹੱਪਣ ਅਤੇ ਰੁਮਾਂਸ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖ ਸਕਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਯਕੀਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਸਕਿਆ ਸੀ । ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਰਵੱਈਏ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਹ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੀਦੀਆਂ, ਭੈੜੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਉਤੇ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਾਂਦੀਵੰਨੇ ਬੱਦਲ ਵੇਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ।

ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ ਲੇਖਕ ਜੁਲੇ ਰੇਨਾਰਟ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ : “ਜਿਸ

ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਹਣੇ ਬੱਦਲ ਤਰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਹੈ।

ਜੇ ਉਸ ਨੇ "ਸੂਹੇ ਬਾਦਬਾਨ" ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਜੇ ਕਿ ਨਸਰ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਸਦਕਾ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਜੇ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਲ 'ਤੇ ਅਸਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣਾ ਜਾਣਦੇ ਸਨ।

ਏਦੁਆਰਦ ਬਾਗਰਿਤਸਕੀ

ਏਦੁਆਰਦ ਬਾਗਰਿਤਸਕੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸਹੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜਾਣਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲਣੀ ਪਏਗੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਬੜੀਆਂ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ। ਤਦ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜ ਗਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਪਤਾ ਲਾਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਸੱਚੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਹਨ।

ਤੇ ਕੀ ਸੱਚਮੁਚ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ? ਬਾਗਰਿਤਸਕੀ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਜ ਜਾਪਣ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਸੱਚਮੁਚ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਦਵਾਉਂਦਾ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਸੁਣਾਈਆਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਭੂਰੀਆਂ ਹੱਸਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਕਦੇ ਦੀ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਸੰਗੀਤਕ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਲੇ ਇਸ ਕਵੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਜੇ ਉਹ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੁਣਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਲੇਵਾਨਤੀਨੀਆ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਬੜੇ ਹਸਮੁਖ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ, ਜੀਉਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰੇ, ਤੇ ਜੋ ਸੇਜੀਅਨ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਯੂਨਾਨੀਆਂ, ਤੁਰਕੀਆਂ ਅਰਬਾਂ, ਯਹੂਦੀਆਂ, ਸੀਰੀਆਈ ਤੇ ਇਤਾਲਵੀ ਆਦਿ ਕਈਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ।

ਕਾਲੇ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੇਵਾਨਤੀਨੀ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜੀਉਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਉਛਾਲੇ ਖਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਹਨ, ਗੱਲਬਾਤ ਵਿਚ ਹੁਸ਼ਿਆਰ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਾਲੇ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਿਸ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਧੁਪੀਲਾ ਮੌਸਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਖੁਬਾਨੀਆਂ ਤੇ ਹਦਵਾਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਬੰਦਰਗਾਹਾਂ 'ਤੇ ਬੜੀ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ.....

ਬਾਗਰਿਤਸਕੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਓਦੇਸਾ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ 'ਤੇ ਮਿਲਿਆ ਸਾਂ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਉਹ "ਹਦਵਾਣੇ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ" ਪੂਰੀ ਕਰ ਕੇ ਹਟਿਆ ਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਓੜਕ ਦੀ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਦੇ ਸੁਹਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਡਲ੍ਹਕਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸੋਟੀਆਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਕੇ ਅਸੀਂ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਕਦ ਕੋਈ ਮੱਛੀ ਫਸਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਕਾਲੇ ਬੇੜੇ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਢੇਰਾਂ ਹਦਵਾਣੇ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਤਿੱਖੀ ਹਵਾ ਸਦਕਾ ਉਹ ਬੇੜੇ ਝੁਲ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਰਹਿ ਰਹਿ ਕੇ ਝੱਗੋ ਝੱਗ ਪਾਣੀ ਵਿਚ

ਝੂਘਾ ਗੋਤਾ ਲਾ ਕੇ ਉਤਾਂਹ ਆ ਰਹੇ ਸਨ।

ਆਪਣੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਜੀਭ ਫੇਰ ਕੇ ਬਾਗਰਿਸਤਕੀ ਸੰਗੀਤਕ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਇਕ ਹਦਵਾਣਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਲਹਿਰਾਂ ਉਥੇ ਸੁੱਟ ਗਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਹਦਵਾਣੇ 'ਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਉਕਰੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਵੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਉਹ ਇਸ ਜਹਾਜ਼ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਗਵਾਚ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਦਸਣ ਵਾਲਾ ਉਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਹੈ ਜੋ ਤੂੰ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਫੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਏ.....

ਬਾਗਰਿਸਤਕੀ ਦੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਯਾਦਾਸ਼ਤ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਣਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਉਹ ਏਨੀ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਵੀਆਂ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਸੀ ਨਾ ਬਾਗਰਿਸਤਕੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਏਨੇ ਸੁਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ।

ਉਹ ਆਪਣੀ ਲਰਜ਼ਦੀ ਹੋਈ ਗੂੰਜਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਹਰ ਲਫ਼ਜ਼ ਤੇ ਹਰ ਸਤਰ 'ਚੋਂ ਉਸ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ—ਬਰਨਸ ਦੀ, ਜਾਂ ਬਲੌਕ ਦੀ; ਜਾਂ ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਦੀ—ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਟੁਣਕਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ, ਮੇਰਾ ਸੰਘ ਜਿਵੇਂ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਰੋਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਕਰਦਾ।

ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਯੂਨਾਨੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਚਾਹ ਘਰ 'ਤੇ ਗਏ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਥੇ ਚਾਹ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸੱਕਰੀਨ ਮਿਲੇਗੀ, ਤੇ ਕਾਲੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਇਕ ਟੋਟਾ ਤੇ ਬਰਿਨਜਾ (ਬਕਰੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਦਾ ਬਣਿਆ ਪਨੀਰ)। ਤੇ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਖਾਧਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਦੋਂ ਓਦੇਸਾ ਵਿਚ ਇਕ ਬੁੱਢਾ ਮੰਗਤਾ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜੋ “ਚਾਹ ਘਰਾਂ ਦੀ ਆਫ਼ਤ” ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਫ਼ਤ ਇਸ ਲਈ ਸੀ—ਉਥੇ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਡਰ ਪੈਦਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ—ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੜੇ ਬੇਢੰਗੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੰਗਣ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਊਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਸਾਰਦਾ, ਜਾਂ ਚੀਕਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਹਿੰਦਾ: “ਮਿਹਰਬਾਨ ਲੋਕੋ ਗਰੀਬ ਮੰਗਤੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੋ!” ਨਹੀਂ! ਉਹ ਉੱਚਾ ਲੰਮਾ, ਚਿੱਟੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਤੇ ਲਾਲ ਸੂਹੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਆਕੜ ਕੇ ਖੜੇ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਚਾਹ ਘਰ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗਰਜਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਉਥੇ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹਿਣਾ ਤੇ ਸਰਾਪ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਤੇ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਰੋਹਬਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਈਬਲ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਡਰਾਉਣੇ ਪੈਗੰਬਰ, ਜੇਵੇਮੀਆਰ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਤ ਪਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

“ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਜ਼ਮੀਰ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੈ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਨਸਾਨ ਹੋ?” ਉਹ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ ਤੇ ਖੁਦ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦਾ: “ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਬੈਠੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਸਕਦਾ ਹੋ ਤੇ ਪਨੀਰ ਨਿਗਲ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਜਦ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਵੀਂ ਹੋਈ ਕਮਰ ਵਾਲਾ ਇਕ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਖੜੋਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ, ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਢਿੱਡ

ਇਕ ਸਖਣਾ ਟੋਆ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਨਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਕਬਰਾਂ 'ਚ ਪਈਆਂ ਖੁਸ਼ ਨੇ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਅਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਲਈ ਅੱਜ ਜਿਉਂਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਕਿਉਂ ਮੋੜ ਰਹੇ ਹੋ? ਸੁਣਦੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਬੋਲੋ ਹੋ ਕੀ? ਇਕ ਭੁੱਖੇ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੋ ਤੇ ਆਪਣੀ ਗੀਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਬਣਾਓ!”

ਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਜੇਬਾਂ 'ਚ ਹੱਥ ਪਾਉਂਦੇ ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਵੀ ਪੈਸੇ ਹੱਥ 'ਚ ਆਉਂਦੇ ਉਸ ਵੱਲ ਵਧਾ ਦਿੰਦੇ। ਇਹ ਅਫ਼ਵਾਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੰਗਤਾ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਸੱਟਾ ਖੇਡਦਾ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗਰਮ ਗਰਮ ਚਾਹ ਲਿਆ ਕੇ ਰੱਖੀ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਚੀਜ਼ ਸਾਨੂੰ ਲੱਗੀ, ਉਹ ਸੀ ਗਿੱਲੇ ਕੱਪੜੇ ਵਿਚ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਪਨੀਰ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਨੀਰ ਏਨਾ ਲੂਣਾ ਸੀ ਕਿ ਖਾਂਦਿਆਂ ਉਹ ਮਸੂੜਿਆਂ ਵਿਚ ਚੁਭਦਾ ਸੀ।

“ਆਹਾ!” ਬਾਗਰਿਸਤਕੀ ਨੇ ਜਦ ਉਸ ਮੰਗਤੇ ਨੂੰ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕਢਦਿਆਂ ਚਾਹ ਘਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਇੰਜ ਕਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬਦਸ਼ਗਨੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ। “ਇਸ ਵਾਰ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾ ਕੇ ਰਹਾਂਗਾ। ਏਥੇ ਇਕ ਵਾਰ ਆਏ ਸਹੀ।”

“ਕਿਹਾ ਸਬਕ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਬਸ ਫੇਰ ਕਦੇ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਏਗਾ” ਬਾਗਰਿਸਤਕੀ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਵੇਖਦੇ ਜਾਓ, ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਏ।”

ਮੰਗਤਾ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ, ਪਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਆ ਖੜੋਤਾ ਤੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਏ ਪਨੀਰ ਵੱਲ ਇਕ ਟਕ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਇੰਜ ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ਬਣਿਆ ਖਲੋਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਕ ਵੀ ਲਫ਼ਜ਼ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਪਰ, ਫੇਰ ਉਹ ਖੰਘਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੰਘ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ।

“ਵੇਖੋ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਜੋੜੇ ਨੂੰ” ਉਹ ਗਰਜਿਆ। “ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਤਾ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਏ। ਵੇਖੋ, ਕਿੰਜ ਹਾਬੜੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਪਨੀਰ ਨਿਗਲੀ ਜਾ ਰਹੇ ਨੇ, ਮਤੇ ਪਨੀਰ ਦੇ ਟੋਟੇ ਦਾ ਅੱਧਾ ਤਾਂ ਕੀ, ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਇਕ ਗਰੀਬ, ਦੁਖੀ, ਬਿਰਧ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਪੈ ਜਾਏ।”

ਬਾਗਰਿਸਤਕੀ ਉਠਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ 'ਤੇ ਇਕ ਹੱਥ ਰਖ ਕੇ ਖਾਸ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸ 'ਤੇ ਟਿਕ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਕੰਬਦੀ ਹੋਈ ਬੜੀ ਦੁਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੜੇ ਨਰਮ ਤੇ ਉਦਾਸ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ :

ਦੋਸਤ ਮੇਰੇ, ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਤਾਏ ਹੋਏ, ਭਰਾ ਮੇਰੇ ਜੋ ਵੀ ਹੈਂ, ਗਮ ਨਾ ਕਰ!

ਮੰਗਤੇ ਨੇ ਜਦ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਤਰਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਥੇ ਹੀ ਗੱਡਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਪਿਲੱਤਣ ਛਾ ਗਈ ਤੇ ਜਦ ਉਸ ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਸੁਣੇ: “ਯਕੀਨ ਰੱਖ ਕਿ ਉਹ ਦਿਨ ਆਏਗਾ, ਜਦ ਬਾਲ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਆਵੇਗੀ!” ਤਾਂ ਉਹ ਮੁੜਿਆ ਤੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਇਕ ਕੁਰਸੀ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਥਿੜਕਦੇ ਹੋਏ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਬੁਹੇ ਵੱਲ ਵਧਿਆ।

“ਵੇਖਿਆ! ਬਾਗਰਿਸਤਕੀ ਨੇ ਚਾਹ ਘਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। “ਓਦੇਸਾ ਦਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੰਢਿਆ ਵਰਤਿਆ ਮੰਗਤਾ ਵੀ ਕਵੀ ਨਾਦਸਨ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਸਕਦਾ।”

ਚਾਹ ਘਰ ਹਾਸੇ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ।

ਬਾਗਰਿਸਤਕੀ ਸਟੈਂਪੀ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਜਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪੰਛੀ ਫੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਮੇਲਦਾਵਾਨਕਾ ਸੜਕ 'ਤੇ ਬਾਗਰਿਸਤਕੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਅਤੇ ਛੱਤ 'ਤੇ ਸਫੈਦੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਦਰਜਨਾਂ ਪਿੰਜਰੇ ਲਟਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਰੀਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਪੰਛੀ ਬੰਦ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਮਾਣ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਛੀਆਂ 'ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਚੰਡੂਲ ਕਹਿੰਦਾ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਸਟੈਂਪੀ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਆਮ ਚੰਡੂਲ ਸਨ, ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਪੰਛੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੰਭ ਖੁਬੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਰੀਦੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਪੰਛੀ ਦਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੰਝਾਂ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛਿੱਲੜ ਬਾਗਰਿਸਤਕੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਡਿਗਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਬਾਗਰਿਸਤਕੀ ਆਪਣੇ ਅੰਤਲੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੋਗੇ 'ਤੇ ਖਰਚਦਾ।

ਉਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ, ਬਾਗਰਿਸਤਕੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਤਿ ਸੁਹਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਘੱਟ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ—ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਲਗਭਗ ਪੰਜਾਹ ਰੁਬਲ। ਤੇ ਉਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਏਨੀਆਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਈਆਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ, ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਖੈਰ, ਬਾਗਰਿਸਤਕੀ ਨੂੰ ਇਹ ਤਸੱਲੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਯੋਗ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਾਸਕੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਕੋਲ 'ਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਾ ਸਕੇ। ਤੇ ਦੋਸਤ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਦ ਕਿ ਬਾਗਰਿਸਤਕੀ ਚੁੱਪ ਕੀਤਾ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਮਾਸਕੋ ਆਉਣ ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਠਹਿਰਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀ ਮੈਂ ਓਬੀਦੇਨਸਕੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਇਕ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ : "ਇਹ ਆਸ ਨਾ ਕਰਨੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾਵਾਂਗਾ।" ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੱਟਿਆ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਵਾਰ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਸਮਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਾਊਚ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਤੇ ਖੰਘਦਿਆਂ ਬਿਤਾਇਆ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਦਮੇ ਦਾ ਏਨਾ ਜ਼ੋਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਾਊਚ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਵਾਲੇ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਕਈ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ, ਜੋ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਲੀ ਡੱਬੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਡੱਬੀ ਗਵਾਚ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਨਿਰਾਸਤਾ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਉਕਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪੂਰਾ ਮਹੀਨਾ ਬਿਤਾਇਆ। ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੇਲਵਿਨਸਕੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਵਿਚ ਬੋਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਕੀਤੇ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ, "ਸਾਹਿਤਕ ਮੁੰਡਿਆਂ" ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਿਆਂ ਹੀ ਉਥੇ ਆ ਜੁੜਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਮਾਸਕੋ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪਿਆਲਿਆਂ ਨੇ ਮੱਲ ਲਈ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੱਛੀਆਂ ਤਰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਆਉਣ 'ਤੇ ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਆਦਮੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਤੇ ਏਥੇ ਵੀ ਉਹ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਆਪਣੇ ਕਾਊਚ 'ਤੇ ਬੈਠਾ, ਸੁਪਨੇ ਵੇਖਦਾ, ਤੇ ਕੁਝ ਗਵਾਚੀ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਵਿਚ

ਮੱਛੀਆਂ ਵੱਲ ਇਕ ਟਕ ਤੱਕਦਾ ਹੋਇਆ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ।

ਉਸ ਦੇ ਮੱਛੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਿਆਲੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਤਲਾ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਉਦੇਸਾ ਕੰਢੇ ਖੜੋ ਕੇ ਵੇਖਿਆਂ ਕਰਦੇ ਸਾਂ । ਉਥੇ ਚਾਂਦੀ ਵੰਨੀਆਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਝਾੜੀਆਂ 'ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਹਿਲਜੁਲ ਰਹੀਆਂ ਜੈਲੀ ਮੱਛੀਆਂ ਦਿਖਾਈਆਂ, ਜੋ ਹੁਚਕੇ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਚੀਰ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ।

ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਗਰਿਤਸਕੀ ਨੇ ਮਾਸਕੋ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਦਾ ਇਲਾਕਾ, ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਉਦੇਸਾ ਤੇ ਉਦੇਸਾ ਦੇ ਖੁਰਾਕ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੀਦਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਦਤ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ—ਵਤਾਊਂ, ਟਮਾਟਰ, ਪਨੀਰ ਤੇ ਮਾਕਰੇਲ ਮੱਛੀ । ਦੱਖਣ, ਪੀਲੇ ਚੂਨੇ ਦੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਗਰਮੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਉਦੇਸਾ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਹਿੱਸਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਚਿਰੈਤੇ ਦੀ ਮਹਿਕ, ਲੂਣਾ ਪਾਣੀ ਤੇ ਝੱਗ ਉਸ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ।

ਉਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਭਰਪੂਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣ ਸਕਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਉਸ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਾ ਜਿਥੋਂ ਕਿ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਉਚਾਈਆਂ ਛੋਹ ਸਕਦਾ ।

ਉਸ ਦੀ ਅਰਥੀ ਪਿੱਛੇ ਫੌਜੀ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਦਸਤਾ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੁੰਮਾਂ ਥੱਲੇ ਪਥਰੀਲੀ ਸੜਕ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਸੀ । “ਓਪਾਨਾਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ” ਤੇ “ਕੋਤੋਵਸਕੀ ਦਾ ਘੋੜਾ” ਵਰਗੀਆਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਟੈਪੀ ਦਾ ਪਸਾਰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਤਲੇ ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ—ਤਾਰਾਸ ਸੇਵਚੇਨਕੋ ਦੀ ਵਾਰਿਸ, ਸਟੈਪੀ ਦੇ ਘਾਹ ਵਰਗੀ ਤਿੱਖੀ ਮਹਿਕ ਵਾਲੀ, ਕਿਸੇ ਸੁਹਣੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਪੁੱਸੇ ਲੂਸੇ ਪਿੰਡੇ ਵਰਗੀ ਤੇ ਕਾਲੇ ਸਾਗਰ 'ਤੇ ਵਗਣ ਵਾਲੀ ਸਜਰੀ ਹਵਾ ਵਰਗੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਉਹ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ—ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੀ ਲਗਦੀ ਸੀ ।

ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕਲਾ

“ਚਿਤਰਕਲਾ ਸਾਨੂੰ ਵੇਖਣ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ ? (ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ) ਤੇ ਏਸੇ ਲਈ ਚਿਤਰਕਲਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ ਉਸ ਖਾਲਿਸ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਰਖਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

-ਅਲੈਗਜ਼ਾਂਦਰ ਬਲੌਕ

ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੱਚਾਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਦੋ ਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਤੇ ਉਹ ਸੱਚਾਈਆਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਲੁਕੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਲਸ ਜਾਂ ਅਗਿਆਨ ਸਦਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜੀ ਰਖਦੇ ਹਾਂ।

ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਲਾਵਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਵਿਤਾ, ਚਿਤਰਕਲਾ, ਮੂਰਤੀ ਕਲਾ, ਇਮਾਰਤਕਾਰ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਇਕ ਲੇਖਕ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤਗੜਾ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਚਿਤਰਕਲਾ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਖੇਡ, ਕਵਿਤਾ ਦੀ, ਮਨ ਵਿਚ ਸਜਰੇ ਅਹਿਸਾਸ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਇਮਾਰਤਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਰੇਖਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਸੁਰਮੇਲ, ਮੂਰਤੀ ਕਲਾ ਦਾ ਮਨ 'ਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ—ਇਹ ਸਭ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਸਮਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਨਵੇਂ ਰੰਗ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਜੋ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਜਾਂ ਚਿਤਰ ਕਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਾਸ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਾਂ ਉਜੱਡ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਜਾਂ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਆਲਸ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨਾਲੋਂ ਬੇਮੁਖ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਚੌੜਾ ਜਾਂ ਡੂੰਘਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਲੇਖਕ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਿਰਜਨਹਾਰਾ ਸਮਝਦਾ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਐਸ਼ ਆਰਾਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਉਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸਮਝਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸੱਚੀ ਕਲਾ ਸਮਝਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਤੇ ਮਹਾਨ ਚੀਜ਼ ਦੇਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਈ ਵਾਰ, ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਜਾਂ ਨਾਵਲ ਪੜ੍ਹਨ ਪਿਛੋਂ, ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਛੁੱਟ ਉਸ ਤਲਖੀ ਦੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੂਰਖ ਜਿੰਦ-ਹੀਣ ਤੇ ਰੁੱਖੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ

ਚਿਤਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਔਖਾ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੇਖਕ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਜੀਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਜਿਸ ਪਿਛੋਕੜ ਸਾਹਮਣੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਏਨਾ ਪ੍ਰਦਲਾ ਰੁੱਖਾ ਤੇ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਨਾ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਰੰਗ ਉਘੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਝਲਕਦੀ ਵਖਾਲੀ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਬਸ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਲੇਖਕ ਨੇ ਵੇਖ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਸੋ ਉਹ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿਸਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟੀਆ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸਮਕਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖਾਹ-ਮ-ਖਾਹ ਲੋੜੇਂ ਵੱਧ ਆਸ ਵਖਾਲੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਇਸ ਲਈ ਅਕੇਵਾਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਡੂੰਘਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਇੰਜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਘੱਟੇ ਤੇ ਘੁਟਨ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਬੰਦ ਬਾਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਤੂੜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਆਦਮੀ ਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਖੋਲ੍ਹ ਸੁੱਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸੱਜਰੀ ਹਵਾ ਮਾਣ ਸਕੇ, ਮੀਂਹ ਦੀ ਕਿਣਮਿਣ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ, ਉਥੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਇੰਜਣਾਂ ਦੀਆਂ ਸੀਟੀਆਂ ਸੁਣ ਸਕੇ, ਸਿੱਲੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਵੇਖ ਸਕੇ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੇ ਚਾਨਣ, ਰੰਗਾਂ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸਦਕਾ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋ ਸਕੇ।

ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਾਪੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਅੰਨ੍ਹੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਛਾਪੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਅੰਨ੍ਹੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸੋ ਇਹ ਮੁਰਖਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਾਪੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਵੇਖਣਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਵੇਖਣ ਦਾ ਢੰਗ ਸਿਖਣਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਤੇ ਇਹ ਵੇਖਣ ਦਾ ਢੰਗ ਤਦੇ ਸਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰਦਲੀ ਨਜ਼ਰ 'ਤੇ ਬੇਰੰਗ ਲਿਖਤ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਰੁੱਖੇ ਸੁਭਾ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹੀ ਲਿਖਤ ਲੇਖਕ ਵਿਚ ਕਲਾ ਦੀ ਘਾਟ ਤੇ ਸੁਹਜ ਸਵਾਦ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਸਦਕਾ ਵੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕਿਵੇਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਏ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਇਹ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਚਿਤਰਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੁਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵੇਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰਖਣ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗਾ ਅਭਿਆਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

“ਤੁਸੀਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਲੇ ਤੇ ਬੇਢੰਗੇ ਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹੋ” ਇਕ ਚਿਤਰਕਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਾਲੀ ਛਪਣ ਹੀ ਲਗੀਆਂ ਸਨ। “ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਮੌਲਿਕ ਰੰਗ ਤੇ ਤਿੱਖੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਹੋ। ਮੌਲਕ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਰ ਕਈ ਸਾਰੇ ਜੋ ਰੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬੜੇ ਮੱਧਮ ਤੇ ਇਕਸਾਰਤਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।”

“ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ 'ਚ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦਾ”

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ।

“ਨਹੀਂ, ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਬਦਲੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਏ,” ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ।
“ਤੁਸੀਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਸਿਖ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਚਿਤਰਕਾਰ ਵੇਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਟ੍ਰਾਂਸ 'ਚ, ਬੱਸਾਂ 'ਚ, ਹਰ ਥਾਂ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਚਿਤਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਯਕੀਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਚੁਫੇਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਰੰਗ ਤੁਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖਦੇ । ਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਤੁਸੀਂ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਏ ਬਿਨਾਂ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਸਕੋਗੇ ।”

ਚਿਤਰਕਾਰ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੇਰੀ ਦਿਲ ਲੱਗੀ ਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਚੁਫੇਰੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲਗਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਏਨਾਂ ਸਮਾਂ ਅਜਾਈਂ ਗਵਾਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਮਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਉਹ ਦਿਸਣੋਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਸਨ ।

ਸੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਜੋ ਪਹਿਲਾ ਅਹਿਮ ਸਬਕ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਉਹ ਇਕ ਚਿਤਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਦੂਜਾ ਵੀ ਚਿਤਰਕਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ।

ਇਕ ਵਾਰ ਪਤਝੜ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਮੈਂ ਮਾਸਕੋ ਤੋਂ ਲੈਨਿਨਗ੍ਰਾਦ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ—ਪਰ ਉਹ ਆਮ ਰਾਹ ਤੋਂ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਕਾਲਨਿਨ ਤੋਂ ਬੋਲੋਗੋਏ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸਵਿਓਲੋਵਸਕੀ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਕਲਿਆਜ਼ਨ ਤੇ ਖਵੋਏਨਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਇਹ ਦੂਜਾ ਰਾਹ ਭਾਵੇਂ ਲੰਮੇਰਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਰਾਹ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਕਰੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਰਾਹ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਵਿਰਲੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ 'ਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜੋ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਹ ਸੁੰਗੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਿਸਕਵੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਕੱਦ ਦਾ ਆਦਮੀ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਢਿਲਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਮਾਨ-ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਡੱਬਾ ਤੇ ਕੈਨਵਸ ਦੇ ਕਈ ਬੰਡਲ—ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤਿਖੀਵਨ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਮਾਸਕੋ ਤੇ ਲੈਨਿਨਗ੍ਰਾਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ । ਉਥੇ ਉਸ ਨੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸੀ—ਉਥੋਂ ਦੇ ਇਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨਾਲ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਪੱਤਝੜ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਨਾ ਸੀ ।

“ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਤਿਖੀਵਨ ਵਰਗੀ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਉਥੇ ਇਕ ਥਾਂ ਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਿਤਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ,” ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ।
“ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਏ । ਉਥੇ “ਐਸਪ” ਬ੍ਰਿਫ਼ਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬਾਗ ਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਟਾਵਾਂ ਟਾਵਾਂ ਹੀ ਦੇਵਦਾਰ ਦਾ ਬ੍ਰਿਫ਼ ਖੜੋਤਾ ਹੋਇਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਏ । ਤੇ ਪੱਤਝੜ ਵਿਚ ਐਸਪ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੁਹਣਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਬ੍ਰਿਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਉਸ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ 'ਤੇ ਸ਼ੇਖ ਜਾਮਣੀ, ਪੀਲੇ, ਨੀਲੇ ਤੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਛੋਹਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਬਿੰਦੀਆਂ । ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਉਹ ਇੰਜ ਚਮਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਹੀ ਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਸਿਆਲ ਤਕ ਉਥੇ ਰਹਾਂਗਾ ਤੇ ਫੇਰ ਫਿਨਲੈਂਡ ਦੀ ਖਾੜੀ 'ਤੇ ਜਾਵਾਂਗਾ । ਉਥੇ ਜੋ ਦੁੱਧ ਚਿੱਟੀ ਤ੍ਰੇਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹੋ ਜਿਹੀ

ਤੋਲ ਸਾਰੇ ਰੂਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਚਿਤਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਫ਼ਰਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾ ਕੇ ਦਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਿਤਰਕਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਹਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਿਥੇ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

“ਹਾਂ, ਮੈਂ ਬੜੀ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਸ ਸਕਦਾ ਹਾਂ,” ਉਸ ਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। “ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਜਾਪਦੀ ਏ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਉੱਨੀ ਸੁਹਣੀ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਮੇਰੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਕੁਝ ਖਾਸ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਜਾਣਗੇ ਜਦ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਸੁਹਣੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਭਾਲਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਹਨ।”

“ਕਿਉਂ?”

“ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਵਧੇਰੇ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ। ਤੇ ਰੂਸ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਏਨਾ ਸੁਹੱਪਣ ਏ ਕਿ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਚਿਤਰਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਖਤਰਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਆਦਮੀ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦਾ ਸੁਹੱਪਣ ਬੜੀ ਪਵਿੱਤਰ ਚੀਜ਼ ਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਚੀਜ਼ ਏ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਏ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਰਾਇ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਏ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।

ਦੁਪਹਿਰ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਸੌਂ ਗਿਆ, ਪਰ ਕੁਝ ਹੀ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਚਿਤਰਕਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ।

“ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਵੇਖੋ,” ਉਸ ਨੇ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਦੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਿਹਾ। “ਬਾਰੀ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਵੇਖੋ—ਸਾਹਮਣੇ ਸਤੰਬਰ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਝੁਲਣ ਵਾਲਾ ਝੱਖੜ ਵਖਾਲੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਏ।”

ਮੈਂ ਬਾਰੀ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਵੇਖਿਆ। ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਬੱਦਲ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਨਿਵਿਆ ਹੋਇਆ ਦੱਖਣ ਵਲੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅੱਧਾ ਅਸਮਾਨ ਕਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਉਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਵਖਾਲੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

“ਉਹ ਰੱਬਾ! ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਅਮੀਰੀ ਏ!” ਚਿਤਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। “ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਦੀ ਖੇਡ! ਇਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲੇਵੀਤਾਨ ਵੀ ਨਾ ਚਿਤਰ ਸਕੇ।”

“ਕਿਹੜੀਆਂ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਤੁਸੀਂ ਕਿਧਰ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹੋ?” ਉਸ ਨੇ ਚੀਕ ਕੇ ਕਿਹਾ। “ਔਧਰ ਵੇਖੋ ਔਹ ਜੰਗਲ ਇਸ ਲਈ ਹਨੇਰਾ ਤੇ ਸੰਘਣਾ ਵਖਾਲੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਉਤੇ ਬੱਦਲ ਦੀ ਛਾਂ ਪੈ ਰਹੀ ਏ। ਪਰ ਦੂਰ—ਔਹ ਜੋ ਛਿੱਕੇ ਪੀਲੇ ਤੇ ਹਰੇ ਟਿਮਕਣੇ ਵਖਾਲੀ ਦੇ ਰਹੇ ਨੇ, ਉਹ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਸਦਕਾ ਵਖਾਲੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲੰਘ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਤੇ ਹੋਰ ਦੂਰ, ਸਾਰਾ ਜੰਗਲ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਨਹਾਤਾ ਹੋਇਆ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਏ ਤੇ ਸੂਹਾ ਸੁਨਹਿਰਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਏ। ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ ਏ ਜਿਵੇਂ ਉਥੇ ਧਾਤ ਦੀ ਕੋਈ ਕੰਧ ਖੜੋਤੀ ਏ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਨੱਕਾਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ—ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਰੁਮਾਲ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਤਿਖਵਿਨ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨੇ ਸੁਨਹਿਰੇ ਧਾਗਿਆਂ ਨਾਲ ਕਢਾਈ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਤੇ ਔਹਨਾਂ ਦੇਵਦਾਰ ਦੇ ਬਿਛਾਂ ਵਲ ਵੇਖੋ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਨੇੜੇ ਜਾਪਦੇ ਨੇ। ਉਹ ਜੋ ਚਮਕ ਰਹੇ ਨੇ! ਇਸ ਰੋਸ਼ਨੀ

ਨੂੰ ਚਿਤਰਨਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਏ ਕਿਉਂਕਿ ਚਿਤਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਬਚਣਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਕਿਤੇ ਵੀ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਲੋੜੋਂ ਵਧ ਛੋਹ ਨਾ ਲਗ ਜਾਏ, ਤੇ ਏਧਰ ਓਧਰ ਜੋ ਸੁਹਲ ਪਰਛਾਵੇਂ ਤੇ ਮੱਧਮ ਰੰਗ ਖਿੰਡਰੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨਾ ਪਏਗਾ। ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਲਈ ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਤੇ ਯਕੀਨ ਭਰਿਆ ਹੱਥ ਚਾਹੀਦਾ ਏ।”

ਤਦ ਚਿਤਰਕਾਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮੋੜੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਸਿਆ।

“ਪੱਤਝੜ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ 'ਤੇ ਪੈ ਕੇ ਜੋ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਝਲਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਲਾਜਵਾਬ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਡੱਬੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਿਵੇਂ ਅੱਗ ਬਾਲ ਦਿੱਤੀ ਏ। ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਚਿਹਰਾ ਵੀ ਲਿਸ ਲਿਸ ਕਰ ਉਠਿਆ ਏ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਹ ਰੋਸ਼ਨੀ ਇਕ ਬਿੰਦ ਦੀ ਬਿੰਦ ਹੀ ਰਹਿਣੀ ਏ।”

“ਪਰ ਇਕ ਚਿਤਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹੋ ਤਾਂ ਕੰਮ ਏ,” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਉਹ ਇਕ ਛਿਣ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਅਮਰ ਕਰ ਦੇਵੇ।”

“ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ” ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਉਹ ਛਿਣ ਅਚਨਚੇਤ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਆ ਜਾਏ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੁਣ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੇ ਚਿਤਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੰਗ, ਕੈਨਵਸ ਤੇ ਬਰਸ਼ ਆਦਿ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਸੌਖ ਏ। ਤੁਹਾਡੇ ਰੰਗ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ, ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਿੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਏ! ਇਕ ਬਿੰਦ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਏ, ਤੇ ਦੂਜੀ ਬਿੰਦ ਉਹ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਗਵਾਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।”

ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਚੀਬੜੇ ਉਸ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਬੱਦਲ ਸਾਹਮਣਿਓਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ—ਸੂਹੇ, ਸੁਨਹਿਰੇ, ਤਾਂਬੇ ਰੰਗੇ, ਜਾਮਣੀ, ਗੂੜ੍ਹੇ, ਨੀਲੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ। ਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਰੰਗ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਸੰਘਣੇ ਬੱਦਲਾਂ 'ਚੋਂ ਛੁੱਟ ਕੇ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਤੇ ਏਧਰ ਓਧਰ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਖੜੋਤੇ ਸਫ਼ੈਦੇ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਲਿਸਕ ਉਠਦੇ ਤੇ ਫੇਰ ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਬਲ ਉਠੇ ਹੋਣ ਤੇ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਲਾਟਾਂ ਨਿਕਲ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਝੱਖੜ ਝੁੱਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਵਾ ਫਰਾਟੇ ਮਾਰਦੀ ਹੋਈ ਵਗ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਰੰਗ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਉਲਝ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

“ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਅਸਮਾਨ ਏ!” ਚਿਤਰਕਾਰ ਨੇ ਚੀਕ ਕੇ ਕਿਹਾ। “ਰਤਾ ਵੇਖੋ, ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਏ!”

ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਉਹ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਬੱਦਲ ਇਕ ਪ੍ਰਿੰਦ ਜਿਹੀ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣਘੇਰੀਆਂ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਬੱਲੇ ਉਤਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਲੇਟੀ ਰੰਗ ਸੀ, ਛੁੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ, ਜਿਥੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਲਿਸਕਣ ਸਦਕਾ ਪੀਲੇ ਚੀਰ, ਗੂੜ੍ਹੀਆਂ, ਨੀਲੀਆਂ ਗੁਫ਼ਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿੰਗੀਆਂ ਟੇਢੀਆਂ ਤ੍ਰੇੜਾਂ ਵਖਾਲੀ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਗੁਲਾਬੀ ਚਾਨਣ ਝਾਕਦਾ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਹਰ ਲਿਸਕਵੀਂ ਲਕੀਰ ਤਾਂਬੇ ਰੰਗੀ ਲਾਟ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਰ ਕੇ, ਕਾਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਮੀਂਹ ਭਰਵੇਂ ਛਰਾਟਿਆਂ ਵਿਚ ਉਤਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਖਿਆਲ ਏ ਤੁਹਾਡਾ?” ਚਿਤਰਕਾਰ ਨੇ ਚੀਕ ਕੇ ਕਿਹਾ। “ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸ਼ਾਨਾਂ ਮੱਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।”

ਸਾਡੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦਾ ਰੁਖ ਬਦਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਦੀ ਬਾਰੀ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਵੇਖਦੇ, ਕਦੇ ਪਰਲੀ ਬਾਰੀ 'ਚੋਂ, ਤੇ ਹਵਾ ਨਾਲ ਉਡਦੇ ਹੋਏ ਪਰਦਿਆਂ ਸਦਕਾ ਉਹ ਕੰਬਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਕੰਬਦੀਆਂ ਜਾਪ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਮੀਂਹ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅਟੈਂਡੈਂਟ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਬਾਰੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ 'ਚੋਂ ਮੀਂਹ ਦੀ ਟੇਢੀ ਵਾਛੜ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਦੂਰ, ਜਿਥੇ ਧਰਤੀ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਛੋਂਹਦੀ ਸੀ, ਮੀਂਹ ਦੀ ਚਾਦਰ ਵਿਚੋਂ ਜੰਗਲ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੱਟੀ ਚਮਕਦੀ ਹੋਈ ਦਿਸ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਜੇ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਵੇਖਿਆ ਏ, ਕੀ ਇਸ 'ਚੋਂ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰਹੇਗਾ?” ਚਿਤਰਕਾਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਬਸ ਥੋੜਾ ਜਿੰਨਾ।”

“ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਥੋੜਾ ਜਿੰਨਾ।”

“ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਥੋੜਾ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਚੇਤੇ ਰਹੇਗਾ,” ਉਸ ਨੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। “ਮੀਂਹ ਰੁਕ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਰੰਗ ਹੋਰ ਉਘੜ ਆਉਣਗੇ। ਸੂਰਜ ਗਿੱਲੀ ਹਰਿਆਵਲ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਤਾਣਿਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਖੇਡ ਖੇਡੇਗਾ। ਕਿਸੇ ਬੱਦਲਵਾਈ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਵੱਖਰਾ ਹੀ ਸਵਾਦ ਏ—ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਦਿਆਂ, ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹ ਚੁੱਕਣ ਪਿਛੋਂ। ਉਹ ਬੜੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਰੋਸ਼ਨੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗਿੱਲੀ ਹਰਿਆਵਲ 'ਚੋਂ ਇਕ ਮੱਧਮ, ਪ੍ਰੰਦਲੀ, ਕੂਲੀ ਤੇ ਨਿੱਘੀ ਜਿਹੀ ਚਮਕ ਨਿਕਲਦੀ ਏ। ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੇਸ਼ੇ ਬਦਲੇ ਆਪਣਾ ਇਹ ਪੇਸ਼ਾ ਕਦੇ ਨਾ ਬਦਲਾਂ।”

ਰਾਤੀਂ ਚਿਤਰਕਾਰ ਇਕ ਛੋਟੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਉਤਰਿਆ। ਮੈਂ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿਣ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਇਕ ਲਾਲਟੈਣ ਦੀ ਲੋਅ ਨੇੜੇ ਹੀ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੰਜਣ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਭਾਫ਼ ਛੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਚਿਤਰਕਾਰ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਜਿਹੀ ਹੋਈ ਤੇ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਨ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਸਫ਼ਰ ਜਾਰੀ ਰਖਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਘਟੇ ਘਟ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਮੈਂ ਇਕਸਾਰ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਸੀ ਤੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਉਤਰੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਨੂੰ ਮਾਨਣਾ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਹਰ ਝਾੜੀ ਮਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਭਰੇ ਵਿਚਾਰ ਜਗਾਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਵਿਕ ਨਸਰ ਵਿਚ ਲਿਖਦਿਆਂ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸਫ਼ੇ ਭਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਤੁਦ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਰਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਸੱਧਰ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾ ਬਾਠੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਰੰਗਾਂ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਵੇਖਣਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਲਾ ਵਿਚ, ਸਿਰਫ਼ ਉਹੋ ਚੀਜ਼ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਲਾਕਾਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਚਿਤਰਕਲਾ ਲੇਖਕ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੇ ਰੰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝ ਅਤੇ ਚਾਹਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ

ਕਰੇਗੀ, ਚਿਤਰਕਾਰ ਕਈ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਵੇਲੇ, ਜਦ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਚਿਤਰਾਂ ਵਿਚ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਭਲਾ ਸਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ।

ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ ਚਿਤਰਕਾਰ, ਕਲੌਦ ਮੋਨੇ ਨੇ ਲੰਦਨ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਦ ਭਰੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵੈੱਸਟ ਮਨਿਸਟਰ ਐਥੇ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਪ੍ਰਿੰਦ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ 'ਗੌਥਿਕ' ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਵਖਾਲੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਚਿੱਤਰ ਇਕ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਹੈ।

ਜਦ ਉਹ ਲੰਦਨ ਵਿਚ ਵਖਾਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਹਲਚਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਲੰਦਨ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਮੋਨੇ ਨੇ ਪ੍ਰਿੰਦ ਨੂੰ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਚਿਤਰਿਆ ਸੀ। ਭਲਾ ਪ੍ਰਿੰਦ ਭੂਰੇ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਰੰਗ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮੋਨੇ ਦੀ ਇਸ ਜੁਰੱਅਤ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਜਦ ਲੋਕ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਵੇਖ ਕੇ ਬਾਹਰ ਸੜਕ 'ਤੇ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਤਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪ੍ਰਿੰਦ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਸਚਮੁੱਚ ਸੂਹੀ ਰੰਗਤ ਵਖਾਲੀ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਲੰਦਨ ਦੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਦਾਂ ਤੇ ਲਾਲ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਅਨਗਿਣਤ ਘਰਾਂ ਸਦਕਾ ਉਸ ਪ੍ਰਿੰਦ ਵਿਚ ਸੂਹੀ ਰੰਗਤ ਵਖਾਲੀ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੋਨੇ ਨੇ ਲੰਦਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਿੰਦ ਵੇਖਣੀ ਸਖਾਲੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਵੇਖੀ ਸੀ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ "ਲੰਦਨ ਦੀ ਪ੍ਰਿੰਦ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ" ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਲੇਵੀਤਾਨ ਦਾ ਚਿਤਰ, "ਸਦੀਵੀ ਸ਼ਾਂਤੀ" ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬਦਲਵਾਈ ਵਾਲਾ ਦਿਨ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਕੋ ਰੁੱਖੇ ਜਿਹੇ ਰੰਗ ਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਦਿਨ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂ ਬੜੀ ਉਦਾਸ ਜਾਪਣ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ, ਹਰ ਚੀਜ਼ ਉਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਿੰਦਲਾ ਪਰਦਾ ਬਣ ਕੇ ਛਾਂ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਪਰ ਲੇਵੀਤਾਨ ਉਸ ਦੀ ਬੇਰੰਗ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਕਈ ਖ਼ਾਲਸ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਸ਼ਾਨਾਮੱਤਾ ਸੁਹੱਪਣ ਵੇਖ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬਦਲਾਂ ਭਰੇ ਅਸਮਾਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਦਾਸ ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਸਾਫ਼ ਹਵਾ ਚੁਭਵੀਂ ਠੰਢ, ਨਦੀਆਂ ਦੀ ਲਰਜ਼ ਤੇ ਬੱਦਲਵਾਈ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਨਿਵੇ ਹੋਏ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸਿਖਿਆ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਬੱਦਲਵਾਈ ਜਾਂ ਝੱਖੜ ਝਾਂਬੇ ਵਾਲਾ ਮੌਸਮ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਾਦ ਮੁਰਾਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਨੂੰ ਮਾਨਣਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ—ਕਿਸੇ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਨਿੱਘੀ ਝੁੰਗੀ, ਰੂਸੀ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬਲਦੀ ਹੋਈ ਅੱਗ, ਸਮਾਵਾਰ ਦੀ ਗੁਣਗੁਣਾਹਟ, ਘਾਹ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਵਿਛੀ ਹੋਈ ਘਰ ਦੀ ਬੁਣੀ ਚਾਦਰ, ਮੀਂਹ ਦੀ ਕਿਣਮਿਣ ਦੀ ਮੱਧਮ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਭਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਮਿੱਠੀ ਨੀਂਦ।

ਹਰ ਦੌਰ ਜਾਂ ਸੈਲੀ ਦਾ ਲਗਭਗ ਹਰ ਚਿਤਰਕਾਰ, ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਵੇਖੀ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਨਕਸ਼, ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਖ਼ੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਡਰੈਸਡਨ ਗੈਲਰੀ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਰਾਫੇਲ ਦੇ "ਸਿਸਤੀਨ ਮੱਦੇਨਾ" ਨਾਂ ਦੇ ਚਿਤਰ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਮੈਂ ਪੁਰਾਣੇ ਮਹਾਨ ਚਿਤਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਦਰਜਨਾਂ ਚਿਤਰ ਵੇਖੇ ਹਨ,

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੱਖ ਕਰ ਸਕਣਾ ਅਸੰਭਵ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ, ਸਗੋਂ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਟਕ ਵੇਖਦਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਜਿੰਨਾਂ ਵੱਧ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਸਾਂ, ਓਨਾਂ ਵੱਧ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਚਿਤਰ ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੀ ਸਿਖਰ ਸਨ, ਮਨੁੱਖੀ ਰੂਹ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਸਨ, ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਹਣੇ ਤੇ ਮਹਾਨ ਅਹਿਸਾਸ ਜਗਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਸੁਹੱਪਣ ਨੂੰ ਮਾਣਦਿਆਂ ਸਾਡਾ ਅੰਦਰ ਧੋਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸੱਜਰੀ ਹਵਾ, ਫੁੱਲਾਂ ਮਹਿਕੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਝਾਤੀ, ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਅਸਮਾਨ, ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਵਗਾਏ ਹੋਏ ਹੰਝੂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਜਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚੌੜਾ ਤੇ ਮਹਾਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਪ੍ਰਭਾਵਵਾਦੀ ਚਿਤਰਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਲਫਜ਼ ਕਹਿਣੇ ਚਾਹਾਂਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸੂਰਜ ਦੇ ਚਾਨਣ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਇਕ ਵਾਰ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਰੰਗਾਂ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਲਿਸ਼ਕਵੇਂ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਨਹਾਤੇ ਹੋਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਫੁੱਟਦੀ ਹੋਈ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਆਪਣੇ ਚਿਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਦੀ ਚਿਤਰਕਾਰ ਕਦੇ ਵੀ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਯ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ। ਫੇਰ ਵੀ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ, ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਵਖ ਵਖ ਸੈਲੀਆਂ ਦੇ ਫ਼ਰਾਂਸੀਸੀ ਚਿਤਰਕਾਰਾਂ ਤੋਂ, ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣਾ ਤੰਗ ਨਜ਼ਰੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ—ਖਾਸ ਕਰ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੜੇ ਨਿਗੂਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਚੁਣੇ ਹਨ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਸੇਹੀਣੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ "ਸਿਸਤੀਨ ਮੱਦਨਾ" ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਨਿੰਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਮਹਾਨ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪਾਰਮਿਕ ਹੈ। ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਸਾਡੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਚਿੱਤਰ ਨੂੰ ਨਿੰਦ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਫੇਰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿੰਦਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੰਨ ਸੁਵੰਨਤਾ ਭਰੇ ਪਿਕਾਸੋ, ਤੇ ਮਾਤੀਸ, ਵਾਨ ਗੌਗ ਜਾਂ ਗੋਗਾਂ ਵਰਗੇ ਚਿਤਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਸਿਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਸਿਖਣ ਵਿਚ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਚਿਤਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਮੈਂ ਲੈਨਿਨਗ੍ਰਾਦ ਪੁੱਜਾ—ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਉਸ ਦੇ ਚੌਕਾਂ ਕੰਢੇ ਖੜੋਤੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੰਤੁਲਤ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵੇਖਣ ਲਈ। ਇਹ ਇਮਾਰਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਮਾਰਤਕਾਰੀ ਦੀ ਕਲਾ ਦੀਆਂ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮੈਂ ਬੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਨਾ ਜਾਪਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਮਹਾਨਤਾ ਤੇ ਵਡਿੱਤਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰਖਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ, "ਵਿੰਟਰ ਪੈਲੇਸ" ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੋਤੀ "ਜਨਰਲ ਸਟਾਫ਼" ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਲਓ। ਉਹ ਚਹੁ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉੱਚੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਨੁਕਤੇ 'ਤੇ ਉਹ ਮਾਸਕੋ ਦੀਆਂ ਕਿਤੇ ਉੱਚੀਆਂ ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਇਮਾਰਤ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਅਹਿਮ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਣ

ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੰਤੁਲਨ ਤੇ ਸਿੰਗਾਰਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਦੀ ਘਾਟ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆਂ ਆਦਮੀ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਚੰਗਾ ਸੁਹਜ ਸਵਾਦ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸੰਤੁਲਨ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ 'ਚੋਂ ਜਾਗਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਮਾਰਤਕਾਰੀ ਵਿਚ ਸੰਤੁਲਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਹਰ ਬੇਲੋੜੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ, ਬੜੀ ਘਟ ਸਜਾਵਟ, ਅਜਿਹੀ ਸਾਦਗੀ ਜੋ ਹਰ ਰੋਖਾ 'ਚੋਂ ਸੁਹੱਪਣ ਪੈਦਾ ਕਰੇ—ਇਹ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਿਖਤ 'ਤੇ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਅਸਰ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ।

ਜਿਹੜਾ ਲੇਖਕ ਇਮਾਰਤਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਕਲਾਸਕੀ ਸੁਹੱਪਣ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਗੁੰਦਵੀਂ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਢੰਗੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦੇਣੋਂ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਅਲੰਕਾਰਕ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਨਸਰ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਕੱਢੀ ਜਾ ਪਾਈ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਪੈ ਜਾਏ।

ਲੈਨਿਨਗ੍ਰਾਦ ਵਿਚ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਆਦਤ ਸੀ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਰੂਸੀ ਅਜਾਇਬਘਰ ਤੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਬਿਤਾਇਆ। ਆਸ਼ਰਮ ਦੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚਲਾ ਰਤਾ ਕੁ ਮੱਧਮ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰਾ ਚਾਨਣ ਮੈਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਜਿਹਾ ਲੱਗਾ। ਆਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਾਹਕਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪੂਜਦਾ ਸਾਂ। ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਆਦਮੀ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਕਿੰਨੀਆਂ ਮਹਾਨ ਤੇ ਚੰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਦ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਲਾ ਕਿਰਤਾਂ ਦੇ ਇਸ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜਕੇ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਗਵਾਚ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂ। ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਤੇ ਸੁਹੱਪਣ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਆਪਣੀ ਉਸ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸ ਕਮਰੇ 'ਚ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਚੋਖਾ ਚਿਰ ਉਥੇ ਬਿਤਾਇਆ, ਤੇ ਜਿੰਨਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਯੂਨਾਨੀ ਮੂਰਤੀ ਤੇ ਕਾਨੋਵਾ ਦੀਆਂ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖਦਾ ਸਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੂਰਤੀਆਂ ਕਿਸ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਸੁਹੱਪਣ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਅਹਿਸਾਸ ਉਹ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਜਗਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਅਸਲੀ ਸਵੇਰ ਵਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਦ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੇ ਜਿਸ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਘਾਲਣਾ ਸਦਕਾ ਅਸੀਂ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਾਂ, ਉਹ ਸਮਾਜ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਸਦਕਾ ਉਸਰੇਗਾ।

ਅਸੀਂ ਸੁਨਹਿਰੇ ਭਵਿੱਖ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਭਵਿੱਖ ਸਾਕਾਰ ਹੋਏਗਾ। ਬਸ ਏਨਾਂ ਕੁ ਹੀ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਜਿਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗੇ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਸੱਜਰੇ ਸੁਹੱਪਣ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਖੁਸ਼ੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਗੱਲ ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇਨ 'ਲੂਵ ਗੈਲਰੀ' ਵਿਚ 'ਵੀਨਸ ਡੀ ਮਿਲੋ' ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸਾਹਮਣੇ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਬੈਠ ਕੇ ਰੋਇਆ ਸੀ।

ਉਹ ਕਿਉਂ ਰੋਇਆ ਸੀ? ਰਹੱਸਭਰੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ? ਜਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਸੈ-ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਬੜਾ ਲੰਮਾ ਤੇ ਕੰਡਿਆਲਾ ਹੈ? ਜਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਹੇਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰਣਤਾ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ?

ਮੂਰਤੀ ਕਲਾ ਦੀ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਰੂਹਾਨੀ ਚਾਨਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਹਾਨ ਕਲਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਾਹਿਤ, ਖਾਸ ਕਰ ਜਿਹੜੇ ਜਿਹਾ ਸਾਹਿਤ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ।

ਨਸਰ ਉਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤਕ ਗੁਣ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਲਫਜ਼ ਕਹਿਣੇ ਚਾਹਾਂਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਸੰਗੀਤ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਾਂਗਾ ਤੇ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਨਸਰ ਦੀ ਲਯ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਾਂਗਾ।

ਸੁਹਣੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਨਸਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਲਯ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਸਰ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਲਯ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਫਿਕਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਸੁੱਤੇ ਸਿੱਧ ਪਾਠਕ ਤਕ ਪੁੱਜ ਜਾਏ। ਅਰਥ ਲੱਭਣ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖੋਚਲ ਨਾ ਕਰਨੀ ਪਏ। ਚੈਕੋਵ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਗੋਰਕੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ "ਗਲਪ ਨੂੰ ਸੁੱਤੇ ਸਿੱਧ ਪਾਠਕ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਤਕ ਪੁੱਜ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।"

ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਨਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਲਿਖਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਸ ਵਿਚਲੀ ਲਯ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਕਸਾਰ ਵਹਿਣ ਵਾਲੀ ਸੰਤੁਲਤ ਲਯ ਸਦਕਾ ਲੇਖਕ ਪਾਠਕ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨੂੰ ਮਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਪਾਠਕ ਲੇਖਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾ ਲਏਗਾ।

ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਕਿ ਨਸਰ ਦੀ ਲਯ ਬਨਾਵਟੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲਯ, ਲੇਖਕ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ, ਜ਼ਬਾਨ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਤੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੁਣਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲਫਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੁਣਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਲੇਖਕ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਹੋਣਾ।

ਕਵਿਤਾ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕੰਵਾਰੇ ਤੇ ਸਜਰੇ ਸੁਹੱਪਣ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਲਫਜ਼ ਆਮ ਚੰਗੀ ਮਾੜੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਰੁਖੇ ਤੇ ਚੁਗਲੇ ਹੋਏ ਜਾਪਣ ਲਗਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਗੜਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਜਗਾਉਂਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਵੀ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਫਜ਼ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਿਸੇ ਸਤਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਚਮਕਣ, ਟੁਣਕਣ ਤੇ ਮਹਿਕਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਕਿਸੇ ਚਗਲੇ ਹੋਏ ਲਫਜ਼ ਨੂੰ ਜੇ ਆਪਣੀ ਸਤਿਆ ਗਵਾ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇ, ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦੇ ਦੋ ਤਰੀਕੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਉਸ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਸੁਹੱਪਣ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਇਹ ਕੰਮ ਨਸਰ ਨਾਲੋਂ ਕਵਿਤਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਗੀਤ ਜਾਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਲਫਜ਼ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ 'ਤੇ ਅਸਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਸਮਰੱਥਾ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਉਹੋ ਲਫਜ਼ ਨਸਰ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹੋਣ ਤਾਂ

ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਦੂਜੇ, ਉਹ ਲਫਜ਼ ਵੀ, ਜਿਹੜਾ ਘਿਸਿਆ ਪਿਟਿਆ ਜਾਣ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਆਮ ਜਿਹਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਦ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਤਾ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਪਾ ਕੇ ਅਹਿਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ, ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਤੁਕਾਤਾਂ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਵਡਮੁੱਲੇ ਗੁਣਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਤੇ ਨਸਰ ਨੂੰ ਵੀ ਤੁਕਾਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ।

ਪਰ ਨਸਰ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਹਿਮ ਗੱਲ ਜਾਨਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਨਸਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਘੱਟ।

ਲਰਮਨਤੋਵ ਦੀ "ਤੁਮਾਨ" ਤੇ ਪੁਸ਼ਕਿਨ ਦੀ "ਕੈਪਟਨ ਦੀ ਧੀ" ਰਚਨਾਵਾਂ ਚੈਖੋਵ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਾਬਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਰੂਸੀ ਨਸਰ ਰੂਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕਿੰਨੀ ਨੇੜੇ ਸੀ।

"ਨਸਰ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਹੱਦ ਵਖਰਿਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਮੈਂ ਕਦੇ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਾਂਗਾ," ਤਾਲਸਤਾਏ ਨੇ ਆਪਣੀ "ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਡਾਇਰੀ" ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

"ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਨਸਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਏਨੀਂ ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ ਕਿਉਂ ਹੈ?" ਉਹ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ। "ਆਦਮੀ ਕਿਵੇਂ ਜੀਵੇ? ਇਕਵਾਰਗੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਨਸਰ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦੇਵੇ ਜਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਦਾ ਸਵਾਦ ਮਾਣੇ ਤੇ ਫੇਰ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸਵਾਦ ਲਵੇ? ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪੱਖ ਹੈ ਜੋ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਸੁਰਮੇਲ 'ਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ।"

ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ, ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਕਾਹਲ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਇਕ ਸਹੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਨਸਰ ਦੀ ਸੁਭਾਵਕ ਸਾਂਝ ਸਦਕਾ ਹੀ, ਜਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਏ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਜਰੇ ਸਾਹਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਦੀ ਟੂਣੇਹਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਤੱਤ ਨੂੰ ਨਸਰ ਵਿਚ ਸਮਾ ਕੇ ਹੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਛੋਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਅਸਲੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਲਾਰੀ ਵਿਚ

ਜੁਲਾਈ 1941 ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਫੌਜੀ ਲਾਰੀ ਵਿਚ ਰੁਬਨਿਤਸਿਓਨ ਨਿਸਤਰ ਤੋਂ ਤਿਰਾਸਪੋਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਜਦ ਕਿ ਨਾਜ਼ੀ ਸੋਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਡਰਾਈਵਰ ਨਾਲ ਦੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ਡਰਾਈਵਰ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ।

ਪਹੀਆਂ ਬੱਲਿਓਂ ਪੁੱਪ-ਲੂਸੀ ਭੂਰੀ ਧੂੜ ਦੇ ਬੱਦਲ ਉੱਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਚੁਫੇਰੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ, ਸੂਰਜ ਮੁਖੀ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ, ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੇ ਘਾਹਾਂ ਉਤੇ ਧੂੜ ਦੀ ਤਹਿ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ ਉਤੇ, ਬੇਰੰਗ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ, ਸੂਰਜ, ਧੁੰਦ ਸਦਕਾ ਸਾਫ਼ ਵਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਸਾਡੀਆਂ ਅਲਮੀਨੀਅਮ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਪਾਣੀ ਗਰਮ ਸੀ ਤੇ ਉਸ 'ਚੋਂ ਰਬੜ ਦੀ ਮਹਿਕ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਿਸਤਰ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰੋਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਗਰਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ।

ਲਾਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੈਫ਼ਟੀਨੈਂਟ ਥੋੜ੍ਹੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਡਰਾਈਵਰ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤਲੀ ਛੱਤ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਮੁਕੇ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਕਹਿੰਦੇ, "ਹਵਾਈ ਹਮਲਾ!" ਡਰਾਈਵਰ ਚਾਣਚਕ ਲਾਰੀ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ, ਅਸੀਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਥੱਲੇ ਉਤਰਦੇ, ਕੁਝ ਦੂਰ ਭੱਜ ਕੇ ਜਾਂਦੇ, ਤੇ ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਲੰਮੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਜਦ ਕਿ ਜਰਮਨ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਗੂੰਜਦੇ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਝਪਟਾ ਮਾਰਦੇ।

ਜਰਮਨਾਂ ਦੀ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਂਦੇ। ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ, ਉਸ ਲੰਮੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਬਚਾਅ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਧੂੜ ਵਿਚ ਹੀ ਵੱਜੀਆਂ। ਜਦ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਥੱਲੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਪੁੱਪ ਲੂਸੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਛੋਹ ਸਦਕਾ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਜਲਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਸਾਡੇ ਕੰਨ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ, ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰੇਹ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ।

"ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮੂੰਹ ਪਰਨੇ ਲੰਮੇ ਪਏ ਹੋਏ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹੋ? ਆਪਣੇ ਘਰ ਬਾਰੇ?" ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਇਕ ਹਮਲੇ ਪਿਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ।

"ਸ਼ਾਇਦ," ਮੈਂ ਕਿਹਾ।

"ਮੈਂ ਵੀ," ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਰੁਕਿਆ। "ਮੈਂ ਕੋਸਤਰੋਮਾ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਘਰ ਏ। ਜੇ ਮੇਰਾ ਬਚਾਅ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਥੇ ਜਾਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ 'ਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਾਂਗਾ। ਆਪਣੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਉਹ ਚੁੱਪ ਕੀਤੀ ਜਹੀ ਤੇ ਮੂੰਹ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤੀਵੀਂ ਏ। ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਵੀ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਦਿਲ 'ਤੇ ਬੜਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਏ, ਤੇ ਇਹ ਇਕ ਡਰਾਈਵਰ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਏ।"

"ਮੈਂ ਵੀ ਜੰਗਲਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਏ," ਮੈਂ ਕਿਹਾ।

“ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਜੰਗਲ ਸੁਹਣੇ ਨੇ ?” ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ।

“ਮੇਰੇ ਜਾਚੇ ਸੁਹਣੇ ਨੇ ।”

ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਟੋਪੀ ਖਿੱਚ ਕੇ ਮੱਥੇ ਉਤੇ ਕੀਤੀ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਲਾਰੀ ਚਲਾਉਣ ਲੱਗਾ ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਏਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ, ਜਿੰਨਾ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸੋਚਿਆ ਹੈ । ਮੈਂ ਉਡੀਕਦਾ ਕਿ ਰਾਤ ਪੈ ਜਾਏ ਤੇ ਰਾਤ ਪੈਣ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਗਵਾਚ ਜਾਂਦਾ । ਮੈਂ ਲਾਰੀ ਵਿਚ ਲੰਮਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਵੱਡਾ ਕੋਟ ਲੈ ਲੈਂਦਾ । ਚੀੜ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਵਾਲੀ ਹਵਾ 'ਚ ਸਾਹ ਲੈਂਦਿਆਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ : “ਅੱਜ ਮੈਂ ਘੁੰਮਦਾ ਹੋਇਆ ਕਾਲੀ ਝੀਲ 'ਤੇ ਜਾਵਾਂਗਾ ਤੇ ਭਲਕੇ, ਜੇ ਜੀਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ, ਪ੍ਰਾ ਜਾਂ ਤ੍ਰੇਬੂ ਤੀਨੋ ਨਦੀ 'ਤੇ ਜਾਵਾਂਗਾ ।” ਤੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਜਿਵੇਂ ਧੜਕਣੋਂ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਜਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਮਾਣਦਾ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਝੀਲ, ਨਦੀ ਜਾਂ ਜੰਗਲਾਂ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ।

ਤੇ ਇਕ ਵਾਰ, ਜਦ ਮੈਂ ਇੰਜੇ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਵੱਡਾ ਕੋਟ ਪਾਈ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਹੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਸੜਕ ਨੂੰ ਚਿਤਵਿਆ ਜੋ ਜੰਗਲਾਂ 'ਚੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਝੀਲ ਵਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਆਦਮੀ ਮੁੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਦੁਖ ਤੇ ਗਮ ਭੁੱਲ ਜਾਏ ਤੇ ਲਾਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਸੁਣੇ ।

ਮੈਂ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਤੜਕ ਸਾਰ ਹੀ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਝੁੱਗੀ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਰਾਤ ਕੱਟੀ ਸੀ, ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ 'ਚ ਤੁਰ ਪਿਆ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਪਾਲ ਖੜੋਤੀ ਸੀ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਟੀਨ ਦੇ ਡੱਬੇ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿ ਲਿਸ਼ਕਵੇਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਅੱਗੇ ਖੂਹ ਆਇਆ ਜਿਥੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਨਾਲ ਦੀ ਗਲੀ ਵਿਚ ਮੁੜਨਾ ਸੀ । ਖੂਹ 'ਤੇ ਦਿਨ ਭਰ ਪੈਰੋਂ ਨੰਗੀਆਂ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ, ਫਿੱਕੇ ਪੈ ਗਏ ਰੰਗਾਂ ਵਾਲੀ ਫਰਾਕ ਪਾਈ, ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਲਟੀਆਂ ਖੜਕਾਉਂਦੀਆਂ, ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਉਸ ਗਲੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਘਰ ਵਿਚ ਉਹ ਮਾਣਮੱਤਾ ਕੁੱਕੜ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਰਗਾ ਚੁਫੇਰੇ ਮੀਲਾਂ ਤੀਕ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੁੱਕੜ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਸ ਦੀ ਕਲਗੀ ਮਘਦੇ ਹੋਏ ਕੋਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੀ ਸੀ । ਜਿਥੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਪਾਲ ਮੁਕਦੀ ਸੀ, ਉਥੇ ਛੋਟੀ ਪਟੜੀ ਦੀ ਰੇਲ ਸੀ, ਜੋ ਦੂਰ ਜੰਗਲਾਂ ਤਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਰੇਲ ਦੀ ਪਟੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਫੁੱਲ ਉਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਗਣ ਵਾਲੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਨ । ਤੇ ਧੁੱਪ ਲੂਸੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀ ਚਿਕੋਰੀ ਉਗਦੀ ਸੀ, ਉੰਨੀ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਗਦੀ । ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਜਾਣ 'ਤੇ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਸਾਹਮਣੇ ਚੀੜ ਦੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦਾ ਜੰਗਲ ਹੈ ਤੇ ਉਸ 'ਚੋਂ ਲੰਘਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਸ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਡੇ ਮੈਨੂੰ ਚੁਭਣਗੇ ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਗੂੰਦ ਲਗ ਜਾਏਗਾ ।

ਜੰਗਲ ਦੀ ਰੇਤਲੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉੱਚਾ ਲੰਮਾ, ਸੁੱਕਾ ਘਾਹ ਉਗਿਆ ਹੋਇਆ ਵੇਖਿਆ । ਉਹ ਘਾਹ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਝੂਰਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਸਿਰੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਹਰੇ ਤੇ ਬੜੇ ਤਿੱਖੇ ਸਨ ।

ਉਸ ਜੰਗਲ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰ ਉੱਚੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦਾ ਜੰਗਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਹ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ

'ਤੇ ਘਾਹ ਉਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਚੀੜ ਦੇ ਬਿਛਾਂ ਥੱਲੇ ਲੰਮੇ ਪੈ ਕੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਸਵਾਦ ਸੀ। ਉਥੇ ਆਦਮੀ ਸਜਰੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਥੇ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਸਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਮੀਜ਼ 'ਚੋਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਠੰਡਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸਾਂ। ਇਕਸਾਰ ਤਰਦੇ ਹੋਏ ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਨੀਆਂ ਲਿਸਕ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਚੈਨ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਲੰਮੇ ਪਿਆ ਮੈਨੂੰ ਬੀਯੂਸੇਵ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਚੇਤੇ ਆਈਆਂ:

ਇਕੱਲ ਵਿਚ, ਪੂਰੀ ਸੁੰਤਰਤਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ।

ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕ ਪਸਰੇ ਹੋਏ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਚੁਪ ਵਿਚ।

ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅੜਿੱਕੇ ਦੇ ਤੁਰਦੇ ਰਹਿਣਾ, ਤੁਰਦੇ ਰਹਿਣਾ।

ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਜਾਂ ਭੂਤਕਾਲ ਦੇ।

ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ 'ਕੱਠੇ ਕਰਨਾ।

ਪਿਆਰ ਵਾਂਗ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪੀਣਾ।

ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਢਹਿ ਪੈਣਾ ਤੇ ਮਰ ਜਾਣਾ।

ਤੇ ਮੁੜ ਜਿਉ ਪੈਣਾ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗਮ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ—ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੌਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਏ—ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਭਰਵਾਂ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਦਮੀ ਹੋਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੰਗਲਾਂ 'ਚ ਲੰਮਾ ਪੈ ਜਾਏ ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਵੇਖੇ। ਫੇਰ ਉਹ ਉਠੇ ਤੇ ਚੀੜ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਜੰਗਲ 'ਚੋਂ ਵਗਦੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੁਰ ਪਏ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਰੇਤਲੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਹੋਣ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਜਾਪਣ। ਇਹ ਪਹਾੜੀਆਂ ਹਿਮ ਯੁਗ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਹਨ। ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਸਿਖਰਾਂ 'ਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਨੀਲੇ ਫੁੱਲ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਤੇ ਥੱਲੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਗਲੀਚਾ ਵਿਛਿਆ ਹੋਵੇ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕਿੰਨੀ ਸੁਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਢਲਾਣਾਂ 'ਤੇ ਉਗੇ ਹੋਏ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ, ਜੋ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਨਹਾਤੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ। ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਉਹ ਲੰਮੀ ਪਾਲ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਸਿੱਟਿਆਂ ਵਾਲੇ ਖੇਤ ਝਿਲਮਿਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਹਵਾ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ। ਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਖੇਤ ਮੁੜ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ ਤਕ ਪਸਰੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ। ਖੇਤਾਂ ਉਤੇ ਤਰ ਰਹੇ ਬੱਦਲ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੜੇ ਸ਼ਾਲਾਂ ਮੱਤੇ ਲਗਦੇ—ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਏਥੇ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਾਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਵੇਖਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਨੀਲੇ ਫੁੱਲ ਏਧਰ ਓਧਰ ਝਾਕ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ।

ਮਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ ਸੁਹੱਪਣ ਦਾ, ਜੋ ਕਿ ਮੈਂ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਹੈ, ਇਕ ਨਿੰਮੀ ਜਿਹੀ ਝਲਕ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੰਗਲਾਂ 'ਚ ਜਾਣਾ ਇੰਜ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਆਦਮੀ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਗਿਰਜੇ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਸੀਂ ਤਲਾਅ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਜੋ ਹਰੀ ਕਾਈ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤੇ ਫੇਰ ਅਗਾਂਹ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸਫੈਦੇ ਦਾ ਬਿਛ ਵਖਾਲੀ ਦੋਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹਰਿਆਵਲ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਪਿਛਲੀ ਪੱਤਝੜ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਤਿੱਗੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਮੁੜ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਗਵਾਚ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਸਫ਼ੈਦੇ ਦੇ ਬਿਛ ਕੋਲ ਇਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪੁਜ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਥੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਛਾਲੇ ਖਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਚੁੱਪ ਚਾਂ ਰਾਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਕੁਝ ਹੀ ਦੂਰ ਇਕ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਬੰਬਾਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਧਮਾਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦ ਉਹ ਧਮਾਕੇ ਸੁਣਨੋਂ ਹਟ ਗਏ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੰਨੀਂ ਟਿੱਡਿਆਂ ਦੀ ਡਰੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਪਈ। ਬੰਬਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਡਰੇ ਹੋਏ ਉਹ ਬਹੁਤ ਮੱਧਮ ਸੁਰ ਟ੍ਰੀਂ ਟ੍ਰੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਕ ਨੀਲੇ ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਸੋਚਿਆ: "ਕੀ ਫੇਰ ਧਮਾਕਾ ਹੋਵੇਗਾ?" ਪਰ ਤਾਰਾ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਛੋਹ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੂਰੀਆਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਰਾਤ ਸੀ। ਪਰ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਰਾਤ—ਚੁੱਪ ਚਪੀਤੀ, ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਂਤ ਤਾਰਿਕਾ-ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਝਿਲਮਿਲਾਉਂਦੀ ਹੋਈ, ਤੇ ਪੈਟਰੋਲ ਅਤੇ ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਥਾਂ, ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਟੋਭਿਆਂ ਅਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ।

ਫੇਰ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਇਕ ਸੜਕ 'ਤੇ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਜੋ ਇਕ ਰੇਤਲੀ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਿੱਲ੍ਹੀ ਧਰਤੀ ਪਿਛਾਂਹ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਰੁਮੁਕਦੀ ਹੋਈ ਹਵਾ ਹਾਲੀ ਵੀ ਉਧਰੋਂ ਵਗਦੀ ਹੋਈ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਹਾੜੀ ਉਤੇ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਫੇਰ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਗਰਮ ਥਾਂ ਉਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਚੁਫੇਰੇ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਖੁਸ਼ਕ ਤੇ ਤੱਤੀ ਸੀ—ਚੀੜ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਖੇਖਲੇ ਫੁੱਲ, ਬਿਛਾਂ ਦੀ ਛਿੱਲ, ਹਰ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਛਿੱਟੀ, ਤੇ ਚੀੜਾਂ ਦੇ ਤਣੇ, ਜੋ ਸੜ ਗੱਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮਲਿਊਆਂ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਪੱਤੇ ਵੀ ਛੋਹਣ 'ਤੇ ਨਿੱਘੇ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਬਿਛਾਂ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਬੜੀ ਸੌਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋੜੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸੜੀ ਗਲੀ ਹੋਈ ਲੱਕੜ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਮਲਿਆਂ ਭੁਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਉਹ ਬੜਾ ਅਮਨ ਚੈਨ ਭਰਿਆ ਦਿਨ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਹੁਨਾਲ ਦੀ ਪੂਰੀ ਅਮੀਰੀ ਸੀ।

ਬਿਛਾਂ ਦੇ ਤਣਿਆਂ 'ਤੇ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਲਾਲ ਖੰਭ ਸਨ, ਸੁੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੱਖੀਆਂ ਜਾਮਣੀ ਰੰਗ ਦੇ ਜੰਗਲੀ ਫੁੱਲਾਂ ਉਤੇ ਬੈਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਨਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਕੁ ਸਾਂ। ਕਾਲੀ ਝੀਲ 'ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਹਾਲੀ ਅੱਠ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪੈਂਡਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਨਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਸੀ—ਸੜਕ ਕੰਢੇ ਖੜੋਤਾ ਇਕ ਸੁੱਕਾ ਹੋਇਆ ਸਫ਼ੈਦੇ ਦਾ ਬਿਛ, ਇਕ ਮੀਲ ਪੱਥਰ, ਝਾੜੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਖੱਤਾ, ਕੀੜੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਭੌਣ, ਤੇ ਅਖੀਰ ਇਕ ਚੀੜ ਦਾ ਬਿਛ, ਜਿਸ ਦੇ ਤਣੇ 'ਤੇ "ਝੀਲ" ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਬਿਛ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵੱਲ ਮੁੜਨਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਅੱਗੋਂ ਦਾ ਰਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੋ 1932 ਵਿਚ ਬਿਛਾਂ ਦੇ ਤਣਿਆਂ ਤੇ ਉਕਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹੁਣ ਗੂੰਦ ਜੰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਵੀ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਕੋਲ ਪੁਜਦਾ, ਮੈਂ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਸਖ਼ਤ ਗੂੰਦ ਨੂੰ ਛੋਹਦਾ, ਕਦੇ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਟੋਟਾ ਤੋੜ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਲਿਸ਼ਕ ਰਹੀਆਂ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਪੀਲੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਵੇਖਦਾ।

ਝੀਲ ਵਿਚ ਜਾਂਦਿਆਂ, ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਡੂੰਘੇ ਰਾਹ ਦਿਸਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਵਾਲੇ ਝਾੜੀਆਂ ਉਗਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਰਾਤ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਸੁੱਕ ਚੁਕੀਆਂ ਝੀਲਾਂ

ਸਦਕਾ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਫੇਰ ਰਾਹ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਚੜ੍ਹਾਈ ਚੜ੍ਹਦਾ। ਅਖੀਰ ਅੰਤਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਆਉਂਦਾ—ਚੀੜ ਦੀ ਇਕ ਟਹਿਣੀ ਨਾਲ ਟੰਗੇ, ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਸੈਂਡਲਾਂ ਦਾ ਜੋੜਾ। ਸੌੜੇ ਤੇ ਢਾਲੂ ਰਾਹ ਤੋਂ ਦੀ ਕੁਝ ਅੱਗੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਜੰਗਲ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਅਗਾਂਹ ਝਾੜੀਆਂ ਥੱਲੇ ਲੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦਲਦਲਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਏਥੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਅੰਤਲਾ ਪੜਾਅ ਕਰਦਾ। ਦੁਪਹਿਰ ਬੀਤ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਉਥੇ ਅਜਿਹੀ ਗੂੰਜ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਵੇਂ ਅਣਗਿਣਤ ਮੱਖੀਆਂ ਭਿਣਭਿਣਾ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ ਤੇ ਨਿੰਮ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਹਵਾ ਵਗਣ 'ਤੇ ਵੀ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਸਿਖਰ ਝੁਮਣ ਲਗਦੇ।

ਹੁਣ ਕਾਲੀ ਝੀਲ ਉਥੋਂ ਡੇਢ ਕੁ ਮੀਲ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸੰਸਾਰ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਡੂੰਘੀ ਕਾਈ 'ਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਸੰਭਲ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਥਾਈਂ ਚੀੜ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਠੋਕਰ ਖਾ ਜਾਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਸੀ। ਉਥੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਇਕ ਘੁਟਨ ਸੀ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਪਾਣੀ ਛੁਲਕਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਹਰ ਕਦਮ ਰੱਖਣ 'ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬੂਟੇ ਹਿਲਦੇ ਤੇ ਝੂਲਣ ਲਗਦੇ। ਉਹ ਸੁੱਕੀ ਹੋਈ ਦਲਦਲ ਗਜ਼ ਗਜ਼ ਭਰ ਡੂੰਘੀ ਸੀ ਤੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਥੱਲੇ ਡੂੰਘਾ ਪਾਣੀ ਹੋਵੇਗਾ—ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਇਕ ਝੀਲ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਕੰਢੇ, ਚੁਫੇਰੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਥੇ ਜੰਮਣ ਵਾਲੀ ਕਾਈ ਸੁੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਚਿਰ ਖੜੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੈਰ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਗਰਕਣ ਲਗਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਲੇ ਇਕ ਟੋਆ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਝੀਲ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਹਣਾ ਸਮਾਂ ਉਹ ਹੈ, ਜਦ ਮਟਕ ਚਾਨਣਾ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚੁਫੇਰੇ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼—ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਿੰਮ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਲਿਸ਼ਕ ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਉਘੜਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਤਾਰਿਆ ਦੀ ਲੋਅ, ਸਲੇਟੀ ਬਣ ਰਿਹਾ ਅਸਮਾਨ, ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਅਹਿਲ ਖੜੋਤੇ ਸਿਖਰ ਇਕ ਕੰਬਦੀ ਹੋਈ ਚੁੱਪ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਹੁਣ ਜਦ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਅੱਗ ਬਾਲ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਟਹਿਣੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿੜਕਦਿਆਂ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਤੇ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿੰਨੀ ਸਵਾਦਲੀ ਹੈ—ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊ ਸਕੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਿਆ ਫੇਰ ਲੈਨਿਨਗ੍ਰਾਦ ਵਿਚ ਨੇਵਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੰਢੇ, ਜਾਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਉਤੇ, ਜੋ ਸਣ ਦੇ ਨੀਲੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਾਂ ਪਸਕੋਵ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਿਆਂ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਤਿੱਖੀ ਪੀੜ ਉਠੀ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਥਾਵਾਂ ਮੈਂ ਮੁੜ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਾਂਗਾ, ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਸੁਹਣੀਆਂ ਜਾਪਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਸਿੱਦਤ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਦੂਰ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸੁਹੱਪਣ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਥਾਵਾਂ ਮੇਰੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਹੋਰ ਥੱਲੇ ਉਤਰ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਧੁਨ ਵਾਂਗ, ਹਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾ ਗਿਆ ਸੀ

ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਭਾਵ ਵੇਖਣੇ ਚਾਹੀਦੇ

ਹਨ, ਜੋ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਪਿਆਰ, ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਗ਼ਮੀਆਂ ਜਗਾਉਂਦੇ ਹੋਣ । ਤਦ ਸਵੇਰ ਦੀ ਤਾਜ਼ਗੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਚਾਨਣ ਚੇਤੇ ਆਏਗਾ, ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਸਰਸਰਾਹਟ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਦੀ ਧੜਕਣ ਸੁਣਾਈ ਦੇਵੇਗੀ । ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਬਿਆਨ ਨਾ ਬੋਲੋੜੀ ਭਰਤੀ ਏ, ਨਾ ਉਸ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ । ਉਹ ਮੀਂਹ ਭਿੱਜੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਵਾਂਗ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਲੁਕੇ ਕੇ ਇਕ ਅਲੋਕਾਰ ਠੰਢਕ ਤੇ ਮਹਿਕ ਮਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ।

ਦੂਜੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਪਿਆਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਪਿਆਰ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਿੱਦਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਸਹੀ ਰਾਹ ਲੱਭ ਲਏਗਾ ।

ਦੋ ਲਫਜ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ

ਸਿਰਜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਹਿਤ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ ਮੈਂ ਇਸ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਹੁਣ ਖਤਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਮੈਂ ਏਥੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਮਹਾਨ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਜੇ ਕੁਝ ਇਕ ਮਸਲੇ ਮੈਂ ਛੋਹਣੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਹਨ—ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸੁਹਜਵਾਦੀ ਪੱਖ, ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਨਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਢਾਲਣ ਤਰਾਸ਼ਣ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮਹਾਨ ਅਹਿਮੀਅਤ ਜੋ ਉਚੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਦਿਲ-ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਹੋਵੇਗਾ, ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ, ਹਾਸਾ ਮਜ਼ਾਕ, ਬਿੰਬਾਵਲੀ, ਚਰਿੱਤਰ-ਚਿਤਰਣ, ਰੂਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ, ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਪੱਖ, ਰੁਮਾਂਸਵਾਦ, ਚੰਗਾ ਸੁਹਜਵਾਦ, ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ—ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਸਲੇ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਇੰਜ ਜਾਪਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਅਣਪਛਾਤੇ ਇਲਾਕੇ 'ਚੋਂ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਥੇ ਹਰ ਪੈਰ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਿਸੇ ਹੋਣ, ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹੋਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਕਿਥੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਗੇ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਤੁਰਦਿਆਂ ਇਹ ਯਕੀਨ ਹੋਵੇ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਣਗੀਆਂ। ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਰਾਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਧੁੰਦਲੀ ਜਿਹੀ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਆਦਮੀ ਦਾ ਦਿਲ ਕਰੇ ਕਿ ਉਹ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਵਧੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਫ਼ਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ।

Read more like this at

www.punjabilibrary.com

ਪਾਸਤੋਵਸਕੀ (31-05-1892 ਤੋਂ 14-07-1968) ਦਾ ਗਿਆਨ ਭੰਡਾਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪੁਸਤਕਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਵੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਸੰਗ ਵਿਚਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਜਾਣਨ ਦਾ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਥਲੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੀ ਸਖ਼ਾਵਤ ਨਾਲ ਵੰਡਿਆ ਹੈ।

ਪਾਸਤੋਵਸਕੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਆਸ਼ਕ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਵੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਆਖ ਸਕਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਦਾ ਵੱਧ। ਡੂੰਘੀ ਹਰਿਆਵਲ ਨਾਲ ਕਚੂਰ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ, ਦਰਿਆਈ ਕੰਢਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦਲਦਲਾਂ, ਉਜਾੜ-ਬੀਆਬਾਨ ਮਾਰੂਥਲਾਂ, ਕਲਵਲ-ਕਲਵਲ ਕਰਦੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ, ਵੱਲ ਵਲੇਵੇਂ ਖਾਂਦੇ ਅਤੇ ਅਜਬ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਉਮੁਲਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ, ਝਖੜਾਏ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਤੇ ਅਥਾਹ ਸਾਗਰਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਉਹ ਵਿਚਰਿਆ ਹੈ। ਨਿੱਕੇ-ਮੋਟੇ ਪਿੰਡਾਂ ਗਿਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਘੁੱਗ ਵਸਦੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੱਕ ਵਿਚ ਰਹਿਣ-ਵੱਸਣ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭਨਾਂ ਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹੰਢਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਰੂਸੀ ਬੋਲ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਆਸਰੇ ਇਹ ਸਭ ਚਿਤਰਿਆ-ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਦਾ ਇਹਸਾਸ ਉਸ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥਲੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਕਮਾਲ ਤੀਖਣਤਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਾਸਤੋਵਸਕੀ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਰੰਗੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਜਿਸ ਖੂਬੀ ਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਸੁਖਬੀਰ ਨੇ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਨਾਮਣੇ ਵਾਲਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਤੇ ਲੇਖਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ ਏਨਾ ਵਧੀਆ ਉਲਥਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਲਿਖਤ ਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਵਿਚਕਾਰ ਮਹੀਨ ਮਲਮਲ ਜਿੰਨੀ ਵਿੱਥ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦਾ।

ਜਸਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਨੰਦ

Chetna Parkashan

Punjabi Bhawan, Ludhiana-141001

SUNEHRA GULAB

₹ 200/-